

A MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETE

A MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETE

A
MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETE

A MAGYAR MUNKA EREDMÉNYEI AZ EMBERI MŰVELŐDÉS TERÉN, SZÁMOS KÉPMELLÉKLETTEL, 70 MUNKATÁRS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE

DR. LUKÁCS GYÖRGY

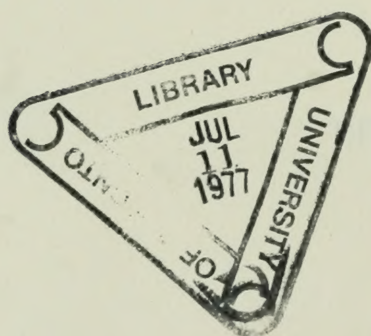
I. KÖTET

PANTHEON KIADÁS

A KÖNYV FAMETSZETŰ DÍSZEIT

REITER LÁSZLÓ

TERVEZTE

GLOBUS, BUDAPEST.

E L Ő S Z Ó

em pragmatikus történetet akarunk olvasóink kezébe adni. Hanem az ezeréves magyar civilizáció eredményeit terjesztjük összefoglaltan az érdeklődők elé. Ennek a könyvnek nincs más célja, mint az, hogy hű tükörképet adjon a magyarságról, sokszázados munkájáról a multban és törekvéseiről a jelenben. Hogy a maga valóságában ismertesse hazánkat, egyuttal önismeretül szolgáljon magunknak. Semmit sem akarunk szépíteni, de torzítani sem engedünk.

Azt akarjuk megvilágítani, hogy ezeréves nemzet él a Duna-Tisza mentén, a Kárpátok és az Adria közén, melynek különleges és eredeti civilizációja van; amely történelmi hivatásának tudatában rendületlenül folytatja ezeréves életét; amely tudja, hogy a sors olyan feladatokat szánt neki, melyeket csak ő végezhet el és melyeket helyette más nem teljesíthet. Jelszava: béke és bizalom. Útja: a haladás. Eszköze: a munka. Útmutatói: hit, erkölcs és hazafiság.

A sokszázados magyar civilizációnak ebben a könyvben feltárt eredményei önérzettel tölthetik el a magyar ember kebelét. Mert a könyv minden lapja arról tanuskodik, hogy nem hiába élt ezen a szent földön egy évezreden keresztül a magyar nemzet. Hogy szakadatlanul tett, alkotott, gyarapított. És pedig annak ellenére, hogy a sors a népek országútjára, olyan helyre állította, ahol a nyugodt fejlődésnek vajmi kevés tényezője állott rendelkezésére, ellenkezőleg folytonos küzdelmet kellett vívnia a beolvasztó törekvések ellen, amelyek hol Nyugat, hol Kelet felől, hol mindkét oldalról állandóan fenyegették és fenyegetik. Őserejére vall, hogy ilyen ütközőponton nem morzsolódott össze, hanem megvédte és féltékenyen megőrizte önállóságát, külön fajiságát, eredeti zamatát és

sajátosságait. Ha nincs benne annyi ellenálló erő, amennyit a legnehezebb viszonyok között is mindenkor latba tudott vetni, régen el kellett volna pusztulnia a maga rokonnélküliségében, a maga egyedüliségében. Felszívta volna Kelet avagy Nyugat. De a magyarság nemcsak hogy megmaradt, hanem saját és sajátos külön nagy kultúrát fejlesztett, olyat, amely kölcsönhatásokat is vett fel, de maga is bőven adott más nemzeteknek kölcsönhatásokat. Gazdagította az emberiséget nemcsak azzal, hogy eredeti kultúrát termelt, hanem azzal is, hogy az egyetemes emberi kultúrát új vívmányokkal, új elemekkel bővítette és tökéletesítette.

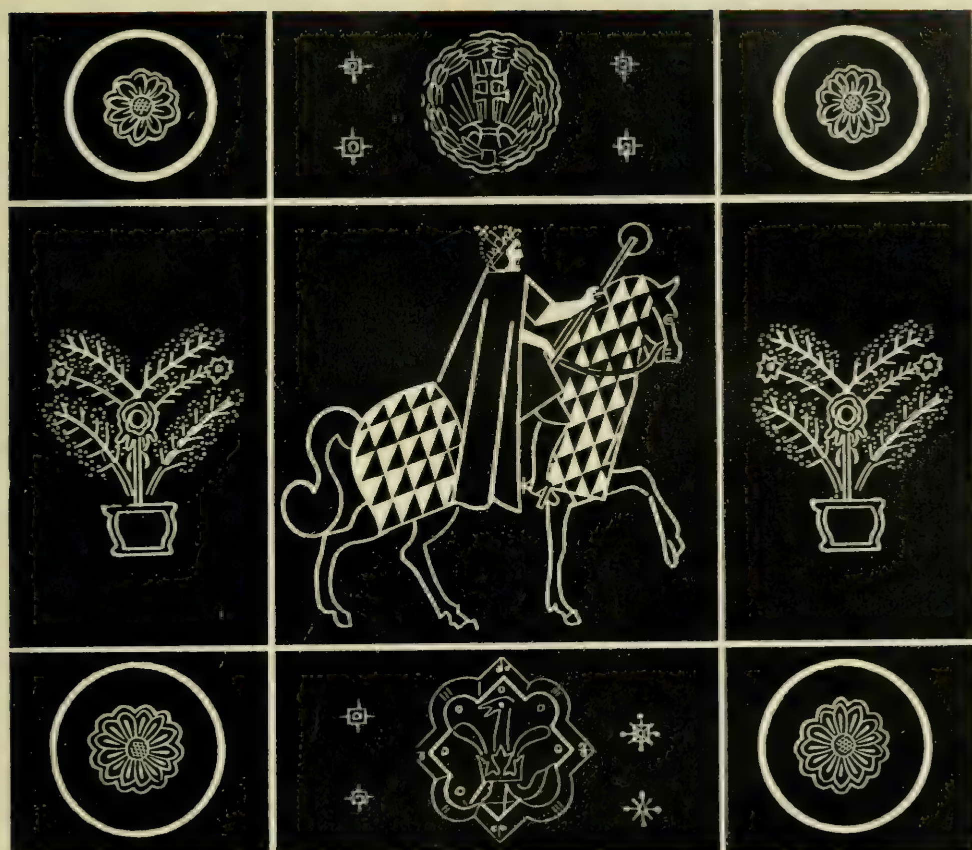
Nincs tehát mit pironkodni multunk miatt. Ellenkezőleg, büszkék lehetünk és büszkéknek kell lennünk rá. Ez az önérzetes büszkeség nem elbizakodottság. Nagy hiba volna, ha elbizakodnánk. Mert az elbizakodottság könnyen a fejlődés megállására vezet, ami már egymagában visszamaradást jelent. De okunk, sőt időnk sincs elbizakodásra. A sors gondoskodik arról, hogy ne essünk ebbe a hibába. Koronként nagyon is mostohán bánik velünk. Nemcsak megtorolja azt, amit vétettünk, hanem rendszerint sokkal keményebben sújt, mint ahogy rászolgáltunk. Azonban sorsunk szigorúsága nem lankasztólag hat reánk, ellenkezőleg, éberségre int, izmaink megfeszítésére sarkal, szellemi életünk felfokozására, erkölcsi életünk megnemesítésére serkent. A Nyugat civilizációját ismételten saját testünkkel és vérünkkel védtük a multban s meg fogjuk védeni a jövőben is.

Nem, mi nem akarunk pihenni. Munkára születtünk, az a rendeltetésünk, hogy a civilizációt szolgáljuk elernyedés nélkül, fáradhatatlanul. Nem szabad ellankadnunk, nemcsak jól felfogott önfentartási ösztönből sem, hanem azért sem, mert szüksége van ránk az emberiségnek.

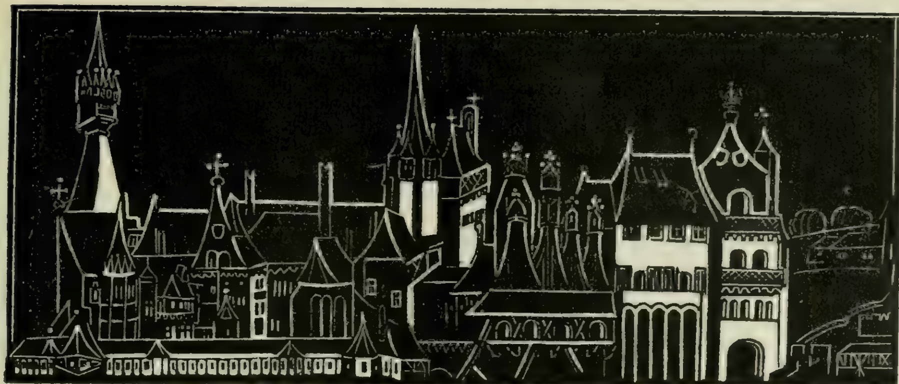
Küzdünk tehát tovább és nem mondunk le senki fia kedvéért civilizatórius hivatásunkról.

LUKÁCS GYÖRGY

ELSŐ RÉSZ

MAGYAR TÖRTÉNELEM

ECKHART FERENC / A MAGYAR NEMZET RÖVID TÖRTÉNETE

A magyarság, miként azt az összehasonlító nyelvészet szókincsünk legősibb részének elemzéséből kimutatta, több népréteg keveredéséből jött létre. Ezek közül a legrégibb egy a vogulokkal és osztyákokkal közeli rokonságban álló finn-ugor nép, mely már első hazájában, az Ural keleti oldalán a műveltség bizonyos fokát elérte. Halászattal és vadászattal foglalkoztak ugyan főképen, de voltak már háziállataik is, megülték a lovat. Fejlett családi élet mellett társadalmuk a kezdetleges, vérségi kötelékeken alapuló nemzetségi szervezeten túl nem fejlődött. Ismerték a tulajdon fogalmát, voltak hosszmértékeik, a tizes rendszer szerint számoltak. Ez a rokonnépek módjára bizonyára kevéssé harcias nép kétízben keveredett nyugati török (ugor) néppel. Talán már első hazájában — a Krisztus előtti I. és a Krisztus utáni V. század közti időben — leigázta egy ilyen nép, majd meg a Kaukázus vidékén, hová az V. században költöztek, történt ily több évszázadig tartó érintkezés a török ó-bolgárokkal és az alánokkal. A fejlettebb kultúrájú török néppel való egyesülés teljesen megváltoztatta az ősi népjelleget. A török elem átvette az ugor nyelvét, de gazdagította azt magasabb műveltségének számos fogalmával és átadta neki előhaladottabb szervezetét is. Ezen keveredés folytán lett a magyar nép elsősorban állattenyésztő- és földművelővé. Hadnagyaik vezetése alatt álló törzsei szorosabb összefüggésbe jutottak egymással és a nagy orosz síkságon kavargó népek közt nagyobb erőkifej-

tésre lettek képesek. A IX. században már teljesen egységes a vezető török eredetű törzséről magyarnak nevezett nép.

Azon nagy népmozgalmak folyamán, melyeket Nyugatázsiában valószínűleg az arabok hódításai idéztek elő, a vad, rokon besenyő nép támadása elől indult el nyugat felé a már törzsszövetségben élő magyarság. Útja nem lehetett könnyű, mert a Káspi-tó és a Don közötti területet erős népek tartották megszállva. A besenyők első lökése két részre szakította a magyar népet, amelyek közül a kisebbik még a XIII. században is a Volga vidékén élt és véglegesen csak a tatárözönlésben pusztult el. A nagyobbik részt, mint héttörzsű népet a IX. század közepén már a Don és a Dnyeper közt találjuk. Itt sem volt maradásuk a besenyőktől és a szintén töröknyelvű kabarok nyolcadik törzsével egyesülve tovább vonultak nyugat felé. Vándorlásaik közben el-elportyáznak északnyugatra, a Visztula felső folyásáig és dél felé az Aldunáig s minduntalan megszakítják a kereskedelmet, mely a Balti és a Fekete tenger közt a Dnyeperen bonyolódott le. A század utolsó évtizedeiben a Dnyeper, a Duna és a Kárpátok közti folyókban gazdag síkságon, az Etelközön tanyáznak, ahol bizonyára, hogy az őket nyomon követő besenyők ellen jobban védekezhessenek, fejedelmet választanak a legelőkelőbb törzs feje, Álmos fiának, Árpádnak személyében.

Már Etelközből, hol körülbelül egy emberöltőt tölthettek, megismerték későbbi hazájukat, különösen, mikor Arnulf császár szövetségében, Szvatopluk Morvaországát pusztították (892). Újabb heves bolgár-besenyő támadás elől menekülve és védelemre alkalmas területet keresve, szálltak le a vereckei hágón a Felső-Tisza vidékére, míg más részük talán Erdély szorosain és kevéssé lakott hegyvidékén vergődött keresztül (896). Nem tudjuk biztosan, hogy a magyarok honfoglalása céltudatosan történt-e, azzal a szándékkal, hogy a birtokba vett földön állandóan megtelepedjenek, innen tovább ne vonuljanak. A foglalás és a telepedés csak fokozatosan ment végbe az új földön, mely a pásztornépnek nagyon megfelelt és ami fő, könnyen volt védhető támadások ellen. A termékeny és bővizű síkság, de különösen a dunántúli dombos vidék a gulyáknak és méneseknek jó legelőt, az ingoványok és a környező erdős hegyek embernek és állatnak kitünő védelmet nyujtottak. A honfoglalás nem ütközött különös nehézségekbe. Nagyobb ellenállásra a magyar lovassereg aligha talált. Az ország keleti részében, a Duna—Tisza közében, a Tiszán túl, Erdélyben és a Délvidéken itt-ott szláv nemzetségekkel tarkított bolgár-török nyelven beszélő telepek voltak, melyek összefüggő államot nem alkottak, hanem bizonyára a bizánci birodalom érdekkörébe tartoztak. Nyugaton, a Dunántúlon is különböző szláv törzsek laktak, melyek azonban szintén nem tudtak magasabb fokú és állandóbb politikai szervezetre jutni.

Magyarország Szent István korában

A sürün vonalkázott terület idegen országokhoz tartozott, a gyéren vonalazott terület lakatlan és uratlan volt

MÉRTÉK:
1 : 5,000.000
10 km = 2 mm

A megszállásnál katonai szempontok voltak irányadók. Törzsek és ezeken belül nemzetségek szerint telepedtek le, még pedig úgy, hogy Árpád előkelő törzse a telepedési terület közepén, a dél felé forduló Duna két partját szállta meg. Az egyes törzsek területeit, bizonyára a torzsalkodások elkerülésére is széles, birtokba nem vett övek választották el egymástól: mocsarak, pusztaságok vagy erdőségek. Az egész telepedési területet, mely a Dunántúlon kívül a Nagy- és Kisalföldet és a közvetlenül környező alacsonyabb hegyvidéket foglalta magában, félkörben a Kárpátok őserdők borította láncolatai, délen az Alduna mocsarai és a horvát hegyvidék, nyugaton az Alpesek nyúlványainak erdői és mocsarak védelmezték. Ez a terület a *gyepűelve,* melyen belül mesterséges torlaszokat, *gyepűket* emeltek, nagyon megnehezítette a váratlan támadásokat. A természetes és mesterséges védőövön keresztülvezető utakat, *a kapukat* állandó őrségek tartották szemmel.

Miként a germánság nem pusztította el megszállásakor tűzzel-vassal a római kultúra eredményeit, hanem jól érezte magát a fejlettebb gazdasági viszonyok közt, úgy a magyarság, mely Déloroszország területén magasabb kultúrájú népekkel hosszas érintkezésben állott, sem hasonlítható össze a későbbi tatár hordákkal. Sok hadjáratukból magukkal hozott szolgáikkal oly vidéken telepedtek le legszívesebben, hol már volt lakósság, mely meghódolása után szolgáik számát szaporította és a mezőgazdasági munkát végezte a katonáskodó és vadászatra járó magyar úr részére. Legsűrűbben a legrégibb kultúrájú Dunántúlt szállták meg a honfoglalók, kik az országban talált földvárakat, de más állandó telepeket is bizonyára felhasználták védelmi központok gyanánt. A nemzetségeknek télen folyóvizek mellett volt a szállása, tavasszal meg, mikor a folyók környéke elmocsarasodott, a dombhátakra húzódtak fel. Még a XII. században is, miként őshazájukban, nyáron sátrakban laktak.

A honfoglalás korántsem jelentett egyet országalapítással és államalkotással. A régi törzsszervezet, mely csak háború idejében ismert el maga felett hatalmat, továbbra is fennmaradt. A fejedelmi hatalom a honfoglalás után meggyengült. Árpád közvetlen utódainak még a nevét sem tudjuk biztosan. A nagyszámú hadjáratok — „a kalandozások" — melyek a honfoglalás idejét sűrű egymásutánban követik, ritkán az egész nemzet, hanem többnyire csak egyes törzsek vállalkozásai voltak.

Nemcsak a környező országoknak, hanem egész Európának is észre kellett nemsokára venni, hogy új csapás jött reá a teljesen ismeretlen népben. A magyarok száguldó lovas csapatait messze nyugaton, Burgundiában és Provenceban épúgy megismerték, mint Róma és Konstantinápoly kapui előtt. A művelt Európa a Karolingok birodalmának végleges felbomlása miatt a X. században átmeneti korszakot élt át, melyben az új állami szervezetek még nem alakultak ki. A keleti frank birodalomban

a központi királyság hatalma teljesen lesülyedt és a néptörzsek különállása volt erősödőben, ami az egységes honvédelmet alapjában támadta meg. Itáliában teljes volt az anarchia, a pártok öldöklő harcban álltak egymással. Franciaországban is szétesőben volt az állam és állandó a harc a Karolingok hívei és ellenzői közt. A magyarok a honfoglalás utáni jó félszázadban seholsem találkoztak nagyobb ellentállással s ezért a nyugati országok gazdagsága újra meg újra felkeltette rablási vágyukat. Nyugat népei, a rómaiak örökségét átvéve a társadalmi és gazdasági fejlődésnek már meglehetősen magas fokán állottak, mikor a magyarok pusztításai évszázados kultúrájuk gyümölcseiből fosztogatták ki őket. A magyar lovasok hihetetlen gyorsasággal jelentek meg más és más vidéken és egyre távolabbi tartományokat sujtottak fegyvereik. Hogy csak néhány példát hozzunk fel, 918-ban Brémát, 924-ben Páviát gyujtják fel 44 templomával. *Egy* évben (926) Délnémetországot, Elzászt és Lotharingiát, Verdunt és az Ardennek vidékét, majd Felső-Olaszországot is pusztítják és végig zsákmányolják, majd átkelve az Apennineken Toscanát fosztogatják és Rómát is fenyegetik. A hadjáratok csak akkor értek véget, mikor a szomszédos német birodalomban újra megerősödött a politikai hatalom. I. Ottó nehéz fegyverzetű feudális hadseregének, mely a magyarok harcmódját már kiismerte, nem lehetett méltó ellenfele a könnyű lovashad. Augsburgnál — 955-ben — úgy látszik, a nagy nemzeti sereg oly megsemmisítő vereséget szenvedett, hogy az minden támadástól egyszersmindenkorra elvette kedvét és könnyen jelenthette volna a nemzet katasztrófáját is. A győzelmes uralkodónak azonban magasabb politikai céljai voltak, mint a kellemetlen, de immár veszélytelen szomszéd üldözése.

A nagy vereség után sorsdöntő kérdés volt, be tud-e illeszkedni a magyar nemzet az új viszonyokba, megtalálja-e a kapcsolatot a nyugati magasabb műveltségű népekkel, fel tud-e azok színvonalára emelkedni. Különben nem lett volna elkerülhető, hogy előbb-utóbb ugyanolyan sorsra jusson, mint elődei és rokonai, a húnok és az avarok, akiknek nyomuk sem maradt fenn azon a földön, mely birodalmuk központja volt. A magyarság és a nyugati népek közt a legnagyobb különbség az volt, hogy ezek már évszázadok óta fejlettebb politikai formák közt éltek s ami ezzel szorosan összefügg, a keresztény egyház tanai és páratlan hierarchiájának befolyása alatt állottak. Az utóbbinak szellemi, az előbbinek anyagi műveltségük emelkedését köszönhették. A magyarságnak szerencséjére akadtak vezetői, akik a nyugathoz vezető hidat megépítették: Árpád törzséből való Géza és fia, István.

Az utolsó fejedelem, Géza volt az, aki az ősi törzsszervezetet megtörte és bizonyára véres küzdelmekben, melyeknek csak az eredményei ismeretesek, a fejedelmi hatalmat uralkodóvá tette, politikai egységet alapított. Hogy mily céltudatosan járt el a nemzet jellegének és politikája irányának megváltoztatásában, legjobban bizonyítja az, hogy fiának a bajor herceg leányát, Gizellát nyerte meg nőül, amivel az sógora lett a német királynak s így Európa leghatalmasabb dinasztiájával került összeköttetésbe.

István folytatta atyja művét és az új fejedelmi hatalmat felhasználva, térítője lett nemzetének. Miként atyja, ő is vérrel és vassal valósította meg akaratát, főleg a Gizellával bejött német lovagokra támaszkodva. Munkájában segítették a mindenfelől összesereglő, vértanuságra vágyó térítők, kik közül az olasz eredetű Gellért püspök volt leghívebb munkatársa a hitterjesztésben és az egyház szervezésében. Hogy minő ellenállással kellett megküzdenie, mutatja az a nagy felkelés, mely kevéssel István halála után a királyi hatalom és a keresztény egyház ellen kitört s amelyben Gellért vértanuságot szenvedett. Az utóbb szentté avatott István műve azonban, a keresztény egyház, melynek két érsekség, nyolc püspökség és több benedekrendi kolostor — köztük a pannonhalmi — alapításával adta meg szervezetét, többé meg nem ingott. A pogány lázadás csak a visszaesés rövid epizódja maradt.

Nemcsak az egyházi s ezzel a művelődési, hanem a politikai és a társadalmi fejlődést is nyugati irányba terelték István reformjai. Ennek az államalkotó munkának sem ismerjük a részleteit. A politikai fejlődésnek jellegzetességét az uralkodó túlnyomó hatalma adja meg, aminek alapja a törzsek fegyveres lenyügözése és a király óriási terjedelmű földbirtok-vagyona. A birtokok a *„királyi megyék“*-ben csoportosultak, melyeknek élén az ispánok álltak, kik nemcsak a királyi birtokok kezelői, hanem a megyében élő szabad magyarok vezetői is voltak a hadban. István politikai szervező működésének emléke még évszázadok mulva is élt a nemzetben. Amint a frank birodalomban Nagy Károly élt a későbbi századok emlékezetében, mint minden jog és kiváltság megalkotója, épp úgy a magyarság szemében Szent István volt a törvényhozó, akire teljesen megváltozott viszonyok közt is mindenféle társadalmi szervezetet és kiváltságot visszavinni szoktak.

Egyházi és állami újításai betetőzéseül István megkoronáztatta magát (1000) s ezzel Magyarország belépett a nyugati keresztény közösségbe. Igy alapította meg az Árpádok királyi dinasztiáját, mely a következő háromszáz éven át vezette a nemzetet.

Az István halálát (1038) követő jó egyszázadot az állandó trónviszály és az ezzel összefüggő külső és belső háborúk jellemzik. Miként a Merovingok és a Karolingok frank birodalmában az állami szervezés

nem jelentette egyszersmind a trónöröklésnek az elsőszülöttségi jog szerint bekövetkező rendezését, hanem a trónra és az országokra a magánjogi örökösödés mintájára az uralkodó összes örökösei igényt emeltek, úgy nálunk is csak évszázados küzdelem után tudott ez az elv megállapodni, melyet mindenütt az egyház tekintélye szentesített.

Hol az egyik, hol a másik trónkövetelő vett igénybe a koronás király ellen idegen segítséget s így alig néhány évvel István halála után több ízben veszélyeztették a német császárok (III. és IV. Henrik) az ország függetlenségét. A pápaság és a császárság közt lefolyt nagy küzdelem azonban nem engedte meg sem a XI., sem a XII. században, hogy a császárok tartós sikereket érhessenek el Magyarországon. Az Árpádok kitünő politikai érzékkel tudták kihasználni a két világhatalom tusáját. Istvánnak legkiválóbb utódja, Szent László (1077—1095) eleinte IV. Henrik császárral szemben VII. Gergelyre támaszkodott. A trónon megszilárdulva azonban a pápai hatalommal szemben meg tudta védni királyi tekintélyét és az egyházi dolgokban gyakorolt befolyását. Okos külpolitikája Magyarországot Keleteurópa vezető hatalmává tette. Úgy ő, mint utóda Kálmán (1095—1116) nemcsak megszilárdították a Szent István alapította magyar államot, hanem hódításokat is tettek. Előbbi Horvátországot csatolta az országhoz, utóbbi pedig Dalmáciára terjesztette ki hatalmát, anélkül hogy a magyar uralom ott végleg meg tudta volna vetni lábát. Velence minden alkalmat felhasznált arra, hogy az Adria innenső partján is uralkodjék.

A pápa és a császár megújult küzdelmében a XII. században is megállta helyét az Árpádok politikai tehetsége, mikor a császárság Barbarossa Frigyes alatt fénykorát érte el. II. Géza nagy előrelátással a császár ellenlábasához, III. Sándor pápához csatlakozott, akitől ezért nagyon előnyös jogokat kapott az egyházkormányzás terén. Ezek ugyan veszendőbe mentek, mikor a nyugati császárság szerepét, a királyi család elégedetlen tagjainak támogatását az újból felemelkedő bizánci császárság vette át és a legitim ág a szentszék támogatására szorult. Az ügyes politika azonban, melyet királyaink folytattak, a keleti birodalom hatalmi törekvéseit is meghiúsította.

A királyi hatalom ezen küzdelmekben is megtartotta erejét és a nemzet politikai életének a királyi udvar maradt a középpontja. A nyugat előkelő művelt fiai, akik a keresztes háborúk idejében jártak Magyarországon, bámulva állapították meg, mennyire különböző a politikai erők megoszlása nálunk és saját hazájukban. A király nálunk is meg-meghallgatta ugyan előkelő hívei tanácsát, de a királyi jövedelmet (pénzverés, vám-, só- és vásárjövedelem) nem osztotta meg senkivel sem alattvalói közül. Hatalma oly erős volt, hogy nem lehetett szó a legfőbb királyi hivatalok, a nádor, az udvar-, utóbb országbíró, a Horvát- és Szlavon-

országot kormányzó bán vagy a XI. század óta betelepülő Erdélyt igazgató vajda méltóságának örökletessé tételéről vagy arról, hogy a várispánságokból hűbéri birtokok alakuljanak.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a nemzet állami és társadalmi élete megállapodott, a Szent István létesítette formák közt megkövesedett. A XII. század folyamán az ország társadalma nagy átalakuláson ment keresztül, melyről történeti források alig tudósítnak. A XIII. század első felében a királyi hatalom mellett már más politikai tényező is kezd szerepet játszani: a birtokos nemesség, mely utóbb a vármegyékben megadott keretekben kezdi sűrűsíteni politikai erőit az átalakulással csaknem egyidejűleg fellépő nagybirtokosokkal és a királlyal szemben is. Megindul nálunk is a küzdelem a korona és a rendek közt, mely viszonyainkat mindinkább hasonlókká tette a nyugati államokéihoz. Megkezdődik a rendi Magyarország viszontagságos történetének kettős arculatja, mely gyenge királyok alatt a rendi kiváltságok emelkedését, virágzását, de az ország tekintélyének sülyedését, erőskezű uralkodók alatt meg a rendek hatalmi állásának megrendülését, másfelől azonban az ország külpolitikai súlyának öregbedését mutatja.

A rendi Magyarország kifejlődése idejéből való az aranybulla (1222), a nemesség nem sok ideig tartó túlhatalmának kifejezője. Mikor II. Endrét, ki a rendeknek, különösen az egyház növekvő hatalmának többször engedni volt kénytelen, fia, IV. Béla (1235—1270) váltotta fel, fordul a kocka s újból a királyi hatalom lép előtérbe, mely visszaszedi régi erőforrásait, a várbirtokokat. A király ezen törekvései közben özönlötték el Magyarországot egészen váratlanul a mongolok hadai (1241). A kegyetlen pusztai nép vad rohamának a nemzet nem tudott ellenállni, mert kevés volt a vár és a megerősített város. Csak a tatár főkhán halálának köszönhető, hogy az Árpádok egész kulturális munkája nem semmisült meg. Az újjáépítés, az ország védelmi szervezetének átalakítása rövid idő alatt megtörtént. Várak emelkedtek, melyek fentartására csak a nagybirtok volt képes. Alig mult el a tatárjárás óta egy emberöltő és a magyarság, melyről nyugaton azt hitték, hogy elpusztult, újból fontos tényező lett az európai politikában. IV. László, Béla unokájának kardja döntötte el Habsburgi Rudolf német császár és az országát nagy hatalomra emelő Ottokár cseh király küzdelmét a morvamezei csatában (1278), mely a Habsburgoknak megszerezte az osztrák hercegséget, későbbi nagy birodalmuk magvát.

Az Árpádok nemzeti dinasztiája, melynek utolsó sarját, III. Endrét 1301-ben vitték sírba, nemcsak külpolitikájával és az állam megszervezésével szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem az ország betelepítésével és benépesítésével is. Csaknem három évszázadon át a szükségnek megfelelően töltták ki királyaink északnak és keletnek az ősi védelmi határt,

melynek őrei nemcsak magyarok, hanem a veszedelmes nyugat felé már a XI. században betelepített besenyők, a keleti végeken meg a székelyek voltak. A keleti rokonnépeken, így a kúnokon, jászokon kívül, melyek a magyar fajiságot erősítették meg, más népek letelepedését is előmozdították az Árpádok. Nyitra vidékéről húzódott északkelet felé a tót lakosság, mely csak a XIII. század derekán érte el északon az ország természetes határait. A XII. században történik említés az első oláh telepekről, de csak a XIV. században folyt nagyobb arányban e pásztornép betelepítése. Úgy a tótok, mint az oláhok erdőírtásra összegyüjtött telepes csoportokban kaptak földet „soltészaik", illetőleg „kenézeik" vezetése alatt, csekély adózási és bíráskodási kiváltságokkal. Már a XIV. században megkezdődik a telepeket vezető családoknak a magyarságba való beolvadása olyképen, hogy a telep a nemességre emelt családok birtokába megy át, a telepesek pedig a magyar jobbágysággal egy sorsra jutnak. A XIV. században telepedtek be Mármaros ruténjei is.

E népeknél többet köszönhet a magyarság a nyugati, nagyobb műveltségű bevándorlóknak, első sorban a németeknek. Mikor a XII. században a német birodalom túlnépes, háborúktól nem sokszor sujtott nyugati részéből, a Rajna vidékéről megindul a nagy vándorlási hullám, mely elönti az Elbán túli szláv vidéket, megerősíti a csehországi németséget és délen Bozenig ér el, a magyar királyok is megnyitják az ország kapuit a szorgalmas jövevényeknek. E gyarmatosok egy része a Szepességben, a másik Erdély keleti és déli részén szép és évszázadokon át megőrzött kiváltságokkal felruházva, nyert a kultúrának új területeket. Vallón telepedés is nagyon korán megállapítható Magyarországon. Nem egy városunk ősi lakosságát, úgy látszik, ők alkották.

Mindezek a telepek csak tarkították, de meg nem változtatták az ország lakosságának túlnyomóan magyar jellegét. Egykorú kútfők igazolják, hogy a XIV—XV. században az országot dél felé egészen a Duna és a Száva vonaláig, Horvátországnak a mainál jóval kisebb területét kivéve, színmagyarság lakta, épígy Erdély túlnyomó részét és Felsőmagyarországot is, hol a liptói és a túróci fensíkon is megtaláljuk a magyar telepeket.

Az utolsó Árpádok gyenge uralma alatt megrendült királyi hatalmat a feltörő és az országot már szétbontással fenyegető oligarchiával szemben az Anjouknak női ágon az Árpádoktól leszármazó családja állította helyre. I. Károly (1308—1342), ki főleg a pápai támogatásnak köszönhette a trón elnyerését, erős kézzel családjának lekötött új arisztokráciát

létesített a régi oligarchia megsemmisítése után és kitűnő pénzügyi politikával, valamint a honvédelem nápolyi mintára való újjászervezésével fiát és utódját, Nagy Lajost (1342—1382) képessé tette arra, hogy Magyarországot újból nagyhatalommá emelje, melynek Európa keleti részében döntő szava volt. A dinasztikus háborúk, melyeknek célja volt a nápolyi királyságban a magyar Anjouk trónigényeit megvalósítni, eredménytelenül végződtek ugyan, de Nagy Lajosnak sikerült Genua szövetségében a büszke velencei köztársaságot legyőzni és Dalmáciát újra Magyarországhoz csatolni. Sokkal fontosabbak lehettek volna a Balkánon tett hódításai, hol a bánságok és melléktartományok egész sora volt hivatva az országnak védőövül szolgálni. Mivel azonban Lajos — a középkori lovagfejedelem típusa — a Balkánon, mint hittérítő lépett fel a keleti egyházzal és a fejét felütő eretnekséggel szemben, a hódítások nem lehettek tartósak. A nyugati műveltségű magyar uralom nem tudott gyökeret verni ott és csak addig tartott, míg a hatalmas király erős kardjára támaszkodhatott. Nagy Lajos idejében jutott Magyarország első ízben dinasztikus kapcsolatba más országgal. Lajost a lengyel rendek anyai nagybátyja, a lengyel király halála után uralkodójuknak ismerték el.

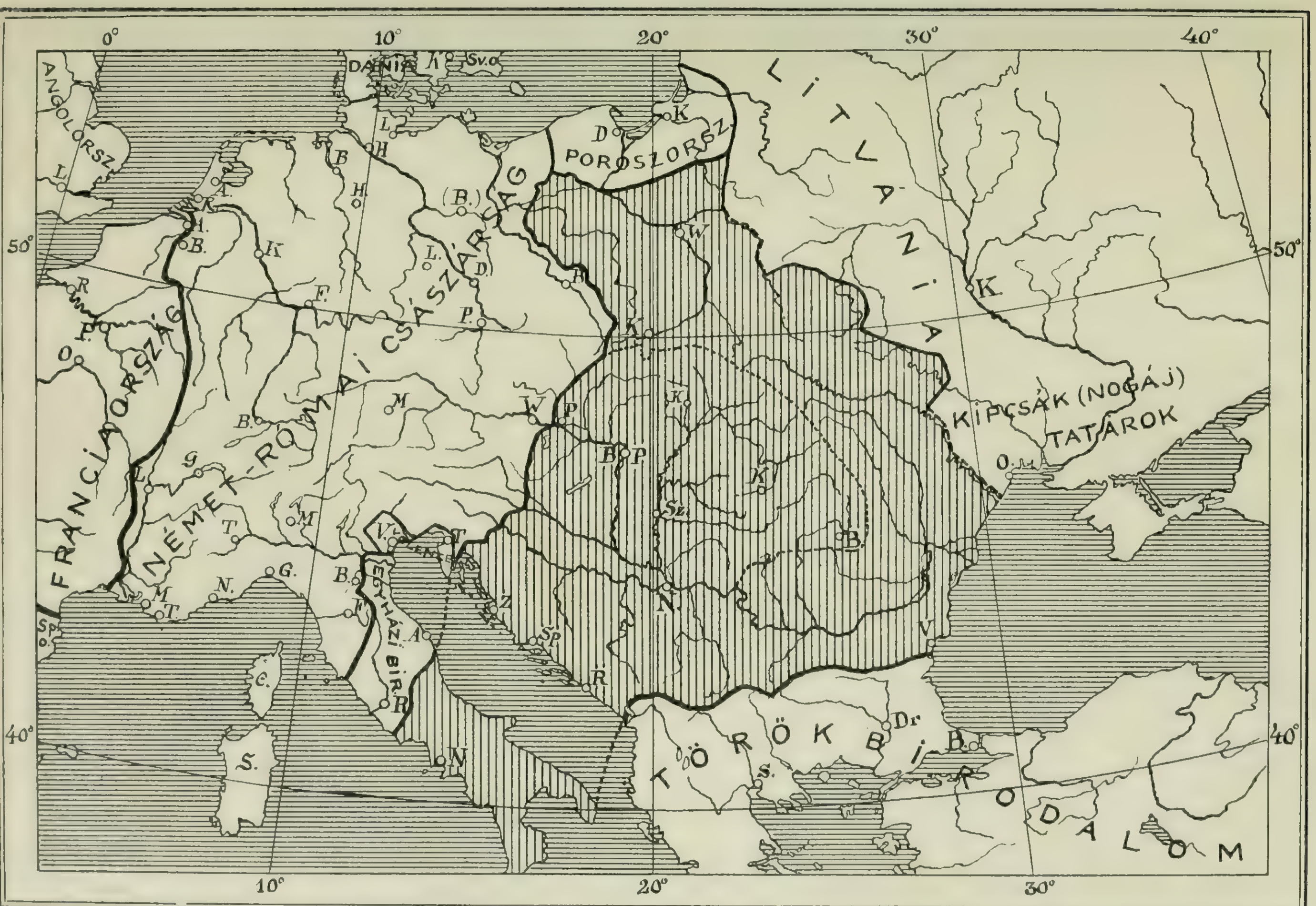
Dinasztiája tekintélyének növekedésénél sokkal nagyobb hatással voltak a későbbi fejlődésre azok az intézkedések, melyekkel Lajos a rendiség hatalmának alapjait szilárdította meg. 1351 óta törvény is korlátozta a nemes embernek birtokai felett való szabad rendelkezési jogát nemzetsége javára és törvénybe iktatta a korona örökösödését a nemzetség magszakadása esetében (ősiség). A legalsóbb néposztály, a jobbágyság anyagi szolgáltatását a honvédelemre kötelezett birtokos nemességgel szemben ezentúl országszerte szigorú kulcsban, a kilencedben állapította meg a király. A rendi tagozódásnak egész Európában uralkodó formája ebben az időben állandósult nálunk is anélkül, hogy a magyarságnak ideje és ereje lett volna azt kelet felé tovább plántálni. A kulturális fejlődés is teljesen megegyezett a nyugati népekével. Nálunk is gyönyörű templomok és kolostorok, erős várak és pompás paloták emelkedtek, melyeket csak a jobbágyok ingyenes robotja és fuvarja mellett lehetett megalkotni.

Az Anjouk nem alapítottak dinasztiát s a következő évtizedekben többször megismétlődött annak a szüksége, hogy a rendek az üresen maradt trón betöltéséről gondoskodjanak, illetőleg az elhúnyt uralkodók rokonai közül egyiknek vagy másiknak trónutódlási jogát elismerjék. Hogy ez pártküzdelmekre, új oligarchia kialakulására és a rendi kiváltságok túltengésére vezetett, az természetes volt. Az új királynak engedményeket kellett tenni főleg a befolyásos, amúgy is nagyhatalmú rendekkel szemben. Nagy Lajos veje, Zsigmond (1387—1437), aki hosszas küzdelem után szilárdította meg trónját, Csehország királya is volt s utóbb

a német császári koronát is elnyerte. A dinasztikus kapcsolatok Magyarország sorsára egyre károsabb befolyással voltak. A király távolléte miatt az ország nagyon gyakran nélkülözte a nagy tekintélyt, melyre a rendiség kinövéseivel szemben ugyancsak szüksége lett volna. Az uralkodónak egyéb országaiban követett politikája csak szaporította a bajokat. Eltekintve attól, hogy a cseh husziták és királyuk küzdelme folyamán Felsőmagyarország jelentős része a harcias eretnekek zsákmánya lett, akik onnan évtizedeken át sem voltak kiűzhetők, az ország védelmét is elhanyagolta új, hatalmas külső ellenséggel szemben. Magyarországon éppen akkor bomlott fel a rendi katonai szervezet, ami különben nyugaton is megtörtént, mikor a határokon új, katonai alapokon nyugvó, hódító hatalom lépett fel: a török.

A XV. század első felében kezdődik meg ez a nyugati civilizáció veszedelmes ellenségével folytatott küzdelem, mely háromszáz éven át a magyar nemzet sorsa lőn. Az egyenlőtlen harc már kezdetén katasztrófára vezethetett volna, ha nem támad a nemzetből hős: Hunyadi János, aki nagy hadvezéri tehetségével pótolta a hadi szervezet hiányait. Hunyadinak jobbára csak saját birtokai és a közvetlenül fenyegetett vidékek katonai erejével sikerült nemcsak a határokat megvédeni, hanem olyan csapásokat is mérni a félelmetes törökre, így különösen 1456-ban Belgrádnál, hogy azok még a kedvezőtlen viszonyok között is megmutatták a nyugati magyar fölényét a keleti barbár támadással szemben, melynek súlya alatt a balkáni népek államai rövid idő alatt összeomlottak.

Hunyadi János érdemei, ki mint kormányzó néhány évig az ország élén is állott, adták meg az erkölcsi alapját annak az akciónak, mellyel a köznemesség a Hunyadi család óriási anyagi erőforrásaira is támaszkodva, fiát, Mátyást (1458—1490) királlyá választotta. Ő volt az utolsó nemzeti királyaink sorában, aki a királyi hatalom tekintélyét újra felemelvén, a rendekkel, főleg a nagyurakkal szemben érvényesíteni tudta a nemzet érdekeit. Hatalmának alapja a zsoldos hadsereg volt, melyet Mátyás a husziták leverése után először ezek soraiból kezdett szervezni. Ennek, valamint nagyfényű, olasz mintára berendezett udvarának eltartására adókat szavaztatott meg s alatta teljesen nyugati példák hatása alatt megkezdődik a rendi alkotmány aláásása. Az ország ezen intézkedések és az igazságszolgáltatás szigorúbb megszervezése folytán azon az úton volt, hogy modern nemzeti állammá fejlődjék. Tekintélye külpolitikai vonatkozásban is helyreállott. Külső és belső súlyát akár XI. Lajos Franciaországával hasonlíthatnók össze. Mátyás király nagy hatalmát azonban nem a keletről fenyegető veszély végleges elhárítására, hanem nyugati hódításokra használta fel. Cseh- és Lengyelország, valamint III. Frigyes császár ellen viselt hosszú harcaiban Morvaországot, a gazdag Sziléziát és az osztrák hercegség nagy részét Béccsel együtt

Nagy Lajos magyar király birodalma, legnagyobb kiterjedése idején (1347—1351)

elfoglalta, míg a török ellen csak egy-két hadi vállalatot intézett, azokat is inkább kapitányai vezetése alatt.

Mátyás birodalma halála után, mivel nem volt törvényes fiúörököse, hamarosan összeomlott. A rendek, kiknek vezetői Mátyásnak köszönhették felemelkedésüket és gazdagságukat, tudatosan gyenge uralkodót, Csehország királyát, Jagelló Ulászlót ültették a trónra. Az ő és fia, II. Lajos uralma általános politikai és társadalmi sülyedés kora, mely feltartóztathatatlanul vezetett a nemzeti katasztrófa felé. Mialatt a nagyurak, egyháziak és világiak egyaránt a legkíméletlenebb eszközökkel páratlan hatalomra és gazdaságra tettek szert, a király és az ország állandóan pénzügyi válsággal küzdött, melynek következménye Mátyás hadseregének szétzüllése és az ország védelmének folytonos gyengülése volt. Még a török határon levő végvárak jókarban tartásáról sem tudott gondoskodni a király, akire a rendek szokásos önzésükkel az ország védelmét bízták. Nem kevésbé bomlasztó hatású volt, hogy a királyi hatalom nem tudta a rendiség keretén belül az egyensúlyt fenntartani. A főnemesség és a köznemesség küzdelme egyre szenvedélyesebb, az alsó néposztályok elnyomása egyre súlyosabb lett, a XVI. században beállott nagy gazdasági változások miatt is. A rendek önző elnyomása az Alföld számos nagyközségével szemben adta meg az indító okot az alsó néposztály véres felkelésére (1514), melynek kegyetlen elnyomása teljesen jogtalanná tette „a nyomorult adózó népet" és a társadalmi ellentét ép a legnagyobb külső veszély idején vált áthidalhatatlanná.

A belső állapotok züllésével lépést tartott a külpolitikai helyzet állandó rosszabbodása. Magyarország lett csakhamar azon nagy küzdelemnek színterévé, amelyet az európai hatalmak, elsősorban Franciaország a török szövetségben a Habsburgok új világbirodalma ellen megindított, azon családi összeköttetések folytán, mely a Jagellókat a Habsburgokhoz fűzte. A mohácsi síkon dőlt el a nemzet sorsa (1526). Az összecsapás a töröknek döntő győzelmet hozott. Máskor is vesztett a magyarság háborúkat, de egyik vereségnek sem voltak oly katasztrófális következményei, mint a mohácsinak. Nem a király, II. Lajos és az ország vezetői nagy részének pusztulása tette végzetessé a vereséget, hanem az, hogy utána ép akkor szünt meg az ország egysége, mikor a nemzet összetartására a török világhatalom folyton megismétlődő támadásaival szemben a legnagyobb szükség lett volna.

A rendek nagyobb részét alkotó nemzeti párt, mely már 1505-ben elhatározta a Rákoson, hogy okulva Ulászló uralmán, idegent nem fog többé királlyá választani, az ország leggazdagabb főurát, Szapolyai Jánost emelte a trónra, míg az özvegy királyné, Mária körül csoportosuló párt annak fivéréhez, Habsburg Ferdinándhoz csatlakozott, azon reményben, hogy ezzel nemcsak Ferdinánd országainak, Csehországnak

és az osztrák örökös tartományoknak fegyveres segítségét, hanem testvérének, V. Károlynak, a spanyol-német világbirodalom urának teljes támogatását is biztosítja Magyarországnak a török ellen viselendő küzdelemben. Megindult a harc a két király között, kik az ország érdekeinek feláldozásával is iparkodtak maguknak híveket szerezni. Hatalmaskodásokban, az igazságszolgáltatás szünetelésében, a szegényebb néposztályok elnyomásában ez a kor túltett még a Jagellókén is. Az oligarchiák túlnyomó befolyásra tettek szert. Ferdinánd 37 megyéjében a földbirtok 79 százaléka volt a nemesség kezén és ennek 45 százalékán 11 család osztozott. Ferdinánd és híveinek helyzetét nagyon megnehezítette az, hogy ismételt igéretek ellenére sem tudott olyan segítséget szerezni bátyjától, mellyel a török ellen döntő sikert lehetett volna elérni. Szolimán szultán természetesen János királyt, majd ennek halála után fiát, a kiskorú János Zsigmondot támogatta. A pártküzdelmek eredménye persze az ország ellenállóképességének csökkenése és a török végleges hódítása lett. 1541-ben Budavára is a szultán kezére jutott s kezdetét vette a másfélszázados török uralom.

Buda elestével kezdődik a magyar történelem legszerencsétlenebb korszaka. A nemzeti élet egysége megszűnt s az ország másfél századon át három részre oszlott. Az idegen dinasztiának a „királyi Magyarország" területe, mely az egyre keskenyedő nyugati sávból és Felsőmagyarországból állott, nem nyujtott elég erőforrást a török elleni küzdelemre. Királyaink nyugati, gazdagabb országaik jövedelméből pótolták a hadviselés költségeit és látták el jó részben a megmaradt magyar terület, mint ezen országok bástyájának védelmét. Az ország legfontosabb dolgaiban, a pénz- és hadügyben így hát az uralkodó székhelyén, Bécsben működő kormányszékek intézkedtek, melyeknek a magyarországi hatóságok alá voltak vetve. Miként a XVI. században már mindenütt, a Habsburgok monarchájában is kialakult az uralkodó mellett központi hivatalszervezet, mely azonban nálunk idegenekből állott, mert a dinasztia is idegen maradt. A rendi alkotmány ugyan megmaradt, de a rendiség tényleges befolyása az ország ügyeinek vezetésében egyre csökkent.

Az ország középső és gazdaságilag fontosabb része a török sorvasztó uralma alatt állott, melyet a budai basa gyakorolt. Legnagyobb kiterjedését a visszafoglalás előtt a XVII. század második felében érte el. A török uralom kísérő jelenségei nálunk is ugyanazok voltak, mint mindenütt a nagy birodalomban: gazdasági és kulturális sülyedés és elnéptelenedés, melyeket a végeken nagyon súlyosbított az örökös hadviselés. Különösen az irreguláris csapatok, a tatárok már a XVI.

században többezer községet pusztítottak el. A rabszíjra fűzött magyarok ezrei hagyták el az országot egy-egy hadjárat után. A végeken folyó állandó harc, bár a magyar vitézség és katonai erények legszebb példáit teremtette meg, nagy területek lakosságát tette földönfutóvá. A törökkel versenyre kelt a harácsolásban, a föld népének kiszipolyozásában a védelemre hívatott idegen zsoldos katonaság, melyet a királyok nem győztek rendesen fizetni s mely az agyonsanyargatott nép vagyonán kártalanította magát azonkívül, hogy a nyári hat-hét hónapban tett szolgálata ideje alatt az egész évre valót is iparkodott megszerezni. Igy pusztultak el s mentek gazdaságilag tönkre oly területek is, melyek nem tartoztak a török birodalomhoz. A tizenötéves török háború idejében (1592—1606) különösen nagy arányokat öltött a romlás. 1594-ben 34 megyében még 161.527 adózó házat írtak össze, hat évvel utóbb már csak 68.324-et. A romlás, az elszegényedés nemcsak a hadszíntéren volt óriási, hanem az ország legészakibb vidékeire is kiterjedt.

Az ország keleti része, Erdély néhány környező vármegyével legtovább tudta megőrízni jólétét. Ott a magyarság kisebb, életképes állama alakult ki. Fejelelmei a szultán adófizető hűbéresei, kik nagy nehézségek közt is önálló külpolitikát folytattak. A királyi Magyarországgal való egyesülés gondolata állandóan foglalkoztatta úgy az erdélyieket, mint a Habsburg-dinasztiát. Nem egyszer meg is valósúlt az rövid időre, de sohasem volt fentartható a török birodalom fojtogató túlhatalmával szemben.

A politikai megoszláshoz a vallási szakadás is járult, mely az amúgy is meggyengült magyarságot még alkalmatlanabbá tette nagyobb erőfeszítésre, a török iga lerázására. A reformáció hatalmas szellemi mozgalma a külföldön, Németországban tanuló ifjúság közvetítésével a XVI. század első felében nagyon gyorsan elterjedt Magyarországon is és volt idő — a század végefelé, — mikor az ország túlnyomó részben protestáns volt. Luther tanai az erdélyi szászok közt és a felvidéki németségben és tótságban, valamint a Dunántúlon találtak megértésre, míg Kálvin vallásának a tiszavidéki és az erdélyi magyarság hódolt meg, hol az unitáriusok szektája is gyökeret tudott verni. A török pártfogolta a protestantizmus elterjedését, mert a katolikus egyházban a Habsburgok támaszát látta. A XVII. század elején azonban nálunk is nagy erővel indult meg a katolikus egyház ellenakciója, melynek legnagyobb sikerű vezére Pázmány Péter volt. Eredményekép a királyi Magyarország rendjeinek túlnyomó része visszatért ősei hitére. Az udvar teljes erővel támogatta a mozgalmat s így nálunk is vallásháborúk töltik be a XVII. század első felét, melyekben a protestantizmus kardját a keleti magyarság, főleg Erdély forgatta a dinasztia ellen. Bocskay István nyitotta meg a háborúk sorát, ki a bécsi békében (1606) törvényesen biztosította a magyar protestánsoknak

a szabad vallásgyakorlatot. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek követték, kik a külföldi protestánsokkal kötött szövetségben gyors hadi sikereikkel megmutatták, hogy mily erőkifejtésre képes a nemzeti abszolutizmus még oly kis államban is, minő Erdély volt. Az a körülmény, hogy az idegen dinasztia idegen hadserege és a Bécsben székelő idegen hatóságok túlkapásai ellen folyt a harc, ezen dinasztikus és vallási háborúkat nemzeti és szabadságharcok jellegével ruházta fel a magyarság szemében.

Mivel a Habsburgok erejét hosszú ideig a német birodalomban is a vallásháborúk kötötték le s mivel a magyarság nagy része nagyobb ellenséget látott a németben, mint a törökben, a török hódítás elleni harc gondolata hosszú ideig háttérbe szorult. A harmincéves háború befejezése után megkezdődött az osztrák örökös tartományokban az abszolutizmus egocentrikus berendezkedése, mely mindenütt az államhatalom és a nemzetiség megerősödésével járt. I. Lipótnak (1657—1705) és tanácsosainak Magyarországon is hasonló célok lebegtek szemei előtt, melyek megvalósítása annyival is könnyebbnek látszott, mert Erdély, a rendi ellenállásnak főforrása, ez időtájban II. Rákóczi György oktalan politikája folytán mélyen lesülyedt. A porta parancsára tatár hordák semmisítették meg Erdély és Magyarország keleti részeinek ősi kultúráját, jólétét. A XVII. század második felében ott is bekövetkezett az a pusztulás, melyet Magyarországon jobbára már a XVI. elvégzett. Ez újra figyelmeztette a nemzetet a törökkel szemben teljesítendő kötelességére, melynek Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér volt leghathatósabb szószólója. A magyarság és a dinasztia érdekei azonban még sokáig nem tudtak találkozni a legfőbb magyar politikai célban, a nemzeti egység elérésében. Az ország még egy emberöltőn át nyögte a török igát s mialatt a nyugati országok, kihevervén a vallásháborúk következményeit, az abszolutizmus merkantilista politikájának hatása alatt a gazdasági és szellemi fellendülés korszakát élték, nálunk a sorvadás egyre mélyebb barázdákat vájt a nemzeti élet mezejébe. Míg Párisban pompás színházakban balettekben gyönyörködtek, nálunk a végeken asszonyainkat hurcolta rabságba a török.

Mialatt a Habsburgokat XIV. Lajos növekvő hatalma elleni küzdelem kötötte le, Magyarországon megindult a harc az abszolutizmus törekvéseivel szemben, mely nemcsak a rendi alkotmányt, hanem a protestánsok vallásszabadságát is megtámadta. A dinasztia és a magyarság jó részének küzdelme, mely a török támogatásában is részesült, a magyarság két részre való szakadása, a kuruc és a labanc ellentét akkor volt legélesebb, mikor a török sikertelen támadása, melyet Bécs ellen intézett, figyelmeztette az uralkodót arra, hogy kelet felé könnyebben érhet el sikereket, mint nyugaton. Egész Közép-Európa föleszmélt végre a keresztény szolidaritásra és az ország felszabadítására sietett. A brandenbur-

giak és a bajorok éppúgy áldoztak életükkel Buda visszavívásáért (1686), mint a magyarság, mely túlnyomó részében felejtve minden ellentétet, áldozatkészen vett részt a felszabadítás nagy történelmi munkájában. A század végéig tizenhat éves háborúban (1683—1699) az ország lerázta a török uralmat s Savoyai Jenő herceg rendkívüli hadvezéri tehetsége visszaállította Magyarország történelmi határait. A császári hadsereg győzelmei folytán Erdély is a Habsburgok hatalmába került, habár alkotmányjogilag továbbra is megtartotta különállását. Noha más nagy területeket is, így a „Bánságot", melynek fogalma ekkor keletkezett, és a „katonai határőrvidék" hosszú övét elszakították az ország testétől és egyenesen a bécsi hatóságoktól tették függővé, a dinasztia megvalósította a küzdelmekben kimerült nemzet legfőbb óhaját: az ország régi területe újból egyesült a magyar korona viselőjének fenhatósága alatt.

A dinasztiának ez a nagy érdeme még jobban túlsúlyra juttatta hatalmát a rendekkel szemben s nem csodálkozhatunk azon, hogy a központi kormány, félretéve a nemzeti érdekeket az egységes birodalmi szervezet megvalósítására és az ország elnemzetlenítésére törekedett. Súlyos adóterhek, a nagy nyomor, mely a városi lakosságot is elérte, a császári generálisok hihetetlen zsarolásai és kegyetlenkedései, az újra lábrakapó vallási elnyomás és nem utolsó sorban a kedvező külpolitikai helyzet adták II. Rákóczi Ferenc kezébe a fegyvert (1703—1711). Az utolsó felkelés sikere a fennálló erőviszonyok mellett csak addig tarthatott, míg a császári hadsereget teljesen lekötötte a nagy háború, melyet a Habsburgok XIV. Lajossal a spanyol örökösödés miatt viseltek. A nyugati harctéren aratott győzelmek a magyar felkelés sorsát is eldöntötték, mely utoljára próbálta meg az új életre keltett, különálló erdélyi fejedelemségre építni a magyarság nemzeti létét. A szatmári béke (1711), melyet magyar generális kötött a kurucokkal, fejezte be azt a korszakot, mely a legnagyobb pusztítást végezte a nemzeti értékekben s amelynek káros következményei soha többé nem voltak jóvátehetők.

A kuruc-labanc hadak pusztításai, melyek csak harácsolásból éltek és a felszabadító háborúk, melyek mindkét részről nagy seregeket mozgattak meg, elvégezték a rombolásban azt, amit az előző korszakok még hátrahagytak. Az előbbiek folyamán Felsőmagyarország is tönkrement, az utóbbiakban még az a lakosság, az a vagyon is elpusztult, melyet a török uralom az Alföldön megkímélt. A városi lakóssággal a bányászat és az eddig sem jelentékeny kereskedelem romlott le véglegesen, a föld népének futása folytán meg, melyet a pestis és egyéb állandóan dühöngő járványok is tizedeltek, a földművelés alá vett területben állt be lényeges

visszaesés. Mint minden gyér lakosságú területen, az állattenyésztés lett újból a főfoglalkozás. Hevesben például a népesség a kuruc korban csaknem felére csökkent, úgyszintén a művelés alá eső terület is. A török kiűzése után Bács-Bodrogmegye lakóssága csak 31.000 főnyi volt, az Alföld három termékeny megyéjében, Békés-, Csanád- és Csongrádban meg együttvéve 20.000 ember lakott. A török hódítás és a belső háborúk a nemzetet annyira visszavetették fejlődésében a nyugati népekkel szemben, melyekkel a középkor végén teljesen egyenlő fokon állott, hogy azokat többé elérni nem tudta. Legnagyobb bajunkat, mely végeredményben az új katasztrófához vezetett, azt, hogy az ország nemzeti egységét elvesztette, túlnyomó részében szintén a török hódoltság korának a rovására írhatjuk.

A magyarság sokkal többet szenvedett, sokkal nagyobb mértékben pusztult ez idő alatt, mint az országban lakó egyéb népek. A török és tatár hordák pusztításai, az idegen zsoldosok rablásai inkább sujtották az Alföld és a termékeny dombos vidék lakosságát, mint a hegyvidéket. Erdélyben is inkább a termékeny folyóvölgyek és a füldművelésre alkalmas területek népességét, a magyarokat tizedelték meg, mint a havasok lakóit. A török kiűzése után gyors telepítés lett a kormányzat feladata, hogy a visszakerült óriási területek újra termeljenek és adózzanak. A telepeseket úgy a korona birtokait kezelő kamara, mint a többi nagybirtokosok onnan vették, ahol a nép felesleges volt, az ország hegyes vidékeiről, de különösen külföldről. A magasabb műveltségi fokon álló német elemek betelepítése különösen az említett kincstári szempontból nagyon érthető. Ekkor, a XVIII. század folyamán, jöttek létre Tolna-, Baranyamegye, Buda környékének, valamint a Bácskának és a Bánságnak német telepei, melyeknek az ország gazdasági talpraállása sokat köszönhetett. Inkább ez a szempont, mint az ország szándékos elmagyartalanítása lebegett a bécsi kormányszékek szemei előtt. Nagy belső vándorlás is ment végbe. Az Alföld körül lakó magyarság a sík területre vándorolt, míg helyét a tótság, keleten, meg délkeleten a románság foglalta el, mely már a török hódítás korában erdélyi feleslegével megülte a pusztuló magyarok helyett az Alföld peremét és az erdélyi folyóvölgyek egykor színmagyar területét. Erdélyben meg a hajdan kizárólagosan szász területen is egyre jobban elterpeszkedett, mely népmozgalom már a XV. századtól kezdve szemmel kísérhető. De az Alföld szívébe is bocsátott ki nagy rajokat a felvidéki tótság és a rácság, melynek betelepedése szintén már a török uralom alatt kezdetét veszi, legerősebb hulláma azonban a felszabadító háború idejében borította el Dél-Magyarország széles sávját. I. Lipót messzemenő egyházi autonómiával ruházta fel őket és ezzel, meg a határőrvidék különállásával kezdettől fogva táplálékot nyertek elkülönözési törekvéseik. Mindezek az intézkedések két-három emberöltő alatt

megtermették gyümölcseiket. Az Alföldön, hol a felszabadulás után több mérföldnyi járásra nem volt falunak nevezhető telep, így például Békésben és Csongrádban, a század végén virágzó, gazdag községeket találunk; Bács-Bodrogmegye és a „Bánság" mocsaras és teljesen műveletlen területe meg az ország magtárává vált. Bács-Bodrogmegye lakossága e században 31.000-ről 227.000-re, a Tisza-Maros szögéé meg 45.000-ről 774.000-re emelkedett. A magyarság arányszámát persze lényegesen csökkentette e vidékeken az idegenek bevándorlása.

Nemcsak nemzetiségi, hanem szociális szempontból is károsak voltak a török kor következményei. A telepítés feladatait és a mezőgazdasági kultúra emelését csak a nagybirtok végezhette el nagy anyagi eszközeivel. Ekkor alakul ki a föld megoszlásának másutt nem található aránya a nagybirtok javára. Az udvar óriási birtokokat adományozott el idegeneknek, de magyaroknak is. Hadvezéreket, hadiszállítókat, de kegyenceket is magyar földdel jutalmazott, elégített ki a fölszabadulás utáni évtizedekben. Még többet vásároltak meg idegen vállalkozók, de birtokoscsaládok is a XVIII. század második felében az állandóan pénzügyi zavarokkal küzdő kamarától.

A nagy átalakulás, mely a XVIII. századot jellemzi és az országot hatalmas lépésekkel vitte előre, a rendi alkotmányos szervek közreműködése nélkül jött létre. Országgyűléseket csak nagyritkán hívtak össze. Ezek jelentősége a bécsi központi kormányszékek mellett már teljesen eltörpült. A magyarországi kormányzati szervek: a III. Károly (1711—1740) idejében újjászervezett kancellária, a helytartótanács és a már a XVI. század óta fennálló kamara egyedül a királynak felelős intézmények voltak és a bécsi hatóságoktól függtek. A dinasztia hatalmi állását legjobban kifejezésre juttatja az, hogy a rendek 1687-ben törvénybe iktatták a Habsburgok fiágának *örökös* királyságát, melyet 1723-ban a Pragmatica Sanctiónak nevezett törvényben a leányágra is kiterjesztettek. Ebben a törvényben először van elismerve, hogy az országot az örökös tartományokkal a közös uralkodócsaládon kívül a közös védelem érdekei is összefűzik. Mária Terézia (1740—1780) trónját a rendek a kitört örökösödési háborúban nem csekély áldozatokkal és lelkesedéssel védelmezték meg, anélkül azonban, hogy Nagy Frigyes ellen tartós sikert tudtak volna elérni.

A rendi alkotmány nem volt ugyan elég erős arra, hogy az országot az idegen hatóságoktól függetlenné tegye, de arra igen, hogy a nemesi kiváltságokat, elsősorban az adómentességet megvédje. Mint mindenütt, nálunk is erre helyezték a legnagyobb súlyt a rendek. Fő- és köznemesség egyetértett abban, hogy a jobbágyság viselje tovább is a növekedő állami terheket s így a nemzeti vagyon jelentékenyebb része kivonta magát azon feladatok teljesítése alól, melyek a műveltebb és fejlettebb nyugati államokban egyre jobban az egész lakósságra hárultak. A hétéves

háború (1756—1763) 260 milió forintot kitevő költségeihez a gazdaságilag emelkedőben levő Magyarország csak 7 százalékkal járult hozzá. Érthető hát az udvarnak az a törekvése, hogy ezen változtasson. Az 1764-iki országgyűlésen azonban nem ért célt. A rendek magatartásának következménye az volt, hogy az udvar pártfogásába vette az adózó elemet, a jobbágyságot, melynek robotterhei különösen a nagybirtokokon elviselhetetlenek voltak. Jogi és gazdasági helyzetüket azon kormányzati szervek ellenőrzése alá helyezte, melyek felett az uralkodó személyesen gyakorolt felügyeletet. A francia forradalom koráig az udvar a föld népében keresett ellensúlyt a nemesség önzésével szemben.

A rendi kiváltságok változatlan fentartása adta meg az alapot a bécsi kormányszékek gazdasági politikájához. Ezt a politikát azt a meggondolás vezette, hogy, mivel az örökös tartományok az egységes állami költségvetés terheinek túlnyomó részét viselik, anyagi javukat mindenképen elő kell mozdítani, még Magyarország kárával is. Az abszolutizmus gazdasági politikájában Magyarországnak ugyanaz a szerep jutott, amint a nyugati országok gyarmatainak anyaországukkal szemben. Vám- és forgalmi intézkedésekkel, melyekbe a rendeknek beleszólásuk nem volt, elérték azt, hogy az országnak Ausztriából kellett nemcsak a mindenféle eszközzel életre keltett új ipar termékeit vásárolnia, hanem a külföldi árút is csak osztrák közvetítéssel szerezhette be. A nyersanyagot pedig csak olcsón lehetett Ausztriába kivinni. A mezőgazdasági cikkek kivitelét meg az osztrák mezőgazdaság érdekében korlátozták.

Mária Terézia 1764 után ugyan országgyűlés nélkül kormányozta az országot, de a rendi alkotmány egyéb szervei és a nemzetiség ellen támadást nem intézett. Másképp gondolkozott fia, II. József (1780—1790), aki az egységes birodalom megvalósítására irányuló tervei akadályát látta bennük. A nemesi adómentességnek a természetjog és a felvilágosodás eszméi szerint újjáépítendő államban nem lehetett helye. József, kinek a protestánsok és a görög nem egyesültek érdekében kiadott türelmi, valamint a jobbágyság szolgálatai kérdésében hozott rendeletei az egyenjogúság útját voltak hivatva egyengetni, a rendi kiváltságok fővédőszervét, a megyei önkormányzatot támadta meg. Bár az újonnan szervezett közigazgatás vezetésére jó magyarok vállalkoztak, a rendek nagy tömegében az alkotmány felfüggesztése, a német nyelv hivatalossá tétele, de főleg az országnak adókivetés céljából elrendelt felmérése a leghevesebb ellenzést váltotta ki. Először érezték a rendek nemzetiségüket is megtámadva, aminek káros következménye az volt, hogy a nemesi kiváltságokat védő elavult alkotmány most már oly színben tünt fel, mint magyar nemzetiségünk védőbástyája. A fordulatot a II. Katalin cárnő szövetségében a török ellen indított és szerencsétlenül folyó háború hozta meg. Az osztrák uralom alatt álló Belgiumban felkelés tört ki s Magyarország is annyira for-

Magyarország
a legkiterjedtebb
török hódoltság
idején
(1678–1683)
Török Birodalom
Magyar Királyság
A Magyar Királyság területéből 1678–83 közt elfoglalva tartott terület
Thököly fejedelemsége
A Thököly fejedelemségből 1678–83 közt elfoglalva tartott ter.
Erdélyi Fejedelemség
Az Erdélyi Fejedelemségből 1678–83 közt elfoglalva tartott terület
LENGYELORSZÁG
NÉMETORSZÁG
TÖRÖK BIRODALOM
VELENCE
MÉRTÉK:
1:5,000.000
10 km = 2 mm
Buda
Pest
Esztergom
Érsekujvár
Székesfehérvár
Veszprém
Kanizsa
Kaposvár
Szigetvár
Pécs
Szegszárd
Szabadka
Zenta
Zombor
Eszék
Pozsega
Vukovár
Péterváradd
Pancsova
Versec
Temesvár
Lugos
Orsova
Nándorfehérvár
Szeged
Makó
Hódmező-Vásárhely
Szentes
Gyula
Zaránd
Arad
Félegyháza
Kecskemét
Cegléd
Szolnok
Jász-Berény
Tiszafüred
Hatvan
Eger
Ónod
Miskolc
Tokaj
Debrecen
Nagyvárad
Nagy-Károly
Szatmár
Kolozsvár
Torda
Gyalu
Marosvásárhely
Segesvár
Medgyes
Szeben
Fogaras
Déva
Vajdahunyad
Gyulafehérvár
Brassó
Csik-Szereda
Besztercze
Dés
Kassa
Eperjes
Lőcse
Bártfa
Késmárk
Rozsnyó
Rima-Szombat
Szécsény
Körmöcz
Zólyom
Selmeczbánya
Besztercebánya
Sátoralja-ujhely
Munkács
Ungvár
Trencsén
Korpona
Szentmárton
Zagrab
Kőrös
Belovár
Szt. Gotthard
Keszthely
Sopron
Komárom

rongott, hogy József halálos ágyán megtörten, hogy legjobb szándékait félreismerték, rendeletei túlnyomó részét visszavonta. Mielőtt azonban az országgyűlést összehívhatta volna, hogy magát megkoronáztassa, meghalt.

Az 1790—91-iki országgyűlésen nagy volt ugyan az elégedetlenség a rendek közt és némelyek azzal a gondolattal is kacérkodtak, hogy a magyar trónra idegen uralkodót kell ültetni, de az okos és erélyes II. Lipótnak (1790—1792) nem volt nehéz mindent a régi kerékvágásba terelni, miután a törökkel békét kötött és a trón hatalmi állása a rendekkel szemben újra megerősödött. Egyebet nem értek el a rendek, mint hogy az ország függetlenségét újabb törvényben biztosították, melynek azonban a tényleges viszonyokra semmi hatása sem volt. A rendek túlnyomó része József reformjai és a francia foradalmi irodalom hatása alatt belátta, hogy a nemzet anyagi és szellemi életének minden ágában újításra van szükség és bizottságokat küldött ki a reformtörvényjavaslatok kidolgozására.

Az udvar szívesen látta és elő is mozdította az ily irányú törekvéseket, míg a francia forradalom véres eseményei és Martinovics összeesküvése Ferencet, a korán elhunyt II. Lipót fiát el nem ijesztette minden újítástól. A nagy forradalom benyomásai alatt megszünt az udvar okos reformáló politikája, helyét a konzervatív tendenciák foglalták el, melyekben egymásra találtak az uralkodó és a rendek a következő emberöltő alatt. Katonaságot és adót ellenállás nélkül szavaztak meg az országgyűlések. A függés Bécstől sohasem volt oly teljes, Magyarország sohasem tünt el annyira az osztrák császárságban, mint ebben a korszakban. Metternich kormányzásával a rendek nagyrésze jóideig meg volt elégedve, mert kiváltságaik biztosítékát látták benne.

A magyar nemzet politikai, kulturális és társadalmi fejlődésben a XIX. század elején messze elmaradt a nyugati népek mögött. Míg nyugaton a rendiség megtört az abszolutizmus reformjainak és a forradalomnak a hatása alatt és a modern gazdasági fejlődés megindulása, a kezdődő kapitalizmus a társadalmat teljesen átalakította, addig nálunk a nemesség önző magatartása révén, mely azonban a nemzetiséget is védelmezte, és az örökös tartományokkal való kapcsolat miatt, megmaradtak a rendi társadalmi formák és a primitív gazdasági fejlődés.

Tud-e a magyarság változtatni ezen a helyzeten, legyőzve főleg önmagát, ez volt a XIX. század első felében a nemzet főproblemája. Hogy ez a kérdés a nemzet érdeklődésének központjába került, az elsősorban gróf Széchenyi István érdeme. Az ő agitációja, sokoldalú társadalmi és gazda-

sági tevékenysége rázta fel a rendi Magyarországot és juttatta eszébe, hogy átalakulásra van szükség, ha a magyarság vissza akarja nyerni helyét a nyugati civilizált népek közt. Működésének indító oka izzó fajszeretete volt, célja a magyar nemzetiség megmentése és kiművelése, ami alatt ő nem a nyelvi különbséget értette, hanem az egész érzelmi és értelmi összetételt. A regenerációt gazdasági téren akarta kezdeni, tudva azt, hogy a gazdasági változás a politikait is elő fogja idézni. Felfogását három főmunkájában (Hitel, Világ és Stádium) fejtette ki, figyelmeztetve a nemzetet, hogy ne mindig külső tényezőkben, hanem önmagában keresse elmaradottsága okát. Megjelölte az orvoslás módját, sürgette szakismeretek szerzését, a társadalmi erők összefogását, az igazságszolgáltatás megjavítását és végül az alkotmány korszerű átalakítását, a nemesi adómentesség eltörlését. Munkái, különösen az első, roppant nagy hatással voltak a rendek gondolkozására.

Ép oly fontos volt Széchenyi más irányú tevékenysége. Az ő áldozatkészsége indította meg a Tudományos Akadémia megalapítását (1825), szervezte a Nemzeti Kaszinót, hogy a politikai eszmecserét megkönnyitse. Rendkívül sokat tett a kettős főváros, Buda és Pest fejlesztése körül. Egyik legszebb sikere a Lánchíd építéséhez fűződik, mivel a nemesnek is kellett a hídon vámot fizetnie (1835). A Vaskapu megnyitása érdekében folyt munkássága, a Tiszaszabályozás, a lótenyésztés javát szolgáló lóversenyek szervezése stb. mutatják, mily gazdag volt közgazdasági tevékenysége.

A megyegyűléseken, ahol az 1825 óta gyarkan összehívott országgyűlési követeket megválasztották, Széchenyi reformtörekvései adták meg a politikai hangulat irányát. Az országgyűléseken azonban mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a központi kormány nem hajlandó liberális reformok elfogadására, melyek befolyását csökkentették volna. Nem annyira Metternich, mint a cseh érzelmű és magyargyűlölő Kolowrat gróf, ki előbbivel Ferenc utolsó éveiben és különösen a nem normális V. Ferdinánd (1835—1848) alatt osztozott a politikai hatalomban, — volt a magyar törekvések megakadályozója. Az országgyűlésen ugyan sok szép beszéd hangzott el, de a haladás érdekében vajmi kevés történt, különösen a főnemesség ellenkezése miatt, mely az udvarral tartott. Ily körülmények közt hamarosan a radikálisabb irány kezébe jutott a vezérszerep, melynek Kossuth Lajos volt a szószólója, különösen mikor az 1832—36. országgyűlés berekesztése után őt, mint nem engedélyezett ujság kiadóját, a kormány fogságra vetette. ő tette a sajtót a reformmozgalom főeszközévé. A „Pesti Hirlapba“ írt vezércikkei az ősiség megszüntetését, a jobbágyság felszabadítását, az általános adózást, a népképviseleti rendszer behozatalát stb. követelték és az újítást elsősorban politikai, majd közjogi térre terelték, amitől Széchenyi

óva intett. Míg Széchenyi a reformok megvalósításánál az arisztokráciát akarta előtérbe tolni, addig Kossuth a köznemességre épített, a politikai szenvedélyeket készült felkorbácsolni és a nagy tömegeket mozgósítni. Legérzékenyebben érintette Bécset Kossuth agitációja a gazdasági elszakadás érdekében, a nemzeti védővámrendszer követelése. Kossuthot Széchenyi izgatás miatt megtámadta, hogy forradalomba hajtja a nemzetet, de polémiájuk folyamán kitünt, hogy a közvélemény Kossuth mellé állott és Széchenyi népszerűsége megszünt. Még a mérsékelt Deák Ferenc, a liberális párt nagytekintélyű vezére is Kossuth védelmére kelt.

A liberális-demokrata irányban való fejlődés nyomán egyre élesebben bontakozott ki az ellentét a magyarság és az országot lakó nem magyar nyelvű népek között. A török uralomnak ezt a súlyos örökségét még súlyosabbá tette a központi kormánynak az a politikája, mely a monarchia egységét megbontani készülő magyarsággal szemben a nem magyar nemzetiségek támogatásában keresett kárpótlást. A szerbek és románok nemzeti fejlődése már a XVIII. században megindult az egyházi autonómia védelme alatt. A XIX. század elején a pánszláv agitáció a tótokat keltette nemzeti öntudatra, kik azonban kezdettől fogva meg akarták őrizni a csehekkel szemben külön nemzeti jellegüket. Következményeiben legsúlyosabb lett a horvát kérdés, melyet az „illyr“ irodalmi agitáció idézett fel, amelynek kezdettől fogva a délszlávok egyesítése volt a célja. Mikor az utolsó rendi országgyűlések a magyar nyelv érdekében hoztak törvényeket, ezek tárgyalása kapcsán jutott először éles megnyilvánulásra a horvátság nemzeti álláspontja. Megerősödéséhez a bécsi kormánykörök nem csekély mértékben járultak hozzá. E szövetség következményeit a magyar nemzet csakhamar megérezte.

Az 1848. februári forradalom híre Magyarországon sem maradhatott hatás nélkül. Az országgyűlés, hogy a radikális mozgalom ki ne ragadja kezéből a befolyást, Kossuth vezetésével rövid néhány hét alatt megalkotta azon törvényeket, melyek hivatva voltak egy csapásra modern államot csinálni Magyarországból, berendezésében a nyugati államok fokára emelni azt. V. Ferdinánd gróf Batthyány Lajos vezetése alatt felelős kormányt nevezett ki és szentesítette a törvényeket. A liberális vívmányok és a külföldi minták szerint hozott alkotmánytörvények azonban nem számoltak sem Magyarország sajátságos közjogi helyzetével, mely az örökös tartományokkal volt addig szoros kapcsolatban, sem azzal, hogy az országot nem egy nemzetiség lakja. Az előbbi mulasztásból, különösen abból, hogy nem állapították meg az örökös tartományokkal fennálló viszony további módozatait, keletkezett az összeütközés. Az udvari köröknek, melyek csak a körülmények kényszerítő hatása alatt egyeztek bele az alkotmányosságba és a monarchia egységének felbontá-

sába, kapóra jött a horvátok magyarellenes magatartása és a románok mozgalma, mely Erdélynek az országgyűlésen elhatározott úniójával szemben a különállás fentartását és egyéb nemzeti célok elérését kívánta. A szerbek is területi különállásra törekedtek. Ők is, valamint a tótság egy része fegyvert ragadott a magyar kormány ellen. A küzdelmet Horvátország bánja, Jellačić kezdte meg, akit az udvar, mihelyt a felsőolaszországi harctéren a helyzet tisztázódott és a prágai, valamint a bécsi forradalmat elnyomták, egyre nyiltabban támogatott. Ezen mozgalmak és az udvar állásfoglalásának természetes következménye az volt, hogy a magyar kormányban és az egész országban a Kossuth vezetése alatt álló radikális elemek kerültek túlsúlyba.

Az arisztokrácia nagy részének kivételével az egész magyarság osztálykülönbség nélkül egyetértett a védelemben, amiben nagy része volt annak az önzetlen magatartásnak, melyet a nemesség a földesúri viszony eltörlésével és a közadózás kimondásával tanusított. A Batthyány-kormány lemondása után Kossuth csaknem diktátori hatalommal szervezte a fegyveres ellenállást a bécsi reakció és a vele szövetkezett nemzetiségek ellen. Görgey Arthur hadvezéri tehetsége ideig-óráig ugyan győzelemre tudta vezetni a magyar nemzeti hadsereget, de az Európaszerte felülkerekedő reakcióval szemben a forradalmi ügynek végre is el kellett buknia. I. Miklós cár örömmel sietett az ifjú Ferenc József támogatására (1848—1916), aki lemondott nagybátyja helyén elfoglalta a trónt. A szent-szövetség újból feltámadt szolidaritásával szemben lehetetlen volt a siker. A világosi fegyverletételt (1849 aug. 13) a könyörtelen bosszúállás követte, mely elől Kossuth és a nemzeti ügy számos bajnoka csak a menekülésben, az emigrációban találhatott védekezést.

A nemzeti függetlenség rövidéletű epizódját Ferenc József modern autokráciája váltotta fel, melyet a császár az új összbirodalmi miniszterelnök, Schwarzenberg herceg, a forradalmi vezérből az önkényuralom bajnokává vedlett fiatal ügyvéd, Bach és a Metternich idejében is nagy szerepet játszó Kübeck tanácsára rendezett be, zsandárokkal és mindenre kapható hivatalnokokkal tartott fenn s amelyet utóbb maga vezetett. Az új rendszer nem a különféle nemzetek kielégítésére törekedett, hanem valamennyit egyesítette az elnyomásban. A nemzeti élet bármely megnyilvánulása lehetetlenné vált a germanizáló, mindent lenyügöző rendőri és bürokratikus kormányzással szemben. A nemzet túlnyomó része passzív ellenállásban várta a fordulatot, melyet csak külső események hozhattak meg. Vezérének a bölcs mérsékletű Deák Ferencet tekintette, aki már a rendi országgyűlések idejében a liberális ellenzék egyik kimagasló alakja, utóbb az első kormány minisztere volt, ki azonban visszavonult a politikai élettől, mikor látta, hogy elkerülhetetlen a fegyveres összeütközés.

Már az Oroszország és a nyugati hatalmak, Anglia és Franciaország

közt lefolyt nagy mérkőzés, a krimi háború megmutatta, hogy az osztrák óriás agyaglábakon áll. Hatalmi állását, melyet kíméletlenül tartott fenn Németországban és amely a magyarországival teljesen megegyező katonai és zsandáruralmat gyakorolt Olaszország felett is, csak Oroszország támogatásának köszönhette. Ezt azonban Ferenc József politikájával eljátszotta anélkül, hogy a nyugati államokat megnyerhette volna magának.

Ausztria külpolitikai izolálása megtermette gyümölcseit már 1859-ben, a III. Napoleon és Sardinia elleni háborúban, majd 1866-ban a német hegemóniáért folyt küzdelemben, melynek eredménye az volt, hogy Ausztria kiszorult Németországból. A vereségeknek nem maradt el a következménye a belpolitikában sem. Az olaszországi kudarc Bach rendszerének bukását vonta maga után és a parlamenti élet feltámasztását, de még mindig összbirodalmi alapon. Az egybehívott magyar országgyűlés (1861) Deák vezérlete alatt nem fogadta el a dolgok ily rendezését és a külön magyar államiságot követelte. A porosz háború katasztrófája a Magyarországgal való kiegyezésre is megérlelte a viszonyokat. Hosszas tanácskozások után sikerült az uralkodót Deáknak és gróf Andrássy Gyulának meggyőzni arról, hogy Magyarország állami életét az örökös tartományoktól elválasztva kell berendezni. Az utóbbi elnöklete alatt alakult meg a felelős kormány, amivel Nagy-Magyarország történetének utolsó félszáz évét betöltő dualizmus kora kezdetét vette.

Az 1867. évi kiegyezés kompromisszum volt, mely a történeti fejlődést és a nemzet jogos kívánságait akarta kiegyenlítni. A pragmatica sanctióból kiindulva, mely Magyarország és Ausztria közt a védelem kölcsönös kötelességét állapította meg, megjelölte a kiegyezés ezen kötelesség teljesítésének módját. Az 1867 : XII. törvénycikk szerint a hadügy és a külügy, valamint az ezekkel összefüggő pénzügy közös maradt. Ezeket közös minisztériumok intézték, melyek a magyar és az osztrák országgyűlés választotta bizottságoknak, a delegációknak voltak felelősek. Hogy menynyivel járult a két állam a közös költségek viseléséhez, azt időről-időre a két országgyűlés egy-egy bizottsága álapította meg, illetőleg amennyiben nem tudtak egymással megegyezni, az uralkodó. Az utóbbi jogköréhez tartozott a hadsereg vezetése, belső szervezetének megállapítása, míg az ujoncok megajánlása, valamint a szolgálati idő és a védőrendszer meghatározása az országgyűlés elé került. Fennmaradt a kiegyezés után a vámközösség is, mely az abszolutizmus idejében létesült, valamint a valuta és az ezt szabályozó bank közössége, egysége. Ezen gazdasági közösségeket időközönként meg kellett újítani, mert csak a két állam meghatározott időre szóló megegyezésén alapultak.

Az államélet jelentékeny részei nem tartoztak tehát a kiegyezés után sem a nemzet és királya kizárólagos rendelkezési körébe, ami később heves összeütközésekre, politikai válságokra adott alkalmat, mikor a nemzet gazdasági emelkedése után minden téren az önállóságot iparkodott megszerezni. A kiegyezés hívei ugyan Deák nagy egyéniségének hatása alatt többségben voltak az országgyűlésen, de a nemzetet Deák műve nem elégítette ki állandóan. Ennek következménye az volt, hogy a dualizmus egész korát betöltik azok a harcok, melyeket a mindjobban erősödő ellenzék folytatott a 67-es alap ellen s amelyet a Turinban száműzetésben élő Kossuth egyre növekvő tekintélye támogatott 1894-ben bekövetkezett haláláig. Az elvi ellentét tehát, mely a kormányokat támogató Deák-, utóbb „szabadelvű" pártot a függetlenségi és 48-as párttól elválasztotta, közjogi volt, ami egészségtelen politikai életre vezetett. A kormányelnököknek feltétlenül és minden eszközzel biztosítani kellett a többséget a kiegyezés számára, ha nem akarták az országot az uralkodóval áthidalhatatlan ellentétbe sodorni.

Nem volt kisebb baj, hogy a kiegyezés a nemzetiségeket sem elégítette ki. Horvátországgal létrejött ugyan a közjogi viszony rendezése, de a horvát nemzet többre vágyott, mint a korlátozott autonómiára és csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett az egész korszakban a közjogi viszonyt fentartani, mely nem nyugodott érzelmi alapokon. Különösen Bosznia és Hercegovina megszállása óta (1878) erősödtek meg a trializmusra irányuló törekvések. Hasonló közjogi viszony lebegett a románok és a tótok szemei előtt is. A nemzetiségi törvény (1868) biztosította ugyan minden állampolgárnak nyelve használatát a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, valamint az iskolák alapítása és tannyelvük meghatározása is szabad volt. Az irredenta törekvések azonban nem engedték meg ezen törvény teljes végrehajtását, ámbár a nemzetiségek kultúrája és egyházai autonómiája a legnagyobb szabadsággal virágzott és egyházaik, valamint iskoláik az állam teljes anyagi támogatásában részesültek. Az Ausztriával való kapcsolat nem csekély mértékben nehezítette meg a nemzetiségi kérdés annyira szükséges megoldását, mert egyrészt fontos osztrák politikai tényezők a magyarsággal szemben a nemzetiségi mozgalmakat pártfogolták, másrészt Magyarországot a dualizmus az osztrák németség védelmezőjévé tette meg, aminek nem maradhattak el következményei. A csehek előbb a horvátokat, utóbb a tótokat izgatták a magyarsággal szemben.

A magyarság nem ismerte fel e kérdés fontosságát, melynek Oroszország ellenséges álláspontja adott külpolitikai hátteret. A közjogi küzdelem minden erőt elnyelt és a liberális kor közgazdasági emelkedése elfelejtette a megoldásra váró súlyos problémát.

Már Tisza Kálmán megérezte tizenöt éves kormányzása alatt (1875

—1889) a közös ügyekből eredő nehézségek súlyát. Már a véderő újjászervezése körül folyt vitában (1889) követelt az ellenzék az ujoncok megajánlása fejében nemzeti vívmányokat. Ez lett azután a Tisza bukása utáni hosszú parlamenti harcok tengelye: a hatvanhetes kiegyezés kifejlesztése. Az egyházpolitikai törvények csak rövid időre egyesítették a különben ellentétes felfogású pártokat (1892—1894). Az állam normális szükségleteinek, a költségvetésnek és az ujoncjutaléknak a megszavazását az ellenzék, melynek vezetését 1894-ben Kossuth Lajosnak hazatért Ferenc fia vette át, katonai vagy gazdasági téren elérendő engedményektől tette függővé. Az eredmény gyakori „ex-lex" és a hadsereg érdekeinek elhanyagolása volt akkor, mikor Európa egyre lázasabban fegyverkezett. A házszabályok a parlamentben elenyésző kisebbségnek is lehetővé tették a többség akaratának megakadályozását és az alkotmányos élet megbénítását. Báró Bánffy Dezső, Széll Kálmán, majd gróf Khuen-Héderváry Károly jobbra hivatott tehetségei ezen küzdelmekben őrlődtek meg.

Mikor azután gróf Tisza István, Kálmán fia, belátván politikai életünknek elzüllését, erőszakos módon szerzett érvényt a többség akaratának s ezt az eljárását a nemzettel igazoltatni akarta, a minden befolyástól mentes választáson a többség az ellenzék mellé állott (1905). Ez azonban egy lépéssel sem vitte előbbre a nemzeti vívmányok ügyét, mert Ferenc József nem engedett azon álláspontjából, hogy a hadsereg egységét, mint a monarchia egységének legfőbb biztosítékát, nem szabad megbontani. ő, mint az isteni gondviselés rendelte fejedelmek típusának egyik utolsó képviselője, az alkotmányos formák mellett is magának tartotta fenn a döntést minden fontosabb kérdésben. Legkevésbbé sem engedhetett oly kérdésben, mely a kiegyezést s így a monarchia másik államához való viszonyt is érintette, amelynek megalkotói közül már csak egyedül ő volt életben. A király nem a szövetkezett ellenzék vezéreire, hanem bizalmasára, Fejérváry Géza báró tábornagyra bízta a kormányalakítást, aki hosszú időn át volt magyar honvédelmi miniszter. Az országgyűlés nélkül kormányzó minisztériummal szemben az ellenzék csak addig tudott a nemzeti szenvedélyek felkorbácsolásával ellenállni, míg a kormány az általános választójog programmjával fel nem lépett. Erre a koalició, mivel a magyarság hegemóniáját féltette, átvette a kormányzást — elvei felfüggesztése után.

A függetlenségi párt 67-es kormányzása nem tarthatott sokáig. Egyes csoportok új követelésekkel bontották meg a pártegységet. Tisza Istvánnak sikerült a 67-es pártot „nemzeti munkapárt" neve alatt feltámasztani és a parlamenti anarchiának véget vetni. Már a külpolitikai válság, mely Bosznia annexióját követte, majd a balkáni háborúk megmutatták, minő veszély fenyegeti a monarchiát s vele Magyarországot.

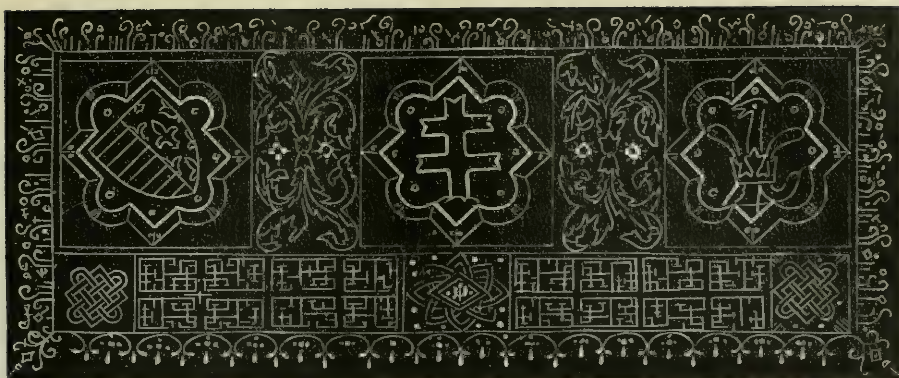
Az utolsó pillanatban, a világháború kitörése előtt hozták meg a véderő kifejlesztése érdekében szükséges törvényeket.

Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása (1914 június 28.) belesodorta a monarchiát a világháborúba, melynek közvetlen megindítóját, a szerb ultimátum elküldését a döntő koronatanácsban Tisza István, a nemzet vezére ellenezte. Csak midőn meggyőzték arról, hogy a háború később még rosszabb viszonyok közt fog bekövetkezni, járult hozzá. A magyarság a világháborúban csak ezeréves állami területének megtartásáért harcolt, imperialista céljai nem voltak, hisz győzelem esetében sem várhatott területi növekedést, mert ez csak a belső bajok szaporodását jelentette volna. A vereség azonban oly megrázkódással járt, minőt Magyarországnak szomorú történeti eseményekben gazdag története sem ismert.

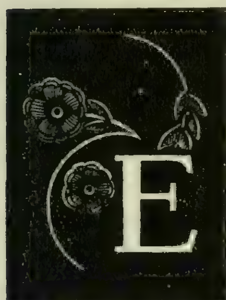
Miután Tisza orgyilkos golyónak esett áldoztul (1918 okt. 31.), a forradalom nem talált ellenállásra. Károlyi Mihály gróf, az ellenzék radikális részének vezetője, a szociáldemokráciára támaszkodva, kikiáltatta a köztársaságot, majd néhány havi fejvesztett kormányzás után a bolsevistáknak adta át a hatalmat. Sem a régi hadsereget szétzüllesztő Károlyi állítólagos külföldi demokrata összeköttetései, sem a bolsevizmus vörös hadserege nem tudta megakadályozni az ország szétdarabolását. A környező államok: Románia, Szerbia és az újonnan alakult Csehszlovákia aránylag csekély erőkkel nagy területeket szállt meg, sőt a magyar szovjet széteső hadseregét üldöző román hadsereg Budapestre is bevonult. A trianoni béke (1920) szentesítette a feldarabolást. Magyarország területének több mint kétharmadát, lakosságának több mint felét elvesztette. A sokat hangoztatott önrendelkezési elv teljes mellőzésével a magyarság egyharmada idegen uralom alá került, oly népek uralma alá, melyek kulturális tekintetben alatta állnak.

A nemzet jövendő életének célját megállapítja jelenlegi helyzete és történeti multja.

GEREVICH ZOLTÁN / A TÖRTÉNELMI EGYÜTTÉLÉS TANULSÁGAI

Egy nemzet él itt Nyugat- és Keleteurópa mesgyéjén, mintegy éles válaszfalat vonva a két kultúra, a nyugati keresztény kultúra és a keleti bizánci kultúra közé. Egy nemzet él itt ezer esztendő óta és élt ezer évig egyforma határok között, amelyet — milyen különös — csak alig, hézagosan, vagy éppen eltorzítva ismer a világ, sőt maga a vén Európa is, ahol élete eddig lezajlott. Pedig alig van nemzet, amely létével, megalakulásával annyira befolyásolta volna a történelmi idők során egész Nyugateurópa jövőjének kialakulását. Éppen földrajzi elhelyeződésénél fogva. Éppen azért, mert a honfoglaló Árpád fejedelem, amikor 896 év nyarán, a régi hazából a besenyők által kiüldöztetve, a Kárpátok átjáróin átkelt és elfoglalta a Nagy Magyar Alföldet, a Duna-Tisza medencéjét választotta nemzetének jövő otthonául.

A népvándorlás nagy viharában sok néptörzs vonult keresztül gyors egymásutánban e földön, de ebben a viharban egyik sem tudta végleg itt lábát megvetni, államot alakítani. Hogy ez sikerült a magyarnak, ahhoz Árpád honfoglalása nem volt elég. Ahhoz Szent Istvánnak, a magyarok első királyának államfenntartó és szilárdító politikájára, a nyugati kereszténységhez való csatlakozásra volt szükség. Kiragadta népét a keleti pogányságból és nagy politikai éleslátással nem a bizánci, hanem a nyugati római kereszténység oltalma alá helyezte azt.

Felmerül itt a kérdés, hogyan alakult volna Európa történelmének folyamata, ha a magyarok első szent királya Bizánc oldalára áll? Nincs kétség

afelől, hogy ezzel Középeurópa nagyrésze került volna a bizánci kultúra járszalagjára és állt volna később a moszkovita szláv egyházi kultúra és politikai érdekszféra szolgálatába. Vajjon közömbös lett volna ez Európára? Vajjon a történelem országokat teremtő, országhatárokat, mint kulisszákat mozgató, tologató keze nem dolgozott volna-e egészen másként? Vajjon Nyugateurópa politikai térképe hasonlítana-e a maihoz? Ha ezekre a kérdésekre objektív feleletet adunk, ezzel megadjuk egyúttal a magyar nemzet történelmi hivatásának, szerepének elismerését már tíz századdal ezelőtt. Megpróbáljuk ezt a történelmi szerepet az azóta lefolyt tíz század alatt szemléltetni, érzékeltetni, csupán néhány ecsetvonással, körvonalaiban jelezve ezek kihatásait Európa fejlődésére.

Lássuk először, hogyan alakult ki a magyar állam ezer évvel ezelőtt? Hogyan fejlődött ki történelmileg és földrajzilag egységes országgá? Hogyan lett az idők folyamán egységének rovása nélkül nemzetiségi állammá?

A legtöbb tévhit eloszlatására ennek az ismerete nélkülözhetetlen.

Amikor Árpád fejedelem elfoglalta magyarjaival a Duna-Tisza medencéjét, az ország legnagyobb része lakatlan volt. Előzőleg két századon át az avarok bírták ezt a földet, de a VIII. század végén nyugatról a frankok, délről a bolgárok támadtak rájuk és teljesen megsemmisültek. Árpád bejövetelekor csupán a déli részeken voltak kisebb rokon bolgár települések és északon, keskeny csíkban, Pozsony és a Garam között laktak morva-szlávok, mintegy száz év óta. Ezt az északi területet csupán 905-ben hódították meg a magyarok, a németekkel szövetségben semmisítve meg a rövid életű morva-szláv birodalmat. A morva-szlávok egyrésze önként meghódolt és beleolvadt a magyarságba, másrésze egyesült az északról szomszédos fehér horvátokkal, a mai szlovákok őseivel. Az itt talált morva-szlávok, egyesülvén a magyarsággal, megszűntek külön nemzeti egységként szerepelni.

Abban az időben az egyes országokat széles, lakatlan országválasztó sávok választották el egymástól, védelmi vonalként olyan helyeken, ahol a természetes határok hiányoztak. Ezzel a lakatlan területtel elérték, hogy a betörő idegen seregek napokig nem találtak élelmet és útakat. Az ország rendjének és a békének megszilárdultával mindinkább szűkültek ezek a lakatlan területek. Miután pedig a magyar nemzet nem volt elégséges ezeknek a lakatlan területeknek a benépesítésére, a XI. század végén Szent László és utódai idegen települőket, németeket és később a Felső-Morva mentén lakó szláv pásztorokat, a mai szlovák-tótok őseit, az előbb nevezett fehér horvátokat hívták be az országba, akiknek semmi közük nem volt a magyarok által itt talált morva-tótokhoz. Ezek a szláv pásztorok a XII. századtól kezdve mindsűrűbben szivárogtak be az országba, kiváltságokat és földeket kapván a magyar királyoktól. Igen érde-

kes egyébként, hogy a fehér horvátok eredeti hazájukban teljesen megsemmisültek, egyrészüket Sziléziában a németek szorították ki, másik részük Morvaországban az elcsehesíttetés áldozata lett. Csupán a Magyarországba átvándorolt szlovákok tartották meg nyelvüket és nemzetiségüket a magyar oltalom alatt kilenc századon át.

Igy alakult ki az ezeréves történelmi és földrajzilag egységes Magyarország, más jogának sérelme nélkül és fejlődött a később idetelepült idegen népek szabadságjogainak megóvásával.

Jött azután a tatárjárás. A tatár Khán, miután Magyarországtól keletre mindent elpusztított, üzenetet küldött a magyar királynak, akar-e szövetségese lenni, mint fajrokon, vagy ellensége? IV. Béla király ismét azon a válaszúton állott, mint az első magyar király, maradjon-e a nyugati keresztény kultúra védőbástyája, vagy csatlakozzék a Kelethez? A király habozás nélkül az elsőt választotta, következménye volt pedig, hogy a tatárok az egész országot feldúlták, falvait felégették, lakosainak jelentékeny részét kipusztították, a maradék királyával együtt földönfutóvá vált, de a békében fejlődő Nyugateurópa megmenekült a pusztulástól, tovább építhette városait, művelhette földjét, fejleszthette kultúráját.

Ismét felvetődik a kérdés, mi történik, ha a magyarság tatár fajrokonaihoz csatlakozva fordul a Nyugat ellen? Vajjon hol áll meg ez a támadás és milyen kultúrértékeket semmisít meg? Pedig ezzel megakadályozhatta volna saját országának pusztulását. Vajjon nem volt ez fényes próbatétele a magyar nemzet történelmi hivatásának, amely a Nyugat őrhelyére állította őt földrajzi elhelyezkedésének adottságával?

De menjünk tovább, pergessük tovább nagy sietve a történelem rokkáját. A tatárjárás olyan pusztítást vitt végbe az országban, hogy teljesen újjá kellett azt építeni és a kipusztult lakosság pótlásáról kellett gondoskodni, hogy a romokon új élet sarjadjon.

A szomszédos Morvaországból a tótok, Németországból pedig, elsősorban Nürnberg környékéről és Thüringiából a németek nyertek ekkor nagyobb tömegben Magyarországon új otthont. A XII. században, a keresztes hadjáratokkal megindult hatalmas áradat, a „Drang nach Osten" első nagyobb német hulláma ekkor ért el Magyarországba és folyt szét egészen az ország keleti határáig, bár Erdélybe és Szepes vidékére már egy évszázaddal előbb telepedtek meg a királyok hívására az Alsórajna vidékéről a szászok.

A tatárjárás után kezd beszivárogni Erdélybe — bár csak kis mértékben — az oláhság is, arra a területre, amely a magyarok bejövetelekor teljesen lakatlan volt. Ezt a Délisztriából származó pásztornépet a keletrómai császárság telepítette át Thesszáliába és Epiruszba 600 körül, innen Sámuel bolgár cár vitte őket tovább a bolgár-görög határmesgyére,

a Balkán-hegység vidékére, hogy a görögök elleni harcban használja fel őket. Innen húzódtak mind északabbra és a XIII. században eljutottak Magyarország erdélyi részébe is. Igy kerültek az oláhok Magyarország földjére, nem mint őslakosok, nem mint Traján római gyarmatosainak utódai és maradékai, mert hiszen Dáciát már 260 táján a gótok, húnok, gepidák, avarok és szlávok özönlik el, kiűzve ezeket a római gyarmatosokat a Duna balpartjára. A magyarok bejövetelükkor már teljesen lakatlan területet találtak itt.

Az ország újjáépítése a behívott idegen népelemek segítségével és a közös haza javára nagy ütemben indult meg a tatárjárás után. Az Árpádház kihaltával az Anjouk nagy magyar királyai újra felemelték az országot a nyugateurópai kultúra magaslatára és a nyugati eszmeáramlatok melegágya lett Magyarország.

Nagy Lajos idejében a XIV. század derekán érte el ez a fejlődő időszak kulminációját, amikor Középeurópa politikai súlypontja is a nagy magyar király visegrádi várába helyeződött. Három tenger mosta akkor Nagy Lajos birodalmának határait, amely döntő tényezőjévé vált a világpolitikának.

Amíg Nagy Lajos idejében Magyarország politikailag volt Középeurópa vezérlő hatalma, a következő évszázadban Corvin Mátyás király a tudomány és művészet terén emeli fel az országot korának legelső színvonalára. Az olasz renaissance hatásai Magyarországot érik el legelőbb, egyetemek, teológiák, könyvtárak keletkeznek, megalakul az első magyar nyomda (1473) és a királyi rezidenciát Budán ellepik korának legkiválóbb tudósai és művészei.

Ekkor volt Európa két legnépesebb egységes állama Franciaország és Magyarország.

A következő két század a magyar nemzet gigászi küzdelme volt a török félhold ellen, amely előtt a görög császárság hanyatlásával megnyílt az európai politika kapuja. Több mint félszázadon át sikerrel védte meg a magyarság a török áradat ellen Európa kapuját. A magára hagyatott ország azonban 1526-ban Mohácsnál nem bír már ellenállani és az ország nagy része török kézre kerül. Ismét rom és pusztaság lett ez a szerencsétlen ország, míg Európa népei békében dolgozhattak a maguk boldogulásán. Pedig lehetett volna másként is. Szolimán szultán egykori naplója híven őrzi meg az igazságot: a szultán Európa urává akarta tenni testvér-nemzetét, a magyart. A kereszt azonban a két testvér közé állott tiltó szavával és a hűséges magyar nem ingadozott, a kereszt mellé állította kardját is. A kereszténységhez, a keresztény kultúrához való hűségeért másfél századig szenvedte a török igát, míg végre észbe kapott Európa, hadsereget szervezett, segítségére sietett és hadaival egyesülve felszabadította 150 éves rabságából a magyar földet.

Mi lett volna azonban, ha a magyar nemzet a testvér törökkel karöltve indul Európa leigázására? Aligha állt volna meg ez az iszonyatos erő Bécs kapujánál. Pedig ennek lehetősége adva volt.

A török másfélszázados pusztítása után jöhetett ismét az újraépítés munkája. Példátlan a világtörténelemben az a lelkierő, ahogyan a magyar nemzet felemelkedik a pusztulás völgyéből. A vér ömlött a sebeiből, de emberfeletti erővel fogott az ország felépítéséhez. Az államalkotó nemzeti erő mutatta meg ekkor, mire képes.

A német segítség fejében a nemzet lemondott szabad királyválasztó jogáról s törvénybe iktatta a Habsburgok trónörökösödési jogát. Új veszedelem zúdult ebből a magyar nemzetre. Az egységes nyelvű osztrák összbirodalmat akarta megvalósítani a Habsburg-dinasztia és a magyar nemzet nemzeti létének, szabadságának és függetlenségének védelmében fegyvert is volt kénytelen ragadni, még pedig a XVIII. század elején Rákóczi fejedelem idejében és a XIX. század közepén, 1848-ban Kossuth Lajos vezetésével, amely küzdelem azután 1867-ben a magyar államiság teljes elismerésével végződött.

Közben, főleg a török hódoltság után, az elnéptelenedett országrészek magyar lakossága helyére újabb népvándorlás indult meg. Nagyszámú német iparos jött be akkor a városokba, azok helyreállítása végett. Az oláhok bevándorlása is ekkor vált gyorsabb üteművé, melyet az 1709-iki pestis-járvány okozta elnéptelenedés is elősegített. A déli részekre pedig a szerbek jöttek be nagyobb számban, még a török hódoltság előtt, amikor a török félhold Szerbiát már hatalmába kerítette.

A történelem országútján a magyar nemzet szerepét és feladatát, véresen nehéz feladatát megoldotta. Földrajzi fekvése által determinált történelmi hivatottsága alig lehet kétséges. Úgy érezzük azonban, hogy történelmi szerepe Nyugateurópa szempontjából a jövőben sem jelent a magyar nemzet számára kisebb feladatot, mint az elmult évezred alatt.

A történelmi idők folyamán más és más irányból fenyegette veszély, mint láttuk, a nyugateurópai keresztény civilizációt. A mult század derekától kezdve ez a veszedelem a bizánci gyökérből kisarjadt pánszlávizmus.

A szláv probléma a háború előtti évtizedekben mint egy nagy kérdőjel húzódott végig az európai horizonton, anélkül azonban, hogy ennek a kérdésnek a lényegét és jelentőségét a közvetlenül érdekelteken, a szomszédokon kívül az európai közvélemény és a hivatalos világ kellőleg ismerte és méltányolta volna.

Az orosz birodalmat, főleg a XVIII. századtól kezdve állandóan olyan politikai célkitűzések vezették, olyan tendenciák mozgatták, melyek úgy vallási, mint társadalmi és állami téren következetesen Európa érdekeit legközelebbről érintő expanzív politikában nyilvánultak meg.

Vallási téren ez a törekvés a pravoszláv mozgalomban nyert kifejezést. Ezek elseje minden szláv nép egyházi fejéül az orosz orthodoxia fejét, a cárt kívánta elismertetni, a másik a minden oroszok cárját a minden szlávok cárjául proklamáltatni. Ezekben a mozgalmakban az ős bizánci eredetű hatalmi vágy és expanziós törekvés nyilvánul meg leplezetlenül, amely bedobta a közhangulatba a pánszlávizmus jelszavát és amely Puskinnak, a nagy orosz írónak, egy jellegzetes mondásában nyer kifejezést: „Minden szláv folyó az orosz tengerbe kell, hogy ömöljék."

A tulajdonképpeni szlavofil tan csak 1869-ben nyert pontos körvonalozást, amikor Danilewszky könyve „Mi és Európa" cím alatt megjelent. A mai napig ez a könyv a szlavofilok bibliája. Danilewszky ideálja egy szláv föderáció, amelyben a következő újjáalakított államok tartoznának Oroszországgal az élén és Cárgrad-dal, — amint Konstantinápolyt akkor nevezni fogják, — mint fővárosával ennek a szláv szövetségnek:

1. A cseh-morva-szlovák királyság;
2. A szerb-horvát-szlavón királyság;
3. Bulgária — Romániával és Macedóniával;
4. Görögország minden oly területtel, amelyen görögök laknak;
5. Magyarország, amelytől mindazokat a területeket el kell csatolni, amelyeket nem magyarok laknak.

Amióta a hatalmas Oroszország a bolsevizmus őrjöngő szorítása alatt aléltan hever s minden fejlődési lehetőségtől el van zárva, a pánszláv probléma Európa szempontjából nyugvópontra jutott. Mihelyt azonban ez az alélt kolosszus, előbb vagy utóbb felszabadul a ránehezedő lidérctől, amely nemzeti és erkölcsi erejét lekötve tartja, újra itt áll Európa előtt a szláv-kérdés, még pedig az eddiginél sokkal veszedelmesebb formában.

Nézzük, minő befolyása lehet — és véleményem szerint lesz is, — egész Európára, annak kultúrájára és civilizációjára ennek a törekvésnek.

Oroszország imperialisztikus politikája, amely még a mai bolseviki orosz szocialista szövetséges köztársaság külpolitikájának is irányt szab, a jövő nacionalista Oroszországának is örök rúgója fog maradni. A nyugat vagy kelet felé való terjeszkedés a jövőben is, csupán taktikai kérdés lesz.

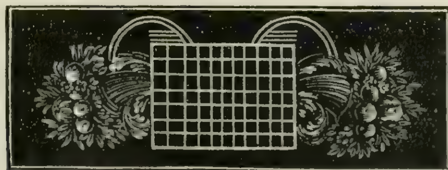
Kelet felé elsősorban a brit világbirodalom van érdekelve. A közelmultban lefolyt kínai bonyodalom is már ennek a jegyében hozta lázba a brit politika urait.

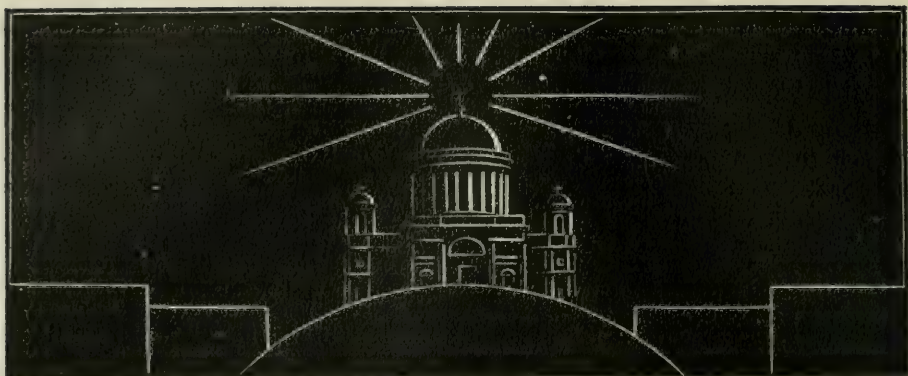
Csak idő kérdése, hogy akár a bolseviki, de még inkább a jövő nacionalista Oroszország nyugat felé is megkezdje ismét azt a politikát, amelyet a viszonyok változása folytán abbahagyott, hogy először is megvalósítsa a szlavofil gondolatot, Danilewszky ideálját, az összes szláv

népek egyesítését, hogy életet adjon Puskin mondásának: és minden szláv folyó az orosz tengerbe ömöljön. Hogy mi szerep várna ebben az esetben Magyarországra, azt Danilewszky sem titkolja el, amikor helyét már 1869-ben, majdnem mai megcsonkítottságában (bár magyarokat még ő sem szakított el tőle) abban a nagy szláv kolosszus államszövetségben jelöli meg.

A háború előtti Oroszország Európában törekvései elérésére csak a kis Szerbiára és a monarchia államaiban elszórtan élő szláv nép egy töredékére számíthatott. A jövőben — a párizskörnyéki békék jóvoltából — nem néptöredékek, de politikailag és katonailag súllyal bíró államok lesznek a jövő nacionalista, megújhodott Oroszországnak európai előörsei és pillérei, annak nagyszláv hatalmi törekvéseiben és expanzív politikájában. Ezúton pedig egy csapásra, minden ellenállás nélkül valósulhat majd meg a Danilewszky által megálmodott nagy szláv egység. És mi lesz akkor?

A háború előtti évek 130 milliós Oroszországa helyett egy körülbelül 250 milliós nagy szláv állammal fogja magát Európa szemben találni, amelynek határa mélyen benyúlik Középeurópa testébe. Ennek a nagy kolosszusnak kultúrája, civilizációja, a keleti gyökérből származó lelkisége egészen elütő a nyugati keresztény kultúrától és amellett semmi okunk sincs feltételezni, hogy kevésbbé lesz imperiálista, mint a mult hosszú évszázadainak során, sőt a mai Szovjet-Oroszország is. Ebben a pontban válik újra nyilvánvalóvá az a nagy politikai szerep, amelyet a magyarság számára geográfiai helyezettsége a multban a tatárok, törökök ellen kijelölt. A jövőben ezt a szerepet a nagy szláv áradat gátjaként juttatja a magyaroknak a kegyetlen sors. Hiszen ebben a szláv tengerben ez az egyetlen ék. Vajjon ebben a küzdelemben is annyira egyedül leszünk, mint a középkorban? Vajjon tudatára ébred az európai politika, hogy a történelmi fejlődés sarkpontjává éppen Magyarországot jelölte ki a végzet? A párizskörnyéki békék az ellenkezőjét bizonyítják. Pedig a nyugati kultúra és kereszténység védőbástyája a jövőben is csak egy nagy erős Magyarország lehet. A józan és elfogulatlan logika és az önérdek talán ennek tudatára ébreszti a nagy nyugati nemzeteket is.

SERÉDI JUSZTINIÁN HERCEGPRIMÁS / MAGYARORSZÁG ÉS A KERESZTÉNYSÉG

zeresztendős állami élete folyamán oly szorosan összeforrt a magyar nemzet a kereszténységgel, mint a test a lélekkel. S amint lélek nélkül nincs élet az emberi testben, kereszténység nélkül analog értelemben nem volna élet a magyar nemzetben. Viszont az is igaz, hogy — amint az egészséges lélek egészséges testben lakik: a kereszténység is akkor fejtette ki áldásos működését Magyarországon legtökéletesebben, mikor állami életünk egészséges volt. A kereszténységbe való szoros bekapcsolódás vetette meg állami életünk biztos alapját; aztán pedig minél szorosabb volt ez a kapcsolat, annál szilárdabb, annál erősebb és annál műveltebb lett az ország; viszont minél inkább lazult a kereszténységhez való kapcsolatunk, annál inkább megrendült az ország szilárdsága, hanyatlott ereje és műveltsége is.

Bár a IX. században messze keletről Európa közepébe szakadt pogány magyarok sok olyan erényt mutattak fel, amelyek alkalmasakká tették őket az európai értelemben vett államalkotásra: az egynejűségen felépített családi élet, a fajszeretet, vitézség, finom jogérzék, becsületesség, tanulékonyság, stb., mindazonáltal a szláv, germán és latin népfajok közé ékelve sem nemzeti, sem állami függetlenségüket sokáig meg nem tarthatták volna. A Kárpátok medencéjében a magyar is elenyészett volna, mint elenyésztek a pogány hunok és más rokon néptörzsek, melyek őt itt megelőzték.

Valóságos nemzetmentés volt tehát a keresztény hit befogadása, mert a szakadatlan harcok és a bravuros kalandok, melyekkel pogány őseink a szomszéd népek megfélemlítésére számítva nemzeti létüket biztosítani igyekeztek: egyfelől állandóan apasztották számukat, másfelől meg szükségképen szövetségbe vonták ellenük a köröskörül lakó keresztény népeket, amelyeket csak a kereszténység felvételével lehetett leszerelni.

Géza fejedelem keresztény nejének köszönheti a magyar, hogy még idejekorán a kereszténység felé orientálódott, Géza fia, Szent István mélységes hitének pedig azt, hogy ezen orientálódásában nem a Péter kősziklájával egyre jobban szembehelyezkedő Bizánctól, hanem az Ap. Szentszékhez ragaszkodó nyugatiaktól vette át a kereszténységet s vele együtt a nyugati kultúrát és állami berendezkedést is. Mivel úgy látszott, hogy az akkori korszellemnek, de meg a katholikus egyház szervezetének is legjobban megfelel a monarchikus kormányforma: Szent István nemzete jövőjének maradandó biztosítása végett a királyságot akarta állítani a törzsrendszer helyébe, de úgy, hogy ugyanakkor nemzete függetlenségét is biztosítsa.

Tudta jól, hogy ha a királyi méltóságot az akkori hűbéres nyugat szokásai szerint a római császártól kéri és kapja, akkor Magyarország szükségképen hűbérországa lesz a császárnak, aki elég hatalmas ahhoz, hogy a hűbérúr valóságos, vagy vélt jogait vele szemben érvényesítse. Azért bámulatos államférfiúi bölcseséggel és politikai előrelátással inkább a római pápához fordult. Tőle kérte a királyi címet, mert megérezte, hogy a pápa hűbérúri jogait nem fogja érvényesíteni, s viszont minden emberi hatalmat messze felülmúló és a keresztény fejedelmektől respektált tekintélyével biztos védelmet nyujt a császár esetleges beolvasztó törekvéseivel szemben. Tehát Rómán és a pápaságon keresztül kapcsolódott be nemzetünk a kereszténységbe és vele a nyugati kultúrába. Ennek köszönheti nemzeti és állami életének biztos alapjait.

Viszont a magyarok megtérése az Egyháznak is sokat jelentett, mert a vitéz magyar lelkes katholikus nemzet lett, amely azóta is állandóan védelmezi a kereszténységet és a nyugati kultúrát a balkáni és keleti áramlatok ellen, és valóságosan megállította a keleti egyház terjeszkedését nyugat felé.

A kereszténység befogadásával természetesen karöltve járt hazánkban a hitélet kifejlesztése és mélyítése, amely állami törvényeinkben is számtalanszor kifejezésre jutott és védelmet talált. A magyar Corpus Juris Szent István királynak fiához, Szent Imréhez intézett gyönyörű intelmeivel kezdődik, melyekben a bölcs király a katholikus tanok alapján fekteti le az igazi uralkodó kormányzási elveit. A vallásos élet külső megnyilatkozásai: az istentisztelet, bőjt, az egyházi felsőbbség tisztelete, to-

vábbá az egyházi intézmények és személyek jogai és kiváltságai mind államjogi biztosítékot is nyernek a magyar törvényekben. Az egész országot bejáró hithirdetők, a kolostori és káptalani iskolák csakhamar mindenütt elterjesztették a katholikus vallást, melynek gyakorlásában királyaink és a királyi család járt elől jó példával, úgyhogy árpádházi királyaink 300 év alatt több szentet adtak Istennek és az Egyháznak, mint Európa bármely uralkodó családja.

De a magyarok királyaikkal együtt nemcsak hittek, hanem, ha kellett, vagyonukat és életüket is feláldozták a katholikus ügyért. A király és a főurak magánvagyonukból gazdagon dotált püspökségeket, káptalanokat, monostorokat és templomokat alapítanak mindenfelé. Isten ügyéért életüket sem sajnálták, amint a keresztes hadjáratok idején nem egyszer megmutatták. A pápa maga is annyira értékelte a magyarok buzgóságát, hogy az első keresztes hadjárat alkalmából az összes keresztes hadak fővezéréül vitéz Szent László királyunkat kérte föl, akit azonban nemsokára bekövetkezett halála megakadályozott a fővezérségben.

Azonban nemcsak a mély vallásosságot, hanem a keresztény kultúrát is a katholikus Egyháznak köszönhetjük. A magasabb kultúra alapfeltételét az Egyház teremtette meg. Szent István minden tíz községnek egy-egy kőtemplomot építtetett; azután uralkodói hatalmával is szorgalmazta a vasárnapi misehallgatást, amiből az következett, hogy az akkor jobbára még kocsikon mozgó községek kalandozásai három napi járóföldön túl már nem terjedhettek, mert vasárnapra mindig vissza kellett térniök a kőtemplomukhoz. A püspökségek székhelyein, valamint az egyre szaporodó bencés monostorok közelében pedig csakhamar virágzó városok keletkeznek.

A bencés hithirdetők nemcsak a hitet terjesztették, hanem földművelésre és iparra is megtanították a magyart. A káptalani és kolostori iskolák pedig a vallásos nevelésen felül elemi és magasabb tudományos kiképzést is adtak. A magyar tudományos képzettség csakhamar vetekedett a külföldivel, annál is inkább, mert akkor az Egyház nyelvén a magyar ember is eljuttathatta szellemi termékeit más művelt országokba, viszont azokét maga is könnyen átvehette. Szent István megindítja a templom- és kolostorépítéseket. Igy minálunk is virágozni kezd az építőművészet, melynek számos gyöngye a tatár-török pusztítások dacára is megmaradt ugyan, de most sok esetben román és jugoszláv területeken hirdeti a magyar kultúrmunka dicsőségét. Nagy kár, hogy keresztény kultúránk nem fejlődhetett nyugodtan, mert állandó harcaink, melyeket a kelet és dél felől be-betörő kúnokkal, besenyőkkel, tatárokkal, majd századokon keresztül a törökkel megvívtunk, minden nyomban megakasztották annak egészséges fejlődését, sőt igen sokszor elpusztították gyönyörű alkotásait.

A magyar hálás is volt az Egyháznak, melynek az ország fennmaradását és műveltségét köszöni. A püspököket mindig ott látjuk a király tanácsadói között és a törvényhozásban. A klérus jogai és kiváltságai intézményesen biztosíttatnak törvényeinkben. Az Egyház vagyona szent. Igazán elmondhatjuk, hogy hazánk az egyedüli ország, ahol az Egyház vagyonát az állam kevés kivétellel mindig tiszteletben tartotta, a klérust pedig megbecsülte. A püspökségek, káptalanok, monostorok és templomok javadalmazása ellenében az Egyház elismerte a kegyúri jogokat, viszont az állam sürgette a kegyúri kötelességek pontos teljesítését. Sajnos, Magyarország lekapcsolt részein úgyszólván minden kártérítés nélkül elvették az egyházi vagyont, melyet a mi őseink adtak Istennek és az Egyháznak.

Minálunk tehát szabadon fejlődhettek az Egyház kezében az iskolák és rajtuk keresztül a kultúra s ezt a fejlődést csak külső okok akasztották meg. Mert mi is sokszor úgy voltunk, mint a zsidók, mikor egyik kezükkel Jeruzsálem falait építették, a másikkal pedig a kardot forgatták és védekeztek a rájuk törő ellenség ellen. És itt kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy ebben a titáni munkában, mellyel a nyugati államok életét és kultúráját is védelmeztük, nagyon kevés megértésre találtunk náluk, sőt a barbárokkal viselt harcaink idején nem egyszer hátbatámadtak. Valóban elmondhatjuk, hogy egyedül a pápáknak kell köszönnünk, hogy szomszédaink még jobban ki nem használták szorongatott helyzetünket és hogy a császár nem tudta velünk szemben érvényesíteni vélt hűbérúri jogait.

Milyen más, milyen megértő volt ezzel szemben az Ap. Szentszék! A pápák nemcsak hogy a saját hűbérúri jogaikat nem szorgalmazták, hanem amikor csak tehették, minden módon támogattak bennünket bajainkban. Közbelépésükkel iparkodtak itt a testvérharcokat megszüntetni; rengeteg pénzzel és igen sokszor szárazföldi vagy tengeri erejükkel istápoltak bennünket különösen a törökök ellen, s igyekeztek a keresztény államokkal megértetni, hogy nekik is szent kötelességük rajtunk keresztül védelmezni a katholikus ügyet a barbárok és hitetlenek ellen. Igen nagy kár, hogy a tatár betörés idején a pápát épen II. Frigyes császár szorongatta, mert különben bizonyosan segítségünkre sietett volna, aminthogy a lyoni zsinaton (1245) formális keresztes hadjáratot hirdetett Magyarország megmentésére. A pápa nemeslelkűségével szemben II. Frigyes császár irgalmatlanul kihasználta a tatároktól jóformán egész országától megfosztott IV. Béla királyunk kényszerhelyzetét, mikor eskü alatt arra kényszerítette a királyt, hogy a tatárok kiűzése fejében hűbérül ajánlja fel neki Magyarországot!

A pápák ezen kényszereskü dacára is mindig hirdették Magyarország függetlenségét, amely a Szentszék segítségével trónrajutó Anjouk,

különösen Nagy Lajos király uralkodása alatt jutott igazán érvényre, mikor hazánk Európa egyik legelső hatalma lett, amely kultúra tekintetében is vetekedett a művelt nyugattal. Már 1389-ben megalapítják legelső egyetemünket Óbudán.

És a háromszáz évig tartó török küzdelmek idején ismét csak és egyedül csak a pápák voltak mellettünk. Ők az Ap. Szentszék magaslatáról az önző nyugati államok irányítóinál jobban látták az általános veszedelmet, amely Konstantinápoly felől az egész kereszténységet és a keresztény műveltséget fenyegette. Mivel pedig tudták jól, hogy az apró balkán államok nem bírnak gátat vetni neki: minden reménységük az volt, hogy a vitéz magyar nemzet sikeresen veszi fel majd a küzdelmet, különösen, ha némi támogatást kap nyugat felől.

Ebben az időben azonban már megfogyatkozott az élő hit, a pápák tekintélyét pedig aláásta az a mozgalom, amelyet reformációnak neveznek. Keresztes hadjáratot hirdetni nem lehetett; a nyugati keresztény nemzetek egymás között viaskodtak. A török veszedelemmel bizony nem sokat törődtek, mert tőlük még messze volt és mert látták, hogy a magyar élet-halálra menő harcaival úgyis leköti és megállítja a török hadakat. Azonban, noha nagy Hunyadi Jánosunk számtalanszor megverte a törököt és 1456-ban, közvetlen halála előtt, mintegy testamentomképen még egyszer oly fényes győzelmet aratott felette, hogy ennek emlékére mind a mai napig az egész katholikus világon imádkozzuk a déli Úrangyalát: az igazságos Mátyás király rövid tündöklése után mégis bekövetkezett a gyászos mohácsi vész, melyben királyunkkal együtt jórészt odavesztek püspökeink és világi főuraink. A kalmár Velencének ekkor is fontosabb volt keleti kereskedelme, mint Magyarország fennmaradása: gratulált a szultán győzelméhez! I. Ferenc francia király sem akarta megérteni, hogy az ő országáért is harcol a magyar. Nemcsak hogy segítséget nem adott, hanem egyenesen szövetségre lépett a törökkel. V. Károly császár jobbnak látta a pápát gyengíteni, mint a törököt. A protestáns szellemű német fejedelmek is inkább a szultán pártjára állottak, mint a magyarokkal együttérző pápáéra. Az állandó harcokban amúgy is legyengült magyar nemzetet pedig befelé is megosztotta az országba beszivárgó hitújítás. Nem is szólva az ellenkirályokról, akik közül éppen a magyar nem átallott behódolni a töröknek. VII. Kelemen pénzbeli és erkölcsi támogatása nélkül még kevesebb ellenállás lett volna Mohácsnál, úgyhogy a török minden akadály nélkül eláraszthatta volna az egész országot.

A 150 esztendeig tartó török uralom s a püspökök és papok hősi halála miatt is egyre jobban megerősödő protestántizmus minálunk is többször vallásháborúra vezetett, melyek az erdélyi fejedelmek részéről nemzeti érdekeink ellen nem egyszer szövetség formájában csak erősítet-

ték a török uralmat. Ez a sokszoros belső meghasonlás századokra hátravetette az ország normális fejlődését és kultúráját.

De ha ezen gyászos időkben igen sokat tett értünk az Egyház, az Ap. Szentszék viszont Magyarországnak köszönheti, hogy az izlám tovább nem terjedt és hogy a hitújítás minálunk erős visszahatást keltett, mely a katholikus hitélet mélyítését és a teológia tudományos művelését eredményezte. Ebben különösen a Jézustársaság és azóta is fennálló tudományegyetemünk nagy megalapítója, Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek jeleskedett, aki ezt a főiskolát akkora bőkezüséggel dotálta, hogy a kontinensen még a közelmultban is ez volt a leggazdagabb egyetem. ősi birtokai azonban a világháború után jórészt idegen impérium alá került területeken vannak és így jövedelmük elvonatik attól a céltól, amelyre azokat a nagylelkű alapító rendelte.

Mikor XI. Ince pápa buzgalma végre megmozgatta a nyugati államokat és I. Lipót császárt, kinek támogatásával Buda visszafoglalása után lassan az egész ország felszabadult a török uralom alól: csakhamar pezsgő élet indult meg minálunk, de azt a nagy visszaesést, amely kultúránkban hosszú századok alatt szükségképen bekövetkezett, csak a mult század derekára sikerült megszüntetnünk, mikor ismét nagy lendületet vett itt a földművelés, ipar és kereskedelem, virágzottak a tudományok és művészetek.

Az Egyház most is hűségesen résztvett a nemzet nagy problémáinak megoldásában. A nagy szociális mű, a jobbágyság felszabadítása s a vele kapcsolatos birtoktagosítás minden nagyobb zökkenő nélkül megvalósult, amiben a katholikus főpapság nemes áldozatkészségével kimondhatatlan érdemeket szerzett magának.

És mikor a világháború s az annak nyomán járó forradalom és kommunizmus mélyen megalázták, a békeszerződések pedig kegyetlenül feldarabolták a nemzetet: az Egyház ismét mellette volt szenvedésében. A pápák nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatják a mérhetetlen nyomorban sínylődő Csonkaországot. A papság intenzív munkájával mélyíti a hitéletet, felemeli a sárbatiport tekintélyt, isteni törvényekkel támasztja alá a polgári törvényeket és így közreműködik az igazi konszolidáció megteremtésében. A pápa a legelső szuverén, aki követküldéssel elismeri a független Magyarországot, és ismételten megemlékezik a kereszténység és kultúra védelmében elévülhetetlen érdemeiről, amelyeket mintha éppen azok felejtettek volna el, akik nemcsak kultúrájuk, hanem talán országuk fennmaradását is nekünk köszönhetik.

Viszont az állam a nagy világégés után ismét biztosítja minálunk az Egyház jogait, az egyházi személyek (prímás, püspökök, papok, szer-

zetesek) és intézmények kiváltságait. Nagy anyagi segéllyel hozzájárul a papi kongrua kiegészítéséhez és a katholikus iskolák fenntartásához, s emellett biztosítja a katholikus Egyháznak és a felekezeteknek az 1868:XXXI. t.-c.-ben lefektetett iskolai autonómiáját.

Az Isteni Gondviselés a kereszténység és a kultúra védelmi harcaiban mártirsorsot szánt nemzetünknek. Eddig állottuk a harcot becsületesen. Adja Isten, hogy tovább is állhassuk, mert a veszedelem nem mult el, sőt más formában talán még ijesztőbben bontakozik ki kelet felől. Adja Isten, hogy a nyugati nagy nemzetek ne akkor fedezzenek majd fel és értékeljenek bennünket, mikor az érettük is vívott küzdelmeinkbe már belepusztultunk, hanem mikor még élünk és küzdeni akarunk. Vigyázzanak, mert ha sürgősen vissza nem állítják Európa felrobbantott keleti bástyáját, Magyarországot: egyszer csak könnyűszerrel behatol majd az ellenség nyugat felé. Mi magyarok pedig Istenbe vetett hittel és reménnyel nézünk a jövőbe.. Ha az emberektől nem kapunk szeretetet, Istentől kérünk és várunk segítséget, mert ismerjük a Zsoltáros szavát: „Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam!“ (Ps. 126).

LOUIS VILLAT / AZ ÖRÖK MAGYARORSZÁG IGAZI ARCA

inden jel arra vall, hogy a francia közvélemény többnyire nem ismerte és nem becsülte kellőképpen Magyarország szerepét az általános civilizáció történetében. Hogy ez a hálátlanság megtörténhetett és hogy igazságtalan voltát még ma sem ismerik fel mindenütt: annak jórészt a magyar nyelv az oka. Sajátságos dolog, hogy a világ legszellemesebb népe, a francia nemzet, bizonyos hanyagságot tanusít, ha idegen nyelvek megtanulásáról van szó. A lélek és a baráti érzés főleg szavak útján nyilvánulhat meg és az ismeretlen nyelv fátyla gyakran eltakarja a franciák elől az eleven és termékeny valóságot. Azonkívül mi franciák az utóbbi időkben túlnagy fontosságot tulajdonítottunk bizonyos incidenseknek, amelyeket egyesek talán szándékosan kiszélesítettek és ma sem látunk még elég tisztán ahhoz, hogy az egykori osztrák-magyar blokkból külön tudjuk választani azt a részt, amely a döntő órákban minden oldalról malomkövek közé került.

Valójában Magyarország nemcsak „régi és nemes ország, melynek történetében olyan dicső lapok vannak, hogy bármely nemzet büszke lehetne rá",*) valójában ez a nép nemcsak a saját szabadságáért harcolt mindig hősiesen, de küzdelme más népek javára is szolgált. Mert Magyarország a keleti határon támadások egész sorát verte vissza, hogy meg-

*) Jules Cambon, La Hongrie et la Société des Nations. (Revue des Vivants, 1928 áprilisi száma, 730. lap.)

védje a nyugati kereszténységet, amelyhez szervesen hozzátartozik. A modern civilizáció, amelynek a szépségkultusz és a jogtisztelet az alapja, hálával tartozik Magyarországnak ezen ideálok védelméért és ragyogtatásáért. Ennek a hangoztatását nem szabad röstelni, ennek az ismételgetésébe nem szabad belefáradni, mert ez megcáfolhatatlan tény, amely előbb-utóbb meg fogja hozni a világtörténelem pártatlan ítéletét.

Több mint ezer éve annak, hogy egy ázsiai néptörzs, amely a nagy ural-altáji családhoz tartozott, behatolt Középeurópába. Meghódította az egykori Pannóniát, ahol húnok és avarok jártak előtte, birtokába vette azt az egész földdarabot, amelyet a Közép-Duna szel át és amelyet a Kárpátok hegylánca zár le észak és kelet felé. Ebben a hatalmas tettben született meg a nemzet. A jövevények kezdettől fogva kiváltak számukkal, testi erejükkel és szellemi képességeikkel. A legnagyobb határozottsággal megtelepedtek egy földrajzi területen, amelyet a Természet egységgé avatott. Árpád fejedelem és utódai alatt ez a nép kalandos portyázások során még előbbre tört: a nyugati szomszédok reszkettek a magyar lovasoktól, míg végre I. Ottó németrómai császárnak sikerült megállítani őket a Lech mezején. Ez 955-ben történt és kis hijja volt, hogy a magyarok nem jutottak a húnok és avarok sorsára, akik nyomtalanul eltűntek a történelem színpadáról.*) Megrendítő korszak volt ez, amely megállapította a magyarság jövőjét.

Bizánc ragyogása akkor volt a legfényesebb. Felcsillant benne a régi Róma minden dicsősége, melynek örököse gyanánt szerepelt. összhangzásba akarta hozni a pogány formákat a keresztény gondolattal, a józan hellén hagyományokat a keleti pompával. Mindenfelől hozzá orientálódtak a barbár néptörzsek, amelyeket Bizánc megnyert magának, áttérített, saját kultúrájára tanított. De a magyarok nem vetették magukat alá Bizánc hatásának, mintha előre megérezték volna, hogy az a szellem a halál csiráit rejtegeti és a készülő vallási szakadásban a Nyugathoz pártol a győzelem, a Nyugaté a jövő. *Géza* herceg (972—997) kétségbevonhatatlanul megerősítette hatalmát a fegyelmezetlen törzsek fölött és összeházasította a fiát Gizella bajor hercegnővel. Ez az esemény állapította meg a magyar nemzet fejlődésének végső irányát, ekkor lépett a magyarság arra az ösvényre, amely a nyugati kultúra felé vezetett.

E nagyjelentőségű és mélységes értelmű lépéssel a magyarság a nyugati egyház szövetségese lett. *István* (997—1038), Géza fia, örök dicsőséget szerzett a nevének azzal, hogy nemzetét Róma égisze alatt térítette át a kereszténységre. Ez döntötte el a magyarság sorsát, mint ahogy

*) Eckhart Ferencz: Introduction à l'histoire hongroise. (Paris, Champion, 1928.)

Clovis is azzal óvta meg a frankok eredeti jellegét és történelmi erejét, hogy kivonta őket az áriai befolyás alól és a pápaság felé irányította őket. A magyarok, ha nem váltak volna keresztényekké, ugyanúgy jártak volna, mint a húnok, avarok, kumánok és más végleg szétszóródott fajok. Ha pedig a magyarság a bizánci vallást vette volna fel, előbb-utóbb elvesztette volna a nyelvét és népi egyéniségét, miként a bulgárok, akik az orthodox vallás hatása alatt elszlávosodtak, vagy miként a számos kumán néptörzs, amely elrománosodott. „Az olaszokkal és németekkel kötött szövetség megmutatta Géza fejedelemnek, hogy csak a nyugati kereszténység kultúrája teheti hatalmassá, naggyá és műveltté a nemzetet. Fia, Szent István, a magyar keresztény egyház megszervezője, a római pápától kért királyi koronát. Ha a magyarok a bizánci hitre tértek volna át és ezáltal a görög-szláv kultúrához csatlakoztak volna: a bizánci egyház passzív szelleme, amely össze sem hasonlítható a nyugati egyház civilizáló erejével, elhatolt volna a Lajtáig és a Balkán elérte volna a Kárpátok vonalát már ezer évvel ezelőtt."*)

Új keresztény állam keletkezett, melyet István és *László* (1077—1095) szentté avatása csakhamar dicsőségbe borított. Gazdasági és szellemi élet fejlődött ki a nyugati eszmék hatása alatt, melyek terjesztésében nagy része volt a főleg Franciaországból behívott szerzeteseknek: Pannonhalmán és Somogyvárott a benedekrendieknek, Egerben és Pilisben a cisztercitáknak vagy „szürke barátoknak", a premontreieknek, stb. Francia kultúra uralkodott *III. Béla* (1173—1196) udvarában, aki Fülöp-Ágost király nővérét vette el feleségül és *II. András* (1205—1235) idején, akinek felesége a francia házból való *Jolanda* volt, *Pierre de Courtenay* leánya. III. Béla francia mintára megszervezi a királyi kancelláriát és Veszprémben főiskolát alapít *„prout Parisiis in Francia"*. II. András francia származású prelátusokat hív meg Magyarországra és hadat visel a Szentföldön.

De Magyarország nem érte be azzal, hogy magáévá tette a nyugati keresztény kultúrát, melynek révén szélesebb és mélyebb élet nyilt meg előtte. Nem érte be azzal, hogy az állami élet rendjét egy igen nevezetes jogi és alkotmányos szervezettel támasztotta alá, amiről a Szent István alapította megyei rendszer tanúskodik, továbbá az *1222. évi Aranybulla*, amely alig néhány évvel fiatalabb az angol szabadságok *Magna Chartá*jánál.**) Magyarország még tovább ment és védője lett ennek a kultúrának, sőt az egész kereszténységnek. A kereszténység kardja, katonája

*) Kornis: Le développement de la Civilisation hongroise. (Revue de Hongrie, 1928 október 15.)

**) Magyarország alkotmányos fejlődését élesen megvilágította Apponyi Albert gróf nevezetes előadása és az a beható tanulmány, mely a *Revue de Synthése historique*-ban fog megjelenni és amelynek kéziratát *Ullein* úr rendelkezésemre bocsátani szíveskedett.

lett, fáradhatatlan őrszem, aki sebekkel borított testével védi meg Európát és elállja az előrehatoló ázsiai, muzulmán, török hordák útját. Magyarország három évszázadon át tartóztatta fel a népvándorlás utolsó áradatát. A XIII. században a mongolok kegyetlenül feldúlják az ország területét, de a XIV. században az *Anjou-ház* felépíti a romokat. A törökök a határokat döngetik és az egész kereszténységet fenyegetik, de *Hunyadi János* hősies győzelmei elhárítják a veszedelmet, amely különben könnyen megváltoztathatta volna a világtörténelem egész folyását. Az ország, melyet belső viszályok is gyengítettek, 1456-ban hetven esztendőre le tudta rázni nyakáról a törökök jármát.

A *Jagelló-ház* gyenge uralma alatt a helyzet megint válságossá vált és az ország rohamosan közeledett a katasztrófa felé, amely könnyen végzetes lehetett volna az ország jövőjére nézve. A tragédia a mohácsi síkon következett be 1526 augusztus 29-én.*) *II. Lajos* király és a nemzet színe-virága életét vesztette a csatatéren. A hősies ország, melynek erejét a belső egyenetlenség megbénította, nem kerülhette ki mártíromságát: másfél századon át, három részre szakítva, elkeseredett küzdelmet kellett folytatnia fennmaradásáért, miközben a török elnyomás mind súlyosabban ránehezedett. És ekkor történt az a csodálatos dolog, amelyet a világnak nem szabad elfelejtenie soha: Magyarország még ekkor sem tagadta meg évszázados történelmi küldetését. Bár maga is élet-halálharcban vergődött, megakadályozta a barbár hódítók további előrenyomulását nyugat felé.

Igy történt, hogy ez a hősies, büszke nemzet, amelynek a nemes hagyományok már vérévé váltak, a nyugati vallásban és a francia kultúrában kereste lovagias hajlamainak és becsületérzésének éltető elemeit. A lovagias hajlam és a becsületérzés lelkének főjellemvonása és cselekedeteinek a rúgója mind a mai napig.

A szépség és a művészet terén is Franciaország volt a mintaképe ennek a tehetséges fiatal nemzetnek, amelyet egy francia származású pápa fogadott be a keresztény népek sorába. Házasságkötések, az egymással való érintkezés a keresztes hadjáratok idején, az iskolák hatása is megerősítette ezt a viszonyt. *Villard de Honnecourt*, a XIII. század hírneves építésze, akinek érdekes vázlatkönyvét a párizsi Nemzeti Könyvtár kegyelettel őrzi, meghívást kapott Magyarországra, valószínűleg a ciszterciták révén.**) ő építette a kassai dómot és az esztergomi székesegy-

*) V. ö. *Szekfű* Gyula: La quatrième centenaire de la Bataille de Mohács. (A Revue Mondiale kiadása, Páris) és *Eckhardt* Sándor: Voltaire, Michelet et la catastrophe hongroise de 1526. (Revue des Études hongroises et finno-ougriennes, 1927.)

**) L. *Guicherat:* Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, Paris, Picard, 1886.

házat. Más templomok terve is egészen franciás, így Kalocsa, Veszprém, Pannonhalma templomaié. Másutt a szobrok, festmények és ötvösmunkák tanúskodnak a francia művészet szép szerepéről Magyarországon.*)

De nem szabad azt gondolni, hogy Magyarország ebben a korban kizárólag francia hatás alatt állott. Ez félreismerése volna a magyar faj szellemi asszimilációs erejének. Ne felejtsük el, hogy az Alpesektől északra Magyarország volt az első állam, ahova az olasz reneszánsz eszméi és formái áthatoltak. Sokan azt hiszik, hogy e szellemi áramlatot *Aragóniai Beatrice,* Corvin Mátyás második felesége vitte át magával. De Mátyás király már jóval második házassága előtt (1476) példát vett a külföldi uralkodó-mecénásokról és olasz művészekkel vette körül magát. Műalkotásaikból alig maradt fenn valami, de tudjuk, hogy a bolognai *Fioranti,* továbbá Baccio és Francesco *Bellini,* Chimenti di Leonardo Camicia és más neves építészek dolgoztak Magyarországon. A budai kastély udvarát mitológiai alakok, és a Hunyadi-család tagjait ábrázoló szobrok ékesítették. Ezeket 1526-ban Konstantinápolyba hurcolták, ahol idővel elpusztultak. E szobrokat *Giovanni Dalmata* alkotásainak tartják. *Laurana* szobrászról biztosan tudjuk, hogy Mátyás udvarában dolgozott. Ismerjük tizenhárom mellszobrát, illetve maszkját, melyek Beatrice királynőt ábrázolják. E művek közül nyolc Franciaországban van, Gustave Dreyfus úr birtokában, Edouard André gyüjteményében, a Louvreban (az Ismeretlen Asszony) és másutt. *Verrochio,* a Colleone híres alkotója, több nagy munkáját Magyarországra küldte. Ezek elvesztek, de a királynőről és a királyról készült hatalmas portréi megvannak a berlini múzeumban. Még legtökéletesebben azok a miniatűrök maradtak fenn, amelyeket Mátyás a Corvina-könyvtár számára rendelt Itáliában. Nem kisebb festőkhöz fordult, mint *Leonardo da Vinci, Filippino Lippi, Ercole Roberti, Berto Linajuolo* (Sandro Botticelli meghitt barátja), stb. A Corvina kötetei szétszóródtak, de egykori fényének még mindig dicsőséges romjaiból majdnem minden nagy európai könyvtár megőriz egy-két darabot. A dekoratív művészeteket is, melyeket a magyar nép minden időben szép eredménnyel kultivált, feleleveníttették abban a korban az itáliai vendégművészek. Mátyás király palotájának mennyezeteit, falburkolatait és mozaik-berakásait *Benedetto da Majano* rajzolta. Az esztergomi kincstár őrzi *Pollajulo* Corvin-bronzait. Végül a különböző nyilvános és magángyüjteményekben rengeteg fegyvert, szövetet, üveg- és elefántcsontműtárgyat lehet találni, melyeken még ma is látható Magyarország címere. Ezeket magyar rendelésre Velencében, Muranoban, Firenzében, Milánóban készítették.

*) L. *Pais* Dezső: Les rapports franco-hongrois sous le règne des Árpád. (Revue des Études hongroises et finno-ougriennes, 1923.)

A mohácsi katasztrófa után a nemzet szellemi életében süllyedés áll be, a németesítő törekvésekkel szemben csak gyenge ellenállás mutatkozik. De Erdély a magyar civilizáció menedékvára marad. A XVI. század közepén egy erdélyi magyar művészi formában átírja és kinyomatja Aesopus meséit. *Descartes* szelleme feltámad abban a magyarnyelvű enciklopédiában, amelyet szintén egy erdélyi magyar ad ki a XVII. század közepén és egy erdélyi főiskola tanszékét *Comenius*-sal töltik be. A XVIII. század kezdetén egy kis magyar városkában, a keleti határszélen egy magyar fiú *Madame de Sévigné* írásaiból merít ihletet: *Mikes Kelemen* ebben a hangnemben írja meg élete bájos naplóját.

A francia irodalmi alkotások eljutnak Magyarországba is. Ezeknek lefordítása, átültetése, követése révén tanulja meg a magyar irodalom, hogy saját hangján is kifejezze a klasszikus, általános jelentőségű és emberi motívumokat. *Bessenyi György* (1747—1811) éjszakáit Voltaire, Rousseau, Montesquieu buzgó tanulmányozásával tölti. Tragédiákat és vígjátékokat ír, megveti a későbbi Magyar Tudományos Akadémia alapját az Académie Française mintájára.*) Megírja a rómaiak történetét is. *Báróczy Sándor* (1735—1809) lefordítja Calprenède Cassandráját és Marmontel meséit és lágyabbá, formálhatóbbá teszi a magyar nyelvet. *Barcsay Ábrahám* (1742—1806) francia filozófusok tanulmányozásába merül, sőt francianyelvű leveleket és költeményeket is ír. De nála jobban ismerik Franciaországban *Galanthai Fekete János grófot*, a „magyar Voltaire"-t, aki francia barátainak olyan szép prózai és verses leveleket küldött nemes tokaji bort tartalmazó hordócskák kíséretében.**)

A francia forradalom felébreszti a magyar közönség figyelmét az általános politikai eszmék iránt. *Dessewffy József* gróf dícséri a francia írókat, akiknél a gondolat mélysége a forma tisztaságával párosul és kifejti, hogy „a magyar nép géniusza a francia nép szellemével áll a legközelebbi rokonságban".

Ennek az állításnak az igazolására elég egy pillantást vetni olyan költőkre, mint Vörösmarty és Petőfi, olyan regényírókra, mint Eötvös és Jókai, akik valamennyien a magyar nemzet géniuszát képviselik. Műveltségüket francia kultúra táplálta, de szellemi önállóságra tettek szert és fejlődésükben a legegyénibb eredetiséghez jutottak el. Szükségtelen végigmenni a műveiken és pontról pontra kimutatni, mivel járultak hozzá a nemzeti irodalom dicsőséges kifejlődéséhez. Elég megemlíteni Petőfi Sándort, aki valószínűleg a magyar szellem legnagyobb reprezentánsa.

*) L. *Császár* Elemér: Les rapports de l'Académie hongroise des Sciences avec l'Académie Française. (Revue des Études hongroises et finno-ougriennes, 1926.)

**) A „magyar Voltaire" elnevezés Henry Tronchontól ered, aki a Nouvelles Archives des Missions Scientifiques 1924. évfolyamában tanulmányt írt Feketéről.

Petőfi fejlődése sokat köszönhet *Eugène Sue*-nek, továbbá *Charles de Bernardnak,* aki Balzac barátja volt, de főként *Victor Hugonak* és *Bérangernek.* De még többet köszönhet annak a nagy nemzeti lelkesedésnek, amely 1840 és 1848 közt mind lobogóbb lánggal égett, továbbá annak a demokratikus szellemi áramlatnak, amely akkor magával ragadta Európa összes költőit, előkészítve a talajt nagy politikai és társadalmi reformok számára, amelyek révén a feudális Magyarország modern állammá vált. Hatalmas korszak volt ez, amely zseniális nagy emberek egész sorát szülte meg. Nem akarok kiterjeszkedni *Bólyai Jánosra,* bár korának legnagyobb matematikusai közé tartozott és az abszolút térről írt munkájával teljesen megérdemelt óriási visszhangot keltett. Nem beszélek *Semmelweis Ignácról* sem, a kiváló orvosról, aki a gyermekágyi láz kiküszöbölésének módjait állapította meg. De nem lehet hallgatással mellőzni *Liszt Ferenc* nevét, az utólérhetetlen zongoraművészét, akinek rapszódiái egész Európát lelkesítették. Vagy *Madách Imrét,* az Ember Tragédiája világhírű szerzőjét felejtsük el? Vagy azokat a csillagfénnyel ragyogó államférfiakat, akik egy sokat tiport, sokáig elnyomott ország szívét és lelkét jelentik, *Kossuth Lajost, Deák Ferencet, Széchenyi István grófot, Andrássy Gyula grófot* és társaikat elfelejthetjük-e vajjon?

Ebben a lázasan mozgalmas korban, amelyet ilyen férfiak lelke hevített, Petőfi halhatatlan dalai szították az események ritmusát. Ne képzeljük őt ágról-szakadt szegény poétának, aki bohém lélekkel rótta a maga élet-útját, nem törődve a holnappal, álmodozgatva mindenféléről, amit a sors megtagadott tőle, szerelemről, vagyonról, dicsőségről. Többek ennél az ő kis dalai, e könnyekkel öntözött virágok, amelyeket a napsütés a lelkesedés legszebb színeibe öltöztetett, amelyeket felkapott a kósza szél, hogy elsodorja hol egy szép hölgy lábai elé, hol az egyszerű paraszt kunyhójába, hol a visszhangtalan semmibe. A költő maga nem törődött versei sorsával, dalolt, mert dalolnia kellett, belső parancs-szóra! A fiatal férj a koltói kastélyba viszi fiatal asszonyát, ajkán felcsendülnek a hitvesi szerelem szárnyaló himnuszai, de észreveszi a közelgő telet is, amely hóval takarja a bérci tetőt, gyászfehér leplet borít a szerelem színpompás kertjére! És ő hallja meg először a haza hívó szavát. A vakmerő fiatal agitátor nem marad íróasztala mellett, maga szavalja el legtüzesebb versét, amely mámoros lelkesedésre gyujtja a főváros még tétovázó közönségét. Azután eljön az a szomorú nap (1849 július 31), amikor Segesvárnál a költő maroknyi csapatát körülveszi az ellenség. Hányszoros túlerő van ellenük! Hosszú lobogó sörényű lovakon 250.000 orosz kozák zúdul a vérző országra. A szabadság hősei közt elenyésző csekély azoknak a száma, akiket megkímél az írtózatos mészárlás. A fiatal honvédköltő, a magyar szabadságharc hőse és poétája ott marad a csata-

téren!*) A legnagyobb költők közé tartozik és nagysága szoros kapcsolatban van specifikus magyar jellegével. Petőfi szerelmese volt a hazájának és úgy beszél vele, mint Goethe költeményében *Hermann* a menyasszonyával. Petőfi poézise forrasztja össze egységgé a magyarságot. Petőfi az örök Magyarország halhatatlan inkarnációja.

De a világ számára Petőfi még ennél is többet jelent: a nép lelkétől inspirált Petőfi egyetemes jelentőségű érzéseket fejezett ki magyar szóval. Milliók számára beszélt, tömegekhez minden korokon keresztül, az elnyomottak sokaságához, akiket erőszak nyomorgat. Egyenlőségről, szabadságról, testvériségről dalolt nekik. Nemcsak saját hazája függetlenségének apostola, fanatikusa és vértanúja, hanem az egész emberiségé. Ha nagyon röviden akarnám jellemezni, azt mondhatnám róla, hogy írásaiban és tetteiben az örök halhatatlan Igazság legdicsőségesebb katonája volt.

Ha már ezt a nagy szót kimondtuk, hozzá kell tennünk, hogy egyetlen nép sem járult hozzá igazán a civilizáció egyetemes művéhez, ha nem fáradozott, nem küzdött, nem szenvedett a jogért és az igazságért. Hiába kristályosítjuk ki magunkból a tiszta szépség megtestesüléseit, ha munkánk nem áll a Becsület és az Igazság szolgálatában, önmagunk és mások javára. És a tekintetben az alig ismert, sőt gyakran félreismert Magyarország példát mutathat mindenkinek. Hűsége és lovagiassága megható. A XVIII. században, a dinasztia legválságosabb óráiban Mária Terézia a magyarokhoz fordul segítségért. *„Moriamur pro rege nostro Maria Theresa“* — kiáltják a magyar diéta egybegyűlt tagjai és bebizonyítják hűségüket olyankor, amikor mások talán inkább előnyök kicsikarására gondoltak volna. És ugyanez a loyalitás nyilvánul meg ma is a magyarság körében: íme egy ország, amely elvesztette a királyát, de hűséges érzése arra készteti, hogy továbbra is monarchia maradjon.

De még fontosabbnak tartom Magyarország loyalis érzelmeinek kifelé való megnyilvánulásait és e tekintetben helyesbítenem kell a közvélemény felfogását. „Hol voltak a magyarok, amikor Franciaország bajban volt?“ — kiáltott fel egy cseh szónok egy párizsi népgyűlésen. — „A prágai diéta volt az egyetlen parlament Európában, amely tiltakozott Elsass-Lotharingia annexiója ellen, míg ugyanakkor a magyarok rávették Ausztriát, hogy ne interveniáljon Franciaország érdekében, sőt röviddel rá szövetséget kötöttek Bismarck-kal Franciaország ellen“. De ne keverjük össze a különböző korok helyzetét és ne ítéljünk politikai kérdésekben népgyűléseken megnyilvánuló demagógia alapján. Tény az, hogy egész Európa néma volt, amikor a cseh diéta szót emelt Francia-

*) L. *Madame Gerhardt de Zigány* tanulmányát (L'oeuvre d'Alexandre Petőfi, poète et patriote hongrois), amelyet doktori értekezés gyanánt benyujtott a besançoni egyetemhez 1927 december 3-án és amelynek elbírálói közé tartozott a cikk szerzője is.

ország érdekében. De tény az is, hogy egész Magyarország a franciákkal érzett megpróbáltatásuk idejében. *Irányi Dániel* férfias bátorsággal hivatkozott az eltiport jogra, a napi érdekeknél magasztosabb igazságra és a magyar nép nemes hagyományaira, amikor az országgyűlésen kijelentette, hogy Elsass-Lotharingia elfoglalása ellenkezik a nemzetközi joggal és Európa egyetemes nagy érdekeivel egyaránt. Irányi Dániel kimondta, hogy a nemzetközi jog határozottan eltilt minden hódítást, különösen olyan esetekben, amikor egy megszállt tartomány lakói nem akarnak a győztesekhez csatlakozni. Kétségtelen, — mondta Irányi — hogy Alsace és Lorraine testestül-lelkestül Franciaországhoz tartoznak és leigázásuk sérti az európai népek családjának érdekeit, mert a tartós béke biztosítása helyett újabb bonyodalmak csíráit rejti magában, magvát egy olyan háborúnak, amely valószínűleg hosszabb és terjedelmesebb lesz, mint amilyen a legutóbbi volt.

Andrássy Gyula gróf ki akart térni Irányi Dániel interpellációja elől, kijelentvén, hogy a béketárgyalások folyamatban vannak és mindenféle deklaráció könnyen veszélyeztethetné e tárgyalások sikerét. De Irányi Dániel folytatta támadását és pontosan definiálta az általa kívánt intervenció célját és irányát. Meg kell akadályozni, — mondta — Franciaország megcsonkítását és ügyelni kell arra, hogy olyan békét kössenek, amely mindkét háborús fél számára elfogadható és az európai egyensúly szempontjából is kielégítő. Olyan fontos elvekről van szó, amelyek mellett minden pártérdeknek el kell törpülnie. Ilyen esetben minden államnak nemcsak joga, de kötelessége is az intervenció, ha meg akarja őrizni rangját és tekintélyét a nagyhatalmak között. A franciák mellett van egész Magyarország rokonszenve, miként az egész civilizált világé.

Irányi Dánielnek igaza volt, amikor egész Magyarország nevében emelte fel a szavát. A magyar közvélemény kertelés nélkül megnyilatkozott a vármegyék felirataiban. Az egyik vármegye azzal vádolta a győztest, hogy „le akar igázni egy nemes nemzetet és fel akarja újítani a hódítások középkori rendszerét“, kifejezi aggodalmait „Franciaország megcsonkítása és anyagi tönkrejuttatása“ miatt és súlyos gazdasági, társadalmi, politikai katasztrófát jósol e megengedhetetlen erőszakosság következtében.

Ezek olyan tények, amelyeket alig ismernek Franciaországban, pedig illendő volna, hogy a franciák köszönettel emlékezetükbe idézzék őket. Hasonlóképpen gondolni kell a magyar országgyűlés magatartására 1831-ben, amikor tiltakozott Lengyelország feldarabolása ellen. Nem szabad megfeledkezni azokról az erőfeszítésekről sem, amelyekkel *Tisza István gróf* 1914 júniusában és júliusában meg akarta akadályozni, később pedig minél szűkebb körre szorítani a háborút. Megismételvén azokat az érveket, melyeket 1914 július 1-én emlékiratba foglalt és

I. Ferenc Józsefhez juttatott, a magyar miniszterelnök a július 7-iki közös minisztertanácson beszédet tartott, amelyben kormánya nevében határozottan állást foglalt a Szerbiával viselendő háború ellen. Csak amikor Bécsben meggyőzték arról, hogy — miként egy levelében írja — *„nyakunkon a hurok"* és a háború kitörése előbb vagy utóbb kikerülhetetlen: csak akkor egyezett bele a Szerbia ellen való hadüzenetbe. (Július 19-iki közös minisztertanács.) De még akkor is határozottan kikötötte, hogy a monarchia háborúja nem irányul semmiféle területi hódításra. És ehhez az elvhez ragaszkodott a háború egész folyamán még akkor is, amikor a szerencse a központi hatalmak hadműveleteinek kedvezett.

Ez az igazi férfiú, aki az utolsó pillanatig küzdött a béke ügyéért, őszinte loyalitással teljesítette feladatát, amikor a háború már bekövetkezett. Szívvel-lélekkel résztvett a nagy erőfeszítésben és az ország minden energiáját a győzelem kivívásának szolgálatába állította. De valahányszor alkalom nyílt arra, hogy humánus hang is szóhoz juthasson, Tisza nem volt néma. Igy volt bátorsága az 1917 januári berlini konferencián szembeszállni *Ludendorf* generálissal és *Tirpitz* admirálissal, akik a kíméletlen búvárhajó-harcot követelték. Tisza érvelése, mely szerint a tengeralatti harc az Egyesült Államokat végleg az Entente táborába fogja sodorni, mély hatást tett *Bethmann-Hollweg* kancellárra és *Zimmermann* külügyminiszterre. Tisza tanácsát csak akkor vetették el, amikor a katonai delegátusok lemondással fenyegetőztek és a császár kijelentette, hogy az Egyesült Államok amúgy is elhatározták már, hogy a hadviselők sorába lépnek.

Magyarország makulátlan becsülettel vívta végig a háborút. Nem árulta el szövetségeseit, de nem feledkezett meg azokról a kötelességekről sem, amelyeket a jogtisztelet és az igazságérzet ró minden civilizált államra. Magyarország négy éven át teljesítette súlyos feladatát, nem lelte örömét a harcban, de nem is panaszkodott. Sohasem habozott, ha a pártérdekeken felül álló Igazság azt kívánta tőle, hogy közbelépjen saját szövetségeseinél azok javára, akik ellen a végzet harcra kényszerítette. Igy követte eszményeit, melyeket e magasztos imába foglalt: *„Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek egy isteni örök igazságban..."*

Minden magyar ajkán él e nemes ima, amelynek befejező mondata fejezi ki ma a nemzet egyetlen gondolatát és legforróbb óhajtását: *„Hiszek Magyarország feltámadásában!"* Mert ez az ország, amely a kereszténység önkéntes felvétele révén a nyugati civilizációhoz csatlakozott és ezeréves történelmi missziója révén a kereszténység és civilizáció védője volt, — ez az ország, amely lelkes fogékonyságot tanúsított minden szép, nagy és nemes iránt, amely művészetével a legmagasabb régiókba szárnyalt és jogtudományával az emberi elme mélységeibe

merült: ez az ország ma megcsonkított roncs, húsát és lelkét elviselhetetlenül kegyetlen fájdalmak gyötrik.

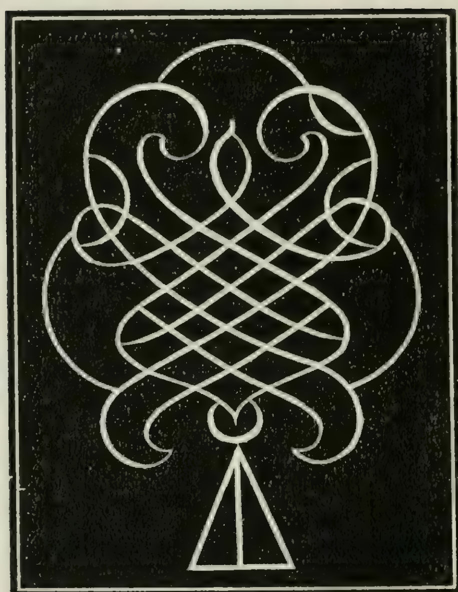
„Elnyertük végre nemzeti függetlenségünket, de milyen áron! Megmaradt az ősi magyar királyság, de nincs királya! Megvan a nemzeti hadsereg, de megfosztották fegyvereitől! A négy folyót és a három halmot ábrázoló régi címer képviseli végre hazánkat külföldön, de letépték róla a négy folyót és elrabolták a három halmot! Közhivatalainkban saját anyanyelvünkön beszélhetünk már, de a szülőföldtől elszakított fajtestvéreink millióit eltiltották a magyar szótól!"*)

Valóban, a magyar kisebbség hiába panaszkodik az új államok erőszakos politikai, iskolai és vallási rendelkezései ellen, holott a budapesti kormány a főváros tőszomszédságában is megengedi, hogy egész falvak németül beszéljenek, mások meg szerbek maradhassanak háborítatlanul.

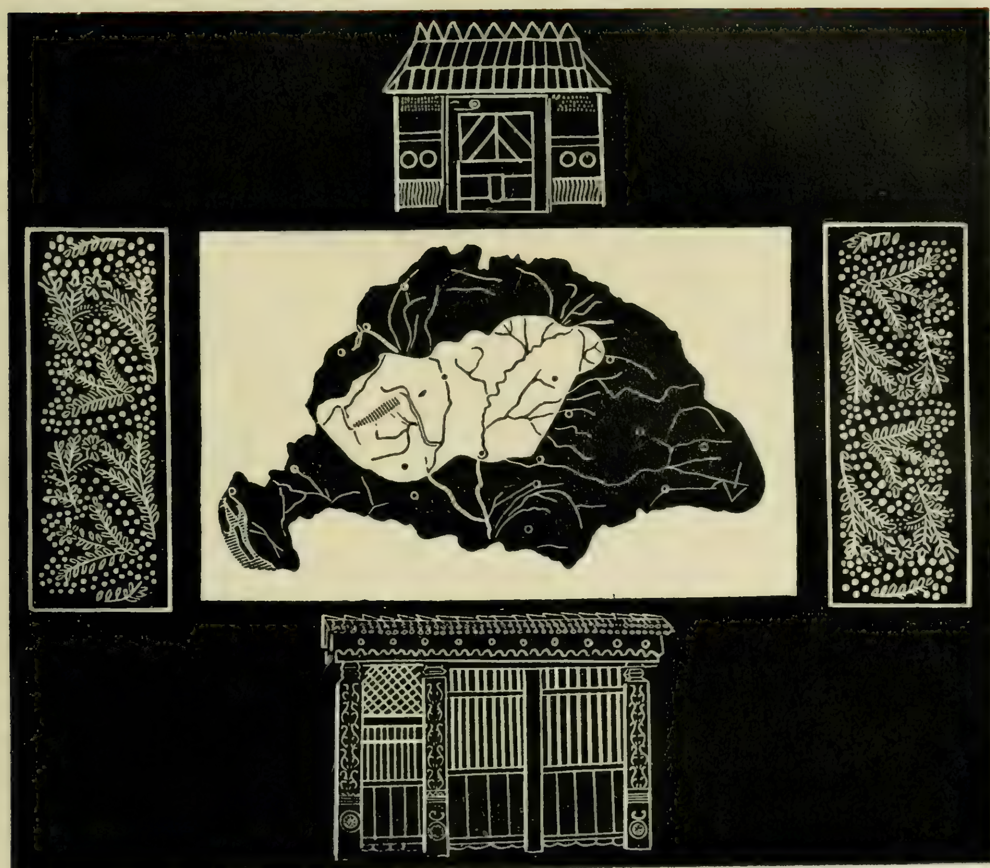
Ilyen kegyetlen megpróbáltatások közt, ezeréves történetének legtragikusabb korszakában, Magyarország még mindig reménykedik és készülődik nagy jövőjére, de Bethlen gróf egyszerűségükben annyira hősies szavai szerint *„csakis a világ morális erői"* segítségével akar igazsághoz jutni. Ebben a törekvésében méltán számíthat a mind tisztábban látó nyugati közvélemény folyton növekedő rokonszenvére és elsősorban Franciaország nagylelküségére. Azokért a szolgálatokért, amelyeket Magyarország a kereszténység, a civilizáció, a művészet és a jog védelmében évszázadokon át tett Nyugateurópának, nem tartozik-e Nyugateurópa azzal a viszonzással, hogy igazságot szolgáltasson és tévedését jóvátegye?

*) L. Ullein idézett munkáját.

MÁSODIK RÉSZ

A MAGYAR FÖLD ÉS NÉPE

CHOLNOKY JENŐ / A MAGYAR FÖLD

Mielőtt a magyarság megszállta volna a magyar medencét, addig ott anarchia, összevisszaság, valóságos elvadult állapot uralkodott. A római uralom alatt Pannónia 500 évig rendben volt. Dácia (Erdély) sajnos csak 150 évig. A rómaiak Erdélyben sohasem települtek le igazán, hanem csak meghódítva tartották a dákokat. Az Alföldet a rómaiak nem pacifikálták, a Felvidékkel sem törődtek s ott valószínűleg igen gyér népesség tanyázott.

A népvándorlások mindent feldúltak. Pannónia nagy és művelt városai megsemmisültek, annyira, hogy Veszprém mellett, Baláca pusztán csodálattal ástuk ki egy gazdag római város maradványait. A város palotáinak mozaik- és freskó díszítményei vetekednek Pompeii legszebb emlékeivel. S erről a pompás városról az egész római irodalomban egy szó sincs megemlítve! ötszáz éves uralmuk után tökéletesen eltűntek Pannóniából a rómaiak, még inkább el kellett tűnniök tehát Erdélyből, hisz ott valójában sohasem fészkelődtek be.

Annyi bizonyos, hogy a magyar medencében konszolidációt a magyarok teremtettek. Eleinte csak az Alföldet, Dunántúlt s az északi Felvidék alacsonyabb részeit, meg az erdélyi medence alacsonyabb részeit szállták meg, de uralmukat gyorsan kiterjesztették a történelmi határokig. S amikor már az egész medence meg volt szállva, akkor alakította meg Szent István királyunk a magyar államot olyan formában, ahogyan még ma is fennáll főbb vonásaiban. Szent István államalakítása a maga korában a legtökéletesebb volt Európában. Ennek köszönhető, hogy nálunk soha-

sem volt hűbériség s hogy a magyar király hatalma kezdettől fogva alkotmányosan korlátozott volt. Ezt a korlátozottságot az 1222. évi aranybulla csak annak az időnek megfelelő formában törvénybe foglalta. Szent István államának közigazgatása a vármegye-rendszeren alapult s ez még ma is fennáll, sőt Franciaországban a departement-rendszer valójában ennek másolata.

A magyar medence konszolidációjára pedig Európa szempontjából a legnagyobb szükség volt. Magyarország ugyanis földrajzi szempontból egyedül érdemli meg a Közép-Európa elnevezést, a következő okokból:

1. Európát szerkezete szempontjából három részre lehet bontani. Dél-Európa területén fiatalkori lánchegységek húzódnak végig (Pireneusok, Betikai-Kordillérák, Alpok, Alpenninok, Dinaridák, Kárpátok, Balkánlánc, Kaukázus). Ezek medencéket és régibb hegy-tönköket ölelnek körül s a medencék az ember letelepülésére rendkívül alkalmasak. Északnyugat-Európa területén alacsony romhegységek vannak (a Variszkuszi, Armorikai, Kaledoniai ókori hegységek és a fenno-skandináviai ősmasszívum). Ezek kevésbé akadályozzák a közlekedést, nem választják el a medencéket egymástól olyan jól, mint a déleurópai lánchegységek. A közbefoglalt medencék (sváb-bajor, párizsi, angol stb. medencék) sokkal nagyobbak, ezért csak fejlettebb viszonyok közt alkalmasak konszolidált államalakulások keletkezésére. Kelet-Európa az óriási orosz táblából áll, ezen nincsenek határok s csak a legfejlettebb civilizáció idején alkalmas konszolidált államalakulás keletkezésére. Ma sincs rajta ilyen.

A három különböző fölépítésű terület érintkező helyén, mintegy összeszögelésében fekszik Magyarország. A legszebben kialakult medence, hatalmas lánchegységektől körülvéve. Belsejében a Bihar, a Szepes-gömöri Érchegység stb. az északnyugat-európai romhegységekhez tartoznak. Alföldünk Kelet-Európa táblás vidékének elszakadt darabja.

Szerkezetileg tehát egyedül Magyarország érdemli meg a Közép-Európa elnevezést.

2. Éghajlat szempontjából Európát megint három főrészre lehet bontani. Dél-Európában a mediterráneus éghajlat uralkodik: olyan magas hőmérséklet, hogy jellemző az örökzöld növényzet (olajfa, oleander, babér, mirtus, puszpáng, rozmaring, ez a három utóbbi az ericával együtt a macchia jellemző növényei). A nyár sivatagosan száraz, mert hisz ilyenkor a Földközi-tenger vidéke a Szaharát állandóan elfedő, nagy légnyomások és lefelé szálló légáramlások övezetébe kerül. Tele annál csapadékosabb, mert ilyenkor a mérsékelt égöveket jellemző nyugati szél hatása alá kerül. Ezért a hegyek nyugati oldala mindig sokkal csapadékosabb, mint a keleti oldal. Északnyugat-Európa éghajlata óceánikus. Tele enyhe, nyara hűvös, csapadék minden hónapban van s nincsen határozott perió-

dusa. Kelet-Európa éghajlata kontinentális. Tele hideg, nyara forró, csapadéka csak a nyári monszun idejében van elég bőségesen.

Magyarország a három különböző éghajlatú terület összeszögelésében van. Csapadéka minden hónapban van, tehát óceánikus, de azért a júniusi maximum a legfeltünőbb, tehát a keleteurópai éghajlat jellemző nyári esőzése feltalálható. De van októberi maximumunk is, különösen a Dunántúlon, ez pedig mediterráneus jellemvonás. Hegyeink déli lejtőin megérik a füge, mandula, őszi barack, a szőlő kitűnően terem, tehát a déli lejtők (Balatonfelvidék, Hegyalja, Mátralejtő, a budai hegyek déli lejtői) mediterráneus éghajlati jellemvonásokat mutatnak. A Gellért-hegy déli oldalán a füge vadon terem! Igy tehát hazánk egyik klímaterületbe se osztható bele, amint ezt Köppen klímatérképe is bizonyítja, hanem a többitől eltérő, igazi Közép-Európa.

3. Európa népei szempontjából három részre osztható. Délen a fekete hajú, fekete szemű, sötétebb bőrű mediterráneus fajok élnek (portugálusok, spanyolok, olaszok, délszlávok, oláhok, görögök), de ezek nem tiszta fajok, hanem mind igen erős keveredéssel keletkeztek. Északnyugat-Európa gót-germán népek (franciák, angolok, németek, skandináviai népek) hazája. Ezek is erősen keveredettek, sok köztük a kelta vér és az alpi emberfaj vegyüléke. Kelet-Európa a szlávok és szlávosodott turáni népek hazája. Az előbbiek szőkék, az utóbbiak inkább vörösbehajlók.

Magyarország területén nem mediterráneus, nem gót-germán, nem szláv, hanem mindegyiktől különböző nép lakik. S ha ez a nép — a magyarság — erős volt s jól határolt királyságának hatalma és gazdasági ereje volt, akkor Európa nyugodtan fejlődhetett, béke volt. Ez a sarokbástyaszerűen előugró medence megvédte Európát a Kelet minden néphullámától. Itt tört meg a kúnok és jászok rohama, itt ért véget a mongol előretörés, itt tartóztattuk föl a törököt 200 éven át! S Európa nyugalma és békéje megint veszedelemben forog, mert a magyar medence nincs a magyarság hegemóniája alatt, mert a magyarság nem elég erős, hogy feltartsa Kelet áradatait s pacifikálja Európát. Igazán csodálatos, hogy a zseniális franciák és a diplomáciában mindig legtökéletesebben számító angolok nem vették észre, hogy egy egész, erős Magyarország az ő leghűbb támaszuk lehet Kelet barbársága ellen éppen úgy, mint a német terjeszkedés veszedelmével szemben! A török iga és az osztrák elnyomás után a „restitutio in integrum" álláspontján kellett volna Mátyás király birodalmát helyreállítani.

Magyarország területe a legtökéletesebben fölépített medence. Csak a francia Elisée *Reclus* geografusra kell hivatkoznunk, mert ő valósággal

megcsodálja ezt a nagyszerű egységet s egyúttal kifejezésre juttatja, hogy milyen hálával tartozik Európa ennek a nagyra hivatott nemzetnek! No hisz szépen meghálálta Európa a mi küzdelmeinket!

A magyar medence közepét mezőgazdaságra alkalmas síkság és halomvidék foglalja el. Az Alföld és a Dunántúl rendkívül alkalmas a földmívelésre és állattenyésztésre, de csak akkor, ha az ember ezeket a területeket erre berendezi. A Dunántúlon erre nincs nagy szükség, kevés lecsapolással és árvízmentesítéssel majdnem mindenütt közvetlenül művelés alá fogható a terület. De az Alföld annál nagyobb átalakításokat igényelt! Alföldünkön a török idők előtt elég sűrű népesség lakott apró falvakban s a tájék jellege, civilizációja, élet- és vagyonbiztonsága egy cseppet sem volt hátrább, mint az északnémet síkságon, vagy a Po alföldjén, nem is beszélve Spanyolországról, vagy Lengyelországról.

A törökök mindent feldúltak. Az Alföld déli részén teljesen kipusztult a lakosság. Békés vármegyében a visszahódítás után megejtett népszámlálás összesen két (2) élő embert konstatált. Az Alföld közepén a falvak lakói bemenekültek a városokba, de tulajdonjogukat falusi birtokaikon fenntartották. Az elpusztult falu neve ma puszta (Bugac, Monostor, Szabolcs, Tetétlen stb. stb.), a városokban lakó birtokosok kijártak földjükre, békésebb időben, de mivel mindennap nem lehetett ki- meg beutazni, tehát kis tanyát építettek a birtokon. A török kiveretése után ez a tanyarendszer fennmaradt, azért az alföldi városoknak óriási határa van, de a nép nagyrésze künn lakik a tanyákon, a rég elpusztult falvakhoz tartozó földeken. Ilyen Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely stb., hogy csak a legnagyobbakat említsük. Az Alföld északkeleti szögletében megmaradtak a régi falvak, tehát a Nyírségen és tőle keletre. Legalább fogalmat alkothatunk, hogy milyenek voltak a viszonyok az Alföldön a török idők előtt.

Az Alföld legdélibb részén teljesen kipusztult a lakosság s oda idegeneket kellett telepíteni. önként jöttek be, mint az amerikai bevándorlók. Letették a hűségesküt a magyar királynak. Tehát éppen olyan jó magyaroknak kellett volna lenniök, mint amilyen jó jenkik lettek az Amerikába bevándorolt idegenek. Mit szólna hozzá Amerika, ha a bevándorolt oroszok azt kívánnák az U. S. A. kormányától, hogy számukra államköltségen orosznyelvű iskolákat tartsanak fenn?

A török kiveretése után rettenetes állapotban volt az Alföld! De a magyarság óriási civilizatórikus ereje egy évszázad alatt ismét Európává tette az ázsiai jellegű pusztaságot. A legfontosabb alkotásaink a következők:

1. A mocsarakat lecsapoltuk, a folyókat szabályoztuk és árvízgátak közé fogtuk. A magyarországi folyók nagy árvízgátjainak hosszúsága

akkora, hogy egymás végébe rakva, Liverpooltól New Yorkig érne! Ilyen óriási művet csak a kínaiak tudnak felmutatni! Az árvízmentes Alföldön megindulhatott a belterjes földművelés. A szabályozások tervezője a zseniális *Vásárhelyi* Pál mérnök volt a mult század első felében. ő állította föl azt a nevezetes hidraulikai törvényt, hogy az árvizgátaknak nemcsak az a célja, hogy területeket mentesítsenek az elöntés ellen, hanem az is, hogy az árvizeknek rendszeres, gyors lefolyást biztosítsanak. Ezért kimondotta, hogy az árvízgátaknak olyan messze kell lenni egymástól, hogy az árvíznek éppen olyan arányú medre legyen, mint a középvíznek. Tehát a gátak közötti távolság és az árvíz közepes mélysége közt ugyanaz legyen a viszony, mint a középvízmeder szélessége és a középvíz közepes mélysége között. Ezt a nevezetes törvényt alkalmazta Dalmann a Rajna szabályozásakor is, megnevezve feltalálóját, Vásárhelyi Pált. Ugyanezt a törvényt alkalmazta Humphrey és Abbot a Missisippi szabályozásakor is!

2. A futóhomok megkötése óriási munka volt. A török idők multán az elvadult területeken juhot tenyésztettek, a juh pedig kitépi a laza homokból a füvet gyökerestől s így mind nagyobb és nagyobb területek változtak sivataggá. A homok megkötése nemzetünk egyik nagy alkotása. Az amerikai akác nagyon segített ebben, mert pompás homokkötőnek bizonyult. A megkötött homokterületeken ma már szőlők és gyümölcsösök vannak, s a hajdani vadonok helyén a leggyönyörűbb kultúra díszeleg.

3. A vasutak és utak építésével az Alföldre lehetett fát, követ és fűtőanyagot szállítani, tehát az addigi nád- és szalmafödeles vályogházak helyett cseréptetős téglaházak épülhettek. Az utakat burkolni lehetett, a termést minden időben ki lehetett szállítani. 1867 óta, tehát a kiegyezés óta, 40.000 kilométer utat építettünk, tehát ötven év alatt annyit, amennyi éppen körülérné a Földet! Melyik nemzet tudott ilyent alkotni? De ne csodálkozzunk rajta, hogy útjaink még nincsenek abban az állapotban, amiben a nyugati, sokkal sűrűbben lakott országok, többszáz éves útjai vannak! Elláttuk a magyarság költségén utakkal azokat a területeket is, amelyeken idegen nyelvű nemzetiségeink laknak.

4. Az Alföld elszaporodó népe közt nagy volt a halandóság a rossz talajvíz miatt. A magyar *Zsigmondy* Vilmos propagandájára a 70-es években megindult az Alföldön az artézi kutak fúrása. Volt magyar parasztgazda, aki saját költségén furatott saját városának közhasználatára. Ilyen volt Nagy András János uram Hódmezővásárhelyen. Melyik más nemzetiségű paraszt költené a vagyonát arra, hogy közkúttal ajándékozza meg városát? Ma már több ezer artézi kút van az Alföldön s a halálozás arányszáma európai méretekre szállt alá.

5. Az alföldi utak, tanyák, udvarok fásítása végleg a mesék országába utalta azt a frázist, hogy „az Alföld fátlan pusztaság" (eine baumlose

Steppe!). Soha sem volt steppe, mindig szavanna volt, de vannak olyan szíkes foltok, amelyek csakugyan fátlanok.

Az Alföld és Dunántúl mezőgazdasági termelését nagyszerűen egészítette ki a Felvidékek hegyvidéki gazdálkodása. Erdészet, bányászat és ipar fejlődött ki a Felvidékeken s ez az életmód a legtökéletesebb gazdasági egységbe kapcsolta Magyarországot. A magyarság mindig tudatában volt annak, hogy a hegyi lakosság életét fejleszteni, gazdaságát felvirágoztatni kötelessége. Ezért óriási áldozatokkal kiépítette a Felvidékek út- és vasúthálózatát s nagy szubvenciókkal és ügyes politikával előmozdította az ipar kifejlesztését.

A magyar medencét a külső országoktól széles, majdnem teljesen lakatlan erdős hegyvidék választja el. Ennél tökéletesebb határt elképzelni sem lehet. A centripetálisan összefutó vizek és a völgyek természetes útvonalai szorosan összekapcsolták ezeket a területeket s Európa legszebb földrajzi egysége látható minden régi térképen. Emiatt a magyarnak sohasem volt hódító szándéka, csak saját birtokát védelmezte mindig. S bár egyik kezében mindig ott volt a kard, a másikkal mindig épített, alkotott s Mátyás király idejéig mindig Európa egyik leghatalmasabb, legműveltebb és leghumánusabb nemzete volt.

Már amikor Ázsiából, illetőleg Kelet-Európából mai hazájába érkezett, már akkor sem volt barbár. Nem volt rosszabb, mint a gót, vagy a germán népek, semmi esetre sem volt olyan barbár, mint a germán vandálok! Rómát nem a turáni húnok, hanem a germán vandálok pusztították el.

Európa a magyaroktól tanulta meg a könnyű lovasság használatát. Mi hoztuk be a kengyelt s ezzel a római gyalogos légiók kora lejárt s kezdődött a középkori lovagiasság. A francia „sabre" szó a magyar szablya szóból ered s minden nemzet könnyű lovassága a magyar huszárruhát viseli. A magyar huszár világfogalom s a magyar huszár ruháját tartják a legszebbnek, mert minden uralkodó ilyen ruhába öltözött, ha nagyon szép akart lenni!

Magyarországon mondotta ki először Kálmán király, körülbelül a XI. század végén, hogy nincsenek boszorkányok („De strygis, quae non sunt, ne fiat ulla questio").

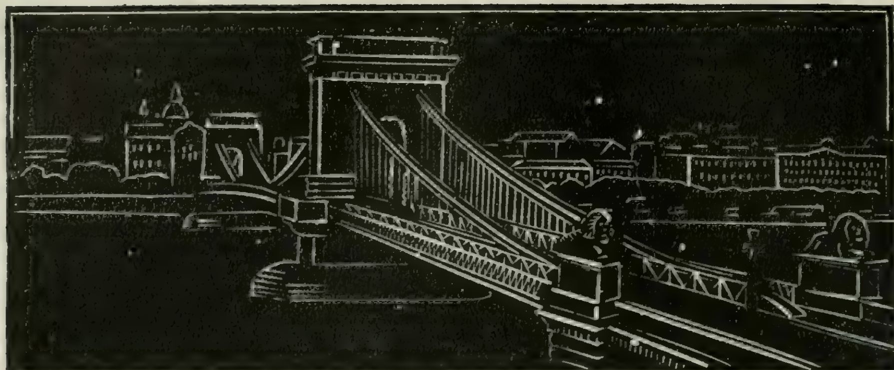
A magyar városokban nem voltak kínzókamrák, ettől az intézménytől mindig irtózott a magyar s ezért háborodott föl olyan viharszerűen az olasz Caraffa és a német Heister irtózatos kegyetlenségein.

Anglia után Magyarország lett az első alkotmányos állam a világon, mert az arany bulla csak 16 évvel későbben keletkezett, mint az angol magna charta. Nálunk mondták ki először az egész világon a vallásszabadságot. (Torda, 1568)!

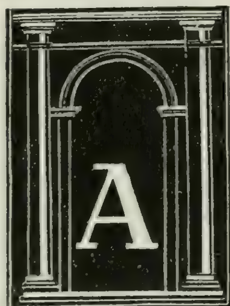
A magyar nő mindig „feleség“ volt, férjének egyenjogú társa, amikor a külföldön a nő még mindig majdnem rabszolgasorsban sínylődött. Az ősi vagyon egynegyed része a lányokat illeti, később az özvegy asszonyok külön képviselőket küldtek az országgyűlésbe!

Mindez pedig annak a következménye, hogy hazánk, mint tökéletes geogárfiai egység, minden hódításvágytól távol, boldog nemzetnek tudott otthont adni. Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok idejében igazán Európa centruma, hisz Zsigmond, a német császár állandóan Magyarországon tartotta udvarát!

DR. GÁRDONYI ALBERT / BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS

A városok élete hasonló a fák fejlődéséhez, hajdan erőteljes hajtásokat pusztít el az idő s csupán csonka maradványok jelzik a hajdani ágat a törzsön. Budapest is ilyen ősrégi fa, melynek többezer éves multja életképes ágakat őrölt meg s ma csupán töredékes emlékek mutatnak a régi virágzó életre.

A város legrégibb lakossága a kelta eraviskok közül került ki, kik a Duna nyugati partja mentén telepedtek meg. A Gellérthegy déli lejtőjén végzett ásatások egy rómaikori oltárt hoztak napfényre, melynek felirata a civitas Eraviscorum emlékét őrzi. A város legrégibb Aquincum neve is kelta eredetre mutat, az azonban nem bizonyítható, hogy a város neve már a kelta uralom idejében Aquincum volt. Minthogy a kelták fából és sárból építkeztek, alkotásaikat teljesen elpusztította az idő. Ezzel szemben a kelták utódai, a rómaiak, már követ használtak építkezés céljaira, ami ellenállott az idők viszontagságainak s ezekből a kőemlékekből hű képet alkothatunk a rómaiak itteni telepéről.

A rómaiak mint hódítók érkeztek a város területére, minthogy azonban az itteni keltáknak a rómaiak elleni harcairól nem tudunk, azt kell hinnünk, hogy önként hódoltak meg a rómaiaknak. Ennek a meghódolásnak a Krisztus születése utáni első században kellett végbemenni, mert a római kőemlékek sorozata ettől az időponttól kezdődik. A hódító rómaiak a Duna partján megerősített táborhelyet építettek, mely egy

légió állomáshelye volt s a Pannonia inferior elnevezésű római tartomány helytartója is itt tartotta székhelyét.

A hajdani római tábor helyét a tudósok az ásatások eredményei alapján az óbudai hajógyári szigeten sejtik, amely sziget abban az időben még nem volt vízzel körülvéve. A római tábor mellett rövid idő alatt polgári lakosság telepedett meg s e megtelepedésből utóbb jelentős polgári város fejlődött ki, amelynek maradványai ma is láthatók a kiásott kőemlékekből keletkezett múzeum környékén. A polgári városban nem csupán római iparosok és kereskedők telepedtek meg, hanem a római kultúrát átvett kelták is, s amikor Hadriánus császár (117—138) az új telepet a municipium kiváltságaival is felruházta, egészséges városi fejlődésnek vetette meg az alapját. A katonai várostól való teljes függetlenségét Septimius Severus császár (193—211) adta meg a polgári városnak, mely innen kezdve a Septimia (t. i. colonia) melléknevet használta. A fennmaradt kőemlékeken kívül keveset tudunk a város történetéről, ezek a kőemlékek azonban, az amfiteatrum, vízvezeték, fürdők stb. virágzó kultúréletről tesznek tanuságot. Amilyen keveset tudunk a római város életéről, éppen olyan zajtalan volt az elmúlása is: az V. század legelején a barbárok ismételt betörései arra kényszerítették a rómaiakat, hogy a helyőrséget visszavonják s a helyőrséggel egyidőben a római polgárság is elhagyta tűzhelyét. A népvándorlás viharai aztán elpusztították mindazt, amit a római kultúra teremtett s csupán a kövek maradtak fenn, hírdetve a mult emlékét. A falakhoz az utókor különböző mondákat fűzött s ezek legjelentősebbike az, hogy a húnok rettegett fejedelme, Attila (†453) itt lakott s itt temettetett el. Hasonló monda az is, mely a honfoglaló Árpád temetkezési helyéül a hajdani római város környékét jelölte meg. Az azonban kétségtelen, hogy a későbbi telepesek szívesen szállották meg a város területét s valószínű, hogy a Buda elnevezés is az egykori Aquincum név szláv fordítása.

A későbbi államalakulások azonban megváltoztatták a város helyzetét, mert a római uralom bukása után a Duna mint védelmi vonal megszűnt jelentőséggel bírni s e helyett olyan pontokat kerestek a Dunán, ahol könnyű volt az átkelés. Ilyen kényelmes átkelőhelyet találtak közvetlenül a Gellérthegy aljában, amelyet először az avarokkal egyidejűleg beköltözött szlávok szállottak meg s a Gellérthegy alatt fakadó meleg források után Pestnek, azaz kemencének nevezték el. Ezt az elnevezést a szlávok után betelepülő németek is megtartották s a Gellérthegy alatti telepet Ofen-nek nevezték. Pestnek, mint dunai átkelőhelynek előadott jelentőségét igazolja a Gellért-legenda, melynek elbeszélése szerint Gellért csanádi püspök a lengyel földről érkező Endre király elé sietett a pesti révhez s itt ölték meg 1047-ben a keresztény papok ellen fellázadt magyarok. Ezt az új telepet, mely rendeltetésének megfelelően a Duna

mindkét partjára kiterjedt, a tatárjárás korában író Rogerius népes és gazdag német városnak mondja s e város alatt gyülekeztek 1241 tavaszán a tatárok ellen felkészült magyar csapatok. A sajóparti szerencsétlen ütközet után a lakosság fejvesztetten menekült Pest felé, hogy a Dunán átkelve biztosítsa életét a tatárokkal szemben. A Pest alá érkezett tatárok hamarosan hatalmukba kerítették a várost, lakosságát megsemmisítették s házait feldúlták, ami az itt felvirágzott városi életnek véget vetett. A tatárjárás után IV. Béla király újra fel akarta éleszteni a régi városi életet s e célból a jobbparti városrész feletti hegyen várat építtetett s a megtelepülők számára 1244. évi aranypecsétes oklevelében városi kiváltságokat biztosított. Az új telepesek azonban nem merték a védhetetlennek bizonyult jobbparti városrészt megszállani s helyette inkább a királyi vár melletti hegyháton telepedtek meg, melyről 1255-ben maga az uralkodó állapította meg, hogy nagyszámú lakossággal bír (refectum multitudine copiosa).

A budai várhegyen épült új város jelentősége nőttön-nőtt s az Árpád-ház kihaltát (1301) követő zavarokban már országos szerephez jutott. Ez az új város a középkorban hosszú időn át a Pestújhegy nevet viselte (Novus mons Pestiensis), utóbb azonban a Buda nevet vette fel s innen kezdve a római város helyén épült Budát Óbudának kezdték nevezni. Már az Árpád-ház kihalása után rövid időre trónrajutott uralkodók a budai várhegyen épült királyi várban tartották székhelyüket s a régi királyi székhely, Székesfehérvár lassanként csupán a koronázás színhelye lőn, ami a nápolyi Anjou-házból származott uralkodók alatt aztán állandósult. 1387-ben már a budai várhegyen épült királyi palotában zajlott le az a véres merénylet, melynek a nápolyi Anjou-házból származott Károly király áldozatává lett. Zsigmond király alatt (1387—1437) aztán Buda városa nem csupán országos, hanem nemzetközi jelentőséghez is jutott, mert Zsigmond 1410-ben német császár lett s mint német császár is itt tartotta székhelyét. Új méltóságának megfelelően kibővíttette és átalakíttatta az itteni királyi palotát, amely munkán Bertrandon de la Brocquière 1433. évi jelentése szerint francia építőmesterek is dolgoztak. Zsigmond király német császári működésével kapcsolatosan kapjuk az első konkrét adatokat Buda városa épületeiről, mert mikor 1434-ben a bázeli zsinatot Budára akarták áttenni, a császár rendeletére összeírták a városban rendelkezésre álló helyiségeket. Ez összeírásból kiderül, hogy a várhegyen épült városon kívül 3 külvárosa volt Budának, amelyekben összesen 967 ház, 1235 szoba, 3276 kisebb helyiség, 742 fedett udvar, 627 élelmiszerkamra s 3931 ló befogadására elegendő istállók állottak rendelkezésre.

A Zsigmond király által megkezdett munkát Mátyás király (1458—1490) fejezte be, aki olasz családi kapcsolatai alapján az olasz irodalom és művészet legbuzgóbb pártfogójává lett. Elsőrangú olasz

művészekkel renesszánsz-stílusban átépíttette a királyi palotát s túlnyomóan olasz földön készült kéziratokból világhírű könyvtárt gyüjtött össze budai palotájában.

A királyi palota melletti polgári város nem csupán mint az ország előkelőinek lakóhelye szerzett jelentőséget, hanem fontos kereskedelmi központtá is lett, ahol Oláh Miklós érsek 1536. évi leírása szerint olasz, német, lengyel és török kereskedők is sűrűn megfordultak. Ily módon a középkor végére ez a város messze kiemelkedett régibb testvérvárosai közül, mert a Duna balpartján épült régi Pestről Aeneas Silvius 1444-ben azt írta, hogy sem falakkal nem volt körülvéve, sem feltűnőbb épületei nem voltak s általában inkább falu benyomását keltette a szemlélőben. Ugyanezt állapíthatjuk meg óbudáról is, amely a XIV. századtól kezdve a magyar királynék tulajdona lett s amelyről a XV. század végén Ranzanus püspök azt írta, hogy fényes egyházi épületei ellenére is inkább falusi jelleggel bír.

Az 1526. évi mohácsi vereséggel az országra szakadt török veszedelem Buda város fejlődésére is katasztrofális jelentőségűvé lett, mert az ellenkirályok egyike, Szapolyai János, csupán török segítséggel tudta magát fenntartani a Habsburg-házból származott I. Ferdinánddal szemben.

Miután Szapolyai János 1540-ben meghalt s Ferdinánd ismételten megkísérelte a budai vár elfoglalását, a szultán 1541-ben megszállotta azt s másfél századon át török uralom alatt maradt. A török hódoltság alatt Buda képe egészen átalakult, régi lakossága lassankint elpusztult s a Balkán-félszigetről jött új telepesek szállották meg. Miután Buda lett a magyarországi török helytartó székhelye s katonai szempontból is nagy jelentőséggel bírt, állandóan erős török helyőrség állomásozott benne. Már 1553-ban azt írta róla Busbeck, hogy a törökök teljesen elhanyagolták a város épületeit s ennek következtében siralmas állapotban vannak.

Csupán a budai meleg források kötötték le a hódítók figyelmét s a budai helytartók már a XVI. század folyamán fényes fürdőépületeket emeltettek föléjük.

A XVII. század második felében a török hatalom hanyatlani kezdett s a pápa kezdeményezésére olyan szövetség keletkezett, mely a törökök katonai erejét megtörte.

1686 nyarán kezdték meg az egyesült keresztény seregek Buda ostromát 92.000 emberrel, mely ostrom több mint két hónapon át tartott s a török védősereg hősi ellenállása dacára 1686 szeptember 2-án sikerült a várat elfoglalni, ámbár a nagyvezér 80.000 főnyi sereggel jelent meg a vár fölszabadítására. Ez a diadal véget vetett Budán a török uralomnak, de megsemmisítette a várost is, mert a hosszú ostrom alatt az épületek elpusztultak, a lakosság meghalt vagy elmenekült s a győzők kezébe csak néptelen romhalmaz jutott. Új telepeseket kellett hozni a

városba s újból kellett kezdeni az építkezést, hogy a sok vihart látott földön új kultúrélet keletkezzék.

Mindenekelőtt mesteremberekre, kőmívesekre és ácsokra volt szükség, akiket messze földről, Ausztriából kellett idehozni s akik elsősorban Budán telepedtek meg, míg Pesten inkább a környékről felsereglett magyar munkások kezdték a feldúlt lakóházakat benépesíteni. 1703-ban a Duna szemközti partjain keletkezett két város, Buda és Pest különkülön királyi kiváltságlevelet kaptak, melyekkel a szabad királyi városok sorába emeltettek. Buda ezenfelül fővárosi címet is nyert, de a fővárosi jelleghez szükséges tartalmat nem kapta meg, mert a királyi udvar tovább is Bécsben tartotta székhelyét s a legfőbb kormányhatóságok is Bécsben és Pozsonyban állíttattak fel.

Ezzel szemben Pest városát kedvezőbb földrajzi fekvése rövidesen fontos kereskedelmi központtá tette, melynek vásárait messze földről felkeresték. Ezeknek a vásároknak köszönhette a város, hogy az 1723-ban szervezett felsőbíróságokat is itt helyezték el, minek következtében idegenforgalma vásárokon kívül is nagy lett. Az élénk kereskedelmi forgalom eredménye lett, hogy a fallal körülvett Belváros területe az idők folyamán szűknek bizonyult a lakosság befogadására, külvárosok keletkeztek a falak alatt s a lakosság száma a XVIII. század vége felé olyan arányban emelkedett, hogy már 1787-ben Pest csaknem egyenlővé lett Buda városával, sőt rövidesen túlszárnyalta azt. Pedig Buda városa fellendülése érdekében II. József császár nagyjelentőségű kormánypolitikai intézkedéseket léptetett életbe, 1783-ban ide helyezte át a legfőbb állami közigazgatási szervet, a helytartótanácsot, amit 1784-ben a királyi kamara áthelyezése követett.

Mindezen intézkedések azonban nem tudták Buda fejlődését biztosítani, ezzel szemben a Pest emelkedését előidéző gazdasági tényezők tovább is éreztették hatásukat s 1787-ben hivatalos jelentés állapította meg, hogy a pesti vásárok méretei a nyugateurópai vásárokat messze túlszárnyalják. Ezenfelül a kormányhatóságoknak Budára helyezésével egyidejűleg Pestre átköltöztetett egyetem kultúrális szempontból gyakorolt hatást a város fejlődésére, melyet könyvnyomdái és könyvkereskedései az ország tudományos életének központjává avatták. Egyedül külső megjelenésében nem tudott Pest városa versenytársa fölé emelkedni, mert utcái rendezetlenek, házai dísztelenek voltak s a ferencrendiek, kegyesrendiek, pálosok és szerviták kolostorain kívül egyetlen figyelemreméltóbb épülete a rokkantak palotája volt, melyet III. Károly király 1716-ban kezdett építtetni.

A testvérvárosok fejlődésében a XVIII. század folyamán érvényrejutott külömbségek a XIX. század folyamán még erősebben előtérbe lép-

Budapest, a Királyi Vár

Budapest, Országháza

tek, 1799-ben Buda lakossága 24.306, Pesté 29.870 főt számlált, 1831-ben Buda lakossága 38.565, Pesté 64.137, 1851-ben pedig Buda lakossága 50.127, Pesté már 127.935 volt. Ezt az emelkedést Pest város tovább is kereskedelmének köszönhette, mert Schwartner Márton 1809-ben megjelent statisztikájában megállapította, hogy a magyarországi kereskedelem központja Pesten van. Ez a kereskedelem a magyar gazdasági élet jellegének megfelelően túlnyomóan gabona- és állatkereskedelem volt, mert az ipar terén ez időben Magyarországon sem a termelés, sem a szükséglet nem öltött még nagyobb arányokat.

Pest városa művészi színvonalú kiépítése 1808-ban kezdődött meg, mikor az országos kormányzat élén álló József nádor az úgynevezett Szépítő Bizottmányt megalapította, melynek legfőbb hivatása a városszabályozási munkák irányítása és az építkezés művészi színvonalának emelése volt. Nagynevű műépítészek, elsősorban Pollack Mihály és Hild József neveihez fűződik ez a korszakos jellegű átalakulás, melynek eredményeképen a régi gondozatlan városból előkelő külsejű város lett. Az 1838. évi nagy árviz egy időre megakasztotta ugyan a városszépítő munkát, mert elsősorban a hajléktalanná vált lakosság elhelyezéséről kellett gondoskodni, ez átmeneti jellegű esztendők után azonban fokozott erővel indult meg az építkezés, mely a nagy nádor haláláig, 1847-ig tartott.

Pest város kultúrális élete terén is nagyjelentőségű változások történtek a XIX. század első felében, melyek a lakosság szellemi színvonalának emelésére kiválóan alkalmasak voltak. Ide sorozhatjuk elsősorban a fentemlített Szépítő Bizottmány által épített állandó színházat, mely a mai Vigadó helyén állott s 1812-ben nyilt meg. Ide sorozható továbbá az 1802-ben gróf Széchenyi Ferenc hazafiúi áldozatkészségéből keletkezett Nemzeti Múzeum, mely a tudományos munka előmozdítására volt hivatva. Ide sorozható végül a gróf Széchenyi István kezdeményezésére 1825-ben alapított Tudományos Akadémia, mely a magyar tudományos irodalom fellendítésére korszakalkotó befolyást gyakorolt. Az Egyetem, a Nemzeti Múzeum és a Tudományos Akadémia voltak a magyar tudományos élet legfőbb emeltyűi s mindezen intézmények székhelye Pest városa lőn.

A XIX. század első felében a magyar szépirodalom is mindinkább bontogatni kezdte szárnyait s működésével hathatós tényezőjévé vált a nemzeti szellem megerősödésének. A magyar szépirodalom mívelői Pestre kezdtek seregleni s Vörösmarty 1828. évi pesti megtelepedésétől kezdve Pest tekinthető a magyar szépirodalom központjának. Nagyban előmozdította ezt a Nemzeti Szinháznak 1837-ben történt megnyitása, mely a magyar szépíróknak alkalmat nyujtott az érvényesülésre. Mindezek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Pest lakossága, melyben a német elem mellett a szláv is számottevő tényező volt, a XIX. század közepére tel-

jesen megmagyarosodott, magyar lett nem csupán nyelvében, hanem szellemében is, ami az egész országra éreztette hatását.

Ennek a nemzeti szellemnek politikai érvényesülését sokáig megakadályozta az, hogy az országnak nem volt politikai központja. Ország-gyűléseink 1848-ig rendi gyűlések voltak, amelyeken csupán a nemesség volt jogosítva részt venni, a nemesség pedig vármegyénként csoportosult s minden vármegyei székhely egy-egy politikai központ volt. Hozzá az országgyűléseket nem is évenként tartották, hanem sokszor évtizedekig nem volt országgyűlés. Végül az országgyűlések székhelye a bécsi hatás alatt álló Pozsony volt, amely nem volt alkalmas arra, hogy magyar politikai központtá váljék. A politikai közszellem kialakítását Széchenyi István gróf kezdte meg s ezirányú tevékenységével is előmozdította Pest városa fejlődését.

Különös érdemei vannak e téren még Kossuth Lajosnak, ki mint az 1841-ben megindított Pesti Hírlap szerkesztője és írója nagyban hozzájárult a politikai közszellem kialakításához.

A testvérvárosok közötti versenyt végérvényesen az 1848. évi események döntötték el, amikor is a rendi alkotmány átalakításával kapcsolatosan az országgyűlések székhelyéül Pozsony helyett Pest jelöltetett ki s ugyanakkor az addig Budán székelt rendi alapokon nyugvó kormányzati hatóságok megszüntek. Ezzel nyert tulajdonképen befejezést az a folyamat, amely az ország tudományos és irodalmi életének Pesten való összpontosulásával indult meg a XIX. század elején s a politikai és kormányzati központoknak Pestre való áthelyezésével nyert befejezést 1848-ban. Mindezek alapja és kiindulópontja azonban a gazdasági fejlődés volt, mely már a XVIII. század második felében éreztette hatását, s a XIX. század első felében bontakozott ki teljes nagyságában.

Az 1848. évi törvényhozással elért eredményeket hosszú időn át háttérbe szorította az 1849-től kezdve életbeléptetett kormányzati abszolutizmus, mely a parlamentárizmus felfüggesztésével megbénította a politikai életet s centralisztikus törekvéseivel hallgatásra kényszerítette a nemzeti irodalmat. A Pest városát naggyá tevő hatóerők közül csupán a gazdasági jellegűek fejthették ki tovább is szabadon befolyásukat s ezek hatása alatt a város lakosságának száma állandóan nőtt, a kapitalista jellegű vállalatok elszaporodása következtében pedig Pest városa az ipari termelés terén is számottevő tényezővé emelkedett. Az 1867. évi kiegyezés újból megindította a politikai élet egészséges vérkeringését s szabad fejlődést biztosított a nemzeti irodalom számára, amely változások szabaddá tették a további fejlődés útját Pest városa számára.

A kiegyezés utáni magyar törvényhozás városfejlesztő intézkedései közé sorozhatjuk a Fővárosi Közmunkatanács felállítását 1870-ben, melynek az volt a rendeltetése, hogy az immár önálló magyar államhoz külső

Budapest, Lánchid

Budapest, Erzsébet-hid

Budapest, Szent Gellért gyógyfürdő és szálloda

Budapest, Artézi-fürdő

megjelenésében is méltó központot teremtsen. Eszményül a III. Napoleon kormányzása alatt újjáépült francia főváros szolgált s a kitűzött eszmény megvalósítására a magyar kormány az anyagi áldozatoktól sem zárkózott el. A tervbevett városrendezési munkák közül elsősorban a közegészségügyi célokat is szolgáló nagy sugárút készült el, melynek céljaira nagyobb arányú kisajátításokat kellett végrehajtani, ami anyagi áldozatok nélkül nem volt megvalósítható. Ezenfelül az új sugárút mentén az építkezést is meg kellett indítani, hogy az új alkotás méltó keretek közé jusson. Állami kölcsönökkel s adómentesség biztosításával sikerült a kitűzött célokat elérni s 1876-ra készen állott a nagyszerűen megtervezett útvonal, melyet az 1867-ben megalakult magyar minisztérium elnöke, gróf Andrássy Gyula neve után Andrássy-útnak neveztek el. Aztán következett a hajdani külvárosokból alakult kerületeket összekötő közlekedési útnak, az úgynevezett Nagykörútnak a megalkotása, mely az Andrássy-úthoz hasonló problémákat vetett fel s hosszú esztendők kitartó munkája után 1895-re készült el, világvárosi külsőt adva az új fővárosnak.

Amikor ezek a nagyszabású átalakulások történtek, Buda és Pest már nem voltak külön városok, mert a két várost az 1872. évi XXXVI. törvénycikk egyesítette s az új főváros igazgatási rendszerét önkormányzati alapon, de a modern kor igényeinek megfelelően újjászervezte. Ez az új szervezés a régi szervezetekkel szemben nagyobb befolyást biztosított a polgárságnak, amely változás jelentős részben hozzájárult ahhoz, hogy Budapest közigazgatása mindig lépést tudott tartani a modern kor követelményeivel. Amint a fejlődés első szakaszában a természeti tényezők tették naggyá a fővárost, úgy a fejlődés második szakaszában az önkormányzatban egyesült polgárság érdeméül írható fel, hogy a főváros minden tekintetben világvárosi színvonalra tudott emelkedni. A közigazgatással szemben támasztott újabb és újabb igények elsősorban a népesség számának állandó erős emelkedéséből indultak ki, ami egészen új problémákat vetett fel s állított oda megoldásra. A Buda és Pest egyesítése előtti utolsó népszámlálás alkalmával még csak 296.867 volt a lakosság száma, ami 1880-ig 370.767-re s 1890-ig 506.381-re emelkedett. 1890 után azután hirtelen erős lendületet vett a népesség számának emelkedése, mert az 1900. évi népszámlálás már 733.358 lakost talált Budapesten. Innen kezdve lassúbb ütemben haladt a népszám emelkedése, mert az utolsó 1920. évi népszámlálás 988.927 lakost számlált, holott az 1900 előtti utolsó évtized egymagában nagyobb emelkedést mutatott. Az utolsó 50 esztendő alatti fejlődés méretei még így is páratlanok a maguk nemében, különösen, ha számba vesszük azt, hogy ez az emelkedés anélkül történt, hogy más község kapcsolódott volna be a főváros életébe.

A főváros polgársága kezdettől fogva nagy gondot fordított fejlődé-

sének leghathatósabb tényezőjére, a kereskedelemre, mely az 1867. évi kiegyezés korában még magas színvonalon állott, innen kezdve azonban szemmel láthatólag hanyatlani kezdett. A hanyatlás okát abban találták, hogy a kereskedelem fellendítésére hivatott vasutak magántársulatok tulajdonában voltak s e vasutak monopolisztikus jellegű helyzetüket a vállalati haszon fokozására használták fel, figyelmen kívül hagyva a kereskedelem érdekeit. Ennek következtében 1874-től kezdve a polgárság és a napisajtó is a kereskedelem érdekeit szolgáló vasúti tarifapolitika életbeléptetését sürgették, amihez mindenekelőtt a legfontosabb vasútvonalaknak állami kezelésbe vételére volt szükség, aminek megtörténte után Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter szerencsés kézzel oldotta meg a vasuti tarifák kérdését.

A lakosság számának állandó emelkedése s különösen a szegényebb néposztályok elszaporodása olyan problémákat vetettek fel, melyek céltudatos szociálpolitikai tevékenységet követeltek. Az élelmiszerárak emelkedése mindenekelőtt az élelmezési politika kérdéseit állította előtérbe, amelyek megoldásai közül elsősorban az 1891-ben építeni kezdett vásárcsarnokokat emelhetjük ki, melyek az élelmiszerárusítást központosították s lehetővé tették az élelmiszeráraknak a verseny általi szabályozását. Ugyancsak az élelmiszerárak emelkedése tette szükségessé 1907-ben a községi kenyérgyár felállítását s az élelmezési politika utolsó, de legnagyobb horderejű alkotásának tekinthető a községi élelmiszerüzemnek 1911-ben történt felállítása, mely a legnehezebb körülmények között is teljesítette közhasznú rendeltetését.

Ugyancsak a szegényebb néposztályok védelme hozta felszínre a községi lakáspolitikát is, amely az időnként fellépő lakáshiány s ezzel kapcsolatosan lábrakapott lakásuzsora által okozott bajokat volt hivatva orvosolni. Kezdetben inkább társadalmi úton, illetőleg a társadalmi tevékenységnek közhatósági gyámolításával kiserelték meg a bajok orvoslását, minthogy azonban ez a politika nem vezetett eredményre, 1909-től kezdve a főváros kénytelen volt saját számlájára megkezdeni a lakásépítést, ami nagy eredménnyel járt.

A nagyarányú fejlődés a nagyvárosi élet technikai előfeltételeinek megvalósítását is sürgetően követelte, így jutottak előtérbe a vízellátás és csatornázás, továbbá a világítás problémái is. A vízellátás megoldásán már 1867 óta kísérleteztek s az első ideiglenes megoldások elégtelensége a végleges megoldás kérdését hozta előtérbe. Sürgetően követelték ezt az időközönként fellépett járványos betegségek is, melyek hatása alatt 1892-ben a káposztásmegyeri hatalmas vízmű építését határozták el. A vízellátás kérdésével csaknem egyidős s ugyanazon okok hatása alatt jutott előtérbe a csatornázás kérdése is, melynek megoldását megkönnyítette a Duna folyam közelsége. A gázvilágítás sokáig monopolisztikus

A budapesti Szépművészeti Múzeum
(Reiffenstein felvétele, Petrovics „Budapest in Bildern“ című műből)

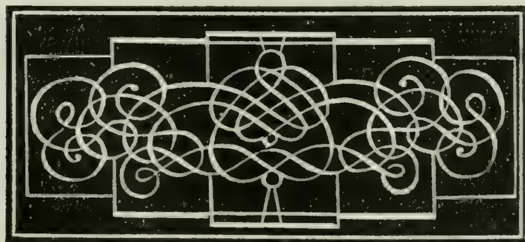
A budapesti Műcsarnok
(Balogh felvétele, Petrovics „Budapest in Bildern“ című műből)

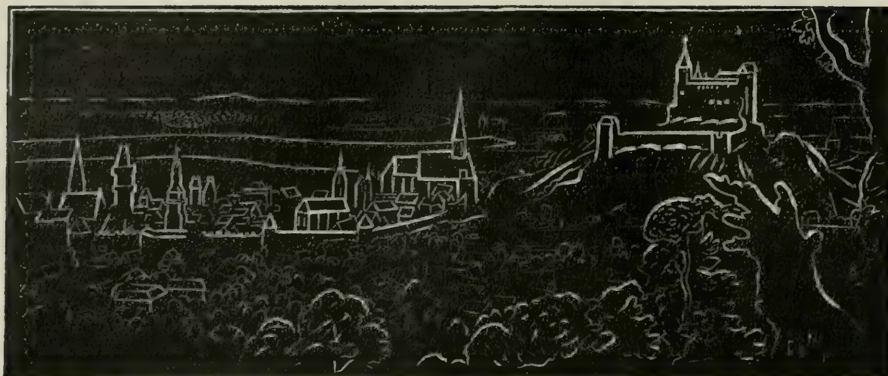
helyzetet élvező magántársulat kezében volt, a szerződésileg kikötött időszak lejártával azonban a főváros 1910-ben házi kezelésbe vette s nagymértékben tökéletesítette a gázellátást. A villamos világítás két magánvállalat tulajdonában volt s minthogy a szerződés lejártakor megindított megváltási tárgyalások nem vezettek eredményre, 1911-ben községi áramfejlesztő telep felállítását határozták el, aminek eredményeképen 1918-ra az összes áramfejlesztő telepek községi kezelésbe jutottak.

A községesítési politika befejezésének tekinthető a gyógyfürdőépítés, ami nem annyira közegészségügyi, mint inkább pénzügyi célokat szolgált. 1908-ban kezdték meg a városligeti Artézi-fürdő helyén a Széchenyi-fürdő építését, amely 1913-ban adatott át a közhasználatnak. 1910-ben határozták el a Sáros-fürdő helyén a Szt. Gellért-gyógyfürdő felépítését, ami 1918-ban nyert befejezést. Az idegenforgalom gazdasági jelentőségének felismerése s a főváros területén található gyógyforrások a fürdőkérdést az érdeklődés középpontjába állították s ma nagyszabású társadalmi mozgalom igyekszik a gyógyforrásokban rejlő értékeknek a kihasználását előmozdítani.

Ismertetésünk legvégére hagytuk a közművelődési jellegű problémákat, melyek iránt a főváros polgársága kezdettől fogva a legerősebb érdeklődést tanusította s ennek hatása alatt Budapest iskolaügye a nyugateurópai nagyvárosokat is meghaladó magaslatra emelkedett. A fővárosi polgárság méltó versenytársának bizonyult e téren az állami kormányzat is, mely a főiskolák és hozzájuk tartozó intézmények fejlesztésében vette ki részét. A művészetek közül különösen az építőművészet az, melynek nagyarányú fejlődéséről a főváros külseje is tanuskodik. Csak az újjáépített királyi palotára s a dunaparti új parlamentre mutatunk rá a sok közül, melyek elseje Ybl Miklós és Hauszmann Alajos műve s 1905-re nyert befejezést, másika pedig Steindl Imre alkotása s 1904-ben adatott át rendeltetésének.

Ezt a minden téren nyilvánvaló fejlődést megakasztotta a trianoni szerződés. Mindamellett Budapest természetes fekvése, a rajta átvonuló közlekedési utak és a Duna folyam közelsége legyőzik a mesterségesen emelt korlátokat s biztosítják a további fejlődés lehetőségeit.

VÁRHIDY LAJOS / MAGYAR VIDÉKI VÁROSOK

keresztes hadjáratok nyomán az érintkezés a népek között intenzívebbé vált, a forgalom élénkebb lett, ami fellendítette az ipart és kereskedelmet. Ez a fellendülés pedig előmozdította a városok keletkezését, úgyhogy valóságos városalkotási láz vette kezdetét. A magyar városok kialakulása is erre a korszakra esik.

A magyar városok kialakulása honvédelmi, földrajzi, közgazdasági és vallási okokra vezethető vissza.

Az egykori római municípiumok és castrumok katonai és kereskedelmi útvonalak mentén feküdtek. Ezen római városok helyén, vagy ezek közelében új városok épültek, mint például Arabona (Győr), Scrabantia (Sopron), Aquincum (óbuda), Carta (Fehérvár), Capris (Esztergom). Nagyobb folyók és a kereskedelmi utak mentén szívesen telepítettek újabb községeket is, amelyek úgyis, mint révek s úgyis mint a szárazföldi kereskedelem átkelő helyei nevezetességre tettek szert.

A magyar városok jogfejlődésének a vizsgálatánál a városoknak három csoportját kell megkülönböztetnünk.

Az első csoportba tartoznak azok, amelyek a honfoglaló ősök bejövetelekor már fennállottak, bizonyos fokú kultúrával rendelkeztek és lakosaik révén a keresztény egyház befolyása alatt állottak. Ilyeneket leginkább a Dunántúl, az egykori Pannónia területén találunk, de találunk néhányat az egykori Dácia területén is.

A magyarok bejövetelük idején nem találtak virágzó városokat. A római civilizáció Pannóniában és Erdélyben rég megbukott már, mikor őseink mai hazánkat elfoglalták.

A második csoporthoz azokat a városokat sorozzuk, melyek alakulásukat közvetlenül a honfoglaló magyaroknak köszönhetik. Ilyenek voltak az egyes vezérek által alapított helységek, melyek rendesen alapítóik nevét viselték. Ezekhez tartoztak a Szent István által alapított várszerkezet láncszemeit alkotó egyes helységek s végül idetartoznak azok a városok, melyeket a honfoglaló magyarok akként alapítottak, hogy tábori helyeik községi, helyesebben város-községi határrá alakultak.

A harmadik osztályt azon városok képezték, melyeket idegen, többnyire német és az ú. n. latin gyarmatosok építették.

A meghódított népek szemmeltartása, az ország igazgatása, csak egyes központokból történhetett. Szükséges volt tehát ezeknek a központoknak a megerősítése. A kézművesek a várak aljában telepedtek le, mivel a vár, a várőrség és a hatóság közelléte biztonságot ígért, másrészt élénkebb fogyasztópiacot is jelentett. Ezenkívül a püspökségek székhelyei, a kolostorok és templomok hasonlóképpen letelepülésre vonzották a lakosságot.

Jelentékeny számú város és község keletkezett az idegenek letelepítése által is, akiket többnyire az Árpádházból származó első királyaink fogadtak be az országba. Városaink alapításában, illetve fejlődésében nagy része van a flamandoknak, vallonoknak, németeknek (északi és déli németeknek) és olaszoknak. Megjegyezzük, hogy a városi polgárság nagyrésze magyar volt, habár a magyarság nagy tömege magában nem volt alkalmas a város alkotására, mert folytonos harcokkal volt elfoglalva, békeidőben pedig olyan foglalkozást űzött, amely nem volt kapcsolatban a városalkotással. A magyarok ugyanis eleinte állattenyésztéssel, vadászattal és halászattal és csak később foglalkoztak földmíveléssel.

Nálunk a tatárjárás után IV. Béla király alatt kezdődik az új társadalmi alakulás. Kitünt a Szent István által alapitott várszerkezet és az akkori honvédelem hiánya és nyilvánvalóvá lett, hogy a kőfallal ellátott városok nagyobb oltalmat nyujtanak az odamenekült lakosságnak, mint a várszerkezeti rendszer. A királyi hatalom, szemben a főurakkal, megerősítésre szorult s ezért igyekezett a király városok alapításával és kiváltságolásával a középosztály erősítésére. Új honvédelmi szervekre volt szükség s ezeket a városokban vélte megtalálni, amelyeket jelentékeny szabadalmakkal lát el, de oly feltétellel, hogy városukat megerősítsék és honvédelmi kötelezettségeket vállaljanak.

Nyitra IV. Béla királytól 1358-ban oly szabadalmakat nyert, mint amilyen Székesfehérvárnak volt. Győr 1271-ben, Sopron 1317-ben, Kassa 1347-ben, Eperjes 1374-ben, Pozsony 1291-ben kapta kiváltságait.

A kiváltságok alapján a városok kivétettek a várispánok, később a földesurak joghatósága alól és közvetlenül a király alá helyeztettek, ki megvédte őket a főurak hatalmaskodásai ellen.

Volt város, amely a pénzverés jogát is gyakorolta.

A városi lakosok azért voltak a legalkalmasabbak az új honvédelmi szervek alkotására, mert a királynak a kiváltságolások révén feltétlen hűségű emberei lévén, predesztinálva voltak e feladatra.

A városok ettől fogva miben sem különböztek az egykorú külföldi városoktól. Gazdasági és főképen kereskedő városok helyébe katonai szerepre hivatott s e mellett — a külföldről bevándorló telepesek (hospes) és az iparral foglalkozó népek felvétele által erősbödő ipar következtében — gazdaságilag fejlettebb városi községek lépnek, melyek így a középkori város minden kellékének birtokában vannak.

A magyarországi városoknak azonban olyan szerepük, mint a nyugati államok városainak, hol helyenként a politikai különállást is kivívták, sohasem volt; szorosabb függésük a királyi hatalomtól nem engedte meg a nyugati példa utánzását.

Az idegenek bevándorlása egyre erősödik II. Géza uralkodása alatt, amikor is mintegy 50.000 flamand és szász telepes jött be hazánkba, akik nagyobbára az erdélyi és szepességi határokon telepíttettek le és akiket széleskörü kiváltságokkal ruháztak fel. Ennek révén egész csomó új város alakult. Mindeme városok legfőbb földesura a király volt, aki mérsékelten szabta meg földesúri terheiket, hogy a megtelepedést és megélhetést könnyebbé tegye. A királyok, hogy ezeket a vendégeket iparra és kereskedésre ösztönözzék, az országos forgalomban vámkönnyítéseket, sőt nem ritkán vámmentességet adományoztak nekik. Telepeiken nemcsak önkormányzatot nyertek, de maguk választották a bírót és papjukat, sőt előbbeni hazájuk törvényeit és szokásait sértetlenül gyakorolhatták.

A szászok neve alatt ismert bevándorlottak leginkább flamandok voltak. Ezekkel együtt jöttek Flandriából és Északfranciaországból belgák és vallonok is hazánkba, kik Magyarország Olaszi nevű városainak, Óbuda és Sárospatak, Esztergom és Székesfehérvár latin polgárainak egy részét alkották. Esztergom lakosai közt Rogerius első helyen, a franciák és olaszok mellett említi a magyarokat, tehát azok a latinok mellett a polgárságnak nagyrészét tették.

A szláv hospesek csekély számban ismeretesek. Felsőmagyarország városaiban az Árpádházi királyok idejében a német elem az uralkodó s tót lakossága legfeljebb Trencsénnek és Nyitrának — melyek lakói főleg várnépek voltak — lehetett.

Nagyobb számban voltak az olaszok városaink lakói, akiknek letelepedése nem nagyobb csoportokban történt, mint a németeké s belgáké, hanem egyenként telepedtek le az egyes családok városainkban.

Általános európai jelenség ebben az időben a városok részéről a király támogatása a hűbérurak ellen. Minden új város keletkezése közvetlenül és közvetve növelte a király jövedelmeit és hatalmát az oligarchákkal szemben. A városok honvédelmi kötelezettségeik alapján városfalakat tartoztak építeni az ellenséges betörések esetén és városaikat megvédeni, miáltal a király hadügyi kiadásainak egy részét is magukra vállalták. Kötelesek voltak továbbá bizonyos számú katonát háború idején a királyi sereg részére kiállítani. A városok vitézei, mint városi polgárok, a királyi zászló alatt s nem az országbárók soraiban harcoltak s csakis a király személyes vezetése alatt álló seregben tartoztak résztvenni. Ezeken kívül a városok úgy a királynak, mint a királynénak ajándékokkal tartoztak kedveskedni; a király utazásai alkalmával pedig az egész udvartartás ellátása a decretum minus (1405) és a városi privilegiumok értelmében a városokat terhelte.

Természetesen az oligarchák s általában a kiváltságos osztályok nem nézték jó szemmel a városok keletkezését és fejlődését. Ezért állandóan voltak villongások a városi polgárság és a nemesség között is. A legtöbb városi törvénykönyv kimondja, hogy mihelyt valamely nemes városi kötelékbe lép, adómentességi joga megszünik.

Miután a városokban szabad volt a letelepedése a jövevényeknek s a jobbágyoknak, ezért a jobbágyok beszivárgása állandó viszály tárgya volt a városok és a földesurak között. A városoknak, mint afféle azilumoknak a létezése egyes földesurakat arra kényszerített, hogy jobbágyaikkal emberségesebben bánjanak, nehogy azok otthagyják őket és a városokba költözzenek.

MAGYARORSZÁGI VÁROSJOGOK

A polgári szabadság városainkban általános volt. Az arisztokratikus uralom oly értelemben, mint az általában az olasz és különösen a németországi városokban a XVI. századig lábrakapott, nálunk ismeretlen volt, ámbár városi társadalmunk mindenesetre olasz és német befolyást mutatott. Pozsonynak, Budának lakossága kezdettől fogva úgy, mint más városoké, különböző elemekből állott. Nevezetesen voltak itt jobbágyok, szabad földmívelők, nemesek és egyháziak. A városi jog egyenlősége azonban a jobbágyokat szintén szabaddá tette és a többi jövevény szabadsorsú polgárok jogaiban részesült.

A városi jog kiegyenlítette a szabadok és nem szabadok közti különbséget és megalkotta a polgári egyenlőséget.

Bőséges forrásai a városi jogfejlődésnek a városi jogkönyvek. Ezekben nemcsak a jogi élet nyert szabályozást, hanem az ipar és kereskedelem, az erkölcsi és családi élet is.

Különös figyelmet érdemel, hogy Sopronnak már 1379-ben volt telekkönyve.

A városjogok közül különösen kitűnik Buda város teljes jogkönyve, melyet egy ottani tanácsbeli Zsigmond király korában jegyzett fel. Buda városa ezzel a jogkönyvével *európai hírességre* tett szert. Ezt az európai nevezetességet örökíti meg a következő kis latin vers is:

Tres superant urbes toto loca cetera mundo,
Buda jugo, Venetae pelago, Florentia campo.

A „Jus Tavernicale“, „Tárnoki Jog“ nevezete alatt Zsigmond király korában a magyarországi városoknak egy olyan jogkönyve keletkezett, mely a városok kebelében akkor fennálló jogot tüzetesen és részletesen foglalja magában. Ez az egységes és országos jog Magyarország XIV. századának egyik legbecsesebb maradványa, mely összehasonlítva az akkori külföldi jogokkal, *oly kiváló alkotás, hogy annak párját egész Európában sehol nem találjuk.*

Ez a kor, amelyben a városok az állami életnek jelentékeny tényezői kezdenek lenni, a magyar városok virágzó kora. Az 1405-ik évi országgyűlés nevezetes a városokra, mert Zsigmond király a városokat az ország rendjei sorába emelte s az országgyűlésre egyszermindenkorra meghívta.

A GAZDASÁGI ÉLET A RÉGI MAGYAR VÁROSOKBAN

A legfejlettebb ipara Budának volt, amelyben akkor 58 iparágat űztek. Különösen fejlesztőleg hatott egyes iparágakra az a körülmény, hogy némely iparágak egyes városokban koncentrálódtak. Igy például nevezetes volt Kassa barchetszövése, Bártfa vászonszövése; Körmöcbánya, Besztercebánya és Selmecbánya bogláros szerszámokat, az erdélyi szász városok magyar kupákat készítettek. Rendkívül fejlett volt a besztercebányai, budai, nagybányai ötvösség, a budai szőnyegszövés, zászló- és üvegfestés, egyes felvidéki városok serfőzése, Selmecbánya és Körmöcbánya fémbányászata. *A bányászat ezidőben oly magas fokon állott, hogy VI. Henrik angol, XI. Lajos francia király, III. Iván moszkvai nagyfejedelem Magyarországból hívtak be bányászokat.*

A városokból rajzanak ki a mesterek, akik a XV. században a környékbeli falvak templomait, várait építik, diszítik, síremlékeit, oltárait faragják, falképeit festik, ötvösműveit szállítják és drágaművű olasz bársonyokból miseruháit szabják. Áldozatkész és dúsgazdag bányapolgárságunk, elsősorban templomaiban, csakis kiváló mestereket foglalkoztatott. Bánya-

Vidéki vásár

Szeged, Kulturpalota

Nyiregyháza, Kossuth-tér és Városháza

Mezőtúr, Városháza

városaink főtemplomaiban olyan nagyszabásu és pompás szárnyasoltárok voltak, aminőkkel Németországban sem találkozunk.

Az ipar virágzása dacára a városi lakosság nagyrésze mégis mezőgazdasággal foglalkozott s különösen a szőlőművelést kedvelték. A kertművelésben a szászok jártak elől. Az állattenyésztéssel a kisebb magyar városok lakossága foglalkozott. A folyómenti városokban a halászatot űzték.

A kereskedelem a nagyobb városokban koncentrálódott. Különösen kivált e téren Buda, mint az ország fővárosa, észak felé Kassa, nyugat felé Pozsony, Sopron, Kőszeg és Nagyszombat, dél felé Szeged, keletnek pedig Nagyvárad és Kolozsvár.

Nevezetes külföldi forgalma volt már az Árpád-házi királyok alatt a dunamenti városoknak. A híres országos vásárokat francia, német, olasz, török, cseh, bolgár, orosz és lengyelországi kereskedők is gyakran látogatták. E vásárok egész a XVII. század végéig rendesen 15 napig tartottak. A városok kereskedői és iparosai messze elhordták cikkeiket. Egy nagybányai aranyművesről fel van jegyezve 1635-ben, hogy járt Londonban is.

KULTÚRA A RÉGI MAGYAR VÁROSOKBAN

Több helyen már ekkor városi könyvtárakkal találkozunk.

Sok városban állandó ének- és zenetanítás is folyt.

Templomok, iskolák, városházak, árucsarnokok, közkutak stb. építése az építészeket, festőket, szobrászokat, harangöntőket, könyvfestőket stb. juttatta keresethez és művészetük kifejtéséhez.

A városok azokat a tanulókat is segélyezték, akik külföldi egyetemre mentek tanulni.

Az utcákat a jelentősebb városokban kikövezték, rendszeresen takarították, vízvezetéket és csatornázást építettek. Besztercebányán már a XIII. század elején, Kassán, Eperjesen és Lőcsén a XIV. században készült a vízvezeték.

A besztercebányaiak büszkén emlegetik, hogy az ő facsöves vízvezetéküket annyira méltányolták, hogy *Páris város tanácsa szakértőket küldött ki annak tanulmányozására.* Nagybánya város vízvezetékében a csövek többnyire fából, de hellyel kőből, vasból, rézből, cserépből, sőt üvegből is voltak.

Buda már akkor híres volt gyógyfürdőiről, de Pozsony, Selmecbánya, Nagybánya is már a XIV. század elején létesítettek nyilvános fürdőket, sőt Besztercebányán a szegények részére még ingyenfürdőről is gondoskodtak.

Városi kórház majdnem valamennyi nagyobb városban volt. A létesítésük ugyan a szerzetesek érdeme, azonban a fentartásukról és a kezelésükről az illető város gondoskodott.

A mohácsi vésztől kezdve a városi élet virágzása csökkent, általában a városi élet ellen reakció állt be, aminthogy a XVI. század óta egész Európa közszelleme mostoha volt a városokra. A török háborúk alatt a katonai erő is háttérbe szorítja a városi önkormányzatot. A török hódoltság területén fekvő városok léte is veszélybe került, városi szabadságuk megnyirbáltatott s önerejükre utalva kellett a nemzeti ügyet is szolgálni.

A 150 évig tartó török hódoltság alatt a nagy magyar Alföld falvai elnéptelenedtek, illetve elpusztulásuk után lakói összeköltöztek egy központba, amely így lakosságban és területben nagyon megnövekedett. Innen van az, hogy az Alföldön népes városok és nagyközségek fordulnak elő. Igy fejlődtek Hódmezővásárhely (22 faluból alakult); Debrecen, Kecskemét, Kiskúnhalas, Békéscsaba, Békés, Szarvas, Orosháza stb.

Tűzvész, árvíz, ellenséges hadak, ragadós betegségek sokszor elpusztították az egyes városokat, amelyek csak polgáraik fáradhatatlan szorgalmának és kitartásának köszönhették, hogy pótolni tudták e veszteségeket. A török-tatár pusztítás megbénította az ország lakóit, akiknek pótlására más nemzetiségeket telepítettek le.

A török hódoltság megszűnése után a városok belső életében is beteges tünetek jelentkeznek; a városok saját céljaira történt adókivetéseiből is egy rész katonai szükségletek fedezésére fordíttatott.

A városok reformjával legelőször II. József foglalkozott. Az ő reformjával megszűnt az, hogy a városok csupán koronai javaknak tekinttessenek s 1783-ban a városok teljesen beolvasztattak a nemzet testébe. A szabad királyi város — kivéve a polgári törvénykezést és a gazdaságot — csupán egy részévé lesz a vármegyének s ennek közvetítésével érintkezik az országos kormánnyal.

II. József halálával reformjai megsemmisültek és a városok igazgatásában visszaállt a régi rend.

Az 1843-ik évben törvényjavaslat került az országgyűlés elé a királyi városokról, ebből azonban a főrendi tábla akadékoskodása folytán nem lett ugyan törvény, de a gyakorlat a javaslat sok intézkedését recipiálta.

Az 1848-as törvényhozás a városok ügyeinek rendezéséről törvényt alkotott, ennek hatályát azonban a szabadságharc leveretése után az abszolut kormány felfüggesztette, a városok autonómiáját pedig teljesen megszüntette.

A nemzet és az uralkodó kibékülése után csakhamar előtérbe lépett a városok ügyeinek a rendezése, amit az a körülmény is szükségessé

tett, hogy 1869-ben a bíráskodást a közigazgatástól szétválasztották. Igy jött létre az 1872:XXXVI., majd az 1886:XXI. és XXII. t.-c., amelyek ma is érvényesek.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI SZERVEZETE

Az ország területe közigazgatásilag törvényhatóságokra van felosztva. A törvényhatóságok kétfélék: 1. vármegyei és városi. A békekötés előtt az integer Magyarország közigazgatásilag 63 vármegyére és 25 törvényhatósági városra volt felosztva. Ezenkívül Magyarországhoz tartozott még mint önálló törvényhatóság, illetve mint corpus separatum, Fiume kikötőváros és környéke. A békekötés a 63 vármegyéből 38 vármegyét és 15 törvényhatósági várost idegen uralom alá juttatott, úgy hogy jelenleg Budapest székesfővároson kívül csak 25 vármegyei és 10 városi törvényhatóságból áll az ország.

A vármegyei törvényhatóságok rendezett tanácsú városokra és járásokra oszlanak. A rendezett tanácsú város jogállása olyan, mint egy járásé. A járás több kis és nagyközségből áll. Úgy a vármegyei, mint a városi törvényhatóság felett a közigazgatási és vagyoni felügyeletet a m. kir. belügyminiszter gyakorolja, míg a rendezett tanácsú város közvetlenül a vármegye hatóságának felügyelete alá tartozik. A megyei törvényhatóság élén az alispán, a törvényhatósági város élén a polgármester áll. A rendezett tanácsú város élén is polgármester áll, akinek azonban a hatásköre kisebb, mint a városi törvényhatóság polgármesterének. A járás élén a járási főszolgabíró áll, aki közvetlenül gyakorolja a felügyeletet a járás területén levő kis- és nagyközségek felett.

Igy tehát Magyarországon a városok kétfélék; 1. törvényhatósági város, 2. rendezett tanácsú város.

A községből, ha bizonyos törvényes kellékeknek megfelel, lehet rendezett tanácsú város s ez utóbbi viszont, visszatérhet a községi szervezetbe. Törvényhatósági várossá egy rendezett tanácsú város csak törvényhozás útján lehet, ugyanígy vehet fel valamely városi törvényhatóság alacsonyabb szervezetet is.

A VÁROSOK HATÁSKÖRE

Budapest székesfőváros, valamint a vármegyei és városi törvényhatóságok a törvény korlátai között gyakorolják az önkormányzatot és az állami közigazgatás közvetítését. Ezeken kívül a törvényhatóságok egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és

a kormánnyal közölhetik és kérvény alakjában a törvényhozás bármely házához közvetlen felterjeszthetik. önkormányzati jogánál fogva a városi vagy vármegyei törvényhatóság saját belügyeiben önállóan intézkedik, határoz, és szabályrendeleteket alkot, határozatait és szabályrendeleteit végrehajtja, tisztviselőit bizonyos kivételekkel választja, az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítja s a fedezetről gondoskodik. A kormánnyal közvetlenül érintkezik.

A belügyminiszter a törvényhatóságoknak az önkormányzati hatáskörben követett közigazgatási eljárását, belső ügyvitelét és pénzkezelését saját kiküldött közege által bármikor megvizsgáltathatja.

A törvényeket és a kormánynak a törvényhatóságokhoz intézett rendeleteit a törvényhatóság területén a törvényhatóság hajtja végre.

Kivétetnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól az országgyülés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására vagy a meg nem ajánlott ujoncok kiállítására vonatkozó rendeletek. Ez utóbbi jog azóta tárgytalan, mióta Magyarország a békekötés értelmében zsoldos hadsereget tart fenn, mert ujoncmegajánlásnak ezidőszerint nincs helye.

Nevezetes háztartási tényezőként szerepel egyes városoknak a terjedelmes földbirtoka. A háború előtt az összes városoknak 964.053 kat. hold terjedelmű földbirtokuk volt. A jelenlegi magyar városok közül legnagyobb birtokaik vannak a következőknek: Debrecen (98.032 kat. hold), Szeged (69.783 kat. hold), Kecskemét (47.076 kat. hold).

A városok területükön illetékeket, helypénzeket, vámokat, díjakat szedhetnek, sőt az állam által igénybe nem vett uj adónemeket is hozhatnak be.

Az állami forgalmi adót a városok és községek szedik be és ezért részesedést kapnak az államtól. Míg 3% volt az állami forgalmi adó, ennek az adónak 1/6-od részét, amióta pedig leszállították 2%-ra, azóta annak 1/4 része a városokat és községeket illeti, mint jutalék a beszedés fejében.

A városoknak és községeknek átengedett adók:

az általános kereseti adó, a bor- és húsfogyasztási adó. A városi törvényhatóságoknál az ellenőrzést csak állami közegek, ellenben a r. t. városoknál a megyei szervek is gyakorolják. A megelőző (preventív) ellenőrzés abban nyilvánul, hogy a költségvetés, illetve a kiadásokra vonatkozó határozatot jóváhagyás végett fel kell terjeszteni a felettes hatóságoknak, az utólagos ellenőrzés az évi zárszámadásnak jóváhagyás végett való felterjesztésében nyilvánul.

Az összes városok 1928 óta egységes minta szerint tartoznak a következő év költségelőirányzatát elkészíteni és a belügyminiszterhez jóváhagyás végett felterjeszteni. A rendezett tanácsú városok költségvetését és zárszámadásait előbb a vármegyei alispán bírálja felül és csak azután

kerül az a belügyminiszter elé, aki a pénzügyminiszterrel együttesen vizsgálja azokat meg.

Budapest székesfőváros, Pozsony, Zágráb (Horvátország fővárosa) és Fiume 1911-ben önálló kötvénykibocsátási joggal ruháztattak fel. Ennek a célja az volt, hogy ez alapon minél előnyösebb kölcsönt vehessenek fel.

Újabban a törvény megadta a jogot, hogy a városok kölcsönszükségletének kielégítése céljából együttesen kibocsátandó kötvények alapján kölcsönt vehessenek fel.

Ezen az alapon vettek fel a magyar városok 1925-ben 10 millió dollár kölcsönt.

Minden város a törvény alapján köteles alkalmazottainak nyugdíjintézményéről gondoskodni. Nyugdíj tekintetében az állam, a megyék és a városok között viszonosság áll fenn.

A városokban a rendőrség a háború után államosíttatott.

A főispán, Budapesten pedig a főpolgármester, a kormány bizalmi embere az illető törvényhatóságban. A főispánt a belügyminiszter előterjesztésére az államfő nevezi ki s ő a végrehajtó hatalom képviselője. A főispán ellenőrzi a törvényhatósági önkormányzatot és őrködik a törvényhatóságok által közvetített állami közigazgatás érdekei felett.

A VÁROSOK STATISZTIKÁJA

Mint már említettük, a békekötés előtt Magyarországon Budapest székesfővároson kívül 25 törvényhatósági és 112 rendezett tanácsú város, összesen tehát 137 város volt, amely városoknak a nevét és lakosságainak számát az alábbi kimutatás tünteti fel. A békekötés ezek közül 95 várósunkat helyezte idegen impérium alá. A 95 város közül azok, amelyek Csehszlovákiához csatoltattak *Cs* betűvel, amelyek Romániához csatoltattak *R* betűvel, amelyek Jugoszláviához csatoltattak *J* betűvel és amelyek Ausztriához csatoltattak *A* betűvel vannak megjelölve az alábbi kimutatásban. Amelyik városnál a betűjelzés hiányzik, az magyar impérium alatt maradt.

Magyar neve	Uj neve	Melyik impérium alá került	Lakosság száma az 1910. évi népszámlálás szerint
Abrudbánya	Abrud	R	2.938
Arad	Arad	R	63.166
Baja	—		21.032
Bazin	Pezinok	Cs	4.809
Bártfa	Bardijov	Cs	6.578
Beregszász	Beregsas	Cs	12.933
Beszterce	Bistrita	R	13.236
Besztercebánya	Banska Bystrica	Cs	10.776
Brassó	Brasov	R	41.056
Breznóbánya	Breznó-Bries	Cs	4.179
Budapest			880.371
Cegléd	—		33.942
Csikszereda	Sereda-Ciucului	R	3.701
Debrecen	—		92.729
Deés	Dej	R	11.452
Déva	Deva	R	8.654
Dicsőszentmárton	Dica Sanmartin	R	4.417
Dobsina	Dobsina	Cs	5.029
Eger	—		28.052
Eperjes	Presova	Cs	16.323
Erzsébetváros	Ibasfalau	R	4.408
Esztergom	—		17.881
Érsekujvár	Nove-Zámky	Cs	16.228
Fehértemplom	Biserica-Alba	R	11.524
Felsőbánya	Baiasprie	R	4.422
Fogaras	Fagaras	R	6.579
Gölnicbánya	Gelnica	Cs	3.822
Gyergyószentmiklós	Giurgeu Sanmiclaus	R	8.905
Gyöngyös	—		18.314
Győr	—		44.300
Gyula	—		24.284
Gyulafehérvár	Alba Julia	R	11.616
Hajduböszörmény	—		28.159
Hajdunánás	—		16.781
Hajduszoboszló	—		16.093
Hátszeg	Hateg	R	3.124
Hódmezővásárhely	—		62.445
Igló	Spisska Nová Ves	Cs	10.524
Jászberény	—		29.675
Jolsva	Jelsava	Cs	2.846
Kaposvár	—		24.124
Karánsebes	Caransebes	R	7.999
Karcag	—		22.996
Kassa	Kosice	Cs	44.211
Kecskemét	—		66.834
Késmárk	Kezmarok	Cs	6.317
Kézdivásárhely	Chezdi Osorheiu	R	6.079
Kiskunfélegyháza			34.924
Kiskunhalas	—		24.381
Kismarton	Eisenstadt	A	3.073
Kisszeben	Sabinov	Cs	3.288
Kisujszállás	—		13.538
Kolozsvár	Cluj	R	60.808
Komárom	Komarno	Cs	22.337
Korpona	Krupina	Cs	4.016
Körmöcbánya	Kremnica	Cs	4.515
Kőszeg	—		8.423
Leibic	Ljubica	Cs	2·782
Léva	Levice	Cs	9.675

Magyar neve	Uj neve	Melyik impérium alá került	Lakosság száma az 1910. évi népszámlálás szerint
Losonc	Lucinec	Cs	12.939
Lőcse	Levoca	Cs	7.528
Lugos	Lugoj	R	19.818
Magyarkanizsa	Stara Kaniza	J	17.018
Makó	—		34.918
Marosvásárhely	Muras Osorheiu	R	25.517
Mármarossziget	Sigethul Maramurasului	R	21.370
Medgyes	Medias	R	8.626
Mezőtur	—		25.835
Miskolc	—		51.459
Modor	Modra	Cs	5.009
Munkács	Mukacevo	Cs	17.275
Nagybánya	Baia Mare	R	12.877
Nagybecskerek	Veliki Becskerek	J	26.006
Nagyenyed	Aiud	R	8.663
Nagykanizsa	—		26.524
Nagykároly	Carii Mare	R	16.078
Nagykikinda	Veliki Kikinda	J	26.795
Nagykőrös	—		28.675
Nagyrőce	Revuca	Cs	1.925
Nagyszeben	Sibiu	R	33.489
Nagyszombat	Trnava	Cs	15.163
Nagyvárad	Oradea-Mare	R	64.169
Nyiregyháza	—		38.198
Nyitra	Nitra	Cs	16.419
Pancsova	Pancevo	J	20.808
Pápa	—		20.150
Pécs	—		49.822
Poprád	Poprad	Cs	2.283
Pozsony	Bratislava	Cs	78.223
Rimaszombat	Rimavska Sobota	Cs	6.912
Rozsnyó	Roznava	Cs	6.565
Rózsahegy	Ruzomberok	Cs	12.249
Ruszt	Rust	A	1.535
Sátoraljaujhely	—		19.940
Segesvár	Sighisoara	R	11.587
Selmec- és Bélabánya	Banska Stiavnica a Bela	Cs	15.185
Sepsiszentgyörgy	Sepsi Sängeorgiu	R	8.665
Sopron	—		31.597
Szabadka	Subotica	J	94.610
Szakolca	Skalica	Cs	5.018
Szamosujvár	Gherla	R	6.857
Szatmárnémeti	Satu-Mare	R	34.892
Szászrégen	Reghinul Sasece	R	7.310
Szászsebes	Sebesul Sasece	R	8.504
Szászváros	Orastie	R	7.672
Szeged	—		118.328
Szekszárd	—		14.947
Szentendre	—		5.673
Szentes	—		31.593
Szentgyörgy	Svaty Jur	Cs	3.458
Szepesbéla	Spisska Belá	Cs	2.894
Szepesolaszi	Spisske Vlahy	Cs	2.413
Szepesváralja	Spisske Podhradie	Cs	3.129
Székelyudvarhely	Odorheiul-Sacuiesc	R	10.244
Székesfehérvár	—		36.625
Szilágysomlyó	Simlaul Silvaniei	R	6.885
Szolnok	—		28.778
Szombathely	—		30.947

Magyar neve	Uj neve	Melyik impérium alá került	Lakosság száma az 1910. évi népszámlálás szerint
Temesvár	Timisoara	R	72.555
Torda	Turda	R	13.455
Trencsén	Trencin	Cs	7.805
Turkeve	—		13.097
Ujbánya	Nova Bana	J	4.813
Ujpest	—		55.197
Ujvidék	Novi Sad	J	33.590
Ungvár	Uzhorod	Cs	16.919
Vajdahunyad	Hunedoara	R	4.520
Vác	—		18.952
Versec	Vrsac	J	27.370
Veszprém	—		14.792
Vizakna	Ocna Sibiului	R	4.048
Zalaegerszeg	—		10.844
Zenta	Senta	J	29.666
Zilah	Zalan	R	8.062
Zombor	Sombor	J	30.593
Zólyom	Zvolen	Cs	8.799
Zsolna	Zilina	Cs	9.179

A VÁROSOK, MINT A MAGYARSÁG SZIGETEI

Az 1910. évi népszámlálás statisztikai adataiból azt látjuk, hogy a békekötés előtti Magyarország területén csak 9 olyan vármegye volt, amelyekben abszolút többségben voltak a tótok és 11 olyan vármegye, amelyekben a románok voltak többségben.

A tót többségű megyék területén összesen 24 r. t. város, a 11 román többségű megyék területén pedig 20 r. t. város feküdt. De amint látjuk, még ezekben a megyékben is a városok voltak a magyarság szigetei s alig egy-két város volt, ahol a nemzetiségek elérték, vagy túlhaladták az abszolút számokat.

Azok a megyék, melyekben a tót anyanyelvűek abszolut többségben voltak, a következők: (a megye neve után lévő szám a tót anyanyelvűek százalékát jelenti).

Árva 75.1, Bars 54.9, Liptó 89.9, Nyitra 71.1, Sáros 58.7, Szepes 56.4, Trencsén 91.8, Turóc 69.1, Zólyom 85.1.

Ezen tót többségű megyék területén a következő r. t. városok voltak: (A város neve után levő szám a *tót* anyanyelvűek százalékát jelenti.)

Árva: Nem volt r. t. város a területén.

Bars: Körmöcbánya 32.8, Léva 7.1, Újbánya 88.5.

Liptó: Rózsahegy 68.

Nyitra: Érsekújvár 5.9, Nyitra 30, Szakolca 30.

Sáros: Bártfa 39, Eperjes 39.9, Kisszeben 49.9.

Szepes: Gölnicbánya 28.9, Igló 48.9, Késmárk 25.9, Leibic 47.1,

VIDÉKI VÁROSOK III.

A soproni hűségkapu

A zalaegerszegi Károly-templom

A pécsi székesegyház

VIDÉKI VÁROSOK IV.

Debrecen, Református Nagytemplom

Debrecen, Nagytemplom-tér a Kossuth-szoborral

Debrecen, Déri-Múzeum

Miskolc, Erzsébet-tér

Lőcse 47.2, Poprád 33.1, Szepesbéla 43.4, Szepesolaszi 66.9, Szepesváralja 58.9.

Trencsén: Trencsén város 47, Zsolna 53.9.

Túróc: Területén nem volt r. t. város.

Zólyom: Besztercebánya 40, Zólyom 40.6, Breznóbánya 40.7.

Amint e számok is mutatják, a 11 tót többségű megyék területén fekvő városok közül is csak a kis Újbánya, a jelentéktelen Szepesolaszi és Szepesváralja városkák, továbbá Rózsahegy és Zsolna azok, melyekben abszolut többségben voltak a tótok.

Azok a megyék, melyekben a *román* anyanyelvűek abszolut többségben voltak, a következők: (A megye neve után levő szám a román anyanyelvűek százalékát jelzi.)

Alsó-Fehér 77.6, Arad 65.4, Beszterce-Naszód 68.5, Fogaras 88.9, Hunyad 79.9, Kolozs 68.1, Krassó-Szörény 72.2, Szeben 65, Szilágy 59.2, Szolnok-Doboka 75.3, Torda-Aranyos 72.1.

A román többségű megyék területén a következő 20 r. t. város feküdt: (A város neve után lévő szám a *román* anyanyelvűek százalékát jelzi.)

Alsó-Fehér: Abrudbánya 57.8, Gyulafehérvár 44.5, Nagyenyed 22.4, Vízakna 65.5.

Arad: Területén nem volt r. t. város.

Beszterce-Naszód: Beszterce 33.8.

Fogaras: Fogaras város 33.5.

Hunyad: Déva 27.9, Hátszeg 48.4, Szászváros 49.8, Vajdahunyad 39.6.

Kolozs: Kolozs város 43.7.

Krassó-Szörény: Karánsebes 49, Lugos 31.4.

Szeben: Nagyszeben 26.3, Szászsebes 58.5.

Szilágy: Szilágysomlyó 11, Zilah 6.6.

Szolnok-Doboka: Dés 25.4, Szamosújvár 27.4.

Torda-Aranyos: Torda város 25.4.

A román többségű megyéknél azt látjuk, hogy a területükön fekvő 20 r. t. város közül csak *Abrudbánya, Vízakna* és *Szászsebes* városok azok, melyekben abszolút többségben voltak a románok.

Olyan megye, amelyben *német* anyanyelvűek abszolút többségben voltak, egyedül:

Mosonmegye: 55.2.

Érdekes, hogy Mosonmegye területén egy r. t. város sem volt.

Budapest székesfőváros és 25 vidéki városi törvényhatóság* lakosságának a megoszlása nemzetiség szerint az 1910. évi országos népszámlálás alapján

Város	Összes polgári népessége	Magyar	Német	Tót	Román	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb
Budapest	863.735	745.270 86.3%	75.818 8.8%	20.078 2.3%	2.560 0.3%	195 0.0%	2.345 0.3%	2.970 0.3%	14.502 1.7%
Arad	60.969	45.161 74.1%	4.025 6.6%	231 0.4%	9.466 15.5%	5 0.0%	29 0.1%	1.785 2.9%	267 0.4%
Baja..............	20.709	16.587 80.1%	1.668 8.1%	38 0.2%	7 0.0%	1 0.0%	16 0.1%	211 1.0%	2.181 10.5%
Debrecen	90.153	89.189 98.9%	532 0.6%	74 0.1%	64 0.1%	21 0.0%	16 0.0%	17 0.0%	240 0.3%
Győr..............	42.589	41.015 96.3%	996 2.3%	105 0.3%	5 0.0%	2 0.0%	104 0.3%	14 0.0%	348 0.8%
Hódmezővásárh.	62.394	61.865 99.2%	126 0.2%	160 0.3%	117 0.2%	— 0.0%	5 0.0%	39 0.0%	82 0.1%
Kassa..............	40.476	30.791 76.1%	2.832 7.0%	6.039 14.9%	45 0.1%	51 0.1%	24 0.1%	14 0.0%	680 1.7%
Kecskemét ..	67.306	66.798 99.3%	330 0.5%	90 0.1%	14 0.0%	4 0.0%	9 0.0%	16 0.0%	45 0.1%
Kolozsvár..........	58.481	49.634 84.9%	1.457 2.5%	103 0.2%	6.581 11.3%	6 0.0%	32 0.0%	40 0.0%	638 1.1%
Komárom..........	18.863	18.034 95.6%	574 3.1%	84 0.5%	5 0.0%	— 0.0%	25 0.1%	8 0.0%	133 0.7%
Marosvásárhely	33.728	22.011 92.8%	467 2.0%	22 0.1%	924 3.9%	— 0.0%	10 0.0%	11 0.0%	283 1.2%
Miskolc..........	49.182	47.322 96.2%	767 1.6%	642 1.3%	77 0.2%	16 0.0%	7 0.0%	12 0.0%	339 0.7%
Nagyvárad	61.034	56.527 92.7%	1.098 1.8%	173 0.3%	2.870 4.7%	23 0.0%	26 0.0%	22 0.0%	295 0.5%
Pancsova	20.201	3.187 15.8%	7.388 36.6%	232 1.2%	518 2.6%	1 0.0%	131 0.6%	8.633 42.7%	111 0.5%
Pécs...........	47.844	40.152 83.9%	6.027 12.6%	160 0.3%	22 0.1%	5 0.0%	618 1.3%	85 0.2%	775 1.6%
Pozsony............	73.459	30.010 40.8%	31.768 43.3%	9.816 13.4%	22 0.0%	3 0.0%	303 0.4%	20 0.0%	1.517 2.1%
Selmec- és Bélabánya	15.170	6.329 41.7%	453 3.0%	8.337 55.0%	21 0.1%	— 0.0%	5 0.0%	6 0.0%	19 0.1%
Sopron	31.597	13.594 43.0%	16.738 53.0%	97 0.3%	10 0.0%	— 0.0%	602 1.9%	8 0.0%	548 1.8%
Szabadka	93.232	54.626 58.6%	1.766 1.9%	85 0.1%	34 1.0%	7 0.0%	20 0.0%	3.371 3.6%	33.323 35.8%
Szatmárnémeti	34.151	32.563 95.4%	594 1.7%	27 0.1%	820 2.4%	29 0.1%	30 0.1%	20 0.1%	68 0.1%
Szeged	115.306	111.358 96.6%	2.213 1.9%	173 0.2%	325 0.3%	8 0.0%	74 0.0%	906 0.8%	249 0.2%
Székesfehérvár	34.828	34.188 98.2%	350 1.0%	71 0.2%	5 0.0%	— 0.0%	29 0.1%	24 0.1%	151 0.4%
Temesvár..........	68.471	27.740 40.5%	30.064 43.9%	306 0.5%	6.657 9.7%	1 0.0%	122 0.2%	2.827 4.1%	654 1.1%
Ujvidék............	33.089	13.203 39.9%	5.705 17.3%	1.403 4.2%	80 0.2%	322 1.0%	615 1.9%	11.518 34.8%	243 0.7%
Versec	26.941	3.710 13.8%	13.471 50.0%	114 0.4%	777 2.9%	0 0.0%	35 0.1%	8.566 31.8%	259 1.0%
Zombor	30.039	9.801 32.7%	2.018 6.7%	26 0.1%	11 0.0%	3 0.0%	65 0.2%	11.837 39.4%	6.278 20.9%

* Csak a **kövér betűvel** szedett városok hagyattak meg magyar impérium alatt.

A városi törvényhatóságokról közölt ezen statisztikai táblázatból azt látjuk, hogy a törvényhatósági városokban a *magyarság* arányszáma a következő volt:

Budapest 86.3, Arad 74.1, Baja 80.1, Debrecen 98.9, Győr 96.3,

Hódmezővásárhely 99.2, Kassa 76.1, Kecskemét 99.3, Kolozsvár 84.9, Komárom 95.6, Marosvásárhely 92.8, Miskolc 96.2, Nagyvárad 92.7, Pancsova 16.8, Pécs 83.9, Pozsony 40.8, Selmec- és Bélabánya 41.7, Sopron 43, Szabadka 58.6, Szatmár-Németi 95.4, Szeged 96.6, Székesfehérvár 98.2, Temesvár 40.5, Újvidék 39.9, Versec 13.8, Zombor 32.7.

A th. városok közül tehát, mint látjuk, egyedül Selmecbánya városa az, amelyben a magyart és a magyar államhoz hű németeket (30%) együttvéve, más nemzetiség százalékszáma az 50%-on felülemelkedik, amennyiben 44.7% magyar és némettel szemben 55% tót mutatkozott. Jellemző, hogy Selmecbánya a legkisebb volt a th. városok között.

A másik törvényhatósági város, melyben a magyar és német lakosság együtt sem érte el az 50%-ot, Zombor városa volt, amennyiben itt 39.4% szerbbel szemben ugyanily összegben mutatkozott a magyar és német lakosság százalékszáma. A többi th. városokban a magyar és német lakosság együttvéve jóval felülmulták a másajkúak százalékát. A németség csupán Sopronban (53%) és Versecen (50%) érte el az abszolút többséget.

Sopron városában népszavazás tartatván afölött, hogy Ausztriához akar-e csatlakozni, vagy Magyarország impériuma alatt akar maradni, a lakosság ez utóbbi mellett döntött. Sopron állásfoglalása is egyik példája annak, hogy még ahol a magyar anyanyelvűek kisebb számban fordultak is elő, mint egyéb nemzetiségűek, mégis a közös mult s az együvétartozás érzése más anyanyelvűeknél is a magyar államhoz való hűséget eltörölhetetlenné tette, ami élénk cáfolata a trianoni diktátum rendelkezéseinek.

VÁROSI KÖZÜZEMEK ÉS EGYÉB INTÉZMÉNYEK

Az utóbbi 3—4 évtizedben a városok nagy haladást tettek az u. n. közüzemek és egyéb városi intézmények létesítése körül. A városok valóságos versenyt rendeztek egymással ezen a téren. Vízvezeték, csatornamű, közvágóhíd, jéggyár, fürdő, vásárcsarnok, villany- és gázgyár, közúti vasút, temetkezési vállalat, téglagyár, nyomda, községi takarékpénztár, zálogintézet és szeszfőző egymás után láttak napvilágot.

Csonkamagyarország városaiban mindenütt van villanyvilágítás, amelyek — néhány város kivételével — a községi villanytelepektől nyerik az áramot. Újabban a kőszénbánya társulatok távvezeték útján látnak el több várost villanyárammal, amit nagyban a város vesz át és ő osztja szét a fogyasztóknak. A városok közül a békekötés előtt 42-nek volt vízvezetéke, az utóbbi években 7 város épített vízműveket, több városban pedig most tárgyalnak azok létesítése végett. Az alföldi városokban leginkább artézi kutak szolgálnak a vízszükséglet kielégítésére.

Közlekedésül néhány városban a villanyvasút szolgál, újabban azonban az autóbusz- és autótaxi-közlekedés kezd nagy mértékben tért hódítani.

Az autóközlekedés miatt nagy lendületet vett a városoknak szilárd burkolattal és pedig aszfalttal vagy kőkockával való kiburkolása is.

Majd minden városnak van kórháza, fertőtlenítő intézete, anya- és csecsemőgondozó intézete.

Városainkban a következő közművelődési intézmények találhatók: Budapesten, Debrecenben, Pécsett és Szegeden egyetemek; Egerben, Kecskeméten, Miskolcon jogakadémiák; Debrecenben, Keszthelyen, Magyaróváron gazdasági akadémiák; Sopronban bányászati és erdészeti akadémia van. Ezenkívül városi könyvtárak, múzeumok, színházak, zeneiskolák és számtalan alsó- és felsőfokú iskola szolgál a műveltség terjesztésére.

Közjótékonysági intézmények közül a következők említésre méltók: Szegényházak, árva- és gyermekmenhelyek, aggápoldák, népkonyhák, hajléktalanok menhelyei stb.

Jelenlegi vidéki városaink közül említésreméltóak a következők:

Debrecen. Ebben a városban mondta ki az országgyülés Kossuth Lajos javaslatára 1849. április 14-én Magyarországnak Ausztriától való elszakadását s nyilvánította a Habsburg-házat trónvesztettnek. Sok református templomáról és intézményeiről „Kálvinista Rómának" hívják. Debrecen város tulajdonát képezi a Hortobágy-puszta, ahol nyáron délibáb látható. E hatalmas puszta a magyar föld egyik legnagyobb érdekessége, különleges életet élő pásztornépével és állattenyésztésével.

Eger. E város eredete az első kereszténység idejébe nyúlik vissza. Szent István király megalapítván az egri püspökséget, annak székhelyévé Egert tette. Eger útjába esett úgy a belső, mint külső háborúknak, miért is bőségesen kivette részét azon harcokból, melyek az országot évszázadokon keresztül-kasul dúlták. A tatárok 1242-ben felgyújtották a várost, Giskra hadai 1442-ben feldúlták. Ezt az osztrák zsoldosok pusztítása követte, majd 1552-ben a török támadta meg 150.000 főnyi seregével, mely ellen Dobó István küzdött kétezredmagával. Az ekkor vívott dicsőséges harc és védelemnek, — melyben az egri nők is hősiesen küzdöttek, — köszönhető, hogy a török sereg szégyenletesen meghátrált. A város határában nagy szőlőkultúra van s itt terem az országhírű vörös bor, az u. n. egri bikavér.

Esztergom. A magyarok első királya Szent István 969-ben itt született, 995-ben Adalbert püspök által itt kereszteltetett meg és II. Szilveszter pápától kapott koronával az 1000-ik év augusztus 15-én itt koronáztatott meg. ö alapította az első 10 püspökség élén az esztergomi érsekséget is és székvárosul Esztergomot választotta.

Győr. A kelták alapították. A rómaiak (Arrabona kelta eredetű) idejében kiváló helye a római légióknak, az Avarok uralma alatt pedig, mint számottevő erősség szerepel, mely ellen Nagy Károly személyesen vezeti hadait. A franciák 1809-ben elfoglalták s maga Napoleon is megfordult ekkor a városban.

Az ország egyik legvirágzóbb ipari és kereskedelmi centruma.

Gyula. Az Árpád-korban élt Gyula nevű főúrnak köszönheti alapítását. innen származik Dürer, a híres német festő, kinek családját itt Ajtósy néven ismerték.

A török uralom alatt számos idegenajkú nép: török, szerb, rác, zsidó kötözött be a városba, úgyhogy mikor a törökök a várost a keresztény seregnek átadták, szerb és rác lakosok alkották a várost. Miután a rácokat a háború s az időközben kiütött pestis megtizedelte, oláhokat telepítettek közéjük.

Hódmezővásárhely. A török hódoltság után 22 faluból alakult. Határában mintegy 5000 elszórtan fekvő tanya van.

Kalocsa. A kalocsai érsek székhelye. Egyik híres érseke Tomory Pál 1526 augusztus 29-én Mohácsnál, mint a magyar sereg fővezére esett el a törökök elleni csatában. A városban a jezsuitáknak híres fiúnevelő intézete van s ugyancsak ezek a szerzetesek látják el rég idő óta az érsek által fentartott csillagvizsgáló intézetet. Az érseki palota mintegy 70.000 kötetnyi könyvtárt foglal magában. E vidék népviselete, különösen a nőké, igen festői.

Kaposvár. Egyike az ország legfejlettebb városainak. Ipara, kereskedelme jelentékeny helyet biztosítanak az ország városai sorában.

Karcag. Tengerfeletti 87 m magasságban síkterületen fekszik. Lakosai leginkább földmívelés és állattenyésztéssel foglalkoznak. Határában a legacélosabb búzát termesztik, amely a legnagyobb sikértartalmú. Legújabban sikeresen mélyfúrást végeztek, amelynek nyomában ** fokos hővízre bukkantak s földgáz is tör elő.

Kecskemét. A 150 éves török uralom és a rákövetkező idő pusztává tették a Duna—Tisza közét, de megmaradt három város: Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös. Kecskemét magába olvasztotta a megsemmisült községek lakóit s elhagyott határukat bérbevéve, saját területén, 34 pusztán, (ezek közül Bugacpuszta 36.000 kat. hold) 54 négyzetmérföldet megközelítő óriási területen folytatta — már azelőtt is európai hírű — állattenyésztését, valamint többnyire néhány holdra terjedő apró bérleteken gyümölcs- és zöldségtermelését és baromfinevelését.

Kiskúnhalas. A legrégibb kúntelepek közül való. A város külső határa 64.568 hektárra terjed. Rabutkin osztrák császári tábornok katonái annyira kifosztották, hogy semmi igásmarha nem maradván, az embe-

reknek maguknak kellett húzni a malmot és szekeret. A lakosság főfoglalkozása a földmívelés és állattenyésztés. De kiválnak a szőlő- és gyümölcstermelésben és a baromfitenyésztésben.

A város szépen gondozott erdejében a madárvédelmi intézkedések és az éneklőmadarak bősége folytán páratlanúl áll az országban. A város határa fákban gazdag. Csaknem az összes utak gyümölcs-, akác- és szederfával vannak beültetve.

Földmívelő lakosságának asszonyai és leányai háziiparként készítik a messze földön híres halasi csipkét.

Kőszeg. A török világ korából oroszlánrész illeti Kőszeget. Jurisics Miklós, ki a város kapitánya volt, maroknyi seregével (28 huszár, 18 német lovaskatona és 700 menekült fegyvertelen paraszt) 1532 nyarán 25 napig útját állta a Bécsnek induló török seregnek, mely eredménytelenül volt kénytelen Kőszeg alól elvonulni. 1809-ben a franciák szállták meg a várost, kiknek ottléte alaposan megapasztotta a város vagyonát. A franciák élelmezése közel 125.000 forintba került a városnak, mit kölcsönnel volt kénytelen fedezni.

Magyaróvár. A Lajta és a Kis-Duna egyesülésénél fekszik. Legjelentékenyebb intézete a Magyar Királyi Gazdasági Akadémia, mely 1818-ban alapíttatott. A város központja a Frigyes főherceg nagy uradalmának, amelyhez nagy sörgyár és tehenészet tartozik. A akadémiával kapcsolatban gépkisérleti-, mezőgazdasági vegykisérleti-, vetőmagvizsgáló-, állatgyógyászati-, növénytermelési kisérleti- és meteorológiai állomás is van. A növénytermelési kísérleti állomás 1894 óta önállósíttatott s azóta mint „Országos m. kir. Növénytermelési kísérleti állomás“ új szervezetet kapott.

Miskolc. A legfiatalabb törvényhatósági város, mely lüktető kereskedelmének és iparának köszönheti felvirágzását. Az emberiség őskorának hazánkban felfedett legrégibb lakott területe Miskolc vidéke, melynek barlangjai a jégkorszak és vaskorszak emberi kultúrájának emlékeit tárja fel. A barna szénbányák közelsége különösen alkalmassá teszi gyárak letelepítésére. A várossal csaknem teljesen összeépült diósgyőri állami vas-, acél- és gépgyár a világpiac részére is készíti termékeit.

Nagykanizsa. A török időkben egyike volt az ország legnevezetesebb erősségeinek. Lakosai között tekintélyes számban vannak kereskedők és iparosok. A Duna-Száva-Adria vasút keresztező gócpontja.

Nagykőrös. A nagy magyar Alföld egyik nevezetes városa. Lakosai különösen gyümölcs- és zöldségtermeléssel foglalkoznak és salátáját külföldi államokban is, — különösen Ausztriában és Németországban — előnyösen ismerik.

Nyiregyháza. E város lakossága a XVII. század második és a XVIII.

század első felében csaknem teljesen kipusztult. Ezek pótlására Békés vármegyéből tótokat telepítettek le. A rendkívül szorgalmas és takarékos lakosságnak köszönhető, hogy a város rohamos fejlődésében úgyszólván szünetet sem ismert. Lótenyésztése messze földön híres.

Pápa. A várost szerencsés úthálózata fejlesztette, mert belőle rég időktől kezdve hat országút ágazott ki, újabban pedig a várost a vidékével vasútakkal kötötte össze. Fejlődését szerencsés fekvésének köszönheti, mert mig délről az erdős Bakony-hegység övezi, addig észak felől terjedelmes síkság terül el. Itt cserélte ki a hegyvidék terményeit a sík vidék terményeivel. Nagy szövőgyára és dohánygyára van. Ref. kollégiumában Petőfi és Jókai is tanúlt.

Pécs. (ösi neve Sopianae) Egykor Pannonia Valéria tartomány polgári kormányzójának székhelye volt.

A rómaiak uralmának idejéből több nevezetes leleten kívül a mai napig fennmaradt egy őskeresztény, IV. századbeli sírkamra (Cubiculum), melynek a bibliai tárgyú festményei a római katakombák képeivel való rokonságot tüntetik fel s a maga nemében európai nevezetességűvé teszik. A XI. században épült román székesegyház, melyet 1882—1891-ben restauráltak, — a város büszkesége.

Nagy Lajos 1367-ben egyetemet létesített itt, mely a mohácsi vészig fennállott. Ez az európai egyetemek között korra a legelsők közé tartozott.

Iparának fejlettségét igazolja a világhírű Zsolnay-féle keramikaigyár, melynek művészi alkotásai a külföld bámulatát vívták ki.

Salgótarján. Virágzó kőszénbányászata és vasgyára országos hírűvé emelték ezt a kis városkát, mely az ujabb városok közé tartozik ugyan, azonban kultúrális intézményeivel máris szép helyet vívott ki magának a városok között.

Sopron. A kelták alapították. (Scarabantia) Antónius Pius római császár tette municipiummá. Magyar szabad királyi városi kiváltságát 1074-ben Salamon királytól nyerte. Régi stílusú házai és utcái miatt a magyar Nürnbergnek hívják.

Habár lakói nagyobb számban németek, mégis a népszavazás megejtésekor, amikor arról volt szó, hogy magyar marad-e, vagy Ausztriához kíván csatlakozni, Ausztriával szemben hű maradt Magyarországhoz, amiért is a törvényhozás „Civitas fidelissima“ címmel tisztelte meg.

Szeged. Budapest után a legnagyobb magyar vidéki város. 1879-ben a mellette húzódó Tisza-folyó elöntötte. Ekkor 5585 ház dült össze. A város az egész civilizált világ áldozatkészsége és saját népének szívós kitartása folytán újból épült s a falusias jellegű város helyett, modern, szép, nagy várossá fejlődött. Szeged város határában termesztik a világhírű szegedi paprikát.

Szekszárd. ősrégi város, mely Alica néven már a kelták idejében is létezett. A várost már a rómaiak is ismerték. Ezen vonult végig a rómaiaknak Eszéken át Óbudára vezető fő hadiútja is. Szőlőmíveléséről híres. Vörös borával nagy hírre tett szert.

Szentendre. Mai helyén Ulciscia castra név alatt római telepítvény állott. Az avarok idején is lakott hely volt, a mostani város azonban a XV. században keletkezett, amikor Zsigmond és Albert királyok e vidékre szerbeket telepítettek. Lakói régtől fogva nagykiterjedésű ipart űztek. Miután Budapestről úgy a Dunán, mint villamosvasúton könnyen elérhető és a város mögött gyönyörű erdőkoszorúzta hegyek terülnek el, ezért a fővárosiak kedvenc kiránduló- és nyaralóhelye lett.

Székesfehérvár. (Herculeia) Az ország régi koronázó városa. Itt koronázták meg Szent Istvánt, az első magyar királyt s ő rajta kívül még vagy 30 magyar királyt. Ebben a városban 47 országgyülést tartottak.

A török háborúk alatt meggyérült lakosság szaporítására nagyszámú német és rác népek telepíttettek le, akik idők folyamán megmagyarosodtak.

Szolnok. A Tisza partján 89 m tengerfeletti magasságban, teljesen sík területen fekszik. A tatárok és törökök többször elpusztították. A máramarosi sóbányákból a Tiszán szállított só lerakodási helye volt. A vasúti vonalak központjában való fekvése következtében az ország egyik legforgalmasabb gócpontja. Tipikus szépségei szolgáltak festői témákkal és modellekkel a nagy Pettenkofen Ágostnak arra, hogy a magyar elemet a világ festőművészetének fölfedezze. A Pettenkofen-iskola megörökítésére az állam a város segítségével művésztelepet létesített. Modern szállodája és artézifürdője elsőrangú.

Szombathely. Története a római korba nyúlik vissza. A Krisztus utáni IV. században Claudia Savaria néven Pannónia fővárosa és a tartományi főnök székhelye volt. A magyar honfoglalás régi nagyságának már csak a romjait találta. Ma egyike a legfejlettebb, mintaszerű magyar városoknak.

Vác. ősrégi püspöki város. Püspökségét még Szent István alapította. A virágzó várost 1241 március 17-én a tatárok teljesen elpusztították, lakosait pedig kiirtották. IV. Béla király a várost újra felépítette s új fallal vétette körül. Itt van a még 1802-ben alapított országos siketnéma-intézet, valamint a m. kir. országos fegyintézet, melyben 800—1000 fegyenc szenvedi a földi igazságszolgáltatás által kiszabott legsúlyosabb büntetéseket.

Veszprém. Szent István király emelte Veszprémben az 1276-ig fennállott és egyetemnek nevezett főiskolát s itt őrizték a székesegyházban

VIDÉKI VÁROSOK V.

Győr, Városháza

Győr, Püspökvár

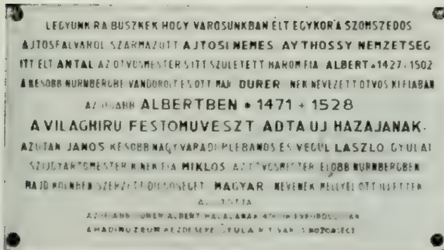

Békéscsaba, Szinház

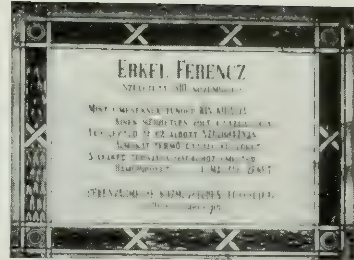

Békéscsaba, a Közművelődés Háza

VIDÉKI VÁROSOK VI.

A gyulai Dürer-emléktábla

A gyulai Erkel-emléktábla

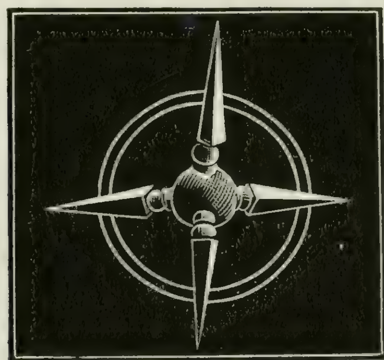

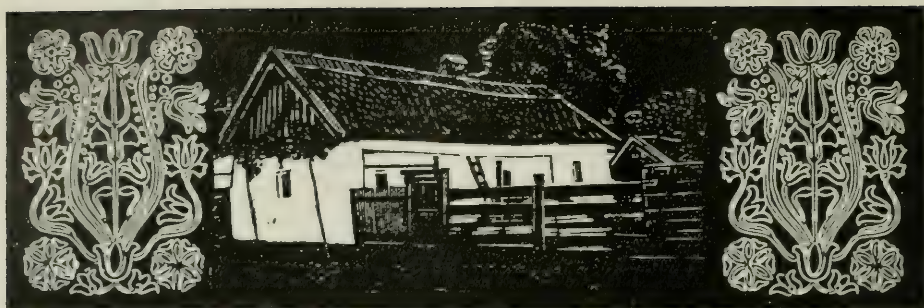
A gyulai vár

a királyné koronáját is, amellyel ezidőtől kezdve mindig a királyné kancellárja, a veszprémi püspök koronázza meg a királynét.

A napoleoni háborúk idejében a francia lovasok végig száguldoztak Veszprémben is és 1809 június 4-én a várost kizsákmányolták.

Zalaegerszeg. Egy nagy vidék, különösen az u. n. Göcsej főforgalmi helye. Marhavásárai igen látogatottak, még külföldi kereskedők is szívesen felkeresik. A városnak festői környéke van, amennyiben határában lankás szőlőhegyek és kitünő rétekben dús völgyek ölelkeznek.

DR. BODOR ANTAL / A MAGYAR FALU

külföld, ha hallott, vagy olvasott egyet-mást a magyar faluról s annak népéről, az többnyire futólagos benyomáson, avagy elavult közlésen alapult s rendszerint valami kuriózum volt.

A romantikus irodalom különös kedvvel domborította ki a népélet szembetűnőbb, ritka jelenségeit és alakjait. Az olvasó aztán általánosította ezeket s a magyar földről csak a puszta, a csikós, a csárda, a betyár s hasonló különlegességek maradtak meg a külföld köztudatában. Pedig ezek sok más furcsasággal együtt már régen eltűntek. Először a betyárok pusztultak ki: ezek többnyire szökött katonák voltak, akik nem akartak a gyűlölt osztrák hadseregben szolgálni s elbújdostak a pusztába. Egy-két lovat elkötöttek a ménesekből, bosszúságot okoztak az idegen pandúroknak s főúri kastélyoknak, de lovagiasak voltak a nőkkel s jószívűek a szegényekkel szemben. Egykori regényes búvóhelyeiket, a rengeteg nádasokat már régen lecsapolták s ma sűrűn elszórt tanyaházak békés lakói szántanak-vetnek azok helyén.

Puszta sincs már igazában, mert végeláthatatlan vetések, gyümölcsösök és szőlőültetvények díszlenek ma ott, ahol nemrégen még kiszáradt, sivatag legelőkön gulyák és ménesek nevelkedtek télen-nyáron s napijáróföldre nem lehetett más hajlékot találni, csak nádból készült néhány pásztorkunyhót. Alig látni már lobogó, fehér ingujjú csikósokat, akik

lóhátról őrízték az állatokat. Csak néhányat tartanak belőlük a pusztának hagyott Hortobágyon, talán az idegenek számára látnivalóul.

Lovas nép volt a magyar ősidő óta, de kedves állatának jelentősége megcsökkent, amióta egyre több gazdaságban motorok szántanak, a közlekedést pedig autóbuszok és vasutak bonyolítják le. A festői egyenruhájú, bravúros huszárokat is leszállította lovuk hátáról a világháború megváltozott harcmodora.

Sok érdekesség eltűnt, de a magyar falunak s népének értékes sajátosságai megmaradtak: így a rajongó földszeretet, a hagyományok tisztelete, a tiszta családi élet, vendégszeretet, vallásosság és hazafias érzés. Ma is él ezer változatban a falu sok gyönyörű népdala, amit művészek és cigányzenészek s újabban a rádió útján a külföld szintén ismer és kedvel. Megmaradtak a régi érdekes lakodalmi, keresztelői s más népszokások, a vidékek szerint eltérő színpompás népviseletek, az asszonyok szorgalmát, ízlését dícsérő hímzések, varrottasok s a népművészet sok más jellegzetes alkotása. Élnek a régi magyar táncok, melyek a nép formaérzékét és erkölcsi finomságát tükrözik vissza. És megmaradt a fában gazdag vidékeken, de leginkább az elszakított erdélyi székelyek közt, a népies építkezés sok jellegzetes sajátossága, faragott kapuja, homlokdísze stb. Az önálló rokontörzsekből kialakult magyarság s az itt talált, vagy később betelepített másajkú lakosság népies formáit, szokásait évszázadokon keresztül megőrízve színpompás, változatos virágoskertté varázsolta a régi Magyarországot. Részben emiatt oly eltérő a falvak külső képe is s modern kultúrközségek közelében egyszerűségükben festői falvak láthatók villanyvilágítás, burkolt utca s megfelelő intézmények nélkül.

Aki keresztül utazik Magyarország megmaradt részén, már első tekintetre szembeötlő különbségeket talál a nyugati és északi dombosvidék, illetve a síkság településmódja és népies építkezése között. Amott 100—500 házból álló kisebb-nagyobb falvak láthatók csinos középületekkel, ezzel szemben az Alföldön apró tanyaházak állanak szétszórtan s egyhangúságukat csak néhol töri meg egy-egy nagyközség, vagy földmívesváros templomának tornya. E különbségeknek elsősorban földrajzi és történelmi okai vannak.

Az esőben és erdőben szegény síkságon hiányzik az építéshez való fa, kő s a téglaégetéshez szükséges tüzelőszer. Mindezt sok költséggel messziről kell szállítani, ezért a vasútvonalak kiépítése előtt a mocsárvidéken nád, máshol pedig vályog volt az egyedüli építési anyag s az ebből készült s napon kiszárított téglából a szegényember is tudott hajlékot építeni magának. Elsősorban a fűtő- és építőanyag hiánya miatt készítettek alacsony szobákat, apró ablakokat s nádfedelet, ami nyáron

hűvöset, télen meleget tartott. Újabban is inkább azért kerül mind több tanyaházra cserépfedél, mert a nád megdrágult.

A népies építkezés módjára azok az árvizek is hatást gyakoroltak, amelyek a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása előtt gyakran egész sereg falut elpusztítottak. A magyarok már a honfoglaláskor szívesen települtek e folyók mellé, ahol vizet és halat bőven találtak. Esős esztendőkben azonban, ha az egész környék tengerré változott, a lakosság a távolibb halmokra menekült s ott ideiglenes hajlékot emelt. Az árvizeknek kitett vidékeken nem volt érdemes szilárdabb, szebb házakat építeni, ehhezvaló anyaguk sem volt s beérték a nádból és sárból készített házacskával. Ma már módjukban volna tágas lakást építeni, de az öröklött igénytelenség miatt kevésbbé teszik.

Ezzel szemben a Duna—Tisza között sűrűn előforduló futóhomokterületeken száraz esztendőkben ivóvízhez is nehéz volt hozzájutni, mert a mélykútak fúrásához csak két-három emberöltővel ezelőtt kezdtek hozzá. E homokpuszták sokáig lakatlanúl álltak s csak a XIII. század közepén népesítették be a tatárok elől menekülő kúnok, akik még hosszú ideig pásztoréletet folytattak, sátrakban laktak s csak később olvadtak be a rokon magyarságba. Az Alföldön tehát lassabban indult meg a községek keletkezése s kezdetlegesebb volt az építkezés, mint a Dunántúlon, az egykori Pannónia területén, ahol már az első magyar király, Szent István, kilenc évszázaddal ezelőtt egész sereg templomot és kolostort épített s a keresztény hitre térített magyarságot azok körül telepítette le, apró falvakban. Ezek az Árpád-házi királyok alatt szépen kifejlődtek s kultúrszínvonalukat igazolják a romjaikban ma is impozáns templomaik. Közülük többet francia származású szerzetesek építettek s a zsámbéki templom faragott köveiben a rheimsi székesegyház művészeinek mesterjegyei láthatók. A Magyarországon sűrűn átvonuló keresztesvitézek s más utazók feljegyzései is csinos magyar falvak vendégszeretetét dícsérik.

Levéltári okiratok tanúsága szerint az alföldi síkság termékenyebb vidékein idővel szintén több száz apró falu keletkezett, nagyrészük azonban a másfél évszázadig tartó török hódoltság alatt teljesen elpusztult s emléküket csak egy-egy puszta, vagy dülő neve őrzi. A török uralom leghosszabb ideig az Alföldön s az elvesztett Délmagyarországon tartott. Itt vonultak keresztül a hadseregek s a portyázó csapatok, ennélfogva ez a terület pusztult el leginkább. A felgyujtott falvak népe — ha rabságba nem került — a távoli hegyvidékre költözött, vagy a mocsaras nádasok közé menekült, egyrészük pedig a pusztákon elszéledve földbevájt kunyhókban rejtőzött el.

A síkvidékről lassankint eltünt minden jobb épület s a földesúr is, aki újat épített volna. Az ittmaradt nép elszóródva s vezető nélkül el-

hagyatva nem élhetett társaséletet, az örökös bizonytalanságban nem gondolt a jövőre s igyekezett minél szegényesebben lakni, hogy kevesebb adót és sarcot róhassanak reá.

Ez a másfél évszázad, melyet a török kiverése után a Rákóczi-féle szabadságharc követett, az Alföld színmagyar lakosságának gazdálkodását, építkezését és életmódját hosszú időre visszavetette. A tanyarendszer kialakulása szintén történelmi okokra vezethető vissza. A török uralom ugyanis néhány alföldi várost érdekből nagyobb kíméletben részesített s az adóbérlőktől és portyázó csapatoktól sanyargatott falvak népe részben ezekbe a városokba menekült. Az elhagyott falvak határát aztán a városok a magukéhoz csatolták s az elpusztult, tehát „pusztá“-nak nevezett óriási területeken évszázadokon keresztül legelőgazdálkodást folytattak, a pásztorok pedig télen-nyáron künt laktak.

A városokba szorult s gyorsan szaporodó földmíves lakosság azonban e távolfekvő legelőkből mind nagyobb területet tört fel s fogott szántóföldi művelés alá s hogy mindig földjének közelében lehessen, kiköltözött oda s hajlékot épített magának. Ezelőtt 60—80 évvel indult meg ez a kitelepülés s így keletkezett a tanya, hol a fiatalabb családtagok télen-nyáron künt élnek. Az idősebb és tehetősebb gazdák azonban állandóan, vagy legalább ősztől-tavaszig a városbeli házukban laknak: odaköti őket a templom, a gazdakör s a társasélet, amihez a küntlakók ritkán juthatnak.

A tanyai nép kevésbbé vesz részt a közéletben s csak kevés helyen lakik köztük középbirtokos, vagy más tanult ember, aki vezetné őket s iskola sem volt sokáig a tanyák közt. Népüknek haladásvágya, életszínvonala s társulási hajlama ezért csekélyebb, mint a falvakban lakóké, akik széleskörű önkormányzati joggal intézik a közügyeket, vezetik a községi és felekezeti iskolákat, gazdaköröket és szövetkezeteiket.

A magyar lakosság elszórt, apró tanyaházaitól élesen különböznek a síkvidék ama községei is, melyeket a XVIII. század elejétől kezdve az állam, vagy egyes földesurak a külföldről betelepített idegenajkú lakosok részére mérnöki tervek alapján építtettek. Ezeknek nagy kedvezményekkel behívott lakosai a fejlődésében meg nem zavart régibb kultúrájuk segítségével falvaikat oly színvonalra emelték, hogy több tekintetben az óhazabelieket is felülmúlják. E virágzó községek nagyrésze az elvesztett délvidéken van: közülök hármat francia telepesek alapítottak s otthoni falujokról: Charleville, St. Hubert és Seultour néven neveztek el.

Az osztrák kormány a törökidőben kipusztult területekre azért telepített külföldieket s azért nem engedte vissza az egykor innen elmenekült magyarok utódait, mert ezzel is gyengíteni akarta a szabadságszerető magyar nemzetet. E föld beolvasztó ereje azonban a sokféle nemzetiséget

— anyanyelvének és népéletének épségben hagyása mellett — a közös haza hű fiaivá formálta.

Városainkban régebben sok idegen származású iparos és kereskedő lakott, kik az ország közéletében kevésbbé vettek részt, ezért hosszú ideig a magyar nemzet közéletének súlypontja a nemesekből álló s a francia departementekhez sokban hasonló vármegyékben és a falvakban volt. Itt éltek kúriáikban a földesurak s vezették, védték jobbágyaikat, akiknek sorsa sokszor jobb volt, mint külföldi társaiké. Szociális érzékű főurak iskolákat állítottak, tehetséges jobbágygyermekeket külföldi egyetemeken taníttattak, a nagyasszonyok háziiparra, háztartásra, betegápolásra tanították a leányokat, házi gyógyszereikkel gyógyították a betegeket és minden tekintetben gondozták a népet. Minthogy azonban a nemesség a latin nyelvet használta s magyar könyv hosszú ideig alig jelent meg, ezért a népnyelv és kultúra kellően nem fejlődhetett.

A török hódoltság után, különösen a síkvidéken, óriási területek jutottak idegen főurak kezére, akik állandóan külföldön laktak s falvaikkal nem törődtek. Uradalmaik jövedelmét idegenben költötték el s gazdatisztjeikre bízták jobbágyaik sorsát. Ily vidékeken úr és paraszt közt nem fejlődhetett ki oly patriarchális viszony, mint azokban a községekben, hol a birtokos nemes a nép között élt s azzal jóban-rosszban együtt érzett. Sok helyen az volt a szokás, hogy a földesúr gyermekének a keresztszülőjévé egy tisztes jobbágypárt kért fel, maga pedig a derekabb jobbágyok gyermekeinek volt a keresztapja.

Néhol egy-egy pap is sokat fáradozott falujának s népének boldogulásáért. Messze kimagaslott közöttük Tessedik Sámuel, aki 1779-ben Szarvason, egy alföldi faluban a világ első gyakorlati irányú gazdasági és ipari szakiskoláját alapította s tartotta fenn a maga költségén negyedszázadon keresztül. A jobbágygyermekeket ipari, kereskedelmi és egészségügyi ismeretekre is tanította s bennük a tudás vágyát annyira felkeltette, hogy növendékeinek száma néha az ezeret meghaladta s messzi vidékről sereglett az ifjúság iskolájába, bár tankötelezettség még nem volt. Jobbágygyermekek bevonásával sikeres mezőgazdasági kísérleteket végzett s a szíkes területeket hasznosító módszereit még ma is alkalmazzák. Számos gazdasági növényt honosított meg, ezenfelül a népgondozás és a falufejlesztés terén szintén úttörő munkát végzett. Érdemeit méltányolta a külföld is, a cár Szentpétervárra hívta, hogy ott hasonló szakiskolát alapítson. Tessedik azonban otthon maradt falujában, amelynek gondozására Isten elrendelte. Korát messze megelőzték eszméi s azok csak napjainkban kezdenek valóra válni.

A főurak közt gróf Széchenyi István tett sokat a faluért. Külföldi tanulmányútjain a magyar nemzet elmaradottságára ráeszmélve, a kulturális és gazdasági reformok hosszú sorát valósította meg s csodálatos

tetterővel és kitartással egész sereg ma is virágzó intézményt létesített. Sürgette a jobbágyság megszüntetését s a közteherviselést, amit a kiváltságairól önként lemondó nemesség 1848-ban önzetlenül foglalt törvénybe.

Széchenyi István a Budával egyesített Pestet nemzeti műveltségtől áthatott fővárossá akarta fejleszteni, arra számítva, hogy annak lüktető élete mozgásba hozza a többi városokat is, azokból pedig a haladás és a kultúra kisugárzik majd a környező falvakba. A legnagyobb magyar alkotásai és kezdései Budapestet idővel valóban a legszebb világvárosok közé emelték s munkájának eredményeit az 1849-iki szabadságharc leverését követő abszolut-uralom sem tudta megsemmisíteni. Az alkotmánynak 1867-ben történt visszaállítása óta a nemzet fokozott erővel folytatta az újjáépítés munkáját s arra törekedett, hogy városainkat kultúrközpontokká fejlessze. A világszerte s így nálunk is uralomra jutott liberális-kapitalista rendszer s a külföldről kínált kölcsönök segítségével városainkban nagyarányú gyárak, bankok, vállalatok, intézmények létesültek s a kínálkozó munkaalkalmak a falusi lakosságot a városokba vonzották. E folyamatot elősegítette a kilencvenes évek mezőgazdasági válsága is, melyet az olcsó amerikai gabona versenye okozott. A nyugat-európai államok is megérezték ezt, de régibb gazdasági kultúrájuk, erőteljes szövetkezeti hálózatuk s a közelfekvő fogyasztópiacok, az olcsó hitel s a termelés és értékesítés megszervezése hamar segítettek. Nálunk azonban mindez hiányzott, a tőke kevés és idegen volt s az uzsorakölcsönök miatt sorra kerültek árverés alá a gazdaságok. A tönkrement földesúr hivatalt vállalt vagy más foglalkozást keresett a városban, otthagyta faluját s a népet, amikor az leginkább rászorult a gondoskodásra. A birtokától megfosztott kisgazda Amerikába vándorolt, vagy beállott a városban munkásnak.

A városok lélekszáma ezekfolytán megnövekedett, lakosságuk elmagyarosodott s külső képük szembetűnően megváltozott, de hirtelen naggyáfejlődésük több tekintetben a falvak rovására történt. Visszamaradásuk és elszegényedésük a szemlátomást épülő és szépülő városokkal összehasonlítva mind szembetűnőbbé vált. Közöny és unalom, por és sár fészkévé vált a falu, ahonnan mindenki elkívánkozott.

A magyarság legjobbjai korán felismerték a veszedelmet, mely a falu elsorvadásával a nemzet fáját fenyegette s amikor Meline francia miniszternek „vissza a faluba“ jelszava elhangzott, gróf Károlyi Sándor gazdavezér és Darányi Ignác földmívelésügyi miniszter vezetése alatt a liberális-kapitalista irányzattal szemben kivívták a mezőgazdaság és a falu érdekeinek fokozottabb védelmét, a szövetkezeti hálózat kiépítését s több szociális törvény és intézmény megalkotását. Állami telepítéssel számos új község létesült, csinos középületekkel s népjóléti intézményekkel; segítő-akciók indultak a gazdaságilag meggyöngült vidékek erősíté-

sére s munkásházak ezrei épültek. Parcellázások útján sok százezer hektárnyi föld került a kisemberek tulajdonába, az alföldi homokvidék hasznosítása érdekében amerikai méretű szőlő- és gyümölcstelepítés indult meg és számos új falu keletkezett az egykori futóhomokon.

E szépen megindult munkát csak egyidőre akasztotta meg a háború, hogy utána fokozott erővel törjenek előtérbe a falu problémái. A földmívesnépnek a kommunizmussal szemben kifejtett ellenállása, a választójog kiterjesztése, a birtokreform s a kisgazdaképviselők többségre jutása a közfigyelmet a falura s a tanyavilágra terelte. Elmaradottságuk főoka a háború előtti kormányok nagylelkű nemzetiségi politikájában kereshető. Az állam ugyanis a vegyes anyanyelvű hegyvidékek lakosságának kedvezni akarva, túlnyomórészt ott állított fel közintézményeket, iskolákat, segélyezett gyárakat, ott épített legtöbb útat és vasútat, a színmagyar Alföldre azonban mindezekből alig juttatott valamit. Könnyebb és hálásabb volt a régibb kultúrájú hegyvidéket fejleszteni, ott az állam tekintélyét növelő középületeket emelni, mint az alföldi tanyák között sok apró iskolát s más közintézményt létesíteni s vasútat építeni, amikor a gyér középosztályú lakosság maga sem sürgette ezeket.

A trianoni békekötés után az ország 14 ezret meghaladó községéből csak 3400 maradt meg s elveszett többek közt a fejlődés útjára segített hegyvidék. Lélekszámbeli többségével döntő tényezővé vált az Alföld, kisigényű s elhanyagolt tanyai népével. Ennek fölemelése s a kultúrközösségbe bekapcsolása az összeomlás folytán elszegényedett állam és társadalom egyik legfontosabb feladatává vált. Az apró farmokhoz hasonló tanyarendszer ugyanis a munkaerőt csak akkor tudja jól kihasználni, ha az elszigeteltségével járó hátrányokat megfelelő gyakorlatias népoktatás, jó közlekedés s az árúbeszerzés és terményértékesítés megszervezése ellensúlyozza. Ezért az állam újabban nagy áldozattal építi ki az Alföld úthálózatát, elősegíti a közigazgatási és kultúrális szempontból is nagyfontosságú tanyaközpontok felállítását s kisvasútak és autóbuszjáratok létesítését. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 500 új népiskolát építtet, főképen a tanyavidéken s a falusi népiskolákat nyolcosztályúra bővíti, az iskolánkívüli népművelés fokozására kultúrházakat épít, előadóképző tanfolyamokat rendez, szaporítja s bővíti a népkönyvtárakat s jó népies műveket ad ki, vagy támogat. Az iskolából kikerülő ifjúság testnevelésének és jellemképzésének előmozdítására a városi cserkészethez hasonló Levente-egyleteket létesít minden községben, a közgazdasági egyetemen pedig tanszéket tart fenn a községpolitika és falufejlesztés tárgyköréből.

A falu szociális állapotainak javítása érdekében a népjóléti és munkaügyi miniszter a népesebb községekben anya- és csecsemővédő intézeteket állít fel, jelentősen szaporítja a falusi orvosok és egészségügyi

Ház, Veszprém m.

Pásztortanya, Polgár-Szentmargita p.
(Győrffy felv.)

Székely ház, Csik m.
(Sváb Gy. felv.)

Székely ház és kapu, Udvarhely m.
(Győrffy felv.)

védőnők számát s hathatósan támogatja a falu egészségügyével foglalkozó intézményeket.

Földmívelésügyi minisztériumunk egyik főtörekvése az, hogy a földreform folytán birtokhoz jutott kisembereket megerősítse s a termelés eszközeihez hozzásegítse. A földbirtok helyesebb megosztása érdekében 1920-ban hozott törvény főleg a háborús szerzeményű birtokokból 700.000 hektárnyi területet osztott szét 400.000 érdemes kisember közt, méltányos áron, ezenfelül 260.000 falusi embert juttatott olcsón házhelyekhez. Ezekfolytán az 1130 nagybirtokossal és a 60—600 hektár közti 9630 középbirtokossal szemben 700.000-ről 1,100.000-re emelkedett a kisbirtokosok száma s alig 200.000 földmunkás család maradt birtok nélkül. Az állam támogatásával újabban szervezett sok földmunkásszövetkezet s több szociális törvényalkotás, így az öregség és rokkantság esetére való kötelező biztosítás, ezeknek sorsáról is gondoskodni fog. A házhelyhez juttatottak hajlékainak felépítését olcsó kölcsönnel és anyaggal segíti elő a kormány, az új kisgazdákat pedig szakismeretekhez, nemesített vetőmaghoz s szövetkezeti úton gépekhez juttatja; a földvételár kiegyenlítésére kölcsönről gondoskodik s a kamat egy részét az állam viseli. A földbirtokosok kártalanítása most folyik s a szociális szempontból fontos földreform gazdasági rázkódtatás nélkül nyer befejezést. A termelést fokozó akciók közül jelentősebbek az Alföld fásítása, a félmillió hektárnyi szíkes terület megjavítása s a nagyarányú vízszabályozási beruházások, amelyek a munkaalkalmakat szaporítják s a falvak képét is átalakítják.

A földmívelésügyi miniszter a községek fejlesztésére irányuló tevékenységét részben az elnöklete alatt álló Falu Országos Földmívesszövetség útján fejti ki. Sokirányú munkásságát megértően segítik elő a különféle társadalmi szervezetek: az Országos Magyar Gazdasági Egylet, a vármegyei gazdasági egyletek s a Magyar Gazdaszövetség. Utóbbi különösen sokat tett a gazdakörök alapítása s a szövetkezeti hálózat országos kiépítése terén. Pár év óta a magyar és a külföldi kisgazdaifjak csereakcióját is szép sikerrel vezeti. Az 1100-at meghaladó falusi hitelszövetkezet központi szerve az Országos Központi Hitelszövetkezet, a 2000-nél több falusi fogyasztási és értékesítő szövetkezeté a „Hangya". Az állam által 1879-ben alapított Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete olcsó törlesztéses kölcsönökhöz juttatja, parcellázásai útján pedig földszerzéshez segíti a falvak népét. Az 1920-ban alakult öt kerületi mezőgazdasági kamara a termelés fokozása s a szakismeretek terjesztése terén fejt ki számottevő munkásságot.

A falvak fejlesztésének különleges szociálpedagógiai és műszaki munkáját a Falu Országos Földmívesszövetség végzi kitünően kiépített szervezeteinek segítségével. Fiókszövetségein kívül kötelékébe tartozik a legtöbb község és egyesület s ezek útján a lakosság nagyrésze. E szö-

vetség azon buzgólkodik, hogy a magyar falvak külső képét, gazdálkodását, kultúráját, társadalmi és egészségügyi állapotait a nyugati államok színvonalára emelje s e munkába a nemzet minden tényezőjét és osztályát bevonja. Arra törekszik, hogy megélhetését és nemes szórakozásait a maga falujában mindenki találja meg s ne vágyódjék a városokba a csillogóbb élet s csábítóbb kereset után és ne növelje ott a munkanélküliek számát. Azt akarja, hogy a falu és a város egymást megértse s egymás haladását elősegítse: a falu magyar érzése, hagyománytisztelete tegye még nemzetibbé a város kultúráját, ez pedig eleven, lüktető életével serkentse fokozott versenyre s nagyobb erőkifejtésre a környékbeli községeket. A falu termelése, vásárlóereje s kultúrigénye fokozódjék s ne csak élelemmel és nyersanyaggal lássa el a várost, hanem növekvő jövedelméből juttassa keresethez annak ipari és szellemi munkásait. A szövetség ismeretterjesztő és nemzetnevelő munkájának eszközei „A Falu“ című folyóirata, nagyszámú kiadványai, iskolai faliképei, tanulmányútjai és előadásai. A külföld érdeklődését is fölkeltették az ezideig 120 helyen rendezett községfejlesztési, kultúrális, egészségügyi és gazdasági kiállításai, melyeket egy-egy megye, vagy járás közintézményeinek s egész lakosságának bekapcsolásával szervez meg. Ezeken bemutatja a maga ismeretterjesztő vándorgyüjteményeit, továbbá az illető vidékek gazdasági, ipari és kultúrális produktumait, a népművészet alkotásait s a multnak különféle emlékeit. Célszerű tervek, gépek s eljárásmódok útján a jövőbeli boldogulás eszközeit szintén szemlélteti, hogy a nép széles rétegeiben a haladás vágyát fokozza s helyes irányba terelje. A jelesebb kiállítók jutalmazására kiosztott díjak és kitüntetések pedig a termelők és a községek között nemes versengést támasztanak. A kiállítások hatását és vonzóerejét növelik a kapcsolatosan rendezett különféle ünnepségek: népviseletek és régi táncok, népszokások bemutatása, dal-, zene-, sport-, tüzoltó- és egyéb versenyek, gazdaudvarszemlék stb.

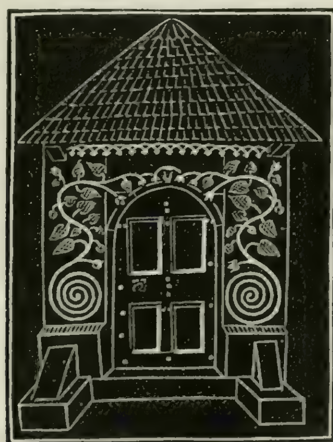
A szövetség propaganda-színdarabokat írat s oszt szét sok ezer példányban, ezeket az iskolák s a műkedvelő társulatok előadják s ilymódon a leghasznosabb gondolatokat és törekvéseket népszerűsítik s a falu lelkét a haladás és művelődés iránt fogékonyabbá teszik. Hasonló célokat szolgálnak a népszerű községmonográfiák is, amelyeket részben földmívesek és gazdaifjak írnak.

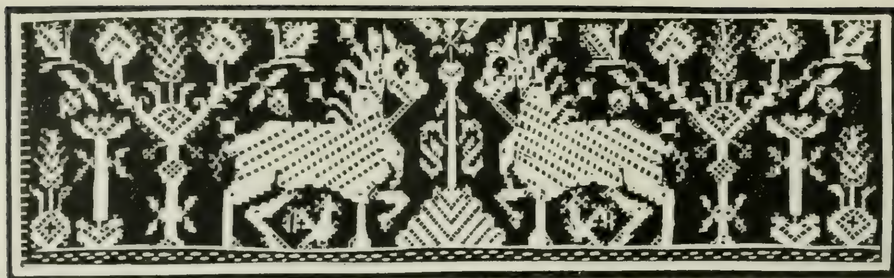
A szövetség különösen sokat tesz a községek szépítése, kiépítése, villamosítása, fásítása és utcarendezése érdekében. Díjtalanul készít az egyes vidékek népies stílusának megfelelő épületterveket s népszerűsíti a jövő eszményi falujának tervezetét, mely az egyes községekben különkülön már megvalósított hasznos intézményeknek és újításoknak összefoglalása. A Faluszövetség rövid nyolc évi működése alatt máris szembetűnő eredményeket ért el s megtörte a nép közönyét, bizalmatlanságát. A

külföld érdeklődését is fölkeltette s a Rockefeller-féle Nemzetközi Nevelésügyi Egylet elismerését és anyagi támogatását s az 1925. évi brüsszeli nemzetközi falufejlesztési kiállítás grand prixét nyerte el. Munkáját megkönnyítette az, hogy az utóbbi évek eseményei a falusi nép lelkét átformálták. A világot járt katonák százezrei s az Amerikából visszavándorlók idegen népek életmódját, gazdálkodását megismerve magukkal hozták a haladás vágyát.

öntudatra ébredt a magyar falu: minden hasznos újítás iránt érdeklődik. Évszázadok mulasztásait akarja pótolni külső szépítésben és belső fejlesztésben egyaránt. Kultúrházak épülnek közadakozásból és ingyenmunkával s a nép és vezetői versengenek az áldozatkész buzgóságban. A nagyobbmérvű alkotást azonban megnehezíti az, hogy a háború és az összeomlás folytán a tőkék nagyrésze megsemmisült s újaknak képződését a magas közterhek s a rossz értékesítési lehetőségek akadályozzák. A külföld a maga mezőgazdaságának fejlesztése érdekében magas vámokkal szorítja ki a magyar föld termékeit s ezzel lenyomja azok árát. A nehéz értékesítés s a magas kamatok miatt nem érdemes fokozni a termelést, sőt sok uradalom külterjesebbé teszi gazdaságát, kevesebb munkást foglalkoztat s ezzel növeli a munkanélküliek számát.

A magyar nép millióinak igényei megnövekedtek, szeretne több ipari cikket vásárolni, de csökkenő jövedelméből erre kevésbbé van módja. Ha tehát a külföld azt akarja, hogy iparcikkeinek behozatala meg ne szűnjön, hanem fokozódjék, akkor segítse jövedelemhez és beruházási tőkékhez a magyar termelőket. Vásárolja termékeiket s megtakarított pénzét fektesse jó kamatozású biztos magyar záloglevelekbe. A külföld hitel- és vámpolitikája támogassa fejlődésében a magyar falut, mely a gazdasági és kultúrközösség egyik láncszeme.

DR. GYŐRFFY ISTVÁN / A MAGYARSÁG NÉPRAJZA

magyar az ural-altáji nagy néptörzshöz tartozik, ennélfogva származását illetőleg a keleti népekhez sorozható. Az immár több mint ezer év óta Európa közepén lakó magyarság a részint itt talált, részint közéjük bevándorolt indo-európai elemekkel történt keveredése folytán ősi faji jellegeiből nagyon sokat veszített s néprajzi tekintetben is csaknem teljesen a környező népekhez símult, úgyhogy a mai magyarságot teljesen az európai népek közé számíthatjuk.

A magyarság eredete sokat vitatott probléma. Nyelvtudósok már a XVIII. század második felében észrevették, hogy a magyar nyelv a finn-ugor népek nyelvével van rokonságban. A XIX. század végéig a nyelvtudomány teljesen tisztázta a finn-ugor-magyar nyelvrokonság kérdését. Megállapította, hogy a magyar nyelv az ugor nyelvek közül az osztjákkal és vogullal áll legközelebbi rokonságban. Ez a rokonság azonban csak nyelvészetileg mutatható ki, mert arról szó sem lehet, hogy a magyar és ezen szibériai népek ma legkevésbé is megérthetnék egymás beszédét.

Hosszú ideig a magyarságot a nyelvrokonság alapján fajilag is a finn-ugor népek közé sorozták. Az ugor népek tüzetesebb megvizsgálása után azonban nemsokára kétség merült fel a vérrokonságot illetőleg. Ezen primitív kultúrfokon álló vadász-halász népek ugyanis sem ősműveltségi, sem anthropológiai szempontból nem egyeznek a magyarsággal. A magyarság ősei a kultúrtörténeti kutatások egybehangzó tanusága szerint állattenyésztők, földmüvelők és harcosok lehettek. Az ősműveltségi

kapocs a halászat lehetett volna közöttük, melyet úgy az ősmagyar, mint az ugor egyaránt gyakorolt. Azonban ezen ősfoglalkozás összehasonlító tanulmányozása sem tudta az e két rokonnyelvű nép között tátongó ürt áthidalni.

Már a mult század elején merültek fel hangok, melyek a magyarnak a török-tatár népekkel való közelebbi rokonságát vitatták. A század második felében már határozottabb formát öltött a magyar-török rokonság kérdése. Az ugor rokonság védőinek nagy tábora a nyelvszerkezet erős pajzsát tartotta az inkább csak lexicális anyaggal támadó turkpártiak elé; a turkpártiak őstörténeti bizonyítékaival szemben azonban nem tudták állani a harcot.

A magyar nyelv legrégibb turk jövevény szavai bolgár-török eredetűek és a műveltség minden ágára kiterjedő átalakulást mutatnak az ugor eredetű lexicális anyag tanulságaival szemben.

Az újabb tudományos kutatás az összehasonlító nyelvtudomány bizonyítékai mellett a magyarság eredete kérdésének tisztázására sorompóba állították a bizánci és arab írók, sőt kínai történelmi források adatait, az összehasonlító archeológia és a néprajzi tudomány újabb eredményeit s azt az eredményt szűrte le, hogy a magyar ugor és turk alkotó elemekből összeolvadt nép. A turk elem — közelebbről valami volgai bolgár-török faj — meghódított egy alacsonyabb kultúrájú szomszédos ugor népet, melynek nyelvét lassanként átvette, kultúrájában azonban megmaradt s ebben a kultúrában a nyelvet adó ugor elem vele már a honfoglalást jóval megelőzőleg egybeforrt. A honfoglaló magyarság, melyet a népvándorlás utolsó hullámai sodortak nyugatra, a IX. század végén lépte át a Kárpátokat. A honfoglaló magyarokkal kabar-kun néptöredékek is jöttek, viszont az új haza területén avar-bolgár maradékokat is találtak. Az Árpádházi királyok alatt, egészen a XII. század végéig bessenyő, kun és egyéb turk néptöredékek számottevő rajokban költöztek Magyarországba, mindez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az egyébként ugor nyelvű magyarság egész néprajzi megjelenésében teljesen a turk nép benyomását keltse.

A honfoglaló magyarság az egykor hatalmas avar és a bolgár nép itt élő töredékeit már elszlávosodófélben találta. A gyér népességű ország legszámottevőbb szláv népe valamely szlovén törzs lehetett, melynek letelepült életmódja, keresztény vallása nagy hatással volt a magyarságra, ami ma az építkezés, tűzhely, földművelés és egyházi élet terminológiájában tükröződik vissza. Az ország közepét elfoglaló alföldi részeken a magyarság ősfoglalkozásában, településmódjában az ősi keleti kultúrának több nyomát őrízte meg, mint a környező hegy- és dombvidékeken. Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az Árpádházi királyok alatt keletről bevándorló turk eredetű jövevénynépek bizonyos

időre mindig megakasztották a már megindult nyugatias asszimilálódási folyamatot, másrészt az ország földjének ősi kultúráját átadó szláv néptöredékeket inkább a domb- és hegyvidékeken talált, kik már a honfoglalás első századaiban beolvadtak a magyarságba. A Kárpátokon belül élő mai szláv népek kevés kivétellel a későbbi századokban vándoroltak be.

Árpádházi királyaink kihalása után keletről a rokonfajú népek beköltözése lassanként megszünt s kezdetét vette az északi, déli és a nyugati népelemek beszivárgása, mely napjainkig tart. Már a XIII. században ruténok, oláhok kezdenek beszivárogni, akik eladdig csak időlegesen mint nomád pásztorok fordultak meg magasabb hegyvidékeinken. Árpádházi királyaink németeket, franciákat is telepítettek, kik megvetették a nyugati kultúra alapjait hazánkban, s városaink egyrészét alapították. A későbbi századokban sem szünt meg a nyugati népek bevándorlása.

A törökök előnyomulásával a Balkánról menekülő oláh és délszláv, főként szerb nép beözönlése óriás mértéket öltött. Erdélyben, ahol a XII. században oláh még alig volt, már a XVII. században az oláhok száma a magyarságét szinte túlhaladta. A törökök kiverése után habsburgházi királyaink nyugatról főleg németeket (svábokat), délről oláhokat, délszlávokat telepítettek a törökök által elnéptelenített magyar vidékekre. A háborútól megkímélt Felső-Magyarország az ott lakó tótokból bocsátott rajokat a nagy területeken elpusztult Alföldre. Igy a törökkel vívott harcokban másfélszáz év alatt felmorzsolódott magyarság helyére legtöbb helyen idegen népelem került. A trianoni béke által szétdarabolt Magyarország tarka néprajzi képe a XVIII. század közepén alakult ki, amikor a külföldiek tömeges betelepítése befejeződött.

Bár a magyarság törzsi szervezetben élt, — a honfoglalók hét néptörzsre és 108 nemzetségre oszlottak — ma már ennek a törzsi szervezetnek nyoma sincs. Ha tehát a mai magyarság különböző ágairól beszélünk, csak bizonyos nyelvjárási, néprajzi jellegek szerint vagy földrajzi alapon megkülönböztetett kisebb csoportokról beszélhetünk, melyeket sok esetben más-más életmód, jogi viszonyok, más népekkel való keveredés, stb. alakított ki.

A történelem tanúságai szerint a honfoglaló magyarok legnagyobb tömegben a Dunántúl telepedtek le. Az ősi magyar típust itt lehetne legtöbb joggal keresnünk. A törökvilág azonban ezt a részt is feldúlta. A lakatlanul maradt helyekre a XVIII. században svábokat telepítettek, akik nyelvüket, szokásaikat mai napig is megőrízték.

A Dunántúl érdekesebb magyar néprajzi területe az őrség-nek nevezett vidék Vas megye északnyugati részén. Ezek lakói az Árpád-korban határőrök voltak, utódaik nemesi kiváltságokkal éltek egészen 1848-ig. Ezer év múltán, Trianonban Ausztriához csatolták őket.

A Rába folyó és a Fertő-tó között Kapuvár környékén is egy érdekes magyar népcsoport él, melynek festői viselete van, vallása római katholikus. A Dunántúl déli részén, Baranya megye délnyugati sarkán van a 23 faluból álló Ormánságnak nevezett vidék, ettől északkeletre a Duna mellett pedig a Sárköz, öcsény, Decs és Alsónyék községekkel. Mindkét területen jómódú kálvinista nép lakik, kik női szépségüknél és festői viseletüknél fogva kiválnak a környező népek közül. Mindezen kisebb magyar népcsoportokat azért említjük, mert több-kevesebb joggal kún-besenyő vagy kabar néptöredékeknek tartják, kik még az Árpád-korban olvadtak bele a magyarságba.

A török világ előtt a Dráva és Száva közén tekintélyes számú magyarság élt, mely a török dúlása miatt annyira lefogyott, hogy az ősi magyarságból mindössze három falu: Haraszti, Kórógy és Szent László maradt meg. Ezeket is leginkább protestáns vallásuk tartotta meg a római katolikus horvátok között. Sajátságos ősi dialektust beszélnek, mely Romániában a Szeret folyó völgyén élő moldvai csángó-magyarokéhoz hasonlít. Építkezésük, viseletük, szokásaik meglehetősen elütnek a többi magyarságétól.

A magyarság északi ágában, a Bükk, Mátra, Cserhát hegységek északi oldalán lakó *palóc*nak nevezett magyar népben is kun-kabar utódokat sejtenek, noha az Alföldön élő kunokhoz semmi tekintetben sem hasonlítanak. Sajátságos nyelvjárásuk, egész néprajzi megjelenésük, szokásaik megkülönböztetik őket a szomszédos alföldi magyarságtól.

Többen a Bükk hegység alatt lakó *matyó* nevü magyarokat is a palócok közé sorozzák. Ezek is római katholikusok, mint a palócok. köztük már joggal lehet turk elemet keresni, mert nőik között gyakori a mongoloid típus. Igen szorgalmas, életrevaló, szapora nép. A matyó-viselet Csonka-Magyarország legszebb, legtarkább viselete. A matyó nők hímzése immár világkereskedelmi cikk. A férfiak a fafaragásban is ügyesek.

Az Alföldön az Árpádházi királyok alatt keletről betelepített kúnok utódai bár megfogyva és az alföldi magyarsággal erősen összekeveredve ma is élnek. A kunok anyanyelvüket, mely a tatárnak volt egy dialektusa, már a XVI. században elveszítették és teljesen megmagyarosodtak. A kunok a Duna-Tisza folyók közén és a Tiszántúl élnek. Amazokat kis-kunnak, emezeket nagy-kunnak nevezik. Mindkét népfelekezet református. A kis-kunoktól északra, Budapesttől nem messze laknak a jásznak nevezett magyarok, akiket a tudomány nyelvi alapon a Kaukázusban lakó osszét néppel tart azonosnak. A jászok római katholikusok. Köztük sok a kékszemű és szőke, épúgy, mint a palócok között. A jászok igen szaporák. A jász-kun nép egészen a mult század közepéig főként állattenyésztésből élt és tágas, sík pusztáin az

ázsiai nomádokéhoz sok tekintetben hasonló pásztorkodást folytatott. Ma mindegyik földművelő nép, melynek egykori beláthatatlan nagyságú pusztáin a Magyar Alföldre jellegzetes tanyarendszer legjobban ki van fejlődve.

Az Alföldön Kiskunhalas, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Karcag, Nagyvárad vonala volt az a határvonal, melytől délre alig találunk olyan helységet, melynek lakói a török világ előtt ott lakott magyarság leszármazói volnának. Ezen a területen a lakosság a török háborúk és hódoltság nyomán kicserélődött.

A törökök dúlásai miatt elpusztult falvak menekült férfilakosságát az erdélyi fejedelmek zsoldjaikba fogadták s ezekből lettek a félelmetes hírű katonák, a hajdúk. Majd a fejedelmek ezeket a katonailag megszervezett menekülteket letelepítették egy-egy elpusztított helyre, ahol megerősitett városokat építettek. Katonai szolgálatukért kapott kiváltságaikat a mult században épúgy elveszítették, mint a jászok és a kunok. A hajdú városok Debrecen és Nagyvárad vidékén feküsznek. Bár első települőik különböző helyről menekült magyarok voltak, mégis a lakosság 300 év óta egybeforrt és ma már mint külön néprajzi csoport jelentkeznek. Mindnyájan reformátusok, földművelők. A tanyai gazdálkodás közöttük is igen ki van fejlődve, bár a mult század közepéig ők is inkább állattenyésztéssel foglalkoztak, épúgy, mint a kunok.

A magyarság legszínesebb elemeit Erdélyben találjuk. Erdély délkeleti sarkában sűrű tömegben csaknem félmilliónyi magyar él, akiket székelyeknek nevezünk.

A székelyek eredete egyike a magyar történelem és ethnológia megfejtetlen problémáinak, noha a tudósok hosszú sora foglalkozott már ezzel a kérdéssel. Jelenleg a hún-bolgár-eredet elmélete megint előtérbe tolult.

A székely arcra is különbözik a magyarság dunántúli és alföldi típusaitól, bár nyelvileg azonos velük. Építkezésük, gazdálkodásuk, viseletük, szokásaik sokban eltérnek a zárt tömegben élő síkföldi magyarságétól. Ennek oka azonban részben a földrajzi viszonyokkal okolható. A székely ugyanis minden más magyarral ellentétben magasabb hegyvidéken lakik. Kézenfekvő dolog, hogy ide valószínűleg határőri szolgálatra telepíthették. Az bizonyos, hogy már a legelső történelmi adataink szerint is itt laktak s a magyar király által a XII. században Erdélybe telepített szászok is itt találták őket.

A székelyek a magyar népművészet kiváló munkásai. A férfiak a fafaragásban, a nők a hímzésben és szövésben nagy mesterek. Egyébként a székely élelmes és szapora nép s vitézsége közismert.

Az erdélyi magyarság legszínesebb területe a mintegy 35—40 községből álló Kalotaszeg, Kolozs megyében. Viseletük legfestőibb

Csikósok, Szoboszló-Angyalháza p.

Nyomtatás lóval, Kecskemét (Szabó K. felvétele)

Sárközi menyecske, Tolna m.
(Ébner felv.)

Kapuvári menyecske, Sopron m.
(Ébner felv.)

Matyó menyecske kuzsuban
Mezőkövesd

Kalotaszegi menyecske, Kolozs m.

az összes magyar viseletek közt. Nem olyan tarka, mint a matyóké, de annál ízlésesebb. A kalotaszegi magyar nők nagy mesterei a hímzésnek. Egyik sajátságos hímzésfajtájuk az úgynevezett „írás után való“ vagy „zsinór“ hímzés nemcsak a magyarság egész területén, de Európában sem található egyebütt. Ezt a hímzéstechnikát Bocharában és Indiában találjuk még meg. A kalotaszegi férfiak kitűnő faragók. Eredetüket tekintve valószínű, hogy bessenyő maradékok. Egyébként a magyarság legszebb típusai közé tartoznak, különösen a nők.

Sok tekintetben hasonlítanak hozzájuk Torda vidékén a torockai magyarok. Ezekről azonban tudjuk, hogy árpádházi királyaink idejében Steierországból települtek be vasbányászatra és kohászatra s a XV. század táján magyarosodhattak meg.

Külön kell megemlítenünk a „csángókat“ is. Így nevezik Erdélyben a magyarság elszakadt és idegen népek közé szorult kisebb-nagyobb csoportjait. Csángók vannak Brassó mellett az ú. n. „Hétfalu“-ban, a gyimesi hegyszorosban, Erdélyen kívül pedig Moldvában a Szeret folyó völgyében és Bukovinában.

A moldvai csángók száma mintegy 90.000; ma már azonban teljesen elrománosodó félben vannak. Leginkább Bacau és Roman kerületekben élnek. Míg az egész magyarság nyelvében számottevő dialektusbeli különbség nincsen, a székely a csallóközi magyart minden nehézség nélkül megérti, a moldvai csángók nyelve már meglehetősen különbözik a köz magyar nyelvtől. Ennek oka az, hogy emberemlékezet óta el vannak szigetelve s hogy erős román hatás alatt élnek, magyar iskolájuk sohasem volt. Még a magyarság legkeletibb törzsétől, a székelytől is távol vannak.

A bukovinai csángók a XVIII. század végén a székelyekből szakadtak ki. Egy részük a XIX. század vége felé visszatelepült Magyarországra; leginkább Hunyad, Arad és Temes megyében találtak otthonra. Néprajzi sajátosságaikban leginkább a csiki székelyekkel egyeznek.

A felsorolt erdélyi magyar, székely és csángó népcsoportok és néptöredékek ma oláhok közé vannak beékelve, hajdan azonban összefüggő magyar nyelvterületet képeztek. A török világ kegyetlen harcai és pusztításai a katonáskodó magyar lakosságot lassanként felőrölték s helyükbe nyomult a vajdáik és a törökök kegyetlensége elől menekülő moldvai és havasalföldi oláhság; így az erdélyi magyarság egysége megbomlott.

Erdélytől eltekintve, a többi felemlített magyar néprajzi érdekességű népcsoport a magyarság nagy zárt tömegében van elhintve. A trianoni békekötés következtében Magyarország idegen ajkú lakosságát csaknem teljesen elveszítette. Ma csak kis számban német ajkú svábok

élnek elszórva Csonka-Magyarország területén, főként túl a Dunán és tótok az Alföldön, ezek is kevés kivétellel mind beszélnek magyarul.

Az archeológiai ásatások révén feltárt anthropológiai anyag azt bizonyítja, hogy a honfoglalás és a mai magyarság között nincs lényeges különbség. Bár a magyarság az ural-altáji népek közé tartozik, mégis a mongoloid típus csak szórványosan található fel. Magyar típus van, nemcsak egy, hanem több is, ezeknek szakszerű jellemzése az anthropológus feladata.

A magyarságnak a lelkünkben kialakult egységes típusáról azt mondhatjuk, hogy a magyar férfi közepes nagyságú, mérsékelten izmos végtagokkal. A kéz- és lábfej aránylag elég kicsiny. Feje gömbölyű, arca, állkapcsa széles, az arcon mongoloid jelleg azonban nem ismerhető fel. Az orr közepes nagyságú, inkább keskeny, gyakran hajlott sasorr. A szemek aprók, barnák, ritkábban kékek vagy szürkék. A bőr színe barna vagy fehér, piros elszíneződéssel. Bajusz, szemöldök jól fejlett. A bajusz rendesen barna vagy világosbarna, nem ritkán szőke. Homloka nyilt, széles. Haja inkább barna vagy gesztenyeszínű.

A nők is közepes nagyságúak vagy alacsonyak. Ahol a mezei munkától mentesítve vannak, mint a Tiszántúl egyes vidékein, könnyen el is híznak. Orruk kicsiny, nagyon ritkán hajlott sasorr. A szemek barnák, ritkábbban kékek, finom metszésűek. A bőr színe fehér. Hajuk dús, gesztenyeszínű vagy szőke. Azt tartja a magyar közmondás: „Sem nem szőke, sem nem barna, olyan igaz magyar fajta.“ A nők keze és lába kicsiny és keskeny. Keblük kevéssé fejlett, aminek az a legfőbb oka, hogy sok helyen mesterségesen elszorítják, hogy ne fejlődjék ki, mert a túlságosan kifejlett keblet szégyenlik.

Úgy a férfiak, mint a nők tartása egyenes, járásuk rugalmas. Ahol a nő sok gyermeket szül és e mellett erős munkát végez, elég hamar hervad, bár a matyóknál az ellenkezőre is van elég példa. Típus tekintetében a székely némileg eltér az előbb leírt eszményi típustól, aki inkább szálasabb, sovány. Hasonlóképpen szálasabb a Duna-Tisza közén lakó jász, akik majdnem mindnyájan szőkék és kékszeműek. A palócok között is gyakori a szőke és kékszemű, de e mellett inkább alacsonyaknak mondhatók.

A Bákó város körül lakó moldvai csángók alacsonyak, szőkék, sőt sárgahajúak, szemük zöldesszürke, arcbőrük azonban meglehetősen barna. A tőlük északra lakó csángók Román körül azonban már barnák és szálasabbak.

A magyar temperamentumában a szélsőséges vonások csodálatosan keveredtek. A magyar hamar lelkesedik, de hamar is csügged, kitartása mérsékelt. Az egyenletes munkát nem igen szereti, a munkában is inkább szélsőséges. Aratás idején például emberfeletti munkát tud

végezni, csakhogy télen pihenhessen. A magyar kubikus bámulatos erőt tud kifejteni és kínai kuli módjára tud dolgozni, de télen nehezen kapható munkára. Ennek az az oka, hogy még a közelmultban is jobbára állattenyésztésből élt a nép, e mellett nem sokat kellett dolgoznia. A földesúrnak végzett jobbágyi szolgálatok sem voltak valami megerőltetők. Erdélyben pedig a munkát, többnyire barátságból, egy kis lakoma és mulatság ellenében teszik egymásnak az emberek s nem egyszer muzsikaszó mellett aratnak, ami komoly munkának alig mondható.

A magyar nem ismeri az alattomosságot és a haragtartást. Nyugodt, komoly, sőt méltóságteljes. Nem szereti férfiban a fecsegőt. Jól jellemzi egyik költőnk: „Természete a magyarnak, hogy a jussát sohasem hagyja, de ha vele bánni tudnak, az ingét is odaadja.“ Szavatartó, vendégszerető, nyiltszívű és őszinte. Akit megszeret, azért az életét is feláldozná. Verekedésben, harcban bátor, sőt vakmerő.

A magyarság nem szereti a magas hegyvidéket, falvai leginkább síkságon, szelídebb dombvidéken telepedtek le. Ha hegyvidéken lakik, akkor is a termékenyebb, szélesebb völgyeket foglalja el. Egyedül a székelység és a palócok egy része él viszonylag magasabb hegyvidéken.

Településformái a város, falu és a tanya. Legrégibb városformáit leginkább nyugati bevándorló iparos és bányásznép alapította. A túlnyomólag földműves lakosságú városok azonban a magyarok alapításai.

A magyar nép leginkább falvakban s az alföldi részeken földmívesvárosokban és tanyákon lakik. A tanyák azonban csaknem minden esetben egy-egy város, vagy legalább is népes község függvényei, ez nagyon megkülönbözteti Európa hasonló település-formáitól.

A magyar tanyavilág mai formájában sehol sem tekinthet 200 évnél nagyobb multra vissza. Ez is, mint a magyar élet sok problémája, a törökök pusztításaira megy vissza.

Ma az Alföldön órák hosszat utazhatunk, míg egyik helységből a másikba jutunk, útközben legfeljebb tanyákra bukkanhatunk. Mik ezek a tanyák?

A tanyák a földműves nyaralói vagy telelői, aszerint, amint csak nyáron vagy télen lakik ott. Ha csak nyáron lakik ott, akkor a nyári gazdasági munkákat végzi a tanya körül, egyébként télen jószágállományát a faluban vagy városban telelteti. Ma már azonban az okszerűbb gazdálkodás következtében a jószágállomány a tanyán telel, vagyis a tanya nyáron, télen egyformán lakott. A tanyán vagy a gazda fia vagy a tanyás telel a jószággal, a gazda és családja a városban lakik. Ma már azonban nagyon gyakori jelenség, hogy a gazda végleg megválik házától és teljesen kiköltözik családostól a tanyára. Ez az intenzív mezőgazdálkodás szempontjából igen hasznos, ellenben társadalmi szempontból felette káros

jelenség. Például csak a gyermekek iskoláztatásának kérdése maga is alig megoldható kérdés a tanyákon.

A török világ előtt nem volt tanya az Alföldön. A falvak egymáshoz közel estek, így a faluból könnyen érte mindenki a földjét s nem volt tanyára szükség. A török azonban ezrével hamvasztotta el a községeket s a másfél századig tartó örökös háború miatt a falvak legnagyobb része többé soha sem épült fel, hanem „puszta" maradt. Ezeket a puszta határakat a megmaradt községek magukhoz ragadták azon a jogon, hogy a földönfutó népet is befogadták, miáltal a falvak igen megnépesedtek és nagyhatárúakká váltak. Ez védekezési szempontból is helyes volt. A nagy határakat ebben a zűrzavaros időben állattenyésztéssel használták egészen a mult század közepéig. A ménesek, gulyák, disznó- és juhnyájak sok esetben még télire is künn maradtak a legelőn, legfeljebb valami primitív szélfogó fal, vagy nádból készült szállás védte nagy hidegben.

A mult század közepén készültek el az első vasutak s a gabonatermelés nagyon fellendült, mert addig a járhatatlan sáros utak miatt nem lehetett a terményt elszállítani, így tehát nem is termeltek, csak annyit, amennyit házuk népe elfogyasztott. A nagy gabonaexport-lehetőségek azt eredményezték, hogy a nagy közlegelőket rendre felosztották és művelés alá fogták. A várostól távoleső földeket azonban csak úgy lehetett művelni, ha a gazda hosszabb vagy rövidebb időre kiköltözött a tanyára.

Bár a tanya a határban csak a török világ alatt jelent meg, de bizonyos formában ott élt már előbb az alföldi falvakban és városokban is. Hogy eredetét megérthessük, ismernünk kell az alföldi magyar falu települési módját.

A kétségtelenül magyar eredetű községtelepüléseket az jellemzi, hogy a gazda nem lakik jószágaival egy telken. A falu centrális részén van a lakóháza, periferiális részén pedig az ólas telke. Az előbbiben a család lakik, emitt pedig a jószággal együtt a serdült fiúk, esetleg a gazda. Ez a két telek sokszor jó távol van egymástól. A tanya őse az ólas telek, ennek eredeti szerepe az állatteleltetés. Az állattartás azért nem történik a magyarnál a lakóház udvarán, mert eredetileg mint legeltető nomádnak, annyi jószága volt, hogy az udvaron el sem fért volna, ellenben a perifériális részen levő tágas óludvarról könnyen járhatott a legelőre.

Az ilyen kétlaki település az Alföldön már fogyóban van, illetőleg az ólastelek szerepét ma a tanya tölti be. A tanyarendszer csak az Alföldön otthonos, nem terjed ki a hegyvidékre, sőt a Dunántúl alföldi területén is csak kis helyen van elterjedve.

Az alföldi magyar falu centrális részén rendesen apróbbak a háztelkek, szükebbek az utcák, a perifériális részen, az egykori ólaskertek helyén tágasabbbak s az utcák kifelé egyre szélesedők. A község közepén

rendesen egy tágasabb tér van, ennek közepén van a templom. A domb- és hegyvidéki falvakban bizonyos beltelekegység tapasztalható s a beltelkek kertben vagy szántóföldben végződnek. A domb- és hegyvidéken a jószág egy telken van a lakóházzal, az udvaron találjuk a csűrt, pajtát, mely a kalászos gabona vagy széna beraktározására is szolgál. Itt az udvaron vagy a csűrben történik a cséplés is. Az alföldi részeken a csűr a nép előtt ismeretlen épület.

A magyar ház mindig keskeny végével néz az utcára, illetőleg a közte és az utca közt rendszerint meglévő virágos kertre. Az istállót lehetőleg nem építik a lakóházzal egy fedél alá, sőt, ha a telek kicsinysége miatt az istállót hozzá kell is építeni a házhoz, akkor is alacsonyabbra építik, mint a házat, hegyvidéken azonban a rendszerint különépített csűr istálló nagyobb, mint a lakóház. Lehetőleg azonban a magyar ember minden állat számára külön épít ólat, tehát külön a lónak, külön a disznónak, juhnak, baromfinak.

Az építőanyag a földrajzi viszonyok szerint változik. Erdős vidékeken régen szokásban volt a fából való építkezés, ma már azonban ritka a faház, inkább favázra vesszőből fonnak ú. n. patics falat. Hegyvidéken gyakori a kőépítkezés.

Az ország legnagyobb részében azonban ma is a sárépítkezés a leggyakoribb.

A magyar a sárból vagy földből való építkezésnek nagy mestere. Többféle módja van a sár- vagy földépítekzésnek. Gyakori az ú. n. fecskerakás, mely mint neve is mutatja, a fecskét utánozza. A sarat törekkel, szalmával keverik, gyalog vagy lóval megtapostatják s ha jól összekeveredett és elég kemény, vasvillával rakják belőle a falat. Egyszerre azonban legfeljebb félmétert rakhat fel s ekkor várnia kell, míg valamelyest szikkad, különben ledőlne a sárfal. Rakás közben gereblyével igazítják símára. Az ajtót, ablakot akkor vágják ki rajta, ha az egész fal készen áll. Még gyakoribb építésmód a vert fal. Ez keményebb sárból, illetőleg nyirkos agyagból készül és deszkák közé tömik, mint a betont. Ha már egy deszkaszélességgel készen vannak, a deszkapárt feljebb húzzák s ismét megtömik a deszkák közeit. Itt is utólag vágják ki az ablakokat. Legáltalánosabban elterjedt a vályogfal. A vályogok téglaformájú, de igen nagy méretű sárkockák, melyeket szintén szalmával gyúrnak össze, s ha jól kiszáradt, akkor építik belőle a falat. Ki nem égetik. A kötőanyag híg sár. A téglából való építkezés inkább csak a városokon van elterjedve.

A fedőanyag az Alföldön egészen az újabb időkig a nád volt, a házak nagyobb része még ma is nádfedeles. A nádat nagy ügyességgel tudják felrakni s a jó nádfedél 60—80 évig is eltart, ha gondozzák. Ahol rozsot termelnek, ott a zsupfedél van elterjedve, melyet szintén ügyesen raknak fel. Erdélyben a szalmafedél gyakori; ez abban különbözik az előbbi-

től, hogy amaz töretlen szálas szalmából nádfedés módjára készül, emez törött szalmából, melyet villával raknak fel. Túl a Dunán, Erdélyben több helyen találunk még ú. n. füstös házakat, melyeknek nincs kéményük, hanem a tűzhely füstje a padlásra megy. Ez inkább csak szalma, zsup és zsindelyes tetőknél gyakori, ahol a füstnek fedélkonzerváló jelentősége van. Ahol sok a csapadék, mint Erdélyben, ott a fedelet meredeknek építik, hogy az eső hamar lefolyjon, a hó hamar lecsússzon róla s ne rothassza a tetőt. Ahol fenyőerdők vannak, ott gyakori a zsindelyes tető. Azonban ma már a cserép lassanként minden más fedőanyagot kiszorít.

A magyar ház — mondhatni — sohasem emeletes. Ahol meredek hegyoldalon építkeznek, vagy nagy a talajnedvesség, ott a házat alápincézik, vagy ha fából van a ház, lábakra, kőrakásra építik. Legalább egy szoba-konyhából áll a szegényebb magyar ember háza, de ritkán hiányzik a harmadik helyiség, a kamara. Jobbmódú emberek háza két szobából, konyhából, kamrából áll. A ház kívül-belül mindig fehérre van meszelve. Évenként legalább egyszer az egész házat kimeszelik.

A tűzhely sokféle, alakját és a tüzelés módját leginkább a tüzelőanyag határozza meg.

Az Alföldön, ahol alig van fa, leginkább szalmával tüzelnek. Régebben, míg kevesebb földet műveltek, a trágyát is eltüzelték. E célból a kupacokban megérett trágyát formákba nyomták s ha megszáradt, fedél alá hordták s télen azzal is tüzeltek. Ma már a trágyával való tüzelés lassanként teljesen kimegy a szokásból az Alföldön is. Egyebütt meg régen sem tüzeltek vele.

A szalmával és tőzeggel való tüzelés sok szeméttel, nagy lánggal, füsttel jár, ezért a kemencéket sohasem a szobából, hanem a konyhából fűtik. Ezek a kemencék kenyérsütésre is szolgálnak. A domb- és hegyvidéken, ahol fával tüzelnek, szobából tüzelő cserépkályhákat vagy füstfogóval ellátott szabad tűzhelyeket használnak. Ezek a tűzhelyek kenyérsütésre nem alkalmasak s kenyérsütő kemencéket a konyha közepére építenek, sok esetben pedig az udvarra viszik ki. Takaréktűzhelyeket csak újabban épít a nép. Főzni még sok helyen a konyhában levő asztalmagasságú sárpatkán, szabad tűz mellett főz. Főzőedényei sohasem készülnek rézből, hanem háromlábú vas serpenyőt, vaslábon nyugvó bográcsot, kívül máztalan cserépfazekat, újabban öntöttvas és zománcos vasedényeket használ. Szokott fűtés után ételt a kemencében is főzni vagy sütni.

A konyhahelyiség előrésze a pitvar. Az udvarról a pitvarba lépünk be. Ez előszobaféle, melyből az egyes helyiségek ajtajai nyílnak. A konyhát a pitvartól rendesen nem választja teljesen el fal, hanem csak részben, különben sötét volna a konyha, mivel hátrafelé, a szomszéd telekre nem szokott ablaka lenni. A pitvarból egyik oldalra a szoba, másik oldalra a kamra ajtaja nyílik.

Ha belépünk a szobába, mindgyárt az ajtó melletti sarokban találjuk a kemencét. Ez az Alföldön a szoba egyhatodrészét foglalja el. Űrtartalma 2—4 m^2. A kemence is nagy ügyességgel sárból készül, rendesen boglyaalakú, vagyis felfelé szűkül, a földtől számítva 2—3 méter magas. Körül sárpatka övezi, ezen szokott téli hideg időben a család üldögélni és melegedni. A kemence és a ház hátsófala közötti patkarész a gyermekek hálóhelye.

Erdélyben a boglyakemence hiányzik a lakószobából, itt kandallószerű szabad tűzhely helyettesíti, mely ősi soron fonott és tapasztott, vagy mintázott cserepekből összerakott füstfogóval bír.

A parasztház dísze a tornyos, felvetett ágy, mely a szoba utcafelőli hátsó sarkában áll. Ebben rendesen nem szoktak aludni, csak vendég számára bontják fel. Az ágyhuzat, a vánkosok és lepedő sok helyen, különösen az erdélyi magyarságnál dúsan ki van hímezve s a magyar asszony méltó büszkesége. Régebben országszerte így volt. Minél magasabb a tollal tömött vánkosokból rakott ágy, annál díszesebb. E végből az ágyakat is hosszú lábakkal csinálják, hogy még magasabbat mutasson.

Az utca felőli elülső sarok az asztal helye. A fal mellett két oldalon ülő pad van, mely sarokban jön össze. Ez előtt van az asztal. Asztalhoz is inkább a vendéget ültetik, maguk legfeljebb csak télen ülnek az asztal mellé enni, egyébként nyáron a konyhában, vagy a szabadban étkeznek egy jóval alacsonyabb asztalról.

A régebbi módú parasztházban szék nincs, tehát ülőhelyül vagy a kemence patkája, vagy az asztal előtti sarokpad szolgál. Ma már az ülőszék is csaknem általánosan elterjedt. Hasonlóképpen nem voltak régen ruhaszekrények, hanem csak tulipántos ládák, ebben tartották a fehérneműt és a féltettebb holmikat. A felső ruhák pedig többnyire a kamrában voltak elhelyezve részint ládákban, részint fogasra akasztva és ruhával letakarva. Ma már az úri rend bútorai olcsó vásári formában a néphez is lekerültek.

A szobán legalább két ablak van, egyik a ház végén levő, az utcára, másik az udvarra tekint. Az ablakok meglehetősen aprók és sajnos, nem is szellőztetnek eléggé. A szobák többnyire padlónélküli földesek. A szoba földje nyirkos, mert a ház rendesen nincs emelve, hanem az udvar nívójában van a szoba nívója is. Így a magyar köznép lakószobája egészségtelen s e miatt van a nagy gyermekhalandóság is. A jobbmódúaknál természetesen nincsenek ilyen állapotok.

A kamra a pitvarból a szobával szemközti oldalon nyílik. Néhol a kamrát hálószobának is használják. Fűteni nem lehet, mert kályha nincs benne, ezért az itt hálók (rendesen nők, gyermekek) dunyhával takaróznak. Ha a fiú megházasodik, rendesen az öregek a kamrába vonulnak lakni. Egyébként a kamra a raktár szerepét tölti be. Rendesen ruha,

élelmiszer, konyhaeszköz, szövő-fonó szerszám van itt elraktározva. Ha a kamra szobává lép elő, akkor ez lesz a lakószoba s az utcafelőli parádés vendégszoba lesz, s minden szépet, díszeset ott halmoznak fel, a díszszobát azonban a család sohasem használja.

Mivel a lakótelek rendesen téglány vagy szalag alakú, az épületek az egyik hosszanti oldalt foglalják el, a másik hosszanti oldal a szomszéd építő vonala. A ház előtt, olykor az utcafelőli végénél is virágos kis kertet csinálnak. Az udvaron gémeskút, ólak, vermek vannak. Az udvarról ritkán hiányzik a gyümölcsfa; az Alföldön leggyakrabban eperfa. Egyébként a 200—600 négyszögöl udvart kertnek nem igen használják, mert egyrészt a baromfi, másrészt a szekerekkel való járás-kelés miatt erre lehetőség nincs. Ahol csűrrendszer divatozik, ott a csűr a ház vonalára derékszög alatt, vagyis az utcával párhuzamosan halad s középen nagy átjáró kapuja van, mely a kertbe visz. Közvetlen a csűr mögött a rakományok (széna, szalma, stb.) vannak, ezen túl a gyümölcsös, ezen túl a kerti vetemény.

A beltelkek ma már csaknem mindenütt el vannak kerítve. A tanyák azonban kerítetlenek. Az utca felé egy nagy és egy kis kapu szolgál. Amaz a jószágnak, emez az embernek. A székelyek monumentális nagy kapukat építenek fából házaik elé, melyek mesterien ki vannak faragva.

A magyar nép főfoglalkozása jelenleg a földművelés. A mult század első felében még nagyobb volt az állattenyésztés jelentősége, melyet extenzív módra űztek. Ma az állattenyésztés szoros kapcsolatban van a földműveléssel és az állattartásban is inkább a nyugati módra tértek át, a jószágot takarmánynövénnyel, jászlon nevelik. A legelőn nevelés, különösen a télen is a szabad ég alatt telelő szilaj marhatartás inkább a multé. Nagyobb legelő puszták csak a Duna-Tisza közti homok buckavidék némely pontjain (pl. Bugac) vagy a Tiszántúl szíkes, művelhetetlen talajain (Hortobágy, Angyalháza, Ecseg pusztákon) vannak. Itt is már az ősi pásztorélet utolsó óráit éli s a csikós, gulyás, kanász, betyár maholnap csak a külföldi túristák képzeletében él.

A magyar nép ősi háziállatai is lassanként kivesznek s helyüket az igényesebb, de a mai céloknak jobban megfelelő nyugatról importált háziállatok foglalják el. Ezek nem is bírnák el azt a rideg tartásmódot, amelyet a magyar jószág kibirt.

Az Alföldön még 50—80 évvel ezelőtt is igen téres nagy közlegelők voltak s a jószágtartás és nevelés háromféleképpen folyt. Volt olyan tehén, disznó és juhnyáj, melyet a lakosság által közösen fogadott pásztor reggel kihajtott a község közelében levő legelőre s este hazahajtott. Volt olyan ménes, gulya, konda és juhnyáj, mely tavasztól őszig künn élt és künn hált a legelőn, végül olyan nyájak is voltak, melyek soha sem jöttek haza a helységbe, hanem télen is a szabadban teleltek s a rétség avar

Betlehemes lány, Mezőkövesd. (Ébner felv.)

Nő főkötőben, Heves m. (Ébner felv.)

Szoba belseje, Sárrét, Békés m.

Matyó férfi cifra szűrben, Szentistván, Borsod m. (Ébner felv.)

Hortobágyi gulyás cifra szűrben

Szövő nő, Kalotaszeg

füvét, csak a cséplés után a tarlón maradt szalmát, tengeriszárat ették. Ez utóbbi tartásmód már kiveszett, a két előbbi még sok helyen megvan. Ahol a közlegelőket elosztották szántóföldeknek, ott a közös nyájak is megszüntek s a jószágot jászlon tartják vagy legfeljebb a tarlót legeltetik vele.

Hazánkban sok helyen még most is a háromnyomású gazdálkodási rendszer divatozik és pedig őszi, tavaszi és ugar tartás. Az ugart ritka helyen még fekete ugarnak hagyják, de legtöbb helyen takarmányt termesztenek benne. Ujabban már nagyon el van terjedve a szabad gazdálkodás, amikor kiki úgy használja a földjét, ahogy akarja, vagyis vetéskényszer és ugar- vagy tarlólegelő nincs, melyet a helység nyája legelne. Ahol vetéskényszer van, ott tanyarendszer nincs, nem is lehet.

Az Alföldön fő kalászos növény a búza. A homokos területeken és a domb-hegyvidéken a rozs. Ez a két növény hazánkban két különböző mezőgazdasági rendszert jelentett.

Az alföldi magyar épületek nélkül gazdálkodott, sőt részben ma is úgy gazdálkodik. Csűrt nem ismert, magtárakat nem épített. A termést a tarlón, a tanyán vagy az ólaskert udvarán asztagba rakta, aztán az ott készült szérün lóval tapostatta ki. A magot földbeásott és kiégetett verembe öntötte. A szénát, szalmát a szabad ég alatt, boglyába, kazalba rakta.

A rozstermő dombvidéken a learatott életet kévébe kötötték, aztán a csűrbe, pajtába hordták, ahol cséppel kicsépelték. A töretlen szalmát házfedésre használták. A gabonát veremben nem tartották, hanem gabonásokban vagy a kamrában helyezték el. Ma a cséplőgép ezeket az ősi eljárásokat csaknem teljesen kiszorította s a kétféle rendszer éles határvonala elmosódik.

A magyarság általánosan búza- vagy rozskenyeret eszik. Kukoricakenyeret ritkán s ehhez is többnyire búza- vagy rozslisztet használ pótlékul. Az erdélyi magyarság azonban kenyér helyett sok helyen puliszkával él. Ez vízben sűrűre főzött kukoricaliszt. A hajdina-, árpa-, zabkenyér a magyarnál alig fordul elő, ellenben az Alföldön kedvelt eledele a köleskása (hámozott köles), melyet sűrűre főzve szokott enni. A kása jelentékeny kenyérpótló. Zsírozónak leginkább szalonnát használ, sőt a protestáns magyar nép az olajat meg sem eszi, a vajat is ritkán fogyasztja. Római katolikus vagy görög ritusú vidéken bőjtös időben napraforgó-, tökmag- vagy kenderolaj, vaj pótolja a zsiradékot. A magyar különben sok szalonnát fogyaszt és ezért zsírsertést nevel. A sertéshúst télen felfüstöli és nyáron, nagy munkaidőben eszi meg. Számottevő eledel a főtt tésztaféle is. E célból konzervszerű száraz tésztaféléket (lebbencs, tarhonya stb.) készít az asszony, amit az ember a tanyára vagy munkahelyére magával visz s maga főzi meg. A frissen készített tésztát is sokféleképpen főzik,

száraz főzeléket (bab, borsó, lencse) is esznek, de inkább a háznál. Munkában, a tanyán leginkább lebbencs, tarhonya, köleskása járja. Zöldfőzeléket nem igen fogyasztanak, leginkább káposztát szoktak, azt is csak télen. Az Alföldön kevés gyümölcsöt termelnek, nyáron fő gyümölcsük a sárga- és görögdinnye, melyből sokat termelnek. Ősszel a kukoricát sülve is, főve is eszik.

Viszonyítva a magyarságot a környező népekhez, azt mondhatjuk, hogy elég jól táplálkozik, mert legfőbb táplálékában, a búzakenyérben és szalonnában megvan mindaz, amire a szervezetének szüksége van. Húst a magyar nép nem sokat eszik, a tejtermékeket sem sokra becsüli. A nemzeti fűszernek tartott paprika keletről jött, valószínűleg a törökök hozták be s mint a malária hatásos ellenszere, hamar elterjedt. Ma már a mult századi ármentesítések folyományaként malária sehol sincs az országban, a paprika azonban továbbra is megmaradt a magyar konyhán, sőt nemzeti fűszerré lett.

A magyar nép iszákosnak nem mondható. A szeszes italok közül leginkább a bort fogyasztja, ezt sem naponta, hanem csak bizonyos alkalmakkor. A pálinkát reggel, vagy evés előtt, a bort evés közben és aztán issza. Sört keveset fogyaszt. Az előbbi kettőt a nép is mindenütt szívesen készíti, az utóbbit sehol.

Nyáron naponta háromszor eszik, télen kétszer. Tudnunk kell azonban azt is, hogy télen alig dolgozik s korán fekszik s a hosszú téli éjszakát átalussza, így a szervezete sem kíván bővebb étkezést.

A magyar középosztálynak is megvan a maga nemzeti konyhája, mely lényegesen különbözik a nyugati konyhától még az étrendben is. Az idegenek is elismerőleg nyilatkoznak róla, csak a túlságos zsírosságát, fűszerességét, főleg pedig a paprikásságát kifogásolják. A híg, fűszeres lében főtt, eldarabolt marhahús, az ú. n. „gulyás" egész Kelet-Európában ismeretes.

A magyar nép kevés és nem jelentős háziipart űz. Tavasztól őszig a mezőgazdasági munkában emberfelettit teljesít, a telet azonban pihenésnek tekinti. A házimunkán, jószággal való bánáson kívül itt-ott kosárfonással, gyékénymunkával, szerszámfaragással stb. foglalkoznak. Nagyobb jelentőségű téli munkájuk inkább az asszonyoknak van, akik ekkor fonnak, szőnek. A fonás, szövés az Alföld egyrészének kivételével el van terjedve. Erdélyben gyapjuból és kenderből, egyebütt kizárólag kenderből dolgoznak, lent alig termelnek. A kendert az asszonyok munkálják meg. A szövött vásznat férfi és női fehérneműnek, ágyneműnek dolgozzák fel. A szőttes mintákkal való díszítése fejlődőben van. A fonás rendesen este folyik a falu valamelyik lakosának e célra elkért lakásában, ahol a leányok összegyűlnek és éjfélig is eldolgozgatnak vidám terefere és dalolás között. Ide szoktak a legé-

nyek is gyülni s itt szövődnek a házasság szálai is. A nők sok helyen hímeznek is, régebben pedig a hímzés sokkal jobban el volt terjedve, mint ma. Legszebben hímez az erdélyi magyarság, az Alföldön pedig a matyóság. A matyóhímzés rendkívül színpompás és már az ország határain kívül is ismeretes. Ma leginkább fekete klottanyagra hímezik bordó, piros, karmin, krómsárga, világos és sötétzöld, kék, lila, sárga színben. Motívumai, mint általában a magyar hímzésmotívumok, virágelemek, erősen elstilizálva. A mai matyóhímzés motívumait a szűcsmunkákról vette. A matyókon kívül igen finom és szép hímzéseket, főleg főkötőket hímeznek a tolnai, baranyai nők.

A magyar, mint keleti eredetű nép, szereti a díszes ruhákat. Amint a magyar úrirendnek van díszruhája, úgy a köznépnek is van.

A magyar férfiviselet jellegzetes ruhadarabja a bő gatya. Ez egy szertelenül bő nadrágféle, mely első tekintetre szoknyának látszik. A lóháton járó nép kényelmes ruhadarabja ez. Az ing is hasonlóképpen bőujjú és sok helyen kézelővel sincs összefogva, úgy, hogyha a kezét kinyujtja a férfi, az ingujj lecsüng. A matyóknál az ünnepi ingujj térdig leér, nem is lehetne benne dolgozni. Néhol a férfiak hétköznap kötényt is viselnek.

A bőujjú ing- és gatyaviselet a székelyföldön nincs meg, itt kézelős inget és szűk gyapju-nadrágot viselnek. A jobbmódú parasztság az egykori kisnemes posztóruha viseletét vette át, mely szűk, zsinóros, sötétkék vagy fekete nadrágból, mellényből és rövidkabátból áll. Fejükön nyáron szalma- vagy posztókalapot viselnek, télen pedig báránybőrsapkát. A magyar férfi lábbelije a csizma, melyen a fiatalság régen sarkantyút is hordott. A férfiak szakállt sehol sem viselnek, ellenben a bajuszt sohasem vágják le, sem nem nyírják, hanem néhol sűrű, ragadós kenőccsel, bajuszpedrővel hegyesre vagy kunkorgósra pödrik. A hajat ma rövidre nyírják, csak az öregek viselnek hosszabb, a nyaknál elnyírott hajat, mely a bubifrizurához hasonlít. Nyakkendőt, rojtos feketét, csak helyenként hordanak.

A női viselet rendesen egy pendelyből (szoknyaszerű alsó fehérnemű) ingből vagy ingvállból áll. Ez utóbbi csípőig érő ing, melynek bő ujját alul kézelő fogja össze. Az ujj könyökig sem ér és buggyos. Az ingvállra egy pruszlik vagy valami kabátféle kerül. A pendely fölé pedig egy vagy több alsószoknya, erre pedig felsőszoknya, elibe kötény. Az alsószoknyák sokfodrúak és ki vannak keményítve, ezért kitartják a szoknyát, úgyhogy krinolin benyomását keltik. A palóc, sárközi, kapuvári magyar nők rövid szoknyát viselnek, az Alföldön és Erdélyben hosszút. A leányok több helyen még viselik a díszes pártát, a menyecskék pedig a szintén díszes főkötőt. A lányok hajukat 1—2 ágba befonva hátul csüngetve viselik, a menyecskék pedig kontyban. A magyar köznép női kalapot csak a Szé-

kelyföldön viselnek, egyébként kendővel kötik be a fejüket. A leány azonban „hajadonfővel“ jár. Régen a nők is csizmát viseltek, még pedig pirosat. Ma már csaknem mindenütt a cipő a divat szines harisnyával. Egyáltalán úgy a férfi, mint a női viselet pusztulásban van, a nyugateurópai viselet a nép között is gyorsan terjed.

A magyar köznép téli felső ruháit bizonyos magyar népi iparosok, a szűrszabók és szűcsök készítik. A szűrszabó durva, vastag, fehér daróc-posztóból bizonyos primitív szabású felöltőféle bő ruhát készít, melyet gyapjúfonallal kihímez. Ezt a szűrnek nevezett gyapjúkabátot azonban sohasem öltik fel, csak vállravetve viselik. Régen ebben esküdött meg a legény menyasszonyával s ez volt a templombajáró és díszruhája. A szűrszabó csodálatos ízléssel hímezte ki ezeket a szűröket, némelyiken két hónapot is dolgozott. Ezek a díszruhák, az ú. n. cifraszűrök a magyar ornamentika kincsesbányái, színpompában vetekednek Kelet legdíszesebb ruhadarabjaival. A szűrszabók női ruhát nem készítettek. Ma már haldokló iparág. A szűrt is kevés helyen viselik.

Másik magyar iparos, ki a nép számára díszes felsőruhát készít, a szűcs. A szűcs a hosszú, fürtös gyapjú „magyar juh“ bőréből dolgozik. A bőrt sajátmaga megtöri, megpuhítja, de szőrétől nem fosztja meg. A bőrből kiszabja a férfi vagy női kabátszerű ködmön-nek nevezett ruhadarabot, vagy a pruszlikszerű mellest, továbbá a bő gallérszerű férfi és női subát. Néha a bőr színét barnára vagy sárgára festi, legtöbbször azonban fehéren hagyja és selyem virágokkal gyönyörűen kihímezi. A szűcshímzés sokkal finomabb, mint a szűrhímzés. Egy-egy szép suba kihímezése hónapokig is eltart. Az ilyet természetesen csak a jobbmódú gazdák tudják megfizetni. Szokták a szűcsök a bőrruhákat színes bőrből kivágott és ráapplikált virágokkal is díszíteni. A bőrruhákat rendesen fekete vagy fehér gyapjas prémmel körül beszegik. A szűcsmunkák is tárházai a magyar hímzésornamentikának. Szűcsmunkáinkat a környező nemzetiségek is átvették, de a magyaréhoz hasonló szép munkát sehol sem csinálnak. Sajnos, a szűcsmesterség is pusztulóban van, aminek egyik oka az, hogy a fürtös gyapjas juhbőröket ma már nem tudják beszerezni, mert Magyarországon a merino juh kiszorította ezt az ősi juhfajt, Erdélyből pedig nehéz behozni a bőrt. Mint művészkedő népi kisipart, a szíjjgyártó mesterséget is megemlíthetjük. A magyar, mint lószerető nép, sokat ad a lovára és szereti díszesen járatni. Evégből gyönyörű sallangos szerszámokkal, kantárral, nyereggel, hámmal látja el. A szíjjgyártók csinálják a magyar köznép kedvelt bortartó edényét, a csikóbőrös kulacsot is, mely tudvalevőleg csikóbőrrel van bevonva.

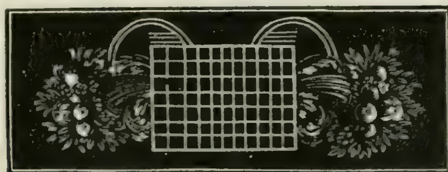
A magyar nép maga ritkán szokott játszani hangszeren, leginkább citerán, furulyán, dudán játszik, ellenben, ha mulatni akar zeneszó mellett, a minden falu végén ott lakó cigányt rendeli maga mellé, aki

bár mind született muzsikus, de saját zenéje nincs, csak magyart tud játszani. A cigány hegedűn játszik, a zenekarból azonban ritkán hiányzik a cimbalom és klarinét. A magyar nép mulató alkalma rendesen télen, lakodalmak idején van. Mikor a gazdasági munka bevégződik, a must kiforr bornak, a disznó meghízik, eljött az ideje a lakodalomnak. A vőlegény és menyasszony a násznép kíséretében feldíszített lovú kocsikon megy a templomba esküvőre. Az esküvőt egy vagy két napig tartó lakodalom követi, melyet helyszűke miatt gyakran az udvaron emelt sátorban tartanak meg. A lakoma a házban folyik, a tánc azonban rendesen a sátorban. A lakodalom a vőlegény házánál történik, de egyidejűleg a menyasszonyi háznál is van mulatság.

A magyar a táncot is szereti. Közismert tánca a csárdás. Lényegében egyszerű tánc, azonban igen tág tere van benne a rögtönzésnek és az egyéni stílusnak. Gyakran tíz táncos pár tízféleképpen járja, cifrázza. A magyar csak párosan táncol, vagy a férfi egyedül férfitáncot jár, karban azonban nem táncol. A férfitánc legszebbike az erdélyi ú. n. legényes, melyet az irodalomban *csürdöngölő*nek emlegetnek s amely ugyancsak próbára teszi a legény ügyességét és erejét. Hasonló tánc az Alföldön és a Dunántúl a toborzó vagy verbunkos.

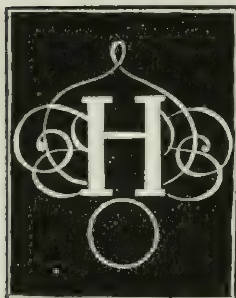
A magyar nép általában erkölcsös. Másvallásúakkal szemben türelmes. Sohasem vakbuzgó. Természetfölötti csodákban nem igen hisz, éppen ezért a babona sincs annyira elterjedve köztük, mint más szomszéd népeknél. Babonás szokásokra leginkább a népi gyógymódoknál, időjóslásnál, születés és halál körül akadunk. A csaknem minden népnél közös hiedelmek náluk is megvannak. Van azonban hitvilágukban egy olyan alak, mely a környező népnél nincs meg, ez a táltos. A táltos az ősi pogányhitnek a papja, a keleti népek sámánja.

A magyar ezer esztendő óta a vele együtt lakó nemzetiségekre is rányomta a maga bélyegét. Tót, rutén, oláh, német, szerb, horvát szomszédaink településében, építkezésében, viseletében, zenéjében, szokásaiban mindenütt megtaláljuk a nagymérvű magyar hatást, melynek mértékét akkor tudjuk pontosan megállapítani, ha a volt nemzetiségeinket a Kárpátokon kívül élő fajrokonaikkal hasonlítjuk össze.

JULES ROMAINS / ÚTI IMPRESSZIÓIM MAGYARORSZÁGRÓL

a az ember Bécs felé közeledik Magyarország felé, nem bukkan semmiféle kiemelkedő földrajzi határra, amely figyelmeztetné, hogy magyar földre lépett. A táj külseje lassanként mégis észrevéteti az utassal, hogy más országba jutott. Az az Ausztria, amelynek körvonalait az új békeszerződések állapították meg: *hegyes* ország. Azt már nem merem mondani, hogy *bérces* ország, mert a Habsburgok évszázados uralma kiölte benne a bércek sas-szellemét. De a hegyeket földi hatalom nem tudja elhordani, azok megmaradtak és mihelyt kitárult előttem a sík táj, előre megéreztem, hogy nemsokára elhagyom Ausztriát.

Magyarországon síkság fogadja az utast, akit csakhamar elfog az Alföld hangulata. Úgy érzi, mintha járt volna már itt. Nem mintha ez az Alföld olyan volna, mint Európa akármelyik síksága. A francia utas ennek az Alföldnek a láttára egy határozott vidékre gondol, a *Brie* vidékére, *Crécy, Nangis* és *Provins* között. Ugyanazok a talaj vonalai, a látóhatár körzete, a fák és bokrok elhelyezkedése a sík alapon. A castiliai síkság sívár képe egészen más. Az északeurópai síkságok körvonalaira, fáira sem gondolhat itt az ember. Ott valami zordság van a tájban, ami itt teljesen hiányzik. Ott az ember azt hiszi, hogy fenyvesek közé ékelt óriási tisztáson jár és a fenyegető erdőről egy pillanatig sem feledkezhetik meg.

Igy jártam magam is. Már-már azt képzeltem, hogy Brieben vagyok,

a *Porte de Vincenne*-től ötven kilométernyire, amikor a vonat ablakából észrevettem egy kövér juhnyájat és egy furcsa, szinte ókori pásztort. És addig néztem a nyájat, amíg fel nem fedeztem, hogy azok a juhok nem is juhok, hanem disznók. Furcsa dolog. Göndörgyapjas disznókat most látok először.

Most végzik a tavaszi munkát ezen a tájon. Itt is, ott is, mindenfelé lovakat látok, kettesével, négyesével befogva a hosszú, nehéz ekék elé. Hát itt vannak azok a lovak, amelyek régen eltűntek a mi nagy boulevardjainkról! A lovak, amelyek már gyermekkori emlékeink közé tartoznak! Nem vesztek ki, csak nemesebb munkát kerestek maguknak! Persze ez a mókás csodálkozás párizsi emberre vall. Eszembe jut, hogy a legrégibb idők óta Magyarország küldte nekünk ezeket az erős, szép, fínom állatokat. Nálunk nem is érezhették jól magukat, rabok voltak, száműzöttek, nem nekik való csúnya robot volt az osztályrészük.

Jobbra-balra fákkal övezett apró tanyák, aminőket *Caux* vidékén látni. Nomád embereket érzek mögöttük, egykor kóbor fajtát, amely gyökeret vert itt, megkapaszkodott kis darab földjén és most már testestőllelkestől összenőtt vele. Még a mult aratásból maradt óriási gabonaasztagok az ország termékenységéről tanúskodnak.

A falvak, amelyeket látok, már nem lepnek meg annyira, mint a gyapjas malacok és a mezei munkába fogott fiakkeres-lovak. Ilyen falvakat Franciaországban is láttam, például *Sologne* körül. Kis vasúti állomás. Méltóságos külsejű uniformisok, nem tudom, katonák-e vagy vasútasok. Akárhogy legyen is, ruhájuk egy már letűnt korra vall. Hosszú, fekete posztóköpenyek, nikkel-gombok, kardok. Megint falvak: alacsony házikók, fehérre meszelt falak, fekete háztetők. A falu közepén temető. A sírok elhelyezésében, a sírkövek és bokrok keveredésében, az egész temető szellemében valami keleti vonást vélek látni. Tovább a róna még símább lesz és kövérebb. A föld csokoládészínű. A parasztok valószínűleg *„fekete föld“*-nek nevezik itt is, mint máshol, de az igazság az, hogy láttam már feketébb talajt is, amikor Szászországból Csehországba utaztam.

A Duna, amelyről már megfeledkeztem, hirtelen felbukkan újra. Talán nem is szélesebb, mint Bécs közelében, de nyugodtabb és itt már hasznos is. Megint elszakadunk tőle és a tájkép is megváltozik. Most dombok jönnek, a föld színe hullámos, a kontúrok tiszták és kissé szomorúak. Úgy képzelem, hogy itt erős szelek szoktak járni, nyáron kegyetlenül tűz a nap, a téli éjszakák világosak és mégis félelmetesek. Évszázadokkal ezelőtt hatalmas erdőségek terülhettek el itt, amelyeknek helyét még nem foglalta el teljesen a földmívelési kultúra. Úgy érzem, hogy ezen a zónán a föld fáradt, nem elég termékeny. Ez az érzés nem is hagy el, amíg Budapest környékére nem érünk.

De megvígasztal az a vidám érzés, hogy lám, milyen messze jutottam már el. A táj is változatosabb lesz. Érdekes falvak lapulnak meg a dombok oldalán. Az egyik olyan, mint valami méhkas. Amaz meg *Breughel* falvaira emlékeztet. Régimódi, kövezetlen út vezet át rajta, kanyargó, mély kocsinyommal. Mintha a mult századból maradt volna itt ez a táj. Régi metszetek, múzeumbeli képek hangulata árad belőle. Az országút tétován görbül jobbra-balra, mint a parasztember írása. Eszembe juttat régi útleírásokat, abból a korból, amikor az utazás még lassú, komoly, sőt veszedelmes dolog volt . . .

Budapest a Dunával együtt a világ legszebb városi tájképét alkotja, amelyet Európában legfeljebb a londoni Themse-part és a párizsi Szajnapart közelíthet meg. Egyébként e városoknak nincs közös vonásuk, csak annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy mind a három lenyűgözően szép, nagyszerű látványt nyujt. Ettől eltekintve Budapest nem emlékeztet sem Londonra, sem Párizsra. Az ember az első pillanatban azt hiszi, hogy hasonló várost nem is látott még sehol. Csak amikor hosszasan elnéztem, akkor ébredt fel bennem lassanként valami homályos emlék: *Lyon* emléke.

A két város hasonlósága igazán nem feltűnő, sőt talán alig igazolható, képük mégis, akaratlanul is, összekapcsolódott bennem. Azóta újra jártam Lyonban is és megcsináltam bizonytalan érzéseim ellenpróbáját. Meggyőződtem róla, hogy nem tévedtem. Ha a hasonlóságot fel akarjuk fedezni, nem szabad észrevennünk, hogy Lyont két folyó öntözi. Úgy kell vennünk, mintha a Saône és a Rhône ott összeolvadt volna, de nemcsak a folyó szélességét, hanem Lyon városának a terjedelmét és fényét is meg kell nagyítanunk gondolatban. E merész képzeletbeli operációk elvégzése után (az emberi fantázia vakmerőbb ugrásoktól sem riad vissza) észre fogjuk venni, hogy *Fourvières* megfelel Budának, míg Lyon többi része Pesttel lesz azonos.

A két város arcának összehasonlítását az érzések titokzatos hullámai is alátámasztották bennem. Mindkét városban megéreztem a szárazföld lelkét, a belső fekvést, az elzártságot és mindazt, ami ezekhez kapcsolódik. A folyó még olyan messze van a tengertől, hogy maga sem gondol még rá és az ember gondolatait sem tereli a végtelen víz felé. És mégis: itt is, ott is, a folyó olyan széles, olyan nyugodtan hömpölygő, mintha már célhoz ért volna és nem kellene még sokáig vándorolnia, hogy betöltse hivatását.

Természetesen Budapest struktúrája sokkal egységesebb és moder-

nebb, mint Lyoné. A magyar főváros gyorsan megnőtt és kifejlődött. Pest, amely a nagyobbik és fontosabbik rész, jóformán csak a tizenkilencedik században született meg, sőt mindent a háború előtti ötven évnek köszönhet. E fiatal kornak nagy előnyei vannak: tiszta alaprajz, kényelmes úthálózat, szép középületek. A város sehol sem szűk vagy zsúfolt. És megvan az a képessége is, amely a legfontosabb minden modern város számára: további terjeszkedésre is képes, fejlődésének nincsenek gátjai jóformán semmi irányban sem. Ezekkel az előnyökkel bizonyos hátrányok is járnak. A városnak nincs meg az érettsége, a sűrű központi forgalom is hiányzik belőle. Legfőbb útvonalaiban is van valami hézagosság. Olyan, mint az eukaliptusz-fa. Itt minden gyorsan nőtt ki a földből, még a legmonumentálisabb házak is. Sebtében választották meg az épületek tervét, stílusát, ornamentikáját. Nem töprengtek rajta sokat, nem próbálták összhangzásba hozni a környezettel. Egy-két kisebb részlettől eltekintve, az épületeknek nem volt idejük arra, hogy magyar típussá fejlődjenek. Ha az ember Buda ódon utcáin sétál és látja, hogy a magyar ízlés milyen fínom egyéni árnyalatokkal gazdagította a XVIII. századbeli európai építészet stílusát: akkor szinte sajnálja, hogy Pest olyan gyorsan nőtt ki a földből a XIX. században, fokozatos fejlődés helyett.

A város forgalma, mozgása és lakossága jobban megőrizte egyéni jellegét, mint az épületei. Érzem, hogy egy földmívelő nép fővárosában vagyok. Sok vidékit látni, amint lassan ballagnak az utcán, óvatosan felszállnak a villamosra, a kirakatokat nézik és vásárlásra készülődnek. Nyugodtak. Otthon vannak, akárcsak az *auvergni* parasztok, ha felmennek *Clermontba.* Még az elegáns utcák tömegében is felbukkan itt-ott a vidéki jelleg. A város szívében, egy kápolna előtt, néhány lépésnyire a legnagyobb árúháztól, két parasztasszony térdel a járdán és imádkozik. A tipikus modern nagyvárosi polgárok közé félig elvárosiasodott emberek keverednek: gazdálkodók, vidéki kereskedők, akik féllábbal itt vannak, féllábbal meg falun. Sok a pirospozsgás, egészséges, napbarnított arc.

De nehogy azt gondolja valaki, hogy Budapest nélkülözi a kultúra kényelmét és kifinomult örömeit. Szó sincs róla. Például a színházi élet különösen fejlett, magasabb fokon áll, mint bárhol. Elsőrangú színházi előadásokat láttam itt. A rendezés, a színészek mozgása, a játék biztonsága a legmagasabb művészetre vall. Csupa lélek, csupa igazság. Némely színészük Európa legnagyobb művészeivel vetekedik, az összjáték is az átlagos színvonal fölé emelkedik. Kétségtelen, hogy Magyarország nemcsak a költők és muzsikusok hazája, de a kiváló színészeké is. Arcuk mozgékony, mint az olasz aktoroké, anélkül, hogy ez játékuk komolyságának és mélységének a rovására menne. A közönség pedig olyan lelkes odaadással figyelt rájuk, amilyent nálunk hiába keresnénk. Ez a publikum — legalább egy időre — eltűnt a mi színházainkból. Bezzeg itt nem

irtóznak a komoly dolgoktól, nem riadnak vissza a szenvedélyek erőteljes ábrázolásától. A magyar közönségben van valami őserő, amely kiveti magából a frivolságot és a posványosságot. Erre mindenki azt fogja mondani: nem csoda, hiszen ez a nemzet nagy megpróbáltatások áldozata volt. De igazságtalanság az erények forrását a balsorsban keresni. Az a nép, amely silány szórakozásra hajlamos, a legnagyobb csapások közepette sem változik meg. Akinek nincs lelke, az a bajban sem válik nemesebbé.

Alig ismerjük azokat a sorscsapásokat, amelyek Magyarországot érték, vagy ha ismerjük, nem gondolunk rá, nem törődünk vele. Ennek bizonyságát akkor láttam, amikor utazásomról hazatértem. Egy barátom, aki művelt, sőt tudós ember, azt kérdezte tőlem: *„Magyarországon volt? Hallom, hogy elvesztették a területük negyedrészét, igaz-e?“* Ez az elveszett „negyedrész“ valóban az ország kétharmad részét is meghaladja. Valljuk be, hogy még azok a franciák is, akik legkevésbbé szeretik Magyarországot, lelkiismeretlen bűnnek tartják egy ország ilyen mérvű megcsonkítását. Ha csak nagyjából ismertük volna ennek az ügynek a hátterét és tényeit, más emberekre bíztuk volna a rendezését.

Megnyugtathatom azokat, akik most idegesen felszisszennek: nem akarom ezt a kérdést megvitatni. Nincs rá terem és nem érzem rá magamat illetékesnek. Ebben a cikkben csak impresszióimról számolok be. De nem tehetek róla, ha olyan impressziókhoz is eljutottam, amelyek egészen más természetűek, mint azok, amiket eddig elmondtam.

Amikor a helyszínén értesültem arról, hogy milyen mértékű volt Magyarország megcsonkítása, első érzésem a csodálkozó megdöbbenés volt. A művelt emberek osztályába tartozom, figyelemmel kísérem a külpolitikai eseményeket is, számtalan cikket és tanulmányt olvastam azokról a nemzeti problémákról, amelyeket a háború megoldott vagy súlyosabbá tett. De sejtelmem sem volt arról, hogy Magyarország területe 1927-ben egy harmadát sem teszi ki annak, ami 1914-ben volt. Rosszul informáltak-e valamennyiünket, vagy csak én voltam szórakozott? Én volnék az egyetlen francia, aki nem tud erről? Ha így van, akkor is érdekes és furcsa. Hogy van ez? Hogy történt ez? Miért van ez így?

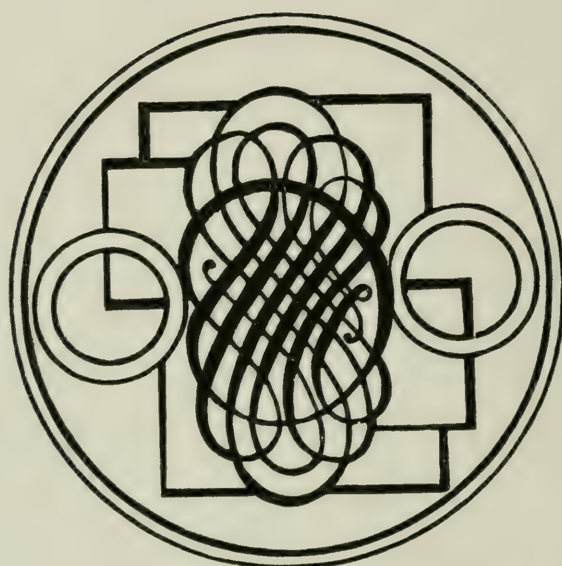
A második benyomásom ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következő: A háború óta bejártam a legtöbb európai államot, de Magyarország az egyetlen ország, ahol a kétségbeeséssel határos, igazi, mély keserűséggel találkoztam. Más országok is a legyőzöttek közé tartoznak, más nemzetekből is letéptek egy részt, más népek is igazságtalannak tartják a békét. Mások sem titkolják, hogy jóvátételben reménykednek és sorsuk

enyhítését várják. De másutt az emberek optimizmusa és életkedve, újabb politikai sikerek reménye, vagy egyszerűen a nemtörődömség enyhíti a haragot, háttérbe szorítja, megfosztja aktuális valóságától, többé-kevésbbé szónoki frázissá enyhíti, melyet inkább az elméleti gondolat táplál, nem a közvetlen érzés. Ellenben a magyarok minden idegszála a haragtól feszül és a bánattól reszket. A leghevesebb indulattól a rögeszme-szerű csendes konokságig: ez a probléma foglalkoztat mindenkit Magyarországon. Ez persze nem érv az ügy mellett vagy ellene. Ez csak puszta tény. De olyan tény, amin érdemes gondolkodni.

Harmadik benyomásom az a rokonszenv és becsülés, amely a magyarság iránt támadt bennem és amely alól nem vonhatja ki magát senki, aki e nemzethez megértéssel közeledik. Nem hiszem el, hogy ez a nép megbocsáthatatlan bűnöket követett volna el. Lehet, hogy gőgös volt néha, lehet, hogy néha bizonyos tekintetben kíméletlenül járt el. De ne felejtsük el, hogy a magyarságban Európa egyik legrégibb kultúrája él és folyton védekezésre kényszerült a Kelet ellen, melynek kebeléből származott. Úgy védekezett, ahogy tudott, egyéb fegyverek közt gőgösséggel is. Egy intelligens magyar ember furcsa akcentusával ezt mondta nekem: „Értse meg jól — nálunk megváltozott a régi ige — a mi számunkra minden világosság Nyugat felől jön. Vegyük csak a kommunizmust. Ha Franciaországból eredt volna, ha a francia szellem formálta volna át: nem lettem volna ellene. De hogy keleti barbárok, műveletlen muzsikok példáját kövessük . . .“ A mondatot az ajkak egy olyan mozdulata fejezte be, amelyet nem tudok érzékeltetni.

A magyar büszkeség ellenséges érzéseket keltett a magyarság szomszédaiban, de nem irányul a franciák ellen és bennünket nem is bánthat. Egyébként is megérthető és megbocsátható. Nem maradhat el semmilyen népnél, amelynek évszázadokon át védenie kell a kultúráját nemcsak barbár támadások ellen, de minden befolyással és keveredési veszedelemmel szemben is. És ne felejtsük el, hogy az a civilizáció, amelyet a magyarságnak meg kellett védelmezni, a mi civilizációnk. A magyarok, még a legegyszerűbb emberek is, nagyon jól tudják, hogy ők keleti származásúak. Saját akaratukból, szánt-szándékkal ragaszkodnak Nyugat eszmevilágához és jogosan elvárhatják, hogy ez a ragaszkodás nemes, lovagias kapcsolatot létesítsen köztük és közöttünk.

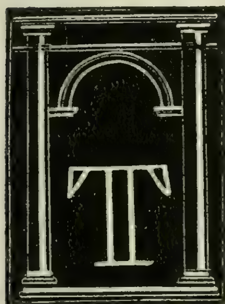
HARMADIK RÉSZ

MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM

DR. BALASSA JÓZSEF / A MAGYAR NYELV

Több mint ezer éve él Európa keleti részén, a Duna és a Tisza völgyében s a Kárpátok alján egy nép, amelynek nyelve szókincs, szerkezet és egész alakulata tekintetében eltér az őt minden oldalról körülvevő indogermán nyelvektől. A magyar nép az Uralhegység nyugati lejtője alatt elterülő vidékről indult útnak évezredekkel ezelőtt, elszakadva fajrokonaitól, új hazát keresve délnyugat felé ismeretlen vidékeken és vitte magával legbecsesebb szellemi kincsét, a magyar nyelvet.

A magyar nyelv a nagy urál-altaji nyelvcsoport finn-ugor ágának egyik tagja; legközelebbi rokonai az Oroszország területén élő vogul, osztják, zürjén és votják nyelvek. A rokon népek közül önálló államot tudott alkotni a magyaron kívül még a finn és az észt nép. A finn-ugor nyelveket beszélő népek egymástól elszakadva, a történelem és a szellemi fejlődés legkülönbözőbb fordulatain mentek keresztül; műveltségi fokuk, életmódjuk, jellemük és gondolkozásmódjuk ma rendkívüli módon eltér ugyan egymástól, de megmaradt mint összekötő kapocs a közös eredetű nyelv szókincsének eredeti tartalma és szerkezetének közös vonásai. Ez a különszakadt magyar nyelv nagy vonzóerőt gyakorolt minden népre, amely vele érintkezett s törökök és szlávok, kunok és jászok, megtanulva a nyelvet, beleolvadtak a magyar népbe s a századok folyamán eggyé forrottak s megalkották a magyar nemzetet. S ez a magyar nemzet, történetének minden vihara között, kitartó hűséggel és rajongó lelkesedéssel ragaszkodott ősei nyelvéhez és sem politikai elnyomás, sem az idegen

kultúrák csábításai nem tántorították el tőle. Ez a hűség és ragaszkodás a nyelvhez tette lehetővé, hogy az összes rokonnépek közül a magyar tudott leggazdagabb, legvirágzóbb irodalmat teremteni s hogy nagy költőink és íróink műveiben élvezhetjük a magyar nyelv szépségét s minden más nyelvvel versenyezni tudó kifejező erejét.

A világon számtalan nyelv él, s ezek nemcsak abban különböznek egymástól, hogy más-más szavakkal jelölik meg a dolgokat és a fogalmakat, hanem a nyelv szerkezete, a gondolatok kifejezésének módja is a legváltozatosabb képet tárja elénk. A nyelvbeli kifejezés módja összefügg mindig az illető nép lelki világával, gondolkozásmódjával, érzéseivel, sőt néha erkölcsi felfogásával is. A nyelven keresztül belepillanthatunk az illető nép lelkébe, megítélhetjük műveltségét, következtethetünk életmódjára, egész szellemi habitusára. Ilyen szempontból igyekszünk jellemezni a magyar nyelvet, bemutatni szerkezetének legsajátosabb vonásait, szembeállítva más művelt nyelvek sajátosságaival és végigkísérni szókészletének történetén a legrégibb korszak egyszerű életmódjától a műveltség, az állami és a gazdasági élet mai fejlettségéig.

Az élő nyelvnek egyik legjellemzőbb, legfeltűnőbb sajátsága a *kiejtés*, az egyes hangok képzése s az összefüggő beszéd zenéje, a hangsúly és a hanghordozás. Az idegen, aki először hall valamely nyelvet, semmit sem ért a tartalmából s csak a kiejtés zenei elemei alapján alkot magának képet az illető nyelvről. A magyar nyelv kiejtésének három nagyon jellemző vonását kell kiemelnünk. Az egyik a magánhangzók és a mássalhangzók kellemes váltakozása, a germán és szláv nyelvekben gyakori mássalhangzótorlódás hiánya, s ez a kiejtést lággyá, könnyűvé teszi. A másik sajátság a magánhangzók illeszkedése, harmóniája; a kiejtésnek egy olyan törvénye, mely több más urál-altaji nyelvben is megvan, mint pl. a finnben és a törökben. A magyar szavakban ugyanis vagy csak mély *(a, á, o, ó, u, ú)* vagy csak magas magánhangzók *(e, é, i, í, ö, ő, ü, ű)* fordulnak elő s a ragoknak és képzőknek is rendesen két vagy három alakjuk van, melyek a hangrendi illeszkedés törvényei szerint tapadnak a szóhoz. Pl. *ad, adás, adogatás, adós, adósság* stb; *kér, kérés, kéregetek, kérelem* stb. A történelmi fejlődés folyamán, különösen idegen szavak átvételével némileg megzavarodott a hangrendi illeszkedés tisztasága és ma az *i, í,* néha az *é* és az ú. n. zárt *e*, noha magashangok, előfordulhatnak mélyhangú szavakban is, pl. *király, céloz, leány*. Azonban még ma is áthatja az egész magyar szóragozást és szóképzést a magánhangzóknak ez a harmóniája, a magyar nyelv zenéjének az a jellemző sajátsága, hogy a szó első tagja megüti az alaphangot s ehhez igazodik azután az egész szó hangzása. A magyar nyelv kiejtésének harmadik jellemző vonása: a hangsúlyozás, a hanghordozás módja. Ebben a tekintetben is kiemelkedik a szó első tagjának nagy fontossága. A magyar nyelvben ugyanis minden

szónak vagy több szóból álló összefüggő szócsoportnak, az ú. n. szólamnak első tagja hangsúlyos, ez emelkedik a hang erejével, nyomatékával a többi szótag fölé. Az első, legnagyobb nyomatékú szótag után egy gyengébb és egy ennél kissé erősebb nyomatékú szótag váltakozik egymással a szó végéig. Tehát a magyar hanghordozás olyan, mint egy hullámzó mozgás, melynek legerősebb hulláma az első szótag s azon túl kisebb-nagyobb hullámok sorakoznak szabályszerűen egymás mellé. Ez a hanghordozásmód élesen megkülönbözteti a magyar kiejtést az indogermán nyelvek hanghordozásától. A germán nyelvekben, a németben, az angolban a hangsúly erősen kiemel egy szótagot a szó belsejében, a többi szótag hangsúlya eltörpül mellette. És akármelyik szótag lehet ez a kiemelt rész. A francia nyelv hanghordozása a szó vége felé hullámzik dallamosan és itt emelkedik legmagasabbra. Az olasz hanghordozás hasonlít aránylag legjobban a magyarhoz, csakhogy a kiemelt szótag ritkán az első, hanem leggyakrabban az utolsóelőtti vagy az utolsó szótag. A magyar kiejtésnek ez a három sajátossága, a magánhangzók és a mássalhangzók arányos váltakozása, a magánhangzók illeszkedése és a nagyobb ellentétek nélküli egyenletes hangsúly teszi a nyelvet az idegen fül számára is olyan lággyá és dallamossá.

A magyar nyelvnek az a sajátsága, hogy a szó eleje a legfontosabb s ez emelkedik jelentőség tekintetében a többi fölé, a magyar nyelv *alaktani szerkezetének* is egyik legjellemzőbb vonása. Az indogermán nyelvekben a főnevet körülveszik a prepozíciók és a névutók, hozzájárulnak ragok, átalakul a szótő, hogy a szó elhelyezkedhessen a mondatban. A magyarban minden olyan nyelvtani elem, mely a szónak mondatbeli helyét jelöli ki s a többi mondatrészhez való viszonyát állapítja meg, a főnév után következik. Pl. a németben így mondjuk: *in dem Hause,* az angolban *in the house,* a franciában *dans la maison,* a magyarban ellenben: *a ház-ban.* S a szó minden mondatbeli viszonyát a szó után következő rag vagy névutó jelöli: *a ház-hoz, a ház mellé, a ház mögött* stb. Ugyanígy van a birtokos kifejezésekkel is. A német azt mondja *mein Haus,* az angol *my house,* a francia *ma maison;* a magyarban megmarad elől a főnév s utána következik a birtokos személyrag: *ház-am, ház-ad* stb. A többesszámot és a tárgyat az indogermán nyelvek részben a névelő, részben a szótő változásával jelölik; a magyarban a változatlan tőhöz járul a többesszám képzője, a tárgy ragja: *ház-ak, ház-at.* Ahol a magyarban a szótő megváltozik, az pusztán hangtani változás, rendesen a régi szótő megőrzése a ragok, képzők előtt, mint pl. *ló* és *lov-ak, kéz* és *keze*-k. S a szó vagy szócsoport elejének fontossága irányítja az egymáshoz tartozó szavakból álló kifejezések alakulását is. Ez az oka, hogy a tulajdonnevekben a családnév megelőzi a keresztnevet, az állást, a rangot, a címet jelölő szavakat. A magyarban azt mondjuk: *Nagy János ügyvéd úr,* németül:

Herr Rechtsanwalt Johann Nagy, franciául: *Monsieur l'avocat Jean Nagy.* Tehát a szavak sorrendje ép az ellenkező; kezdjük a legfontosabbal, a család nevével, ezt követi a keresztnév, evvel a kettővel megjelöltük az egyént, azután következik a mellékesebb, a foglalkozás, s végül mint legjelentéktelenebb, a megtisztelő *úr* címzés. A nyelv szerkezetének ebben a sajátosságában van valami keleti nyugalom, mely mindig egyformán a legfontosabbal kezdi mondanivalóját s amellé sorakoztatja mindazt, ami ennek közelebbi meghatározására szolgál. De megvan benne a logikus gondolkozásnak, a fontosság, a jelentőség megérzésének a jele is.

Erről a logikus gondolkozásról tesz tanuságot a magyar nyelv szerkezetének egy másik sajátossága, t. i. az, hogy a helyi viszonyok három irányát következetesen és világosan meg tudja jelölni. A helyet jelentő ragoknak, névutóknak és határozóknak mindig három alakjuk van, amelyek az irány három kérdésére felelnek: hol? honnan? hová? Pl. *-ben -ből, -be; előtt, elől, elé; alatt, alól, alá.* S a helyhatározásban a hangrendi illeszkedés is segítségére van a nyelv világos, logikus szerkezetének. A mutatónévmásnak és igen sok határozónak ugyanis két alakja van, egy magashangú és egy mélyhangú. Ezek közül a magashangú mindig közelre, a mélyhangú mindig távolra mutat: *ez az, itt ott, innen onnan, ide oda, erre arra* stb.

A névszók használatának még két eredeti sajátosságát emeljük ki. Az egyik a nyelvtani nemnek teljes hiánya. Nemcsak abban mutatkozik ez, hogy nincs a nemi különbségnek megfelelően két vagy három névelő, hanem a névmások használatában sincs nemi különbség. A német *er, sie, es,* a francia *il, elle,* az angol *he, she, it,* a magyarban egyaránt *ő* vagy *az.* A nemi különbség helyébe egy fontosabb vonás, az élőlény és az élettelen tárgy, az ember és az állat megkülönböztetése lép, mert az *ő* élő egyénekre, az *az* állatra és tárgyra mutat. A nemi különbség nyelvtani formája teljesen hiányzik a magyar nyelvből, s ha az embereknél és állatoknál meg kell különböztetni a nemeket, ez mindig külön szóval történik. A másik sajátosság, melyre rá akarunk mutatni, az egyes szám sokkal általánosabb, gyakoribb használata, mint más nyelvekben. Számnév után mindig egyesszámban marad a főnév *(tíz ember),* mintha úgy gondolkozna a nyelv, hogy a számnév eléggé megjelöli a többséget, felesleges még a főnevet is többesszámba tenni. Az egy csoportot alkotó tömeget is rendesen egyesszámban mondjuk: *almát, virágot szed, tojást árul, szőlőt vettem, bútort akarok venni.* A páros testrészeket egységesnek, egynek fogja fel a magyar nyelv és egyesszámban beszél róluk: *felemelte szemét, kezébe tette le sorsát, saját fülemmel hallottam.* Az egyik testrészt magát csak félnek tekinti a nyelv, ezért mondjuk: *fél szemére vak, féllábú koldus, félvállról vette a dolgot, fél kezébe kapta, fél füllel hallottam.*

Az igeragozás és igeképzés világossága és gazdagsága szintén jel-

lemző vonása a magyar nyelvnek. Az igetőhöz járulnak az idő és a módjelek s ezt követik a személyragok. Nem az igeidők sokasága teszi gazdaggá a magyar igeragozást; sőt ellenkezőleg, ebben a tekintetben erősen leegyszerűsített, logikus gondolkodásra valló rendszert találunk. A mai magyar nyelv csak három időalakot ismer: a jelent, a multat és a jövőt *(irok, írtam, írni fogok)*. Az igemódok közül is csak a legvilágosabbakat, a beszéd tartalmának kifejezésére legszükségesebbeket ismeri: az elbeszélés egyszerű alakját, a jelentő módot, *(irok, kérek)*, a parancsot kifejező felszólító módot *(írj, kérj)* és a feltételes cselekvést, óhajtást kifejező feltételes módot *(írnál, kérnél)*. A magyar igeragozásnak különös jellemző vonása, ami erősen megkülönbözteti az indogermán nyelvektől, a tárgyas igeragozás; a ragozásnak az a képessége, hogy egyes személyragokkal az igén meg tudja jelölni az alanyon kívül a határozott tárgyat is: *írom, írod* (a levelet), *kérlek, várlak* (téged, titeket).

Az igeképzés is visszatükrözi a magyar nyelvnek azt a már említett jellemvonását, hogy a szótőhöz csatlakoznak a különféle nyelvtani viszonyokat kifejező elemek. Amit az indogermán nyelvek csak két-három szóval tudnak kifejezni, arra a magyar nyelvnek gyakran egy szó is elég. Erről tanuskodnak a műveltető és a ható igék. *Er kann schreiben, he can write, il peut écrire,* magyarul így van: *írhat.* Ezt is: *schreiben lassen, faire écrire, to let write,* magyarul egy szóval mondjuk: *iratni.* S a tárgyas ragozás is lehetségessé teszi, hogy egy szó sokat foglaljon magában, pl. ezt az egy szót: *láttalak,* más nyelvek csak négy szóval tudják kifejezni: *Ich habe dich gesehen, I have seen you, je vous ai vu.*

Minden nyelv szókészlete magában rejti az illető nép összesűritett történetét. Megláthatjuk benne ősi életmódját, kezdetleges műveltségét; megelevenednek előttünk a történelemelőtti korok vándorlásai, a barátságos és ellenséges érintkezések a szomszédos népekkel, a foglalkozás, az életmód változása, a műveltség, az állami és vallási élet fejlődése. Mindezt kifejthetjük a szókészlet megkövült emlékeiből, a szavaknak egymás fölé rakódott rétegeiből, épúgy, mint ahogy a geológus a föld rétegeiből meg tudja állapítani az állati és a növényi élet történetét.

Azok a szavak, amelyek a rokon finn-ugor nyelvekkel közösek, tehát a magyar nyelv ősi szókincsét alkották, egy egyszerű, patriarchalis, állattenyésztéssel és vadászattal foglalkozó nép szellemi állapota mellett tanuskodnak. A családtagok nevei ehhez az ősi szókészlethez tartoznak: *atya, anya, nő, fiú, férj, vő, meny, ángy;* továbbá a testrészek nevei: *fő, fej, haj, szem, fül, fog, nyelv, kéz, váll, mell, szív, máj* stb. A természet jelenségeit is meg tudta nevezni saját szavaival: a vizet, a tüzet, a jeget, a felhőt; a folyónak eredeti régi neve volt: *jó.* Az állatok közül ismerte a lovat, az ebet, a nyusztot, a sült (süldisznó), a halat, a ludat, a lepkét, a férget; a növényvilágból a fát és részeit, a kérget, a gyökeret; az ás-

ványvilágból az ólmot és a követ. Az ősi szókincshez tartozó szavak a halászat köréből a *háló*, a vadászat köréből a *nyíl*. Ismerték a legegyszerűbb élettel összefüggő cselekvéseket: *ad, jön, megy, visz, él, hal, ég, fáz*-ik, *fed, em*-ik (a. m. szopik, v. ö: emlő, csecsemő), *köt, sző, fon, varr*, stb. A legegyszerűbb tulajdonságok neveit is ismerték: *hosszú, könnyű, sovány, vékony, új, jó, rossz, meleg, nyers, mély* stb.

Erre a primitív szókincsre rakódott századok folyamán az idegen szavak számos rétege, amint új életmódba jutott és új műveltséggel gyarapodott a magyar nép. Ezek az ősrégi időkben átvett idegen szavak teljesen hozzásímultak a magyar nyelv hangalakjához, úgyhogy igen sok esetben csakis a kutatók éleseszű elemzése tudja kimutatni a szavak eredeti forrását. A legrégibb idegen elemek még az ázsiai korból valók, a Kr. előtti III. századnál régebbi időből, amidőn iráni népek (ó-perzsa, zend) szomszédságába jutott a magyar, más finn-ugor népekkel együtt. Ekkor tanulta meg tőlük az arany, az ezüst ismeretét, iráni eredetűek a *mező, méz, méh* szavak és a számnevek közül a *tíz, száz, ezer*. Nagy átalakító hatással volt a magyar nyelvre a hosszú ideig tartó érintkezés és részben összeolvadás egy törökfajú néppel, amely a bolgár törökségnek egy ága volt s a mai csuvas nyelvnek közeli rokona. Ez a török hatás már a Kr. u. III. században kezdődött s egész a IX. századig tartott. A magyar nép ebben a korszakban nagy átalakuláson ment keresztül, mert megtanulta ettől a török néptől a földművelést és az állattenyésztés új ágait. Ezáltal számtalan új szóval gazdagodott a magyar nyelv. Az állatok nevei közül ekkor jutottak be a magyarba a *béka, bika, borjú, disznó, ökör, tinó, ünő, kecske, tyúk* stb. A növények nevei közül: *árpa, búza, borsó, bors, kender, gyümölcs, mogyoró, szőlő* s a földműveléshez tartozó szavak közül: *szérű, karó, boglya, eke, sarló, tarló, arat, szűr* és a *bor*. A szerszámok és egyéb házieszközök nevei közül: *balta, bicsak, bölcső, kancsó, korsó, tükör, gyertya, gyűszű, kantár, gyeplő, gyöngy stb.* S ekkor ismerkedett meg a magyar nép a *tenger*-rel is.

Ez az életmódjában és szókincsében erősen átalakult magyar nép a IX. század végén jutott el a Tisza és a Duna vidékére s új, állandó hazát alapított a már századok óta vándorló magyarság. Itt nagy tömegben talált szláv lakosságot, amely ezentúl együtt élt vele, megtanulta a hódítók nyelvét s idővel teljesen beolvadt a magyar népbe. Ettől a szláv néptől tanulta meg a magyarság a fejlettebb földművelést, az egyhelyben lakást, az állami élet kifejlesztését, több iparágat és tőlük vette át a kereszténységet. Természetes, hogy ez a nagy műveltségi hatás mély nyomokat hagyott a magyar nyelv szókincsében és alig van fogalmi kör, melyben ne találnánk legalább néhány szláv eredetű szót. Szláv eredetű szavak: *keresztény, pogány, pap, barát, apát, püspök, apáca, oltár, kereszt, karácsony*, továbbá: *király, császár, bán, vajda, ispán, bajnok, vitéz, zászló;*

a földművelés és ipar számos szava: *borona, rosta, barázda, parlag, kazal, széna; kovács, takács, molnár, mészáros;* a fejlettebb háztartás szavai közül: *konyha, pince, pitvar, asztal, pecsenye, ebéd, vacsora, uzsonna;* az állatok nevei közül: *medve, macska, kakas, jérce, harcsa, kecsege* stb., a növények nevei közül: *gabona, zab, rozs, lencse, bab, dinnye, szilva, cseresznye* stb.

A királyság megalakulásával állandóbb lett a magyar nép élete, beleilleszkedett az európai államok közösségébe s műveltség tekintetében együtt haladt a szomszédos német és olasz néppel; művelődésére nagy hatással volt még a klasszikus és a középkori latinság is. Ezeknek a hatása is meglátszik a magyar nyelven, sok német, olasz és latin szó jutott a nyelvbe, de ez a hatás most már nem volt olyan mélyreható, olyan gyökeres, mint a megállapodás, a letelepedés első századaiban.

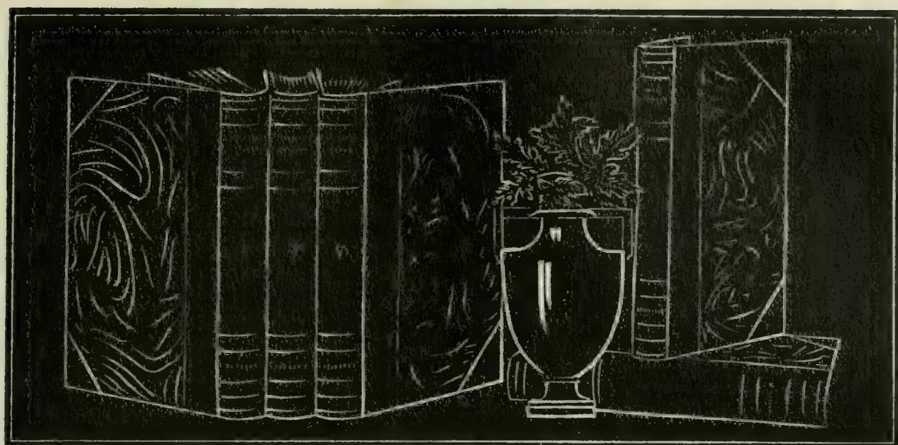
Hogy a magyar nemzet olyan gazdag és sokoldalú irodalmat tudott teremteni, ebben nagy része van a magyar nyelv szókincsbeli gazdagságának. Mert nemcsak idegen elemekkel tudott gazdagodni a magyar nyelv, hanem a szóképzés könnyűsége és változatossága, a szavak világos összetétele is bővítette a nyelv szókészletét. Lehetetlen kísérlet számszerint megállapítani valamely nyelv szókincsbeli gazdagságát, mert hisz minden nyelv tartalma csaknem napról-napra változik; új szavak keletkeznek vagy jutnak forgalomba, mások elavulnak, kihalnak. S kérdés az is, hogy az idegen szavak közül, amelyeket az élőnyelv használ, melyiket tekinthetjük már az illető nyelvhez tartozónak s melyiket nem. Tehát nem pontos számként, csak hozzávetőleges tájékozásul említjük meg, hogy a Czuczor és Fogarasi által készített Magyar Nyelv Szótára 110.000 cikkből áll. Az igaz, hogy ezek között sok ma már nem élő s akkor is csak erőszakosan képzett szó van. A M. T. Akadémia egy Címszó-jegyzékben összegyüjtötte az 1900-ig megjelent fontosabb magyar szótárak szóanyagát; ez 122.000 szót tartalmaz. Ebben benne vannak a régi nyelv ismert szavai és a nyelvjárásokból összegyüjtött szavak is. A magyar szókincsnek egyik legtermékenyebb gazdagítója a szóképzés nagy könnyűsége és változatossága. Csak az igeképzés nagy gazdagságára akarunk rámutatni, a magyar nyelvnek arra a sajátosságára, hogy a cselekvés minden formáját, a szenvedő és a visszaható igét, továbbá azt is, hogy mással végeztetjük a cselekvést (műveltető ige), vagy a cselekvés lehetőségét (ható ige) képzővel fejezi ki, nem pedig összetétellel, körülírással, mint más nyelvek. Nézzük az *ad, véd* igék alakjait: *adatik, adódik, adat, adhat; védetik, védekezik, védet, védhet.* Képzővel fejezi ki a magyar nyelv azt is, hogy a cselekvés csak egyszer vagy gyakran történik; ilyen igepárok: *dobban* és *dobog, csattan* és *csattog, harsan* és *harsog, emelint* és *emelget, szökken* és *szökdös.*

A szavak jelentésének finom árnyalataira igen gyakran külön-külön

szava van a magyar nyelvnek. Az öregség kifejezésére a mellékneveknek egész sora szolgál, melyeknek mindegyike más-más árnyalatot fejez ki: *öreg, vén, agg, koros, idős* élő lényekre vonatkozik, *régi, ó, avult, ócska* tárgyakra. A szeretet kétféleségének kifejezésére csak a magyar nyelv fejlesztette ki a *szeretet* és a *szerelem* szót, hogy megkülönböztesse a rokoni és baráti vonzalmat a két nem közötti mélyebb érzelemtől. A rokonsági viszonyban a korkülönbséget tekinti a magyar nyelv a legfontosabbnak, ezért külön szava van a *bátya* és *öcs*, a *néne* és *húg* számára az idegen *Bruder* és *Schwester, brother* és *sister, frère* és *soeur* szavakkal szemben; míg ezek az öszefoglaló elnevezések nem voltak meg a magyar nyelvben s csak a nyelvújítás kora csinálta a *fivér* és *nővér* szavakat.

A magyar nyelvnek még egy érdekes vonására kell rámutatnunk; arra, hogy noha vannak nyelvjárási különbségek az egyes vidékek nyelve között, az eltérés köztük sehol sem olyan nagy, hogy a kölcsönös megértést megnehezítené. A francia, olasz, angol, német nyelvjárások közt igen gyakran olyan nagy különbség van, hogy a különböző vidékről valók egymást meg sem értik. A magyar a magyart mindenütt megérti, akár a Dunántúlon, akár a Tisza vidékén, akár Erdély bércei között született. A magyar nyelvnek ez az egysége egyúttal legszebb szimboluma a magyar nemzet történeti és természetes egységének.

CSÁSZÁR ELEMÉR / A MAGYAR IRODALOM JELLEMZŐ VONÁSAI

it jelent a magyar irodalom a művelt Nyugatnak? A legfontosabb kérdés ez, ha irodalmunkat nem a maga nemzeti körülhatároltságában tekintjük, hanem mint integráns részét az egyetemes emberi szellem életének. Könnyen megkapjuk rá a feleletet, ha irodalmunkra is alkalmazzuk a világirodalmi érték kritériumát. Nem kell mást tennünk, mint megállapítani, mit adott a magyar szellem irodalmi téren az európai közműveltségnek, mennyi és milyen magyar irodalmi alkotás lett része a világirodalomnak. Az eredmény nagyon lehangoló. Milyen magyar műveket ismernek külföldön, milyen magyar könyvek élnek a művelt Nyugaton? Petőfi költeményei, Madách Imre *Ember tragédiája,* Jókai és Mikszáth Kálmán regényei, Herczeg Ferencnek egy-két s Molnár Ferencnek sok drámája, valamint egy csomó újabb magyar színmű. Együttvéve sem sok s irodalmunk súlya a világirodalom egészében nagyon csekély.

Ez az ítélet ma még megföllebbezhetetlen, de — még ha objektív mérőeszközről történt is a leolvasása — igazságos-e? Érezzük, sőt bizonyítani is tudjuk, hogy nem. Irodalmunk nagyobb szerepre volna hivatva a világirodalom színpadán, mint amilyen neki jutott, de valami végzetes erő megbénítja expansióját, s irodalmunknak világirodalmi viszonylatban is elsőrangú alkotásai nem tudták magukra vonni a művelt világ figyelmét. A XVI. századi Balassi Bálint páratlanul szubjektív katona-

dalai és szerelmes énekei, a romantika magyar vezéregyéniségének, Vörösmarty Mihálynak, fönséges hazafias énekei és reflexiv költeményei a maguk idejében Európa-szerte számot tehettek volna; Zrinyi Miklós gr. fönséges éposza (1651), Csokonai erőtől duzzadó kómikus éposza, a *Dorottya* (1802), Katona József tiszta és teljes tragikumú nemzeti drámája, a *Bánkbán* (1822), állják a versenyt koruk legjelesebb külföldi párjukkal; Arany János epikája pedig a művészetnek ugyanazt a magas fokát jelenti, mint Petőfi lírája — s Petőfit egy nyugati esztétikus Homeros, Shakespeare és Goethe mellé állítja.

Ezekről a költőkről, ezekről a művekről és sok más igazi értékről a művelt Nyugat nem vesz tudomást, pedig velük irodalmunk súlya megsokszorozódnék. Érvényesülésük gátja kisebb részben erős, sajátos magyarságuk — teljes élvezésük megköveteli a magyar históriának, a magyar léleknek, a magyar életnek ismeretét — nagyobb részben a magyarság nyelvi és politikai elszigeteltsége. Rokontalan nemzetek vagyunk Európában a messze Keleten, nincs pártfogónk, de volt hatalmas ellenségünk, Ausztria, amely elzárt bennünket a Nyugat elől. Mint mesés ország, a csikósok és betyárok délibábos pusztája élt a magyar a Nyugat képzetvilágában, legföllebb még a törökkel vívott évszázados harcainkról tudtak, de arról nem, hogy nekünk is van színes, gazdag, nagyértékű költészetünk, s hiába is tudtak volna, nem volt hozzájuk kulcsuk: az a nyelv, amelyen költészetünk szól, a magyar, nem tartozik a művelt európai nyelvek indogermán családjába, ural-altáji nyelv az, rokonai messze északon és keleten vannak, Ázsiában. S mikor végre megismertek, mikor egyik-másik magyar alkotás nyugati nyelvekre fordítva közkincse lett a világirodalomnak, nem mindig a legjellemzőbb és legértékesebb magyar költői munkákra esett a külföld választása — bizonyság rá Herczeg Ferenc esete, akinek éppen legmélyebben szántó regényei és legmegrázóbb drámái nem kerültek ki az országból.

Ilyen körülmények között költészetünk világirodalmi jelentőségénél alkalomszerűbb az a kérdés, vannak-e a magyar irodalomnak olyan tulajdonságai, amelyek megérdemlik a külföld figyelmét, amelyekkel reászolgál arra, hogy belekapcsolódjék a világirodalomba. Nem értékeket keresek tehát, hanem valami különösséget, valamit, amiben a magyar irodalom eltér a külföldétől. Ez az eltérés irodalmunk *szellemében* nyilvánul. A magyar irodalom szelleme más, mint a többié, szellemben jobban eltér irodalmunk a nyugati nemzetek irodalmától, mint azok egymástól. A magyar irodalomnak van élesen kirajzolódó jelleme, van erősen kibélyegzett egyénisége: ezt szeretném meglesni és fölmutatni. Az irodalom azonban élő, mozgó, folyton változó valóság: van-e benne valami állandó s hogyan lehet azt megragadni? Eljárásom sajátszerű lesz. Irodalmunkat egységes organizmusnak tekintve, hosszmetszést csinálok rajta, végig irodalmunk

évezeredes életén, s azután a metszési fölületek tükréről leolvasom irodalmunk jellemző vonásait, olyan rendben, amint azok a fejlődés során láthatóvá válnak. Amint majd sorjában elénk tűnnek ezek a vonások, belőlük észrevétlenül kialakul egy egyéni kép: a történeti magyar irodalom a maga sajátosságában.

A magyar irodalom évezredes életét említettem. De milyen messze nyúl vissza irodalmunk a multba? Legrégibb magyar nyelvű emlékünk egy Mária-siralom a XIII. és XIV. század fordulójáról, de emlékek, sőt nyomok híján is vissza tudunk menni a magyar költői szellemet nyomozva az Árpádok és vezérek korán s a honfoglalás idején át (IX. század) az V. századba, mikor Attila diadalai s a hun birodalom bukása tárgyat szolgáltattak a magyarság énekeseinek. S nyilván voltak énekeik már azoknak a magyaroknak, akik mint első nemzedék váltak ki a nagy vérkeveredésből, a magyar nép megszületése idején, Krisztus urunk korában. Milyen volt az a költészet, mely az Ural lejtőjén, majd a szarmata síkságon zengett — erre a kérdésre még csak föltevést is megkockáztatni könnyelműség. Mégis, még irodalmunknak ebből a történelemelőtti korából is ki tudunk valamit következtetni a magyar irodalom jellemére vonatkozólag. A magyarság egy obi-ugor és egy türk néptörzs egyesüléséből eredt. Nyelve egészen ugor, etnikuma inkább török, de költészete, mióta csak megfigyelhető, szellemben és műformában a török költészettel alig érintkezik, az ugor költészettől meg éppen idegen, nem kapott tőlük semmit örökül, vagy — ami egyre megy — csakhamar elvetette magától. Vajjon ebben a függetlenségben nem nyomozhatjuk-e joggal az első megrebbenését annak az érdekes tulajdonságnak, amely a későbbi, kifejlett magyar irodalmat jellemzi — röviden az eredetiség ösztönének nevezném. Azt értem rajta, hogy a magyar költői szellem az anyag kialakítására már kezdettől fogva keresett s gyakran talált is valami sajátos módot és sajátos formát. Innen van, hogy írott irodalmunknak már első századaiban, mikor íróink még jórészt idegenből átvett anyaggal dolgoznak, egész sora fejlett ki a gyökeres magyar műformáknak (siralomének ek, politikai versek, vitatkozó dráma, bibliai epika, stb.), amelyek a külföldi irodalmakban ismeretlenek.

Mikor nemzetünk életében a pogánykor letűnt, az új évezred első évében, a keresztény középkor folyamán, 1526-ig, különös jelenség észlelhető irodalmunk világában. Irodalmunk — ha ugyan szabad ezt a terminust anachronisztikusan ráhúzni az akkori viszonyokra — két egymással alig érintkező félre szakadt. Volt *élő* költészetünk, a pogánykori költészet folytatása, zenekísérettel, koboz vagy hegedű pengetésével előadott és énekelt költészet, amellyel hivatásos énekmondók mulattatták a népet, s lett mellette *írott* irodalmunk, a keresztény érzés- és gondolatvilág tolmácsa.

Amaz átvette és megőrizte a pogánykor örökségét, a régi nemzeti mondákat, s melléjük újakat fejlesztett, a nemzet hőseinek, elsősorban a nagy Árpád-házi uralkodóknak életsorsából, s fönntartotta a líra egy ősi faját, a szerelmes éneket — ez utóbbinak jellemére már a műfaj poétikusan hangzó nevéből: virágének, következtethetünk. Ennek az epikának és lírának, mint írásban meg nem rögzített költészetnek, szinte teljesen nyoma veszett, a ránkmaradt törmelékekből messzemenő tanulságokat levonni nem lehet. Az írásban megkötött irodalom szerzetesek munkája volt, a papság és még inkább az apácák számára — afféle kolostori irodalom, az egyetemes középkori szellemvilág magyar lecsapódása. S éppen az nem volt benne, amit mi keresünk: valami a magyar psychéből. De helyenként, egyik-másik vallásos énekünkben különös hangok csendülnek meg, s belőlük valami eredeti muzsikát hallunk ki: a magyar himnusz szerzője, a Szűzanyát és a magyar szenteket dicsőítve, nem az egyház álláspontjára helyezkedik, hanem a magyarságéra: Szűz Máriát és az Árpád-ház szentjeit a magyar nemzet védelmezőinek nézi s oltalmat esd tőlük a magyarság számára a fenyegető török veszedelemben.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra, mert ezekből a magyar szellemű himnuszokból a magyar irodalomnak egy általánosan jellemző vonása revelálódik. Itt nem egyszerűen az történt, hogy egyik-másik szerzetes szívében lobot vetett a magyar érzés, s ez magyar szellemet lopott a keresztényjellegű vallásos lírába, itt mélyről föltörő, egyetemesen ható erő dolgozott, a faji érzés és a nemzeti gondolat, amely az egész magyarság érzésvilágát determinálja. De determinálja költészetét is, s ami itt először, szórványosan jelentkezik, az innen kezdve jellemző lesz irodalmunkra egész életén át. A magyar irodalom megtelik hazafias érzéssel, az átjárja mindenféle nyilvánulását, olyan mértékben, mint egy más irodalomét sem. Nemcsak relatíve gazdag a magyar hazafias költészet, hanem akárhányszor hazafias színt öltenek a költészet egyéb nyilvánulásai is, még a szerelmi líra is, s nagy eposzainknak, Zrinyi Miklós gr. *Szigeti veszedelmé*től (1651), Arany János *Toldi* trilogiájáig (1879), nagy regényeinknek Dugonics András *Etelká*jától (1788), Herczeg Ferenc *Élet kapujá*ig (1920), nagy tragédiáinknak, Katona *Bánk bán*jától (1822), Herczeg *Híd*jáig (1925) éltető eleme századokon át a nemzeti gondolat. Sőt még élesebb világításba állíthatjuk ezt a tételünket: a magyar költészetnek legnagyobbszerű, legértékesebb alkotásai éppen azok, amelyeknek foganásába belejátszott a hazafias érzés, s minden nagy költőnknek, lírikusnak, epikusnak, regényírónak, drámaírónak egyaránt, művészete a nemzeti szellemű, hazafias jellegű költészetben tetőződött.*) Akkor adták a legnagyobbat, amikor faji érzésükből merítettek. Erre, ilyen mértékben, más iro-

*) Az egy kivétel Petőfi; az ő szerelmi lírája még nagyobb érték, mint hazafias költészete.

dalmakban nincs példa, ez a magyar irodalom sajátos vonása. De még ezt a megállapítást is kiterjeszthetjük szélesebb körre. A magyar érzés nemcsak a költészet világában élt és hatott ilyen elemi erővel, még a tudományos életben is szerepelt ösztönző mozzanatul. Volt korszak a magyar tudomány történetében, a XVIII. és XIX. század fordulója, mikor a tudósok is azért írtak, hogy a nemzeti szellemet erősítsék, s még egy matematikai munka előszavából is az olvasható ki, hogy szerzője, Dugonics András — aki épp úgy szerzetes volt, mint a középkor magyarérzésű himnusz-írói — a német uralkodó germanizáló törekvéseit akarta paralizálni könyvével. Ime, a hazafias érzés ereje, annak minden irodalmi törekvést hatalomba ejtő varázsa, aminek első fölvillanását már a középkorban meglestük, uralkodó marad irodalmunkban mindvégig, s ez egyik, talán éppen a legfontosabb, megkülönböztető vonása a magyar irodalomnak.

A mohácsi vész (1526) után vagy két századon át a nemzet élete örökös küzdelem — két ellenséggel. Keletről a török küldte hazánkra végeláthatatlan seregeit, nyugatról a német akarta összeroppantani az országot s beleolvasztani a Habsburgok birodalmába. A nemzet elszántan védekezett — s a német ellen talán még nagyobb hévvel, mint a török ellen — mert érezte, hogy ha sorsának kockája akár jobbra, akár balra dől, akkor vége Magyarországnak. Érthető, hogy midőn Damokles kardjaként ott függött a nemzet fölött a végenyészet veszedelme, íróinak képzeletét is mindig a magyar jelen és a magyar jövő problémái irányították: a magyar sors szolgáltatott tárgyat a lírikusnak és az epikusnak egyaránt, a magyar ének kétszáz évig a nemzeti gondolat súlyos kérdéseivel vesződött s egészen benne élt a magyar életben. A magyar költőt nem érdekelte más, mint a magyar világ, a föld golyóbisán nem volt számára más terület, mint a Kárpátok övezte hatalmas félkör.

Ez az immanens magyarság lassanként annyira belegyökerezett a magyar psychébe, hogy jellemző maradt innen kezdve az egész magyar irodalomra, s ami a XVI. és XVII. század irodalmában a korviszonyok természetes következménye volt, az a későbbi századok irodalmán mint sajátos nemzeti vonás jelentkezik. A magyar költészet, még mikor legmagasabbra emelkedett is, a XIX. század derekán, a Nyugat költészetéhez mérve, tárgyait és fölfogását tekintve szűkkörű volt. Akadt egy pár kivételes szellem, aki kiemelkedve a magyar haza édes öléből, fölszárnyalt a magasba s ott, elszakítván a nemzetéhez, fajához kapcsoló szálakat, az egyetemes emberi problémákat ragadta meg, de ez kivétel. Költészetünk, a maga egészében, mindig a magyar földhöz, a magyar élethez tapadt, s a sajátos magyar problémák vonzókörében maradt. Érdeklődése nem ment túl a „magyar glóbusz"-on. Gyöngesége ez, de egyben érdeme is,

hiszen minden költő egy-egy Antaeus: ihlető erőt az anyaföldből merít. Ennek az immanens magyarságnak legkifejezőbb szimboluma legnagyobb lírikusunknak, Petőfinek emberi pályája: Petőfi, a leggazdagabb skálájú és legváltozatosabb tárgykörű magyar lírikus, nem járt az ország határán túl.*) S amint élete mindvégig magyar földön folyt le, akként költészete is minden ízében és minden indítékában magyar. S gondoljunk vele szemben a németség legnagyobb lírikusára, a sokat utazott Goethére, akinek költészete a szubjektív elemek mellett egyetemes emberiekkel van telítve: a két nagy lírikus ellentéte jellemző egyszersmind a két nemzet irodalmára is.

S a líránál is fokozottabb mértékben mutatja ezt a sajátos magyar vonást a regényirodalmunk. A regény, ha több akar lenni puszta szórakoztató olvasmánynál, akkor vagy az emberi életet, vagy az emberi lelket varázsolja szemünk elé. Az előbbi esetben egy darab művészien kikerekített élet, a mult hű tükre, vagy a jelen társadalmi problémáinak, törekvéseinek, küzdelmeinek rajza, az utóbbi esetben adalék az emberi lélek rejtélyes természetéhez. Az igazi regény mindig ezeken a területeken mozog, történeti, társadalmi vagy lélektani regény. E három regényfajt a nemzeti érdek, a nemzeti sajátságok szempontjából határozott ranglétrába lehet állítani. Legfölül áll a történeti regény, ez a legnemzetibb. A jelenben, a multhoz képest, mindig van valami nemzetközi, ha más nem, az életfölfogás és életformák közössége a különböző nemzeti társadalmak között. A nemzeti psychék eltérő voltát némileg paralizálja a nemzetközi konvenció, az egyező divat, az egyező szokások, az egyező életmód. A messze multban ezek a külső, egyébként is kevésbé jellemző vonatkozások elhalványodnak s így fokozott erővel emelkednek ki a sajátosan nemzetiek. Másfelől a jelen életében, különösen, ha annak képét a költészet tükrében mutatják be, inkább a társadalmi problémák kerülnek előtérbe, a mult világából azonban rendszerint a nemzet nagy problémái ragadják meg a figyelmet. A multat életrekeltő történeti regény tehát koncentráltabban nemzeti, mint az, amely a jelenből merít. A társadalmi regény már kevésbé az, de még mindig több alkalmat ad szerzőjének a nemzeti érdek érvényesítésére, mint a lélektani. Ezt az ember lelkivilága érdekli, azok a kedélymozgalmak, amelyek az egyénben a külvilág hatására megindulnak — s ezeket a mozgalmakat színezi ugyan bizonyos mértékben a faji jelleg, az az emberi lélek-szövedék azonban, amelyben végbemennek, nagyjában minden művelt nemzet fiánál azonos, s az élet-helyzetek is annyira egyformák mindenütt, hogy a belőlük kisarjadt lélektani problémák ugyanazok, örök emberi, mindenütt egyaránt izgató kérdések. A társadalmi kérdések már sajátosabban

*) Egy ízben ugyan eljutott az ország határához közel fekvő Grácba, de nem a maga jószántából, hanem mint közkatona az ezredével.

nemzeti színezetűek, s a miliőrajzuk mindig az illető nemzet viszonyait tükrözi.

Ha most az imént adott megállapítás világánál tekintjük a magyar és a külföldi regényirodalmat, két igen érdekes, irodalmunkra rendkívül jellemző megfigyelést tehetünk. Az egyik az, hogy a lélektani regények arányszáma a társadalmiak és történetiek számához képest a magyar irodalomban feltűnően alacsony, sokkal alacsonyabb, mint a nagy nyugati nemzeteknél, kivált a franciáknál. A magyar íróvilág tehát jóval nagyobb buzgalommal műveli, mint a külföldi, a regényeknek azokat a fajait, amelyekben a nemzeti karakter és a hazai világ jellemzően megnyilatkozik, s elhanyagolja, sokkal inkább, mint nyugaton, az egyetemes érdekű, a faji vonások föltüntetésére kevésbé alkalmas lélektani regényt. A másik megfigyelés egy még kiáltóbb ellentétre mutat rá. A külföldi regényirodalom legjelesebb termékei, a nagy angol, francia és orosz regények, szinte kirekesztőleg a társadalmi vagy lélektani regények során bukkannak föl, a legjelesebb magyar regények viszont jórészt a történeti regények között találhatók, s nemcsak a régibb, XIX. századbeli íróinknál, Jósikánál és Keménynél, hanem a legnagyobb élő regényírónknál is, Herczeg Ferencnél.

Ezt a kettős megfigyelést irodalmi törvényszerűség formájába öntve: a magyar költészet minden más nemzet költészeténél nagyobb mértékben immanensen nemzeti; költőink lelki világát majdnem egészen kitölti a magyar gondolat, műveik állandó tárgya a magyar élet, problémakörük a magyar viszonyokban, a magyar lelki struktúrában gyökerező kérdések. Még azok a regényíróink is, a XIX. és XX. század nagy egyéniségei, akik mint *emberek* széleskörű műveltségükkel és egyetemes érdeklődésükkel magasabb nézőpontból, mondjuk európai távlatból tekintették az életét, mint *írók* legszívesebben a magyar nemzet multjához és jelenéhez fordultak indítékokért, s legnagyobb remekeiket éppen akkor alkották, mikor a magyar eszmevilágból merítettek. Miért? Mert a magyarság, a magyar föld, a magyar faj, a magyar élet a szívügyük volt.

Vegyük föl újra a történeti fonalat. A XVI. és XVII. század nagy erőfeszítései után a XVIII. században beállott a természetes reakció. A nemzet kifáradt, kimerült, pihennie kellett: kiheverni a sebeket és erőt gyüjteni a jövőre. Lehajtotta tehát fejét a nyugalomnak arra a bársonypárnájára, amelyet az uralkodó kínált neki s a Habsburgok kétfejű sasának árnyékában ellankadt a magyar nemzeti eszme, s vele elnémult a magyar irodalom is. De a század vége felé kirobbant az időközben erőre kapott nemzeti érzés, még pedig — s ez jellemző lesz szellemi életünkre — legelőször az irodalom terén. Nem politikus, hanem író volt az, Bessenyei György, aki először irányította a figyelmet a nemzeti politikára, s ugyan-

csak Bessenyeivel indult meg a modern magyar irodalom, s virágzott ki a két század fordulóján. Irodalmunknak ez a félszázada, Bessenyeitől Vörösmartyig (1772—1825), gazdag, eleven, mozgalmas, de inkább közműveltségi, mint esztétikai a jelentősége. Kevesebb benne az érték, de többet árul el a jelleméből — s számunkra most ez is érdekes.

Az első vonás, ami föltűnik e kor irodalmán, az a sajátos verete, arisztokratikus jellege. Művelői nem a nép köréből kerültek ki, mint a XVI. század írói, a vándor lantosok, iskolamesterek, prédikátorok, diákok, nem is főurak közül, mint a XVII. században, hanem a gyökeres magyar nemesség és a katholikus papság sorából, abból az osztályból, amelynek kezében az ország sorsa volt. Nemesek és papok szolgáltatják az olvasóközönséget is: ez az irodalom a kiváltságosak irodalma.

Időjártával az íróvilágnak is, a közönségnek is megváltozott az összetétele: mindjobban eltolódott a polgári osztály felé, de magának az irodalomnak arisztokratikus, vagy mondjuk helyesebben: úri jellege megmaradt a legújabb időkig. A magyar irodalom a XIX. század egész folyamán úri irodalom; eleinte összetételében is az: irodalmunknak mind a művelőit, mind élvezőit az úri osztály szolgáltatja; később is, az íróvilág demokratizálódása idején, maga az irodalom megmarad anyagában és szellemében úrinak. Az írókat és a közönséget a multból szinte kirekesztőleg a nemzet nagyjainak sorsa érdekli: uralkodók és az ország vezetői szerepelnek a verses regék, regények és drámák hőseiként, s ha a jelen világában játszatják le az írók a cselekvényt, főúri kastélyok és nemesi kúriák életét rajzolják: az érdek itt is, amott is az úriosztály életmozgalmai felé irányul. A polgári osztály legföllebb epizód-alakokat szolgáltat — a „bürgerlicher Epos" és a „bürgerliches Schauspiel" irodalmunkban a legújabb korig szinte elképzelhetetlen s a jelenben sem gyakori.

A polgárság helyett a nép, a magyar paraszt jut szerephez irodalmunkban, már korán, még a XVI. században. Sűrűbben azonban csak a XIX. század elején bukkan föl; innen kezdve gyakoriak a paraszthistóriák, azok a történetek, amelyek egészen a nép körében játszódnak le, sőt a század derekán egy sajátos magyar műfaj alakul ki, a népszínmű: olyan dráma, mely a nép világát és a nép életét viszi színre a maga jellemző, tipikusan népies vonásaival. Az a mód, amint íróink a népet beállítják, az az érzés, amellyel sorsukat a cselekvényen át kísérik, igen jellemző irodalmunkra — igen érdekesen világítja meg arisztokratikus szellemét. A magyar író a néppel szemben igazi úr, fölötte áll, de megértéssel, szeretettel tekint le reá. A nép fia helyzeténél fogva gyöngébb, mint ő, tehát védi, támogatja, de — és éppen ez olyan jellemzően arisztokratikus — jóindulata pusztán társadalmi téren érvényesül, politikai térre nem csap át. Mély emberszeretet és igazi humanizmus, amely azon-

ban nem felejti, hogy alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozik a paraszt: ez a magyar irodalom álláspontja a néppel szemben, demofilia, de nem demokrácia — ez az utóbbi csak kívételesen kér hangot. S hogy ez az arisztokratikus szellem, amely végigvonul a XIX. század irodalmán, mennyire benn gyökerezik a magyar lélekben, annak csattanó bizonysága az, hogy mikor először foglal állást magyar író az úr és a paraszt viszonyának kérdésében, a XVI. század derekán, fölfogása mindenben, még a legkisebb színárnyalatban is, teljesen megegyezik XIX. századi írótársaiéval. Heltai Gáspár, a XVI. század egyik legnagyobb magyar moralistája, 1566-ban kiadott aesopusi meséihez tanulságokat függesztvén, bennük ismételten, nyomatékkal, lelkükre köti a nagyuraknak, hogy bánjanak emberségesen jobbágyaikkal, ne nyúzzák őket, ne rakjanak rájuk elviselhetetlen terheket, de épp oly nyomatékkal figyelmezteti a szegénységet, hogy ne zúgolódjék, érje be a neki jutott sorssal, ne avatkozzék az urak dolgába, ne iparkodjék politikai szerepet játszani, mert az ország vezetése az urak dolga. S ezt nem főúr mondja a jobbágynak, nem is vagyonos köznemes, hanem egy szegény prédikátor, maga is a jogtalan néposztály sarja!

A magyar irodalom jellemző vonásai közül még egy másikat is revelál a XVIII—XIX. század fordulójának irodalmi termése. Ez a gyakorlatiasság. Az irodalmi alkotásoknak ezidétt a művészi célon kívül rendszerint van egy másik céljuk is: nemcsak a szívre akarnak hatni, hanem az akaratra is, nemcsak a képzeletet akarják foglalkoztatni, hanem az érzelmet is. Az irodalmat nem önmagáért művelik, hanem azért a haszonért, amely belőle a közre hárul. De ez a gyakorlatiasság valami egészen különös módon érvényesül a költői művekben, szinte azt mondhatnám: magyarosan. A magyar irodalom egészen más gyakorlati célokat szolgál, mint a külföldi, és másként szolgálja őket. Nem afféle moralizálás az, amit adnak; az erkölcstanító törekvés, a jóra való nevelés célzata — a középkornak s az újkor elejének ez a hagyománya, amely külföldön késő századokig fönntartotta magát — nálunk csakhamar kiszorult a költői művekből s később efféle tendencia csak elvétve jelentkezik bennük. A magyar irodalomnak megvannak a maga külön céljai, s azok mind nemzeti létével kapcsolatosak: az irodalom belekapcsolódik a magyarságot fönntartó és fölvirágoztató eszközök közé. Eleinte, Bessenyeiék korában, a XVIII. század utolsó negyedében a magyar nyelv kiművelése az irodalom célja, mert a kor ideológiája szerint a nyelv a tudomány kulcsa, s a tudomány fejlettsége, elterjedése alapja a nemzet boldogságának. Kazinczy Ferenc a XIX. század első negyedében új eszményt csatol Bessenyeiéhez: az irodalom által kicsiszolódik a nemzet ízlése és emelkedik műveltsége. Majd 1825-től kezdve, nemzeti költészetünk föllendülése idején, új meg új hivatást vállal irodalmunk, más természetűe-

ket, mint az előbbi korban, de még mindig szoros kapcsolatban a nemzet érdekével. Vörösmarty epikája vigasztalni akarja nemzetét. A jelen sívárságán, a jövő reménytelenségén kétségbeesett magyar elé fölidézi a dicső mult ragyogó képeit — nem bíztatásul, hisz erre nincs alap, csak búfelejtőül: a jelen fájdalmát enyhítse az a tudat, hogy voltak hosszu századok, mikor nagy volt a magyar, hatalmas a nemzet. Petőfi a negyvenes években új célt tűz az irodalom elé. Figyelmezteti költőtársait, hogy „nagy munkát vállal az magára, ki most most kezébe lantot vesz.“ A nagy munka, a nagy föladat: előbb előkészíteni azokat a reformokat, amelyek a kor szellemében átalakítják az ország ezeréves alkotmányát, azután fölszabadítani a nemzetet a németség évszázados elnyomásából. A szabadságharc izzó levegőjében (1848—1849) harcra tüzelik a költők honfitársaikat, s mikor elzúgott a vihar, s a magyarság eltiporva osztrák bilincsen a porban hevert, az irodalom újra célt vált, hozzásímul a nemzet akkori lelki szükségletéhez: Arany János, Tompa Mihály s a lirikusok bátorítják a csüggedőket, hol óvatosan allegoriákban, hol nyiltan hirdetve, hogy eszme él s előbb-utóbb diadalt arat, Jókai Mór, dicsőítve regényeiben a magyar jellemet, a magyar nagyságot, fölkelti és fölfokozza a magyar önérezetet.

Ime egy teljes századon át, irodalmunk életének legmozgalmasabb, legértékesebb korszakában, az irodalom kiterjeszti hatása körét esztétikántúli területekre — nem átallja magára venni a gyakorlatiasság jegyét. De mennyire más ez, mint a külföldi irodalmak tendenciózus törekvései, mennyire más, mint a középkori vagy akár a XIX. századi angol írók (Thackeray) moralizálása! Az irodalom nálunk nem az egyetemes keresztény morál, hanem a magyar közműveltség és a nemzeti etika szolgája.

S amint mások a magyar irodalom gyakorlati céljai, akként más az a mód is, amiért ez a gyakorlati tendencia irodalmunkban érvényesül. Amott a külföldi irodalmunkban ez a második, gyakorlati cél gyakran előtérbe tolakszik, elnyomja vagy háttérbe szorítja a művészit, úgyhogy csakhamar fölharsan ellene a romantikusok csatakiáltása, a l'art pour l'art, a művészetek öncélúsága: nálunk a nemzeti jelleget öltött gyakorlati cél mindvégig megmarad a második vonalban, s nem felejtve járulékos voltát, alárendeli magát a műalkotások igazi hivatásának, a művészi hatásnak. Bármilyen hatást váltanak is ki a művészi mellett a magyar műalkotások, ez a hatás nem megy amannak a rovására, nem csökkenti, nem gyöngíti a művek esztétikai értékét, s irodalmunk nem veszít értékéből akkor sem, ha a l'art pour l'art szemszögén át nézzük. Vajjon nyer-e azáltal, hogy a tiszta esztétikum mellett közműveltségi, nemzeti, sőt politikai resonantiája is támad — az olyan kérdés, amelyre mi, magyarok, csak igennel felelhetünk.

A gyakorlati cél s annak harmonikus belesímulása a művészi hatásba, érdekesen jellemző irodalmunkra, de egyben ereje is, mert látszólag ellentétes követelményeket békít össze.

Az irodalmi fejlődés rendjén, egyre följebb és följebb emelkedve a századok fokain, elérkeztünk az 1825-ik évhez. Csodálatos év ez a magyar szellem életében: egyszerre adta nekünk Széchenyi Istvánt, az új Magyarország megteremtőjét, és Vörösmarty Mihályt, az új magyar költészet első harcosát. Nyomukban az irodalomnak olyan föllendülése következik be, amely a lendület erejére és rohamosságára nézve a magyar szellem történetében páratlan — hasonló méretű föllendülést a nagy európai nemzetek irodalmai is csak egy-egy ízben értek meg, s az egyikük életében sem ismétlődött meg. Bekövetkezett akkor nálunk is az, ami a görögöknél Perikles idejében, a rómaiaknál Augustus uralma alatt, az olaszoknál Dante korában, az angoloknál Erzsébet alatt, a franciáknál a XVII. században, a németeknél a XVIII—XIX. század fordulóján: irodalmunk egy-két évtized alatt a virágzásnak addig nem is sejtett teljébe borult s ebben a színpompában ragyogott egy emberöltőig. S a magyar irodalomnak ez aranykorszaka, a XIX. század közepe, egy tekintetben még a külföldi irodalmak arany századainál is csillogóbb képet mutat: nálunk erre a korszakra, vagy egy félszázad idejére, összezsúfolódott a legnagyobb magyar íróművészek teljes sora, a legjelesebbek közül nem hiányzik egy sem. Ott van három legnagyobb költőnk, Vörösmarty, Petőfi, Arany, három legnagyobb regényírónk, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, két legnagyobb drámaírónk, Katona József és Madách Imre — sőt volt ebben a korszakban egy pentas, 1844-től 1849-ig, mikor e nyolc nagyság egy kivételével mind élt és alkotott. Milyen körülmények szerencsés összejátszása idézte elő ezt a nagyszerű eredményt? — meddő kérdés, ki tudna az idő méhébe pillantani! Adjunk hálát Istennek, hogy fölhozta reánk ezt a tüneményes korszakot, amelyben beért századok vetése és a magyar szellem kitermelhette legnagyobb hőseit.

Irodalmunk aranykorából nem merek, amint a régibb korszakoknál tettem, valami egyetemesen jellemző vonást kiolvasni; nem merek, noha csábítanak reá a kor irodalmi jelenségei, következtetni irodalmunk egészének relatív értékére s arra a jelentőségre, amely a magyar irodalmat az irodalom egyetemes életében megilleti. Csak egy vonását emelem ki e századközepi nagyszerű irodalomnak, s ez sem vezet új megállapításra, pusztán betetőzi a régibbeket: irodalmunk jellemző vonásai, amint sorban föltűntek az egymást váltó korszakokban, ekkor, az aranykor költői termésében, együtt, egymás mellett, sőt egymással összeolvadva jelentkeznek, majd minden irodalmi alkotásra rányomva a sajátos magyar bélye-

get. Ennek a páratlan kornak irodalmi termése tehát nemcsak érték tekintetében csúcspontja a magyar irodalomnak, hanem magyarság tekintetében is: itt nyilatkozik leghatározottabban, legjellemzőbben a magyar szellem, a magyar érzés- és gondolatvilág. Ez a kapcsolat nyilván nem véletlen — csak az a kérdés, melyik a két jelenség közül az ok és melyik az okozat.

Befejezésül, ahelyett, hogy megrögzíteném irodalmunk jellemző vonásait, fölsorolva még egyszer mindegyiket, megpróbálom megjelölni közülük azokat, amelyek alapjai a többinek, amelyek tehát centrális jellegükkel irodalmunk lényegére világítanak rá. Okviszonyt akarok statuálni közöttük, összefüggéseket keresek, egységet akarok vinni a sokféleségbe.

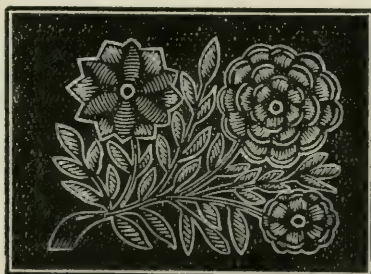
A jellemvonások egyik része szinte magától áll össze szilárd rendszerbe, s ennek tengelye a faji érzés. A faj szeretete, a faji összetartozás tudata — ez a már primitív műveltségi fokon is elemi erővel támadó érzés — ez az a gyökér, amelyből mind a nemzet lelki tuljadonságai, mind a nemzeti lélek megnyilatkozásának, az irodalomnak jellemző vonásai kiágaznak. A faji érzés és továbbfejlődése, a nemzeti érzés, amely nem más, mint amaz kibontakozva és megtelve erkölcsi tartalommal, ezek determinálják egyik irányból a magyar irodalom karakterét. A faj és a nemzet érdeke lesz gondolatvilágának központi eleme, a nemzeti gondolat, mint az álló csillagok a bolygókat, a maga vonzókörébe kényszeríti az irodalom egyébirányú megmozdulásait is, s az a hazafias szinezet, mely a legkülönbözőbb jellegű és tárgyú magyar irodalmi terméken rajta csillog, nem kívülről rákent festék, hanem természetes reflexe a lélekből kisugárzó érzésnek — nem rouge, hanem a hamvas arc üde, egészséges pírja. A nemzeti gondolat uralma fejti meg irodalmunk immanens magyarságát, érdeklődési körének megszűkülését a magyar világ és magyar szív, a magyar élet és magyar psyche kérdéseire — viszont ennek az immanens magyarságnak következménye egyfelől a multbanézés, az elmerülés a nemzeti história dicsőséges, zivataros századaiba, másfelől a fokozott érdeklődés a nemzet jelene és jövője iránt: amaz irodalmunk föltűnően erős történeti, emez épp oly erős gyakorlati jellegét magyarázza. Irodalmunk szívesen vetíti vászonra a mult eseményeit, mert belőlük egy hatalmas nemzet, egy nagy birodalom képe rajzolódik ki, s a nemzeti gondolat ereje önti el rajtuk fényét; ha meg a jelen világát mutatja be, gondol a jövőre s hogy biztosítsa azt a nemzetnek, meg akarja erősíteni a nemzeti lét két legerősebb pillérét: a nemzeti közműveltséget és a magyar érzést.

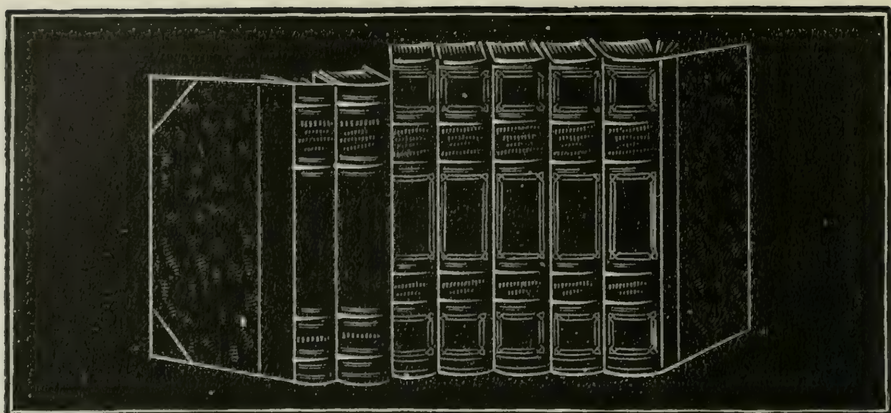
A jellemvonások második csoportja már nem ilyen homogén, de ezek között a vonások között is van egy primárius jellegű; ez a vonás, a legmélyebben gyökerező, fajunk úri voltához kapcsolódik. Lovon termett

nemzet a magyar, lovat áldozott isteneinek, nem sertést, juhot és bikát, mint a római, ló volt nyilván a totem-állata is — s a ló minden időben az uriság szimboluma. Ez az uriság az irodalomban egyfelől mint arisztokratikus szellem jelentkezik, a nagyok, a hatalmasak tiszteletében, másfelől mint demofil fölfogás a nép iránti jóindulatban: szereti, pártul fogja, mert érzi, hogy védelemre, gyámolításra szorul. Sőt még irodalmunk nagyfokú relatív eredetiségében is talán szabad fölismernünk ennek az úri jellegnek valami következményét: mintha a magyar irodalomban az az úri büszkeség dolgoznék, amely meg akarja mutatni, hogy nem szorul másra, hogy boldogul a maga erejéből.

Faji érzék és úri fölfogás — ezek a magyar irodalom lelkiségének legmélyebben fekvő rétegei. Mind a kettő, valamint a többi is, amelyek belőlük fejlettek, karakter-vonás. Vajjon szabad-e még egy, utolsó lépéssel tovább mennünk, s ebből a magyar irodalomra vonatkozólag egy olyan következtetést levonni, amely megint, s még határozottabban, szembeállítja a művelt nyugati irodalmakkal? Megteszem a kísérletet. Mi nyilvánul a legszembetünőbben a magyar irodalom egészében, — egészében nem egyes alkotásában, — mi rajzolódnék ki azon a fényképlemezen, amelyre sorjában lefotografálnók az egyes magyar irodalmi termékeket? Nem az, ami a külföldi irodalomról. A francia irodalom megkülönböztető vonása a szellem, a németé a kedély, az angolé az értelem, a spanyolé az előkelőség, az olaszé a temperamentum — a magyar irodalom sajátos vonása, hogy termékeiből elsősorban és mindenek fölött a magyar faj *jelleme* tűnik ki.

Bevezető fejtegetéseimben hangoztattam, hogy nem értékeket keresek, hanem jellemvonásokat. De vajjon nem érték-e az az irodalom, amely ilyen határozott szellemű és ilyen sajátos jellemű? Nem volna-e méltó arra, hogy magához emelje a művelt Nyugat? Annál több joggal várhatjuk ezt, mert irodalmunk sok százados élete alatt, kivált az utolsó száz évben, egész sorát termette az olyan műveknek, melyek művészi erejükkel is méltán illeszkednek bele a világirodalomba.

SZERB ANTAL KRISTÓF / AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM

emutatni egy élő irodalmat, sokfelé szétterjedő ágaival, bonyolult és mélybevesző gyökérzetével, rejtett tápláló edényeivel és egymásra rakódó évgyűrűivel, még akkor is nehéz feladat volna, ha sokkal több hely állna is rendelkezésünkre. Ilyen közelről nézve még nem tudhatni, melyik vonást kell lényegesként kiemelni és melyik mellőzhető; nem lehet még az irodalomtörténet biztoskezű szelekciójával élni és az egyedül lelkiismeretes eljárás az volna, ha a magyar irodalmat, amint ma van, szélességében mutatnók be, lehetőleg minden tendenciájának a felsorolásával. De ezt itt meg nem tehetjük; be kell érni annak a történelmi fáziskülönbségnek a vázolásával, amely által XX. századi irodalmunk a régibbtől elválik; és megemlíthetünk egy-két nevet, amelyekről ma azt hisszük, hogy holnap is nagy neveink lesznek.

Régebbi irodalmunk, társadalmi szempontból tekintve, a nemesi osztály önkifejezése volt. Nálunk a nemesség a XIX. század végéig sokkal többet jelentett, mint a Nyugat államaiban; míg ott, egy számra igen kicsi elite volt, mely kis számánál és rendkívül kiváltságos helyzeténél fogva a többi osztály tevékenységének az irányítására volt hivatva, de nem arra, hogy maga is erős részt vegyen a nemzeti munkában, minálunk a nemesség egy igen kiterjedt, önálló társadalmi osztályt jelentett, a magyar tiers état-t. (Lengyelország után minálunk volt aránylag a legtöbb nemes ember Európában, 20 lakos közül 1 nemes

volt, míg pl. a szomszédos Ausztriában 350 közül egy.) A magyar nemesség volt tulajdonképpen a magyar nemzet, aminthogy régebbi íróink mindíg a nemes magyar nemzetről beszélnek és a nemesek összességét értik alatta. A nemesség volt a kultúra egyedüli letéteményese; az irodalmat nemes emberek művelték, nemes emberek számára. Ami a nemességen aluli társadalmi rétegekből eredt, azt „népi" irodalomnak, „népi" művészetnek szoktuk tekinteni és voltaképpen ez sem más, mint a nemesség régebbi, immár elhagyott kultúrális formáinak a továbbélése, leegyszerűsített, tömörített alakban. XIX. századi irodalmunk, a magyar irodalom klasszikus korszaka, három elemből tevődött össze: a nemesi életérzés héróikus aspirációiból, arisztokratikus és reflexiótlan, „veleszületett" erkölcsi ideálizmusából, továbbá a preromantika által újra értékessé vált népi formahagyományokból, amikhez harmadikul hozzájárultak azok az elemek, melyek a külföldi irodalmakból természetszerűleg magyarrá asszimilálódhattak, tehát az európai romantikának a népies és héróikus mozzanatai.

Nálunk a XIX. század második felében ment végbe az a nagy társadalmi átalakulás, mely külföldön már évszázadokkal előbb történt meg: a polgári társadalom kialakulása és önmagára eszmélése. Ez az átalakulás természetesen az egész magyar kultúra képét megváltoztatta. A megváltozott és kiszélesedett olvasóközönség más igényekkel vette kezébe a magyar könyvet, semmint elődei; és az írók is más vérségi és nevelési előzményekkel ültek az íráshoz, semmint a régiek.

Az érdeklődés középpontjában azonban továbbra is azok a társadalmi osztályok maradnak, amelyek eddig: a nemesség és a parasztság; talán mert ösztönösen úgy érezte író és olvasó, hogy a polgári életformának még nem lévén történelmi tradíciói magyar földön, nem alkalmas annyira a magyar lelkiség képviselésére, mint a nemesség és a parasztság. De az író állásfoglalása tárgyával szemben megváltozik: a régebbi író és olvasója maga is nemes ember volt, ők maguk is benne voltak a nemesség és a vele annyira összekötött sorsú parasztság életrendjében; az ő előadásuk a magyar föld lakóiról tehát mintegy belülről jött, maga a nemes és maga a paraszt beszélt belőlük. Ennek az állásfoglalásnak megfelelő formája volt a verses epika, a magyar XIX. század legnagyobb műfaja, mely a vers elkerülhetetlen líraiságánál fogva minden elbeszélést önkifejezéssé, burkolt vallomássá formált.

A polgári író polgári olvasóinak kívülről beszél a magyar föld népéről, célja többé nem a nép önkifejezése, hanem a nép ábrázolása. Ennek az objektív, kívülről és plasztikusan való látásnak a megfelelő művészi formája a prózai elbeszélés, a novella és a regény, mely újabb irodalmunkban indul erősebb lendületnek. A magyar regény kevéssé mélyül el egyéni lélektani rejtélyek boncolásába és érdeklődését nem annyira az

egyes sorsok különös törvényszerűségei kötik le; analítikus eljárás helyett intenzitás, mélység helyett inkább extenzitásban, szélességben igyekszik értékeit megvalósítani, a plasztikus ábrázolás eszközeivel. Az orosz regénytípustól igen távol áll és inkább az angol és francia realisztikus regénnyel rokon: egyének helyett inkább tipikus képviselőiben igyekszik bemutatni emberi kollektívumok életét, gondolkozását és tragikus összeütközéseit.

A magyar elbeszéléstípus megteremtője Mikszáth Kálmán. (1847—1910.) Igazi ábrázoló művész; messzemenően tartózkodott, az akkor Európában általános impassibilité elvének megfelelően, minden állásfoglalástól hőseivel szemben, bármit is tettek és mondtak, ő sosem helytelenítette, legfeljebb mosolygott rajtuk. De az ő impassibilitéja nem a flauberti iskola kérlelhetetlen és rideg nemtörődése, hanem a javíthatatlan optimistáé, aki megbékélt a világgal, nem haragszik senkire és akinek minden úgy van jól, ahogy van. Elbeszéléseinek a hősei csakugyan jól vannak úgy, ahogy vannak: földiei, a palócok, egyszerű életük egyszerű és mély végzetével, felvidéki magyar kisvárosok furcsa figurái, akiknek a bolondságuk is csupa báj, a mindig derűs miliőben, emberek, akik kedves könnyelműségből gonoszok és kedves szerénységből ostobák. Mintegy az a tanulság: igaz, vannak rossz és ostoba emberek ezen a földön, de oly kedvesek, nem lehet rájuk haragudni. És oly kedvesen tudja megrajzolni őket, hogy valóban nem lehet rájuk haragudni.

Elbeszélő módja mindig az élő szó varázsával hat; tökéletesen fel tudja kelteni azt az illuziót, mintha nem is olvasna az ember, hanem feszült figyelemmel és végig mosolyogva hallgatná egy mérhetetlenül rokonszenves magyar úr anekdótáit. Az anekdóták néha hosszúra nyúlnak, epizódokkal tarkulnak, többszöri megszakítás után jutunk csak a végére: ilyenkor regénynek hívják és valami csodálatos mondaszerű rekvizítum, vagy személy köré fűzik a reális élet kis eseményeit: Szent Péter esernyője, a török főúr „beszélő“ köntöse, vagy a Besztercét megostromló magyar Don Quijote köré; néha rövidek és tökéletes technikával kiélezettek; ilyenkor elbeszélésnek hívják és ez az a terület, ahol Mikszáth igazán mester és tanítványai mindmáig bőven akadnak.

Ugyancsak a népi osztályok ábrázolására fordította tehetségét Gárdonyi Géza. (1863—1922.) De az ő látásában a világ küzdelmessé, problématikussá válik; észreveszi a nagy belső disszonanciákat, melyeket a városi élet és a falu emberei között fennálló óriási szakadék kivált a magyarság belső életében. (Az öreg Tekintetes, stb.) Szivesen menekül az egyre gyötrőbbé váló problémák elől falujának idilli csendjébe, (Az én falum), színdarabjaiban is a nép életének realisztikus ábrázolására szorítkozik. (A bor, stb.) Szivesen menekül még távolabbra, a magyar történelem áhitatos, (Isten rabjai) és hősies századaiba, (Egri csillagok),

mélységesen megérti a magyar korok lelkét, a magyar sorsot, amint más-más századokban, más-más végzetességgel nehezedett az országra. Tiszta és világos, egyszerű rövid mondatos stílusa, bölcsen gazdaságos szűkszavúsága gondosan eltakarja a sokszor igen sötét lelki vívódásokat, melyekből kihajtott; Gárdonyi prózája a nemesi magyar irodalom egyik legfontosabb tradíciójának, a szemérmességnek, méltó folytatása.

Herczeg Ferenc, (szül. 1863.), hatalmas kiterjedésű irodalmi munkássága elsősorban ugyancsak a történelmi osztályok elfogulatlan ábrázolására irányul. Ez az ábrázolás hol vidám, könnyed és ellenállhatatlanul humoros, hol pedig mély komolysággal átitatott, de mindíg a feltétlen művész artisztikus fölényével történik. Legkiválóbb művei azok a regények és színdarabok, melyekben a történelembe vetíti vissza a jelen magyarságának fő problémáit, a magyar sors belső végzetességét, melyet ő abban lát, hogy a magyarság arisztokratikus magaslatáról akarva sem tud leszállni, nem tud megalkudni, nem tud engedni veleszületett nehéz parancsú, nehéz tiltású ideáljaiból, inkább félreáll, visszahúzódik és félig mártírként, félig gőgös megvetéssel tűri, hogy az alacsony és piszkos élet diadalmaskodjék fölötte. Amikor tárgyát nem a magyar történelemből meríti, világlátása akkor is ugyanebben a mondanivalóban teljesedik; Bizánc c. tragédiájában pl. az utolsó keleti császár történetéből világlik ki Herczeg tragikus tétele: a tiszta és nemes ember már puszta létezése által „jel, amelynek ellenmondanak", tragédia.

A magyar élet átélését széles európai irodalmi kultúrával egyesíti, bánni tud az írómesterségnek minden újszerű fegyverével; a legbiztosabb technikájú színpadi írónk, kinek darabjai külföldön is kivívták az őket megillető sikert. ő mai irodalmunk „representative man"-je; vezetésre hívatott, nagyszabású közéleti tevékenysége a magyar írótársadalom legelőkelőbb tagjává avatja.

Herczeg Ferenc sokkal tágabb értelemben európai író, semmint XIX. századunk nagyjai voltak. Régebbi íróinkat és költőinket a nemesi magyar irodalom klasszikussá váló formatörvényei és egységes világnézete, továbbá a magyar közéletnek egészen specifikus problémái oly erősen kiformálták, hogy a külföld iránt csak annyiban voltak fogékonyak, amennyiben valami az ő művészi szándékukkal teljesen analóg jelenségre találtak. Újabb íróinknál más a helyzet. Társadalmi hátterük, a magyar polgárság, sokkal közelebb áll a külföldi polgári osztályokhoz, mint a régi nemesi osztály állott; az európai társadalom problémái a magyar társadalom problémái is és a specifikus magyar problémák is elválaszthatatlanul összeszövődtek Európa életével. A nemes ember nehezen mozdult ki nemcsak országa, de megyéje határaiból is; csak ott érezte jól magát, ahol úrnak érezte magát. A polgárember útazó, kíváncsi és tanulékony természetű, a polgárosztály mivoltánál és történeténél fogva.

Ennek a XIX. század végén feltámadt fokozódó európai orientációnak az irodalmi kifejeződése volt az 1908-ban meginduló Nyugat c. folyóirattal kezdődő mozgalom. A Nyugat, mint már a címe is mutatja, határozott és erős reakcióként a régebbi nemzedékek elzárkózó, autochton irodalomra törekvő irányával szemben, kitárta szellemét minden Nyugatról jövő új művészi áramlatnak; célja az volt, hogy a magyar irodalmat az eddiginél erősebb színtézisre hozza a nyugati nemzetek, elsősorban Franciaország irodalmával. A Nyugat mozgalma a régibb irodalomhoz ragaszkodó irodalmi körökben bizonyos ellenszenvet váltott ki, ami elsősorban nem színtétikus törekvésén múlott, mint inkább törekvésének a kritikátlanságán. A Nyugat táborkara ugyanis gyorsított és nem természetes eljárással, egyszerre akart magyarrá átültetni mindent, amit magyar földön még nem talált: a francia és orosz naturalizmus, a szimbolizmus, impresszionizmus valamennyi irányát össze-vissza, válogatás nélkül és belső gondos feldolgozás nélkül. Már pedig európai és magyar szellem színtézise csak lassú és szerves fejlődés útján mehetett végbe. Ezért ma a Nyugat gárdájának egyrésze el is avult; irányuk a szerves fejlődésben nem bizonyult életképesnek.

De a Nyugat-mozgalom elszakadó lendülete, a régi formák általános megbontása adta meg a felszabadító mozzanatot néhány nagy tehetségnek, akik új formákat teremtve maguknak, arra vállalkoztak, hogy kifejezzék a XX. század magyarságának a belső életét, mely éppoly forrongó, zavart, mélységes és kielégületlen életvággyal és démonikus halálfélelmekkel gyötört volt, mint Európa lelke általában, ezekben a háborút előkészítő végzetes esztendőkben.

Ezek közül az új költők közül kimagaslik Ady Endrének, (1877—1919), a sokat körülvitatott, irodalmi harcainknak még mindig előterében álló alakja. Ady lírai költészete a hagyományos formák közt indult meg; de hosszú párisi tartózkodása, a francia költészettel való foglalkozása ráeszméltette igazi énjére, melynek egyik legfőbb jellemvonása az volt, hogy csak soha nem hallott hangokon fejeződhetett ki. Új költői nyelvet teremtett magának, egészen ősi, a magyar protestáns költészet darabos századaiba visszanyúló nyelvi hagyományok és alkotó nyelvi fantáziája segítségével; egy új nyelvet, mely olvasói egyrészét puszta nyelvisége által bűvöletbe ejtette, más része számára pedig érthetetlen volt. Ez a nyelv romantikus nyelv volt, illetve amint akkor mondták, szimbolista; nem a fogalmak egymásutánjával fejezte ki mondanivalóját, hanem a szóhangulatok asszociációs tartalmával. Ez a magyar nyelvben más eljárást jelent, mint pl. a francia szimbolistáké; mert a magyar nyelv természeténél fogva sokkal konkrétebb asszociációkat von maga után, mint az absztraktabb nyugati nyelvek. Ady költészete nem elmosódó, lágy és szubtilis, hanem ősi mithoszok képeit és borzongásait kelti

fel. Nagy verseiben tulajdonképpen nem szimbólumokat teremtett, hanem mithoszokat; a magyarság fantáziájában évszázadok óta ködlő mithoszok öltöttek itt plasztikus testet. Költészete csupa babona, a szónak abban a régebbi értelmében is, hogy varázslat: szellemidézések és elátkozások költészete.

Világnézete a XX. század elejének a vitalizmusa, melynek kifejezésére talán az egész irodalomban ő találta a legerősebb, legigazabb hangokat. Az Élet mindenek fölött valóságának az énekese; épp ezért legfőbb témája a halál, a legfőbb rossz, ami olykor a legfőbb jóvá válik, amikor az Élet megtagadott bennünket. Életvágyát csak egy törvény korlátozza: örökölt komoly és merev kálvinista hite. Ez a hit elsősorban a bűnbánat hangján szólal meg: Istenkereső bolyongásaiban, önvádjaiban és misztikus vígasztalásában Ady korának igazi fia, de talán nagyobb erővel és mélyebb tragikummal, mint a lágyabb nyugati énekesek.

Másik nagy lírikusunk, Babits Mihály, (szül. 1883.), fiatalabbkori verseiben a modern ember gyógyíthatatlan magányosságát panaszolta válogatott és gondosan megépített soraiban. Ez a magányosság nála stílusalakító elemmé vált; arisztokratikus költészetet teremtett, melynek gőgös várába húzódik vissza a költő, hogy a hétköznap érintésétől távol tartsa tiszta-magát. Ő legmélyebb kultúrájú költőnk, de kultúrája természetesen nem hideg, külsőséges erudíciót jelent: ő az, akinek sikerült a Nyugat programját megvalósítani, a romantika utáni Európa valamennyi igaz költői tendenciáját magábaolvasztani és egyéniségén átszűrve, magyarrá formálni. Fejlődése későbbi folyamán magányossága engedett és megtalálta az útakat, melyek a kollektivitáshoz vezettek: a világháború borzalmai és az azt követő rettenetes évek közösségbe forrasztották magyar társaival. Újabban megjelent hatalmas regénye a magyar élet mély látású szemlélőjének mutatja be: a nemesi osztály lassú összeomlását örökíti meg, olyan megrázóan és olyan igazsággal, mint előtte senki sem.

Kosztolányi Dezső, (szül. 1885.) és Tóth Árpád, (1886—1928), ugyancsak európai mintákon nevelkedtek magyar költővé; előbbi az impresszionista költészet legkiválóbb magyar képviselője, utóbbi pedig legartisztikusabb költőnk volt. Mindketten kitünő műfordítók.

A Nyugat-generáció legnagyobb prózaírója az említetteken kívül Móricz Zsigmond, (szül. 1879.) Móricz szabad fejlődését is valószínűleg francia minták indították meg, a francia naturalista regény, de tárgyánál és életérzésénél fogva egészen a magyar föld írója. A paraszt és a kisvárosi ember megrajzolásában szakított a hagyományos Mikszáth—Gárdonyi-féle modorral; ő a parasztban azt látja, amit elődei elkerültek, a vad és nyers szenvedélyek emberét. Emberlátásban, nyelvében valami egészen ősi, kiszámíthatatlan és megdöbbentő vitalitás él.

A nyugati irodalom iránt való fogékonyság legerősebb mértékben színházi irodalmunkra hatott. Színházi közönségünk ízlése, a francia színdarabok gondos átültetésén nevelve, rendkívül kifinomodott a színpadi technika megítélésében; a magyar publikum mindennek inkább nevezhető, mint naivnak; nehezen hagyja magát elragadtatni, inkább hideg és kritikus elismeréssel értékeli a színmű színpadtechnikai kidolgozását. Ennek a nehezen lelkesedő közönségnek a körülrajongott kedvence Molnár Ferenc, (szül. 1878.), kinek hatalmas színpadi tudását a külföld is elismeri. Színdarabjaiban a francia színművek szellemes hangja egyesül egy eredeti és rendkívül erős megfigyelő képességgel, ő a budapesti élet apró örömeinek és bánatainak legjobb ismerője. Szereti az enyhe szimbolizáló vonásokat, mesealakok és másvilágok bevonását a színdarab naturalista miliőjébe, ami által a nyárspolgári történet nagyobb távlatot nyer. Molnár Ferencen kívül még sok kitűnő szakembere van a magyar színpadnak, kik külföldön is megállták a helyüket. Újabb színműíróink közül a legjelentékenyebb Zilahy Lajos, (szül. 1891.), ki a háború utáni időket mutatja be színműveiben és regényeiben.

A világháború és még inkább a világháborút követő ínséges és belső meghasonlottsággal ránk nehezedő esztendők a magyar irodalom fejlődésében természetes cezúrát jelentenek. A trianoni béke rettenetes sorscsapása magábaszállásra késztette a magyar szellemet. Revideálni kellett a multat, a tegnapot, hogy megtaláljuk, mi volt az a végzetes hiba, ami erre a sorsra kárhoztatott bennünket. Ezek azok a pillanatok, amikor egy nép elmélyedve rendeltetésének titkaiba, újra megtalálja önmagát. A magyarság is, a csapások keresztje alatt erősebben ráeszmélt magyarmagára. Mint minden szellemi mozgalmunk, ez a magunkraeszmélés is párhuzamosan haladt rokon európai áramlatokkal, csak természetesen a magyar körülményekhez idomulva.

Ezeknek az esztendőknek legnevezetesebb írói egyéniségei voltak Tormay Cécile és Szabó Dezső. Tormay Cécile, (szül. 1876.), irodalmi működésének a nagyrésze tulajdonképpen még a háború éveire esik. Legnagyobb stílusművészeink egyike: a konkrét és nehéz magyar szavaknak páratlan lágyságot, fínomságot, zenei és feminin rezonanciát tud adni, minden hasonlata egy kis költemény. Legfontosabb regényében, a Régi Házban, megpróbálja a legkevésbé tradícionális magyar társadalmi osztálynak, a polgárságnak, a tradícióit megrögzíteni és legendává finomítani; egy család történetét mondja el, hogyan alakul át az idegenből jött ős lassankint igazi magyarrá és hogyan őrlik meg fiát immár igazi magyar fátumok; a szükségszerű elmulás melankóliája teszi ezt a könyvet a legpoétikusabb magyar regénnyé.

Szabó Dezső, (szül. 1879.), a világháború után tűnt fel első nagy regényével, az „Elsodort Falu"-val. Ez a regény a háborús magyarság

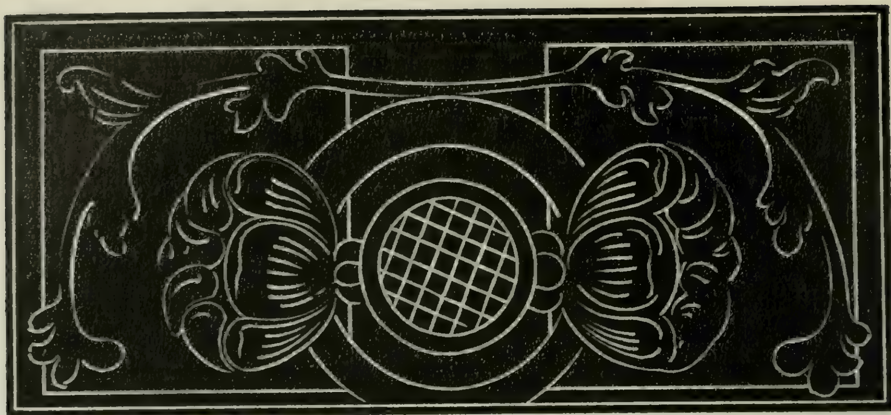
belső összeomlásának tragikus páthosszal átélt története, melyben a metsző társadalmi szatíra a földjéért búsuló ember megrendítő ellágyulásaival különös módon keveredik. Későbbi regényeiben a háború utáni társadalom rajzát adja maró gúnnyal és kegyetlen pesszimizmussal; de sötét és groteszk képein keresztülcsillog naiv, szinte áhítatos hite a magyar géniusz erejében és rendeltetésében. Az újabb nemzedékre kifejtett óriási hatásának titka nem kis mértékben stílusában rejlik: Szabó Dezső átvitte a magyar prózába a francia romantikus vers stílustechnikáját, képeit, hangulatát, merészségeit. Bő ömlésű sorainak ellenállhatatlan dinamikája az elvekben tőle távolállókat is magával ragadja.

A háborús viszontagságok, a Trianont követő évek új generációt neveltek fel, mely a magyar formatradíciókra kegyelettel tekint, de úgy érzi, hogy ezek a járt utak a megváltozott világban nem visznek többé új, eleven irodalom felé. Viszont kárhoztatóan fordul el az előző generáció kritikátlan, túlságos befogadóképességétől. Az új nemzedék az európai és magyar kultúra olyan színtézisére törekszik, ami a magyar szellem belső törvényeinek megfelelne.

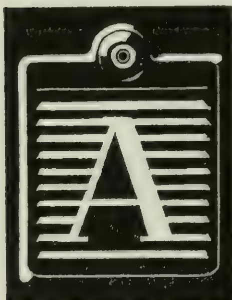
A magyar szellem erejét és szívósságát mutatja, hogy a trianoni béke által elszakított területek magyarsága fokozott irodalmi tevékenységet fejt ki, hisz magyar voltát mással, mint nyelvi kultúrával, nem is dokumentálhatja. Az elszakított Felvidék és kiváltképpen Erdély az új költőknek egész seregét hozta létre, kik között sok az igazi tehetség. Ezeknek a költőknek legfőbb ihletője az elszakított magyarság visszavágyó fájdalma, de éppen elszigetelt voltuknak költőt nevelő páthosza megtaláltatja velük az általános emberi hangokat is.

Ebben a pillanatban a magyar irodalom képe épp oly kialakulatlan, mint az európai irodalom képe általában. Zavaros jelszók alatt ellentétes irányok harcolnak, az eszmék harcát a generációk harca komplikálja. De itt is, mint Európaszerte, általános az őszinte vágy, hogy a sok keresés és nyugtalanság után irodalmunknak megint egy megtisztult korszakához érkezzünk el, melyet általános érvényyű és az egész irodalmi életet egységesítő normák szabályoznak.

HANKISS JÁNOS / A MAGYAR IRODALOM SAJÁTOS ÉRTÉKEI

z egyetemes irodalomtörténet most van megszületőben. Azok a könyvek, amelyek a multban kisajátították ezt a címet, nem érezték, hogy az mire kötelez és mivel kecsegtet. Szerzőik lélektelenül rakták egymás mellé azt a hat-hét nemzeti irodalmat, amelyet többé-kevésbbé ismertek és azt hitték, hogy az egyetemes irodalom az egyes irodalmak pontos összegével egyenlő; annál sem több, sem kevesebb. Az egyetemes irodalomtörténetnek így nem volt sem külön módszere, sem önálló hivatása, de még problémái se voltak. Az egyes irodalmak történetét éppen csak elrendeznie, lefordíttatnia, megrövidítenie kellett s így szerepe igazán nem volt sem nehéz, sem fontos. A „littérature universelle“ specialistájának azért mégis lehettek gondjai; csakhogy azok nem annyira tudományos gondok voltak, mint inkább merőben gyakorlatiak, sőt nem egyszer kicsinyesek. Leginkább abban főtt a feje, hogy mit hagyjon ki abból a sok névből, adatból, eseményből, szempontból, amit a nemzeti irodalomtörténetek tálaltak elébe. És milyen irodalmakat hagyjon egészen figyelmen kívül? Ez a rosszul föltett kérdés volt az oka, hogy egész irodalmak maradtak ki, éspedig minden tudományos alapot nélkülöző okokból. Vagy azért, mert az illető irodalmat létrehozó nemzet politikailag nem tartozott a „nagyhatalmak“ sorába, vagy talán azért, mert a könyv összeszerkesztőjének még nem volt alkalma megismerkedni ennek az irodalomnak jellegzetes termékeivel...

Az egyetemes irodalomtörténetírás pedig attól a pillanattól kezdve

számíthatja magát az önálló tudományok közé, amikor észreveszi, hogy még a legelszigeteltebb nemzet irodalmát is ezer meg ezer *szerves*, élő, szükséges szál fűzi a többi vagy több más nemzet irodalmához, — hát még az olyan nemzetét, amely — mint a magyar — iskolás példája a legnagyobbszabású kulturális közvetítésnek! Az irodalom, az irodalmi élet, az irodalmi fejlődés pedig ezeknek az átmenő szálaknak izgatóan érdekes tanulmányozásából érthető meg leginkább. Mert ezek a szálak nem önmagukban kész és lezárt testeket ideiglenesen összefűző, idegen anyagból szőtt szalagok, hanem élő és éltető vérerek, idegek, amelyeknek át *kell* járniuk a szélesen szétterült és funkciószerűen specializálódott irodalmi testet.

A modern ember, ha egyetemes irodalomtörténetet akar írni, nem végezheti a válogatást úgy, hogy egész irodalmakat, egész testrészeket vág le az egyetemes irodalom összefüggő törzséről. Hanem minden irodalomból föl kell vennie azokat a remekműveket vagy azokat a kisebb-nagyobb adatokat, amelyek a közös test lényegének leírásából el nem maradhatnak. Nemcsak a tudós kötelessége ez, hanem a nagyközönség érdeke is. Korunk a gyors közlekedés, az idegen miliőket szomjazó exotizmus kora is. Korunk emberének különösen fejlett érzéke van az új, a megszokottól különböző színek, hangok és gondolatok iránt. A modern ember tehát nem lenne hálás irodalomtörténészének, ha az elsikkasztaná asztalának legáhítottabb csemegéjét: az ismeretlen irodalmak ismeretlen aranyalmáit.

A tudós és a laikus érdeke tehát egyformán az, hogy a nemzeti irodalmak *specialitásait* lássa kiemelve, hozzáférhetővé téve.

A magyar irodalom pedig kifogyhatatlan az ilyen csemegékből. Nem azért, mintha a nyugattal annyira összeforrt népünk olyanféle exotizmusokban bővelkednék, mint az ázsiai, az afrikai vagy az amerikai irodalmak. Ez a „botrány-exotizmus", amelyet Montesquieu a „Perzsa levelek"-ben olyan pompás humorral bélyegzett meg, a magyar irodalomban alig talál anyagot. A bőségszarú tartalma mégis nagyon becses. Mert — először — a magyar irodalmat még annyira nem ismerik, hogy minden remekét „föl lehet fedezni". Aztán meg a magyar írók sorsa, a magyar könyv sorsa nyujt új és meglepő adatokat az irodalmi élet külföldi búvárainak. Hány műfaj kapott sajátságosan ragyogó színt a magyar viszonyok közt és hánynak teljes értelme, műfaji, organikus rendeltetése ütközött ki kristályos rajzzal a magyar íróművészek keze alatt!

Nem itt a helye, hogy a magyar irodalomból mindazt kibányásszuk, ami a francia szem számára érdekes. Inkább csak megvillantjuk itt-ott a sötétben lappangó kincset, megkopogtatjuk a komparatista kalapácsával a szürke réteget, amely aranytól terhes.

A francia irodalom történetén belül lehetetlen teljes képet kapni az *epika* jelentőségéről. A Bédier-féle elmélet, amely a francia népi és hősi költészet jelentőségébe vetett hitet a minimumra csökkentette s eposzok helyett csak regényeket engedélyezett, megfosztotta a francia irodalmat az epikus versenyben legjobb esélyétől. Ha egy nemzet a népvándorlás s a korai középkor idején sem alkot „naív eposzt", később, az epikus hit és divat elhervadásával aligha fogja magában fölfedezni az eposzhoz való tehetséget. El is terjedt az az előítélet, hogy „les Français n'avaient pas la tête épique." S amit az ember sohasem csinál, az iránt lassankint elveszti minden érdeklődését és egy kis megvetés hamar vegyül az ilyen érdektelenségbe. Victor Hugo nemzete nem értékelte különösen nagyra a „Századok Mondája" műfaját sem magánál, sem más népeknél. A hosszúlélekzetű, „rendszeres" eposz fogalma ma is szürkeséget, mesterkéltséget, céltalanságot jelent a legtöbb francia gondolatvilágában. Különösen a modern eposzban nem tudnak hinni, — amit a „Franciade" és a „Henriade" után nem is igen csodálunk. Pedig az újkorban is lehetett — különösen szerencsés körülmények találkozásakor — olyan eposzt alkotni, amelyen nyoma sincs a csináltságnak, az utánzás és a szorgalom verejtékének, a rombadőlt oltár erőltetett kultuszának. Miért lett Zrinyi „Szigeti veszedelme" a modern epika remeke? Honnan kapott hőse epikus intenzitást, olyan „hitet", olyan „csodás elemet", amilyent máshol, máskor, más körülmények között senkisem találhatott volna meg? Többek között azért is, mert a költő dédapját választhatta hőséül és így a családi kegyelet tiszta lelkesedése dagaszthatta páthoszát. ő maga ugyanolyan életfeltételek közt, ugyanolyan misszió nemes terhe alatt élte a tisztán látott, nagyszerű, hazafias, vallásos célnak szentelt életet. Lelkében minden harmónia, minden nagyméretűség, minden erő. Eposza azért monumentális, mert élete is epikus volt s lelke is epikussá edződött. Tasso, Ronsard, Voltaire, sőt Vergilius is hosszas edzéssel „élték bele" magukat abba, amibe Zrinyi beleszületett s ami neki természetes eleme volt.

Két századdal később a magyar romantika kap váratlan segítséget a szerencsés körülményektől. Igaz, hogy a romanticizmus Franciaországban is a nemzeti mult fölfedezésének és kiaknázásának jelszavával indult a harcba, de Magyarországnak az az előnye volt, hogy a romantikus — irodalmi — felszabadulás nála párhuzamos lehetett a politikai felszabadulással. Ez a magyar romanticizmus jelentőségének oka; de ez magyarázza a hősköltemény új virágzását is: a multból a nemzeti jövő előkészítéséhez lehetett erőt meríteni s ez a mult így szentebb, ihlettermőbb, csodálatosabb lett, mint a legtöbb más irodalomra nézve.

De mielőtt a XIX. századra előrerugtatnánk, írjunk ide egy-két jellegzetes adatot a régi magyar költők sorsáról. A középkorban Magyar-

ország nagyhatalom. Diákjai a legkorábban vannak ott a Sorbonneon s az olasz egyetemeken; kapcsolata a nyugattal a legállandóbb és költőinek helyzete a legrózsásabb. Máshol is előfordul, hogy egy-egy várúr nemcsak vándorló költőknek ad szállást, hanem saját udvari költőket is fizet. De alig fordul elő másutt a költészet megbecsülésének ez a kuriózumszámba menő bizonyítéka: a magyar királyi regősök, igricek úgyszólván állami tisztviselők, akiknek rendes fizetésük van, mert a kincstár egyes birtokainak jövedelme nekik van fenntartva. Ez a nagyszerű állami gondoskodás később elhanyatlik, amikor Magyarország ereje a török elleni hősies harcokban van lekötve. De ekkor ismét új típus fejlődik ki: a vándor ujságíróé, akinek nálunk „krónikás" vagy „lantos" a neve és Tinódi Sebestyén a legragyogóbb példája. Nem jongleur, hanem nemesi származású, deákos műveltségű ember az első ujságíró, aki várról-várra járva énekli el a nagy háború legújabb híreit. Persze ez a sajtó is „irányított", mint minden háborús ujságírás. A derék Tinódi azért énekel, hogy híreivel hallgatóságát is hozzászoktassa a hősi élet atmoszférájához...

A török elleni küzdelem Magyarország egyik nagy világtörténelmi hivatásának betöltése. De kevesen gondoltak rá, hogy mennyi *egyéni áldozatot* is követelt ez a misszió a XVI. század művelt magyarjaitól. Gondoljuk meg: Mátyás után, amikor a magyar királyi udvar s a magyar egyetem a legelsők között, sok nyugati országot megelőzve vallott hitet a renaissance mellett, vissza kellett hullani a középkori lovagvilágba, a primitív tábori életbe; már differenciálódó, *modern* lélekkel kellett élni egy már befejezettnek hitt, más lelket kívánó kor életét. Spanyolországnak is volt későre nyúló lovagkora, de ott legalább nem szakadt félbe, hogy azután újra kezdődjék. Nem volt lírai intermezzo a drámai felvonások közt. Ez a kettős lélek: a renaissance-ember és a középkori ember kettőssége emeli a korabeli, sablonos költőművészek fölé a magyar XVI. század nagy lirikusát: Balassi Bálintot, a végvárak dicsőítőjét s egyben áldozatát.

A magyar zene legkiválóbb ismerői megállapították, hogy a magyar népzene nagyon közel maradt a műzenéhez; a különböző társadalmi osztályok művészi tápláléka között nem volt áthidalhatatlan szakadék. A magyar népi zenére építő magyar zeneszerzők talán ezért is arattak olyan osztatlan sikert Európa és Amerika művelt államaiban. De ugyanilyen — minden irodalmi inyencnek hozzáférhető — kincs rejlik a magyar

népköltészetben is. Olyan kincs, amelynek nincs szüksége a folklore divatjára; anélkül is, minden időben divatos tud maradni a remekmű jogán. A magyar népköltészet első nagy virágzása Rákóczi szabadságharcának idejére esik, s a fantázia friss eredetisége, az érzelmi ihlet intenzitása s a forma változatos szépsége egyformán nemzetközi értékké avatják. Irodalomtörténeti szempontból az teszi érdekessé a magyar népköltészetet, hogy nem szegénységből, a társadalom kultúrájának differenciálatlanságából ered, mint a primitívebb népek mezeivirágszerű költészete, amely mellett műköltészet nem áll. A magyar népköltészet nem pótszer, hanem mindig kész forrás. A legmélyebben a XIX. század nagy költői merítettek belőle, különösen Petőfi és Arany.

Az előbbit a külföldön gyakran úgy tekintik, mint a magyar exotizmus költőjét. Tíz értekezés vagy ujságcikk közül kilencben a magyar róna végtelenségének, a pusztai életnek, a pacsirtának és a kolompnak a költője ő, s akik nem tudnak róla többet ezeknél a közhelyeknél, a „poésie du terroir" fogalma alá osztják be a mult századnak egyik legnagyobb lirikusát. Petőfit nem kell fölfedezni. De hamis képet kapnánk róla, ha azt hinnők, hogy a népköltészet vagy a pusztai környezet reánézve minden. Ihletfeszültséget, lírai frisseséget, kollektív érzéseket, formai leckéket vehetett Petőfi a népköltészettől; de sohase felejtsük el, hogy Petőfi mindezzel s sok más hatással szuverén módon élt s nem népköltő volt, hanem művész, akinek jelentőségét lángelméje adja meg s nem exotikus érdekessége. A tudós számára éppen az a legizgatóbb a Petőfi-problémában, hogy mit adhat a népköltészet egy egyetemes síkban érvényesülő nagy költőnek, — úgy, hogy a népköltészet ne legyen sallang, modor vagy kolonc.

A népköltészet másik nagy tanítványa, Arany János olyan összetett egyéniség, hogy szétvetéssel fenyegeti egy rövid bekezdés kereteit. Itt elégedjünk meg két szempont megcsillogtatásával. Arany a magyar irodalom legöntudatosabb művésze és ebben rokon a Théophile Gautier iskolájával. Nagyságáról éppen ezért szinte lehetetlen idegen nyelven bizonyságot tenni. Arany nyelvművészete elhervad minden fordításban; versművészetéből alig csúszik át valami az idegen vers rostáján. De van egy másik szempont is, amely már jobban érvényesül. A romantikus ballada, amely Hugo balladáit és „Orientales"-ját juttatja eszünkbe, meg azt a sok hatodrangú, germános rémtörténetet, ami az első romantikus folyóiratokat megtöltötte, a francia irodalom tükrében nem elsőrendű műfaj.*)

*) A Ballada szelleme azért mégis mélyen behatolt a francia irodalomba: regénybe, drámába. Erről másutt igyekszünk véleményünket kifejteni.

A skót, az angol népballada, Poe és a székely népballada azonban magasra emelték a műfaj becsületét. A székely népballada olyan művészi és lélektani kincs, amelyről az egész művelt világnak érdemes tudomást szereznie. Az angolszász és a székely népballada shakespearei világának shakespeari nivójú géniusza Arany, a balladaköltő. Shakespeare módjára tragikus ablakokat szakaszt az élet ponyváján s a sötétben, egy-egy bűn tolvajlámpájának fényénél fenékig látjuk az emberi szívet. Nem ismeri a balladát az, aki Arany balladáit nem olvasta; aki olvasta őket, az előtt megnő ez a „kis műfaj" és megnő az a művész, aki a műfajt egészen kiaknázta.

Másik romantikus műfaj, amelynek jogosultságáról Franciaországban még ma is vitatkoznak: a történeti regény. Ennek is egyik legnagyobb — ha nem is a legnagyobb! — mestere erdélyi magyar: Kemény Zsigmond. ő is a politikai elnyomatás tragikus és pesszimisztikus szemüvegén át látta az életet. De a tragédia nagyságához még egy másik nagyság tornyosult nála: a perspektíva nagysága. Kemény olyan tökéletes, finom és szigorú lélekismerő, mint a nyugat legnagyobb analistái. De a mult távlatában még zavartalanabbul, még tökéletesebben tudja elvégezni a lélekelemzést, mert nem kötik gúzsba a jelen kicsinyességei. Ha ő választ egy kort hőséül, az nem lesz agyonzsúfolt háttér, hanem igazi hős, akinek arca, fájdalma, tragikuma van, mint a benne élő embereknek. Igy a történeti regény nemcsak irodalmi divat nála, hanem életelem és életvalóság.

Mindenütt ismerik az *Ember tragédiájá*-nak legalább a címét. Franciára le van fordítva és ez a fordítás régen elfogyott. De nem igen ismerték föl teljes jelentőségét, speciális színét. Pedig a francia izlés számára különösen ez a legtökéletesebb drámai költemény a világirodalomban. A Faust talán még több gondolat húrját pendíti meg, de zavarosabb is a harmóniája. Az *Ember tragédiája* a legtökéletesebb kompozíció, amit valaha ilyen terjedelmű s ilyen elvont célkitűzésű alkotásban művész megvalósíthatott. Nagyszerű kiválasztása a legjellegzetesebb történelmi képeknek, latinosan világos végigvezetése az alapgondolatoknak, diadalmas hajózás az absztrakciók tengerén, amely egy pillanatig sem fenyegeti elnyeléssel a hajó kézzelfogható testét. Nem csoda, hogy a súlyos irodalmi értékű alkotás egyúttal a magyar Nemzeti Színház legmegbízhatóbb kasszadarabja is...

Beszéljünk Jókairól, a magyar Victor Hugóról,*) aki a kollektív regényben az eposzhoz jutott közel, a fantasztikus, tudományos regényben a mi korunk ilyen irányzatát érezte meg? Mindig egy kort, a nemzet egészét fejezte ki s nemzetét mindig egynek érezte az emberiséggel, a civilizáció ügyével, ami egyébként magyar hagyomány. Az ő *copain*-jei is szövetkeznek valamire, csakhogy ez a valami Galilei jelmondatának megvalósítása, az egész civilizáció ügye: „Eppur si muove“!

Beszéljünk Katonáról, aki a nemzeti történelemből választott tárgy tragikus feldolgozásában Shakespeare legméltóbb romantikus tanítványának mutatkozott?

Vagy beszéljünk az élőkről s a nemrég elköltözöttekről: lirikusokról, regényírókról, drámaírókról, akik a magyar élet tragédiájából is mindig kibontakoztatták a létéért harcoló nyugat érdekét, olyan speciális bélyeggel, amelyet csak itt, ebben az irodalomban találhat meg a nyugati ember?

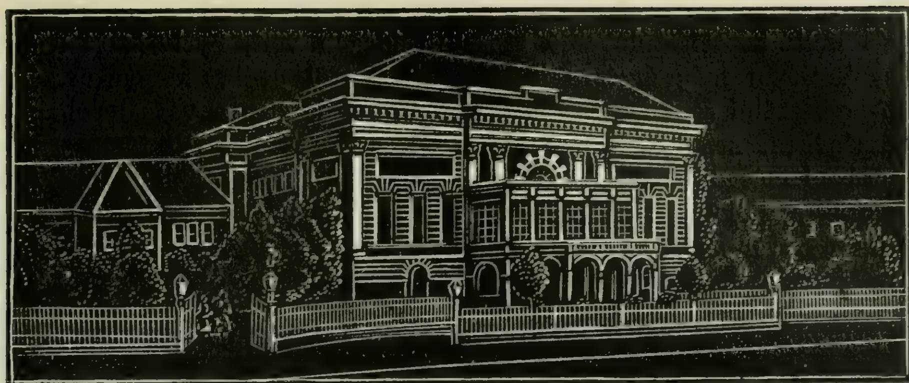

Elfogyott a terünk. De úgyis azt hisszük, hogy elég virágot szedtünk már a csokorba.

Az ilyen találomra szedett csokrot otthon az ember vagy vázába rendezi, vagy félredobja — elhervadni. De a csokornak úgyis csak az a hivatása, hogy honvágyat ébresszen a letarolhatatlanul gazdag mező után.

*) L. Jókai et la France c. tanulmányunkat: „Revue de Littérature comparée“, 1926. évf.

SEBESTYÉN KÁROLY / A MAGYAR SZINMŰIRODALOM

I.

dráma és a színpad szerves kapcsolatban vannak egymással, mióta először kísérelte meg a színészet ismeretlen ősapja, az utánzás homályos ösztönétől ihletve, hogy emelt helyen, figyelő közönségtől körülövezve emberi és isteni történéseket adjon elő. A görög dráma és a görög színpad együtt, a legszorosabb közösségben élik át kezdetleges korukat és együtt fejlődnek, mígnem a tragikus *triász*-szal, Aischylosz-szal, Sophokles-szel és Euripides-szel elérik a virágzás tetőfokát. Rómában a városi lakosságnak látványos játék utáni vágya teremti meg a színpadot és a színpad szükségletei szólítják munkába Plautus-t és Terentius-t. A középkori misztériumjáték színhelye eleinte a templom, majd a templom előtti szabad piactér. Dráma színpad nélkül holt betű marad. Színpad dráma nélkül a rögtönző színész leleményének, ötletességének vagy ötlettelenségének kész prédája. Ugyanazok a feltételek éltetik a drámát és a színpadot.

A dráma és a színpad kapcsolatos története megtanít bennünket arra, melyek ezek a feltételek. Gazdag, szorgalmas, művelt városi élet. Vagy finom, áldozatra kész, művészetkedvelő udvar. Ahol e feltételek adva vannak, ott csakhamar virágot hajt és gyümölcsöt érlel a dráma és a színészet. Ahol hiányzanak, ott legföljebb csökevényesen, holtan született vagy korai elsorvadásra kárhoztatott alakban jelentkezik mind a kettő.

A magyar városi élet nagyon későn fejlődött ki és amennyiben mégis mutatkozott, túlnyomó részében idegen volt, nyelvre, szellemre, leggyakrabban még érzésre is. Udvari életről pedig Magyarországon 1867-ig beszélni sem lehet. Ekképpen a színház sem a városi polgárság közösségében, sem fejedelmi Maecenásokban nem talált támaszra. A 18. század második felében bukkan föl először költészetünkben a drámai forma — a dialogizált hitvitázó iratokat ma már senki sem fogja a dráma nevével megjelölni — tehát oly időben, mikor a magyar epika és lira már remekműveket termelt. És a 18. század végén kopogtatnak be a városok kapuin a színészet úttörői, tüzes magyarok, akik megdacolva éhséggel és hideggel, tudatlansággal és közömbösséggel elszántan viszik előre a magyar nyelv pallérozásának, a magyar géniusz öntudatra ébresztésének szent ügyét.

Az első igazi drámaíró — Bessenyei György. Mestere, elérhetetlen eszményképe, megihletője Voltaire. A legegyetemesebb, legátfogóbb francia lángész ráütötte egész századára hatalmas géniuszának bélyegét. A magyar irodalom, az egész magyar szellemiség ujjáalkotói, a testőrírók, az ő példáján lelkesedtek, az ő epikai és drámai műveit próbálták utánozni. Így jött létre vezérüknek, Bessenyeinek, számos filozófiai munkája, amelyek mind a francia felvilágosodás hatását tükrözik. Így az „Agis tragédiája“ és a „Philosophus“, drámai művek, amelyek még egy kedzetlegesebb színpad igényeit sem elégíthetik ki, de már mutatják az utat az elkövetkezendő nemzedéknek a művészi szövésű, érdekes, irodalmi szempontból tűzálló és a közönséget is vonzó dráma felé.

A cél ki volt tűzve. De még nemzedékeknek kellett küzdeniök és elvérzeniök, míg a dráma odáig eljuthatott. Mert a színház még a 19. század elején sem volt túl azon a ponton, ahová az első úttörők életük feláldozásával eljuttatták. És ha akadt volna is született drámaírótehetség, el kellett sorvadnia, mert nem volt színpad, amelyen akár a maga bukása árán is tanuljon, képességeit fejlessze és csiszolja, a drámai hatáskeltés eszközeit kipróbálja, önmagát mintegy ellenőrízze. Meddő kísérleteknél többre nem vitte sem a zseniális és a maga korában páratlan műveltségű Csokonai Vitéz Mihály, sem a termékeny és sokfelé próbálkozó Kisfaludy Sándor.

Annál csodálatosabb, szinte rejtelmes és alig magyarázható Katona József meteorszerű megjelenése, mindjárt a magyar irodalom zenithjén. Előzők nélkül és — meg kell vallanunk — utódok nélkül, rokontalan magányosságban áll a legnagyobb magyar tragédia, „Bánk bán“, világirodalmi mértékkel mérve is neméneк dísze. Katonának nem egyetlen drámai műve a „Bánk bán“; de a többi szánalmas, gyarló, gyakran értelmetlen, logikátlan kísérlet. A „Bánk bán“ sem tökéletes műalkotás; vannak organikus hibái: Gertrudisz királyné jellemének kettőssége,

Bánk Hamlet-szerű határozatlansága, Endre király gyarló magatartása. És vannak színszerűség tekintetéből hibáztatható jelenetei. De a tragédia mégis örökéletű marad. Miért? Mert örökéletű, örökké érvényes és hiánytalan kifejezője az egyetemes magyar nemzet tragikumának: az udvari arisztokrácia lelki meghasonlottságának, szüntelen ingadozásának a királyhoz való hűség és a nemzeti érzéshez való ragaszkodás között. Kifejezője az idegen uralom ellen lázadozó magyarság elégedetlenségének, lefékezett, de koronkint robbanó indulatainak. És kifejezője a jobbágyság, a szegénység, a jogfosztott tömeg méltó panaszainak, fájdalmainak, keserűségének. És mindezeket az érzéseket egy hatalmasan épített, kompozicióban is imponáló cselekvény és egy lávaként ömlő, elragadó, izzó erejű drámai dikció hordozza. És ezt a tragédiát a saját kora figyelemre sem méltatta. S a szerző életében nem akadt színház, amely eljátszotta volna. Négy évvel Katona József halála után, 1834-ben, indította el egy nagy és minden igaz érték iránt fogékony színész, Egressy Gábor diadalútjára.

Kegyesebb volt a sors Kisfaludy Károlyhoz, a magyar romantika atyjához, a maga kora modern irodalmának választott vezéréhez. Ő is sokat tanult a franciáktól, de az olaszoktól és a németektől is. Csak az antik irodalomból nem merített. Nem is akart meríteni. Ő volt az első, aki egy országban, ahol a latin nyelvnek több volt az irodalmi hagyománya és az élő joga (törvényhozásban, törvénylátásban, közigazgatásban), mint az anyanyelvnek, nyiltan hadat mert üzenni az „elavult klasszikusoknak". Tragédiastílust a franciáktól, komédiát a németektől vett át, különösen az akkoriban felette divatos Kotzebue-tól. Tárgyválasztásának bizarrságával, emberábrázolása merészségével, drámai motívumai titokzatosságával megelőzte Victor Hugo romanticizmusát. Bátor kézzel nyult bele nemzete történetébe és válogatta ki hőseit a legérdekesebb, legvonzóbb vagy legvisszataszítóbb históriai alakok képtárából. Neki azonban már hatalmas segítőtársa akadt az egyre bíztatóbban kibontakozó színpadban, amely a Felvidéken, a Dunántúl, Erdélyben, Debreczenben, Váradon sorra hódította meg a megmagyarosodó, nemzeti öntudatra ébredt városi polgárságot a nemzeti irodalom és játékszín ügyének.

A magyar romantika hérosza azonban Vörösmarty Mihály. Arany Jánossal és Petőfivel együtt a legnagyobb költői képviselője a magyar faj alkotó géniuszának. Shakespeare és a francia romanticizmus egyaránt hatottak költészetére, amelyet széleskörű és szokatlanul alapos elméleti tájékozottság és olvasottság mélyített el. Victor Hugo ihletésének nyomait mutatják tragédiái, a „Vérnász", „Marót bán", „Áldozat". Shakespeare „Szent Ivánéji álom" című vígjátéka volt előképe a „Csongor és Tündé"-nek. A nagy brit királydrámáinak nemcsak retorikája,

hanem technikája is felismerhető a „Czillei és a Hunyadiak"-ban. Vörösmarty drámai prológusa, az „Árpád ébredése" nyitotta meg a Nemzeti Színházat 1837-ben. Az ő mélyenjáró kritikái, dramaturgiai fejtegetései oktatták ki az ifjú műintézet első színészeit nehéz tisztük minden részletére. Tőle vette át a kritika felelős munkáját tanítványa, Bajza József, aki később igazgatója lett a Nemzeti Színháznak.

Csak most, hogy a Nemzeti Színház megvolt és évről-évre izmosodott és mind nagyobb helyet foglalt el a műveltek közérdeklődésében, most kezdett sohasem sejtett lendülettel kibontakozni a magyar dráma provinciális függéséből. A színpadnak, hogy műsora változatos, előkelő színvonalú és többségében magyar legyen, megvolt a maga folyton megujuló szükséglete. S a szükségletet nyomon követte a kínálat. Szinte a közgazdasági erők játékának csalhatatlan szabatosságával. Egész sereg drámaírónk támadt, akik kétségen kívül vagy némák maradtak, vagy más, kevésbbé hálás téren kerestek volna érvényesülést, ha nincs a Nemzeti Színház, amely várta, örömmel fogadta, alkotásra sarkalta őket. Megszólalt gróf Teleki László, aki klasszicizáló „Kegyenc"-ében nagy tragikai erőnek és drámaírói hivatottságának adta bizonyságát. Megdöbbentette közönségét sötét pesszimizmusával Czakó Zsigmond, a „Leona" szerzője, előhírnöke a 19. század második felében uralkodó filozófiának. A költői zseninek és az agy aberrációjának szomorú vegyülékét mutatta Hugó Károly, egy hányt-vetett életű, boldogtalan poéta, aki mint ovos kezdte és mint tébolyult fejezte be pályáját, de közben maradandó értékű művet alkotott, a „Bankár és báró" című, megint szabásban és tónusban franciás polgári drámát. Gaál József ránk hagyta kedves és mulatságos örökül „A peleskei nótárius"-t, amelyet Gvadányi víg époszából a német bohózatok mintájára gyúrt át népies és fantasztikus színművé. Még a halhatatlan báró Eötvös József sem tudott ellentállni a színpad csábító varázsának. A magyar közállapotok kérlelhetetlen bírálója „Éljen az egyenlőség!" címmel igen hatásos szatirikus vígjátékot ír. S a mi örök dicsőségünk, Petőfi Sándor, a világirodalom egyik legtündöklőbb lirikusa, Shakespeare „Coriolan"-jának kongeniális fordítója, szintén megpróbálkozott a drámai műformával. Igaz, hogy nem sok dicsőség koszorúzta kísérletét. A „Tigris és hiéna" a francia romanticizmus legszertelenebb túlzásainak késői kisugárzása. Megalkotásában nagyobb része volt a közepes színésznek, mint a lángelméjű költőnek. A dráma vagy talán inkább a színpad varázslatos világa mindig csábította azokat a költői tehetségeket, amelyek eredendő természetüknél fogva más műfajok ápolására voltak hivatottak. Jókai Mórt, legnagyobb regényírónkat, akinek nevét ismeri és tisztelettel emlegeti az egész művelt világ, csaknem élte fogytáig kísértette a vágy, hogy a színpadon is megmutassa erejét. Ez irányú egész munkásságából

azonban csak a dramatizált „Arany ember“ maradt műsoron és ez is inkább néhány hálás szerepnek, mintsem drámai kompozíciójának vagy jellemfestése plasztikus erejének jóvoltából.

Egészen a színpadból nőtt ki és a színpadon izmosodott meg Szigligeti Ede, aki színészből lett a Nemzeti Színház igazgatójává és évtizedeken át legtermékenyebb házi írójává. Szigligeti nem volt költő. Ahol költői hatásra törekszik, ott vagy pathetikussá vagy szentimentálissá lesz. Ellenben a drámaírás technikájában a maga korának mértéke szerint elsőrangú mester. Ő is főképp a franciáktól tanult, fogékony követője volt annak a félig romantikus, félig polgári irányzatnak, amelyet Dumas fils, Augier, Feuillet, Scribe stb. képviseltek. Ő teremtette meg a népszínművet, amelyben később Tóth Ede, Csepreghy Ferenc, Abonyi Lajos és mások nagy sikerrel utánozták, sőt meg is haladták. Irt egész sereg történelmi drámát, amelyek sorából különösen a „Valéria“, „Béldi Pál“, „II. Rákóczi Ferenc fogsága“ emelkedik ki. Néhány művével példát szolgáltatott az úgynevezett *haute comédie*-re, a felsőbbrendű vígjátékra („A mama“, „Fenn az ernyő, nincsen kas“, „A nőuralom“) és ma is műsoron van kitünő bohózata, a „Lilomfi“, a vidéki színész nyomorúságos vándoréletének, aranyos könnyelműségének mulatságos karikatúrája.

Magános hegyóriásként emelkedik ki literaturánkból Madách, hatalmas drámai költeményével, „Az ember tragédiájá“-val. A költő és filozófus kettős lángelméjének csodálatos remeke ez a mű, a legmerészebb, legátfogóbb mindama poémák közül, amelyek a lét izgató problémáit feszegetik. Madách az emberiség életének, küzdelmeinek, multjának, jelenének, jövőjének kérdéseit veti föl, a kiváló egyén és a sötét tömeg viszonyát kutatja, a történelem tragikumának szinte ritmikus megismétlődését tárja elénk. Felelete mind e kérdésekre a legkiábrándítóbb pesszimizmus, maga a *nihil.* Ezen a borulaton csak a költemény utolsó soraiban csillan át kétes fénnyel egy halvány bíztatás, amely csaknem logikai ellentétben áll a mű egész értelmével. Madách nem szánta könyvdrámáját színpadra. Tizenkilenc évvel halála után Paulay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója, alkalmazta színre, természetesen lényeges húzásokkal, de a költő minden intencióját tiszteletben tartó tapintattal. Neki köszönhető nemcsak a tragédia nagy, szinte példátlan színpadi sikere, hanem egyúttal népszerűsége is. A mű költői értékét és filozófiai jelentőségét Alexander Bernátnak, a legkitünőbb magyar esztétikusok és gondolkodók egyikének jegyzetes kiadása világította meg.

A fantázia szabad csapongását, a különösnek, sőt szertelennek romantikus kiélezését, a stílus shakespearei szabadosságait ültette a színpadra Rákosi Jenő, aki drámaírónak, esztétikusnak, publicistának egyaránt jelentékeny és eredeti. Hatvankét évvel ezelőtt (1866-ban) tünt

fel „Aesopus“-ával, egy görögösködő cseles vígjátékkal. De egyéniségét legerősebben „Endre és Johanna“ fejezi ki, egy komor, kicsapongó, erőszakos tragédia, amelyben a korai renaissance buja, kábító levegőjét érezzük, amely trónra emeli a szépséget, az ifjúságot, hirdeti az érzéki örömök egyedül üdvözítő voltát és teljesen *amorális* felfogásával híven tükrözi a *trecento* világának művészi és borzalmas jellemét. Barátja és fegyvertársa az új romantikus drámaköltészet igazaiért vívott harcban Dóczy Lajos, szelídebb, bájosabb, költőibb, de halványabb és erőtlenebb géniusz. „A csók“, „Széchy Mária“ és „Az utolsó szerelem“ ma már az irodalomtörténeti archivumban szunnyadnak. De mind a három „idők tanuja“ és még megérheti hosszabb, rövidebb időre való feltámadását. Dóczy Lajosnak köszönhetjük Goethe „Faust“-jának és Schiller Wallenstein triológiájának mesteri fordítását és Madách tragédiájának kissé önkényes, de szellemes és formás átültetését német nyelvre. Ebbe a körbe tartozott Berczik Árpád is, jóízű, kedves homurú, de túlságosan józan és szürke művelője a magyar társadalmi komédiának.

A Magyar Tudományos Akadémia, alapítójának, gróf Széchenyi Istvánnak szándéka szerint kötelességének tudja nemcsak a szellemi és természettudományok, hanem a szépirodalom ápolását, irányítását is. Ezt a célt szolgálják pályadíjai, amelyek ma már elvesztették minden igazi jelentőségüket, de évtizedeken keresztül serkentő, munkára bíztató hatással voltak a fiatalabb írói nemzedékekre. E pályadíjak árnyékában húzódtak meg Váradi Antal, Somló Sándor, Bartók Lajos. És e pályadíjak fénye emelte ki a homályból és csábította Budapestre a papi szeminárium falai közül Csiky Gergelyt, Szigligeti Ede jogutódját. Csiky is évtizedeken át volt a Nemzeti Színház játékrendjének táplálója. Szerette a színpadot, szolgálta a Nemzeti Színházat annál eredményesebben, mert nem kötelezték irodalmi vagy esztétikai dogmák, nem esküdött örök hűséget semmiféle irányzatnak. Tudott történelmi és modern drámát írni, vígjátékot és bohózatot, tudott társadalmi tendenciát kiélezni és *l'art pour l'art* mulattatni. Csaknem mindig érdekes volt, le tudta kötni közönsége figyelmét, mert ennek a közönségnek dolgozott, részese volt e közönség minden elfogultságának, előítéletének, vágyának és szenvedésének. Olykor el-eltévelygett a mult, a romantika ingoványos tilosába. De mindig megbánta és hamarosan vissza is tért a jelen talajára. Ott volt ő elemében, ott volt erős és hatásos. De éppen azért, mert testestül-lelkestül a maga koráé volt — a mult század utolsó három évtizedéé — ahogy e kor elmult, el kellett neki is múlnia. Egyetlen érzelmes vígjátéka „A nagymama“ maradt műsoron, egy német mintára készült, bármily színhelyen és időben lejátszható mese. Egyébként a maga korában leghangosabban ünnepelt drámáival is hiába próbálkozik a színházak kegyelete.

II.

A magyar dráma világirodalmi jelentősége Herczeg Ferenc föllépésétől számítható. Első társadalmi színműve, „A dolovai nábob leánya“, amely nagy sikert aratott és nyomban irodalmunk első sorába helyezte szerzőjét, még a mult század kilencvenes éveinek első feléből való.

Tárgyát abból a milieuből hozza, amely Herczeg lelkéhez akkoriban legközelebb álott: a katonatiszti életből. Már itt fölismeri a katonai és polgári felfogás közti különbségekből, sőt ellentétekből fakadó nagy válságot, már itt megmutatja szatirikus hajlandóságát, éleslátását, könnyedségét mese kigondolásában, érdekes alakok vonzó rajzában. Pályája egyre emelkedik, amint gondolkodásában, érzésében, költészetében nagyobb teret juttat a *közélet pathoszának*. Meg-megihleti a magyar történelem hősi szelleme („Ocskay brigadéros“, „Déryné ifiasszony“, „Árva László király“, „A fekete lovas“, „A híd“), fölemelkedik világtörténelmi perspektívák magaslatára („Bizánc“); egy-egy drámájában nemcsak a kor lelkét, hanem a magyarság örök tragikumát is megszólaltatja. „Ocskay brigadéros“-a egyetemes nemzeti jelentőség szempontjából csak Katona „Bánk bán“-jával mérhető össze. „Déryné ifiasszony“ egy darab magyar kultúrhistória. „A híd“ az újjászületésre törekvő és rozsdás bilincsek közt vergődő Magyarország hősi küzdelmének, titáni törekvéseinek és szomorú összeomlásának tragédiáját testesíti meg Széchenyi István alakjában. Amellett szívesen vissza-visszatér a könnyebb vígjátékhoz, amelyben kedvére csillogtathatja franciás technikáját, finom elmésségét, epigrammatikus élű dialógusait. „A kék róka“ bejárta a világot és Párizsban is lelkesen tapsoló hívekre talált. Herczeg Ferenc drámaírói pályája még korántsem zárult le. ötletességétől, leleményétől, nemes írói becsvágyától a magyar irodalomnak még sok várnivalója van.

A színpaddal megpróbálkozott a kisvárosi élet magánosságába zárkózott Gárdonyi Géza is és pedig nagyon szép sikerrel. „A bor“ legjobb népdrámánk, erős, egészséges, organikus alkotás, amelyben nyoma sincs a népszínművek műparasztjainak, mindig ünneplőruhában járó legényeinek és leányainak, hazug szentimentalizmusának és természetellenes melodramatikájának. Hús- és véralakok, a föld egyszerű, szűkszavú, csaknem primitív gyermekei élik le előttünk a maguk kis drámáját, amely az ember nagy és örök drámájának kicsinyített, de nem torzított mása. A költőt mélyen vallásos kedélye inspirálta „A karácsonyi álom“ bájos misztériumára.

A regény és elbeszélés birodalmából rándult át Rákosi Viktor és Malonyay Dezső is koronkint a színpad csábítóbb világába, az „Elné-

mult harangok"-ban maradandó sikerrel. Sokoldalú műveltségét, bátor fantáziáját Pekár Gyula is szívesen bocsátotta a dráma és a színpad szolgálatába.

Hatalmas őstehetség kevés művészi önfegyelmezéssel lakott Bródy Sándor poétalelkében. Sikerről bukásra, bukásról sikerre bukdácsolt egyenetlen írói pályáján. Volt rá eset, hogy egyáltalán nem tudott visszhangot kelteni. Máskor egészen hatalmába kerítette a Múzsát, meghódította színészeit, lenyügözte közönségét. A francia naturalistáktól tanult, de gyökeresen magyar volt, a magyar kisváros szülötte, a magyar főváros neveltje. És „A tanítónő"-ben, „A dadá"-ban soha el nem mulható magyar típusokat teremtett meg.

Szinte szöges ellentéte Bródy naturalizmusának Ferenczy Ferenc stilizált finomsága, előkelősége; de ez a választékosság nála nem *pôse*, hanem lelke mélyéből fakadt. A „Flirt" című vígjátéka azt a reményt keltette, hogy a franciás tónusnak ő lesz hivatott magyar képviselője. Fájdalom, a szép és komoly siker után hamarosan elhallgatott. Műalkotóból műélvezővé lett.

A magyar színpadi kultúra hatalmas föllendülése megsokszorozta az írók számát, akik drámai műveikkel a siker kapuit ostromolják. A népes, mozgalmasabb csapatból magasan kiemelkednek Zilahy Lajos, nagyobb szabásúnak ígérkező költői talentum, aki évről évre tisztultabb, tökéletesebb és súlyosabb drámákkal gyarapítja a Nemzeti Színház műsorát; Csathó Kálmán, a multak bájos emlékeinek rajongója, a szemlélődő, inkább passzív magyar természet lelkes búvára, aki ezenfelül a színpadi mesterségnek is feddhetetlen tudója; Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója, gazdag tudású esztétikus, zseniális rendező és elegáns tollú szerzője választékos és hatásos vígjátékoknak. Földes Imre, aki a tömegszenvedélyeket épp oly ügyesen és okosan tudja megszólaltatni, amily avatott és melegszívű festője a falusi idillnek; Vojnovich Géza, irodalmunk lelkiismeretének egyik legkényesebb izlésű őre, aki történelmi színműveivel bebizonyította önálló alkotó erejét és jellemző készségét is; Bibó Lajos, jeles elbeszélő, de biztos kezű drámaíró is, akitől első színpadi szereplése óta sokat remélhetünk; a réghallgató Hajó Sándor, akinek elmésségében annyi örömünk telt; Drégely Gábor, a naturalista, sok világot járt színdarab szerencsés kigondolója; Heltai Jenő, a nagy lirikus és regényíró, aki a „Tündérlaki leányok"-kal példát mutatott a felsőbbrendű komédiára is. „Az orvos és a halál" című dramolettjével a legmagasabbra szárnyalt, ahová a költőt a filozófus fölemelheti; Fodor László, a leleményes és sokoldalú balletrista, Lakatos László, a kesernyés, de szellemes szatirikus, Vajda Ernő, aki egyenesen az export részére dolgozik és végül Szomory Dezső, akinek merészsége gyakran lendül szertelenségbe, eredetisége modorosságba, de

aki kétségkívül egyike a legmélyebben járó, legizgatóbb, legmegkapóbb jelenségeknek modern irodalmunkban.

Ez a névsor nem teljes. Nem is lehet az. Ha nem is mindennap, de minden saison új nevek sokaságát veti felszínre. Jönnek és tünnek, lefoglalják a nap érdeklődését és elmúlnak a nappal. Itt e rövid beszámolóban pedig lehetőleg arra kell törekednünk, hogy a múló jelenségek kaotikus forgatagából azt emeljük ki, ami maradandó. Ami maradandó nemcsak immanens értékénél, hanem sorsánál és hatásánál fogva is. Ami erejét vagy azzal bizonyította, hogy áttört a nemzeti nyelv szűkre vont sorompóin, vagy azzal, hogy részévé lett az irodalmi köztudatnak, még szerzője életében átvonult a halhatatlanságba.

S ha így fogjuk fel tisztünket, akkor a jelen nemzedék mesgyéjén mindenekelőtt Molnár Ferenc nagyranőtt alakjánál kell megállanunk. Huszonöt éve játszották első színdarabját, húsz éve, hogy elindult a világirodalom meghódítására. Akkor vitte ki Novelli *„Az ördög“*-öt Olaszországba.

Azóta Molnárnak minden magyar bemutatója fontos ügye a világsajtónak. E szédítő külső siker értéke azonban elhalványodik a belső siker mellett, amelyet e nagy költő fokozatos kiérése, megtisztulása, átszellemülése jelent. Ma már elérkezett arra a pontra, ahová társai közül a legkevesebben, hogy a szélsőségig vitt ökonómiával a legtöbbet tudja kifejezni; hogy nincs egy renyhe szó, egy fölösleges helyzetváltozás darabjaiban, hogy dikciója szünet nélkül szikrázik, új meg új ötletet vet föl, új meg új fordulattal lepi meg hallgatóját. A tárgyválasztásban is egyre kényesebbé vált. Nem áll többé hideg számítással sem alakjaival, sem történéseivel szemben. Egészen egybeforrott azzal, amit ír, lelkét teszi bele minden sorába és cizelláló gondosságban felülmulja a legfinomabb mestereket. Ha a jelenkor költőjéről, aki mindössze ötven esztendős és aki előtt még annyi új munka áll, szabad a szót használnunk: Molnár Ferenc ma a drámai művek kigondolásában és megcsinálásban megközelíti a tökéletességet. De Molnár Ferenc e mellett költő is, Isten kegyelméből való költő. A „Liliom“ a legtisztább, legnemesebb költészet. De az „Olimpia“ is az. És az a tarka-barka álomvilág, amellyel benépesítette a színpadot a „Testőr“-ben, a „Farkas“-ban, „A hattyu“-ban, a „Fehér felhők“-ben, ugyancsak az. Molnár Ferenc képzelete ritkán száll túl az egyéni életkörén. Boldog és boldogtalan, égi és földi szerelem, féltékenység, osztálygőg, művésznyomorúság és dicsőség, reménykedés és csalódás töltik meg alakjai szívét és elméjét. Történeti tárgyhoz nem nyult. Amit Herczeg Ferencznél a *közélet pathosz*-ának neveztünk, nála nyomokban is ritkán található („Fehér felhők“). De ez a látszólagos fogyatékosság voltaképp erőt jelent, koncentráltságot oly körre, amelyben a költő otthonosnak érzi magát. És még valamit: azt, hogy Molnár

Ferenc arra veti a fősúlyt alakjaiban, amit a legfontosabbnak érez, keresi az *emberben az embert.*

Világjáró híre van Lengyel Menyhértnek, a „Tájfun" szerzőjének is. Szerencsés kézzel nyult ebben a drámában oly téma után, amely akkoriban, az orosz-japán háború idejében, minden európai ember érdeklődését lázasan foglalkoztatta. És a japán és európai gondolkodás ütközőpontjául szerencsésen választotta az asszonyt. Azóta sokat írt, sokat próbálkozott, hol komolyabb, hol könnyebb tárgyakkal, sikert is látott, tapsot is aratott, de a „Tájfun" hatalmas emlékével többi műve mai napig sem tudott megbirkózni. A „Tájfun"-on öt világrész színházi közönsége izgult. Utódainak jóval szűkebb geográfiai elterjedettség jutott osztályrészül.

Két világrész ismeri és becsüli meg Biró Lajos komoly és értékes drámaírói tehetségét is. Ő az első és egyetlen a magyar dráma művelői közül, aki a filmnek is tartósan és nagyon szép eredménnyel állott szolgálatában. De itthon és a külföldön is sokat tapsoltak „A sárga liliom", „A rablólovag", a Lengyel Menyhérttel közösen írt „A cárnő" szívbemarkoló drámai feszültségű jeleneteinek.

Mélyen a honi talajban gyökeredzik Móricz Zsigmond monumentális költészete, drámai *oeuvre*-je is. Amit a színpad részére alkotott, az előreláthatón mindig csak a miénk marad. Mint ahogy nem lehet átültetni idegen talajba Vörösmarty vagy Arany János remekeit. De a magyarság ezeket a színműveket legnagyobb értékei közé számítja. A „Sári bíró" csodálatos vegyüléke a kendőzetlen igazságnak, a retouche-t nem ismerő természethűségnek és a kedves, mosolygó humornak. A „Buzakalász", „A vadkan", az „Uri muri" kevésbbé vonzották a közönséget, de a hozzáértő előtt nem kisebb értékeket tártak fel. Móricz Zsigmondnak is az epika az igazi területe. De a magyar színpad sok új, eredeti, egyéni színnel érezné magát szegényebbnek, ha Móricz Zsigmond koronkint föl nem keresné magvas, mindig érdekes alkotásaival.

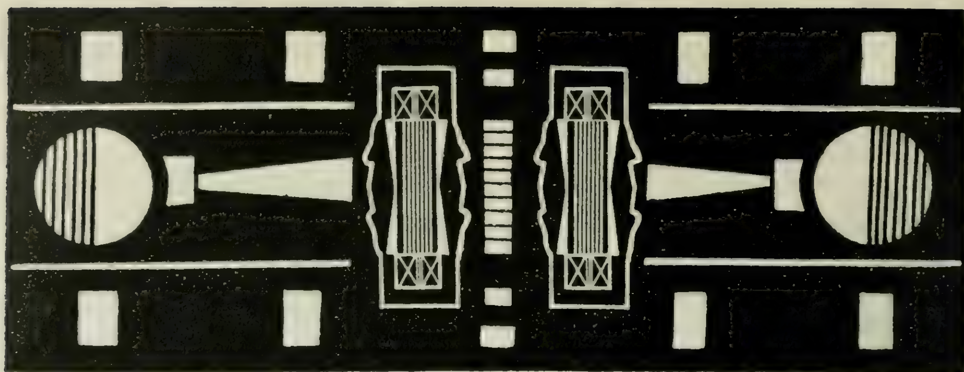
★

A magyar dráma történetét csaknem pontosan osztja két fejezetre az a határév, amely a 19. századot a huszadiktól elválasztja. Az első fejezet az úttörők, a pályakezdők, a kísérletezők, az utánzók koráról számol be. E korból voltaképpen csak két név emelkedik a világirodalom héroszainak magaslatára, két magános csillag: Katona József és Madách Imre. A második korban a kép megváltozik. A magyar dráma bekapcsolódik az egyetemes irodalom áramlásába, úgyszólván küzdelem nélkül találja meg a kapcsolatot a külfölddel és válik egyenlőrangú küzdőtárssá a nemzetek versenyében. Akiknek ezt a ritka szép dicsőséget köszönhetjük, azokat annál melegebb elismerés illeti meg, mert ők a leghatalma-

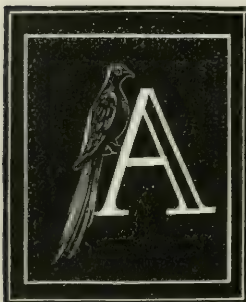
sabb tényezői egyúttal színpadi kultúránk nagyszerű föllendülésének is. Az ő kedvükért özönlik a közönség a színházba. Ők neveltek kitünő színészeket bonyolult és nagyigényű művészi feladataik sikeres elvégzésére. Nekik van főrészük abban, hogy a magyar főváros izig-vérig magyarrá lett lelkében és érzésében is.

Nem az udvar tékozló gráciája, nem Maecenások megalázó alamizsnája tartotta és tartja el a magyar színművészetet, hanem azok a jeles magyar írók, akik a színház részére közönséget neveltek; és az a közönség, amely megértette és megfogadta a magyar drámaírók hívó szózatát. A magyar nemzet, amely tiszta tudatában van annak, hogy mit jelent kultúrája számára a magyar színpad, büszke lehet drámaíróira, akik dicsőséggel hordozzák meg a nagyvilágban a magyar nevet. Büszke lehet rájuk, mert az ő tehetségük is a magyar nemzeti léleknek tehetségekben oly csodálatosan gazdag ősforrásából fakadt.

PAKOTS JÓZSEF / A MAGYAR FILMKULTÚRA

A XIX. század nagy technikai kísérletei fantasztikus eredményekkel gazdagították az emberiséget. A XX-ik század grandiózus arányokban folytatja a technikusok, tudósok álomszerű, a képzelet szélső határait érintő találékonyságának reális kimélyítését. Edison nevével kell fémjelezni a technikai kultúra e mámoros korszakát, s az ő geniejéből röppentek ki azok a tudományos, forradalmi eszmék, amelyek aztán a telefon, a drótnélküli telegramm, a rádió és a film révén a világegyetem kozmoszát egy reális és képzeletbeli érintkezési rendszerbe foglalták.

Minő fantasztikum maga a film: a mozgás megrögzítése és megörökítése minden idők számára. A történetírás, az emberi fejlődés históriája, a kultúrák korszakos küzdelmei, társadalmak, népek erkölcsei, szokásai, harcai minő más képet adnának most, ha a filmet csak néhány ezredévvel ezelőtt már föltalálták volna. A világot megváltó keresztény kultúra hatalmas renaissance-ának tanulságai mennyire mások volnának, ha 1929 év előtt a betlehemi csillag mellett a mozgókép lencséje és sugárkévéje is rávillant volna az isteni gyermek jászolára, ha végigkísérhetnénk az Isten-ember apostoli útjait, ha végigjárhatnánk vele a Kálváriát. Szédítő belenézni a gondolat távlatába, aminthogy szédítő előre nézni a film fejlődésének lehetőségeibe.

Három évtized előtt a mozgókép még egészen kezdetleges és naiv játékszerként hatott. Hatalmas lehetőségeit csak a laboratóriumokban sejtették s a nagyközönség nem vett tudomást arról, hogy a legfantasztikusabb technikai találmány indult meg a maga világot átlépő útjára.

A film mai arányairól már nem kell beszélni. Ismerik a föld legtávolabbi zugaiban és az őserdők zárt magánya a film révén kerül összeköttetésbe hatalmas, modern metropolisok lázas, magas kultúrájú életével.

A magyar filmkultúra fejlődési korszaka két évtizedes. Amikor a nyugati nemzetek közül elsősorban Dánia, nyomában Franciaország, később Olaszország, Németország, majd Amerika megkezdte a maga nagyarányú filmgyártási hadjáratát, idehaza a magyar ötletesség és invenció hamar felismerte a film nemzetközi és nemzetgazdasági jelentőségét és fogyatékos eszközökkel ugyan, de annál több lelkesedéssel kezdetét vette a magyar filmek készítése. A film sajátos természete magyarázza, hogy a magyar kezdeményezés a művészet és irodalom munkásai részéről történt. A kereskedelem és ipar itthon még nem ébredt rá arra, hogy a film, mint exportképes nemzeti iparternék milyen hatalmas nemzetgazdasági értéket képviselhet a nemzetek gazdasági versenyében. Sajnos, ez a felismerés, ha már jelentkezik is nálunk, de mostoha viszonyaink között, az anyagi eszközök hiánya miatt nem érvényesülhet a gazdag és teljesítőképességben minket túlszárnyaló hatalmas országokkal szemben.

Tehát művészi és irodalmi kezdeményezés volt a magyar film. Janovics kolozsvári színigazgató készítette az első magyar filmdarabokat. Klasszikus magyar színpadi műveket filmesített meg, magyar színpadi aktorokkal s e darabokban több volt a művészi szándék, mint a technikai eredmény. Az első filmgyártók irodalmian gondolkoztak és színpadművészeti célokat tűztek maguk elé. Céljuk az volt, hogy a színpad megkötöttségét feloldják a mozgókép tág határai között s ami a színdarabokban a szereplők elbeszéléseként mint a kulisszák mögött lezajló történés nem illeszthető az arisztoteleszi hármasszabály által körülírt színpadi területbe, azt a film korlátot nem ismerő megjelenítésével pótolják.

Ez az irodalmi és művészeti kezdeményezés ráütötte bélyegét aztán a magyar film fejlődési irányára. Budapesten színházigazgatók és írók kezdtek foglalkozni a filmkészítés problémáival. Az első műterem, ahol rendes filmgyártás indult meg, a Hunnia műterme volt s a Vígszínház egyik igazgatója létesítette. Minthogy a színpad világát akarták rávetíteni a vászonra, színpadi rendezők vették kezükbe a filmdarabok rendezését is. Nagyon kezdetleges volt még akkor a magyar filmkészítés módja. A film felvevő gépével is alighogy megismerkedtek a laboratóriumokban dolgozó és a fényképeljárásban szakismeretekkel bíró emberek, akik aztán a filmoperatőri munkákat végezték. A rendezők maguk sem ismerték a gép törvényeit. A vetítő eljárás primitívsége tehát érvényesült az itt készült filmeknél. A gyakorlat azonban csodálatos módon igen hamar művészekké nevelte a magyar tehetségeket. Lázas munka folyt a műtermekben, amelyek kezdtek megszaporodni, bár egyelőre csak bérelt helyiséget jelentettek. Az operatőrök és rendezők együttes tanulmányai mind töké-

letesebbé tették a magyar filmkészítési eljárást és revelálódtak kitűnő magyar rendezők és kitünő magyar operatőrök. Csak még a filmírók álltak tájékozatlanul az új magyar művészet előtt.

A háborúig a magyar filmkultúra tehát a kezdet romantikus korszakát élte, több volt benne a láz, a jószándék, a kiváncsiság és az intuició, mint a mesterségbeli tudás. De külföldön sem volt másképp, csak legfeljebb több eszköz állt rendelkezésre, több pénz, míg idehaza több tehetség. Nehéz is volt a magyar filmgyártás helyzete, mert a több technikai készséggel és eszközzel készített és külföldről bejövő filmekkel szemben a magyar film minden romantikus szépsége dacára háttérbe szorult. A külföldi filmek a technikai bravur ösvényén indultak el és akcióikban, történeteikben is csak alkalmul szolgáltak arra, hogy a film széles lehetőségeit a lehetetlenségek és fantasztikumok megjelenítésében juttassák kifejezésre. Kalandorfilmek, keleti fantasztikumok árasztották el a filmpiacokat, s ezek alkalmasak is voltak arra, hogy a technikai csodák által meglepett néző gondolatait lefogják és ne késztessék nagyobb elmélyedésre és gondolkodásra.

Mindig dicsősége lesz a magyar filmgyártás első művelőinek, hogy elsősorban művészek akartak lenni és finom benső gondolati célokat tűztek maguk elé. Azok a darabok is, amelyek a magyar filmgyártás első korszakában készültek, ezt a tendenciát mutatják. A megfilmesített „Tolonc", a „Sárga csikó", Arany János „Tetemrehívása", Molnár Ferenc „ördöge", a Jókai filmek, a Mikszáth regények, a Karthausi, a Raskolnikov, Petőfi „János vitéze" mind azt az irodalmi és művészi törekvést jellemzik, amely a magyar filmgyártás első megálmodóit és rajongó művelőit hevítették. És jó úton jártak.

Ma a film világirodalmában nagy vita folyik arról, hogy mi lehet a film igazi fejlődésének iránya, hogy a technikának, vagy a művészetnek kell jobban kifejeződnie a filmgyártás további fejlesztésénél. Ezt a problémát az a helyzet vetette fel, hogy a film népszerűsége mindjobban kezdte elvonni a társadalom egy jelentékeny részét a színpadi művészet érdeklődési köréből. Valahogy véletlenül a film mintha versenytársává nőtte volna ki magát a színháznak. A színpadi művészet esztétikusai kezdték félteni a színpadot, Shakespeare-nek, Molliére-nek eszmei világát a berregő mozigéptől, a műterem-lámpák reflektoraitól és ellensúlyozásul bizonyos lekicsinylő, ellenséges esztétikai felfogás kezdett érvényesülni a filmmel szemben. A színművészeti esztétikusoknak általában igazuk volt, mert a filmgyárak élelmes financirozói olyan tömegárut zúdítottak a közönségre, amelyek távol álltak minden művészi elgondolástól, művészi céltól. Azonban még sincs igazuk. Más a színpadi művészet és más a filmművészet. A nagy verseny, amely látszólag a kultúra e két hatalmas tényezője között folyik, már szünőben is van. Shakespeare-t, Aristhofanes-t, Madáchot, hogy

csak szimbólikus megjelölésekkel éljek, ledönteni trónjukról nem lehet. Ők egyeduralkodói minden művészetnek, mert hiszen nemcsak a gondolatok és szavak mélységével, szépségével, hanem a festőművészet, a szobrászati alkotóművészet szellemi képekben kifejeződő grandiózus eszközeivel is rendelkeznek.

A film eddigi evolució ja igazolja a megállapítás helyességét, hogy nem lehet versenytársa a színpadművészetnek. Technikai eszközei, technikai lehetőségei és e lehetőségek horizontja nagyobbak és szélesebbek, mint a színpadé, de a film mégis csak alázatos tanítványa lehet az örök színpadművészetnek. Hogy plasztikus hasonlattal éljek, a film hasonlíthat egy nagyméretű, szédületes arányú époszhoz, de a világ, a mindenség, az *ember* lelki szépségét és e szépség harmóniáját az az első dallam juttatta kifejezésre, amely valamikor, az ősidőkben a magára eszmélő, az életet, a napot, a természetet, a végtelenséget megérző ember lyrikus lelkéből ujjongva felszállott.

A nagy vitát különben el fogja dönteni a jövő. Kétségtelen, hogy a film technikai útja kiszámíthatatlan. De bárminő tökéletessé is fejlődhetik, csak akkor jelenthet az emberi fejlődésben és haladásban kultúrális értéket, ha nem egyszerű technikát nyújt, hanem lelket is, ha nemcsak képeket vetít elénk, az élet mozgásainak megrögzített pillanatait, hanem azt is, ami a képek mögött és a mozgások vonalai mögött húzódik meg, a szellemnek, a gondolatnak megvonaglásait is. És e ponton az irodalom és színpadművészet lesz mindig a mestere és akkor válik egészen tökéletessé, ha minél művészibb tendenciákat szolgál. Ezzel kodifikálni is lehet a film esztétikai törvényeit. E téren még nagy bizonytalanság uralkodik és az fogja először megalkotni a filmgyártás törvényeinek Csemegi-kódexét, aki egyformán teljes ismeretével rendelkezik a film szédítő technikájának és az irodalom és művészet legbensőbb céljainak. Minél hamarább meg is kell írni a film külön esztétikáját, mert félő, hogy a filmgyártás téves utakra fog lendülni. Azok a tudományos és esztétikai kézikönyvek, amelyek ma egymással csatáznak, hogy megállapítsák a filmfejlődés követendő irányát, nagyon is alá vannak rendelve a közönség, a filmfelvevő piac hajlamainak, hangulatainak és nagyon is megérzik rajtuk, hogy gyári irodáik érdekeit szolgálják. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy újabban a beszélőfilm monstruózus gondolatával foglalkoznak.

A film eredendő jellege a képtechnika. Ebből a jellegből kell kifejlődnie minden művészi továbbképzésnek és nem lehet a hangnak technikájával és technikai keresztezésével megrontani és meghamisítani a kép igazi értelmét. Ha ezen az úton kísérletezik a filmgyártás, groteszk eredményekre fog jutni és korcs, elfajuló irányba juttatja D'Arcy, a Lumière testvérek és Edison találmányát. Az anyagszerűség örök törvényét ezúttal sem lehet megsérteni.

A magyar film első mesterei tehát jól érezték a film igazi rendeltetését, amikor művészi célok szolgálatába állították. A háború szerencsétlensége a filmkultúra fejlődése számára szerencsés helyzetet teremtett. Az elzárt országhatárok következtében Magyarországra alig kerülhettek idegen filmek, csak a középhatalmak, így elsősorban Németország látta el termékeivel a magyar piacot és így a magyar filmkészítés konjunkturális helyzetbe került. Kevés volt a versenytársa. A közönség már fokozott érdeklődéssel fordult a film felé, magától adódott, hogy új és új filmműtermek, filmgyárak létesültek. Az „Astra", az „Uher", a „Corvin" és a „Star" filmgyárak egymásután jelentkeztek a termelési versenyben, főként a két utóbbi egészen nagyarányú gyári berendezkedéssel indította meg a komoly magyar filmgyártást. Kiváló magyar rendezők, operatőrök és filmírók fanatikus lelkesedéssel fáradoztak a jó magyar film megteremtésén.

Most tíz és néhány esztendővel a magyar film e hősies és nagyszerű kezdeti korszaka után tisztelettel kell meghajolni azok előtt a művészlelkű munkások előtt, akik megvetették alapjait a reális és komoly magyar filmtermelésnek. Ez a művészi lelkesség és tehetség eredményezte azt, hogy a kereskedelmi érdeklődés is a film felé fordult. Pénzes emberek, vállalkozók, bankok odaálltak a magyar film financirozói közé és bár őket nem művészi lelkesedés vezette, de kitünő üzleti érzékük megéreztette velük a magyar filmgyártás nagy anyagi és üzleti hasznosságát. A filmrendezők, filmírók és operatőrök társulva most már a legkiválóbb iparművész-tervezőkkel, egyre-másra készítették a legkitünőbb magyar filmeket, az úgynevezett nagy, grandiózus, slágerfilmeket és kísérődarabokat. A „Star"-filmgyár két hatalmas, nagy műtermet, laboratóriumot, kopirozó-termeket épített, telepén asztalosműhely, szobrászműhely, festőműhely létesült, azonkívül iparművészek, rendezők, filmírók, színészek, munkások százait foglalkoztatta. Éppen úgy a „Corvin"-filmgyár is. Nemes verseny indult meg a gyárak közt és egyévi produkciójuk oly nagy volt, hogy túlszárnyalta még a mai nagy külföldi filmgyárak teljesítőképességét is. Egy-egy filmbemutatójuk, amelyen egy esztendei munkásságuk eredményét prezentálták, művészeti esemény volt. E nagy munka nyomán filmszaklapok támadtak s a gyárak kereskedelmi irodái összeköttetésbe kerültek a központi hatalmak valamennyi filmpiacával. A magyar filmek már mind egyenrangú társai lettek a legnagyobb külföldi gyárak filmdarabjainak s az üzleti élelmesség a háborús országhatárok sorompóit is áttörve, eljuttatta a magyar filmeket Svájcba, Franciaországba, Angliába és Amerikába is. A háború alatt sok kitűnő magyar filmet láttak az ellenséges országok területén, természetesen idegen márka alatt, eltüntetve a magyar jelzést. De mégis a magyar szellem hódított azokban, a magyar tehetség, a magyar munka, a magyar technika és művészet. Hogy milyen arányú volt a

háború alatti magyar filmgyártás, talán közvetlenül azzal illusztrálhatom leginkább, ha megemlítem, hogy e sorok írója, mint a „Star" filmgyár dramaturgja és később művészeti igazgatója, negyvenkét magyar filmdarabot írt egymaga négy esztendő alatt és ezek között igen nagyszabású filmalkotások szerepeltek, amelyek külön építkezéseket kívántak, külön utazásokat, tengerparti vidékeken és más helyeken.

A magyar filmgyártás 1918-ban jutott el a maga teljesítőképességének legnagyobb fokára. A filmgyárak művészi vezetői ekkor már arról álmodoztak, hogy élére fognak kerülni az egész világ filmtermelésének. Hiszen alig néhány év alatt egyenrangú versenytársai lettek a legnagyobb külföldi filmgyáraknak. Egész új generáció nevelődött fel a háború évei alatt a filmművészet szolgálatára. Magyar művészeti, művelődési és nemzetgazdasági szempontból tehát egy új harci eszköze támadt a magyarságnak a nemzetek kultúrális és gazdasági versenyében. A perspektíva szédítőnek mutatkozott.

De minden reményt és minden álmot elsodort a forradalom vihara. A nagy nemzeti megpróbáltatások szomorú évei következtek s a filmgyárak elnéptelenedtek. Művészek és munkások százai kétségbeesetten nézték, hogy szinte máról-holnapra hogyan halt meg a magyar filmgyártás.

A nemzeti katasztrófa gazdasági válságba sodorta az egész országot, a pénzemberek felhagytak a filmgyárak financirozásával, a tőke érzékennyé vált és nem tudott várni arra, amíg ismét konszolidálódik a magyar élet. Az elromlott pénz elindult a maga sajátos útjain, amelyek nem a munkának, hanem a könnyű kamatoztatásnak meredélyein vezettek. A filmművészet fanatikusai, rendezők, írók, operatőrök még megpróbálkoztak egy-egy bérbevett műteremben filmdarabok készítésével, de kevés volt hozzá a pénzük, nem állt mögöttük a vállalkozó nagytőke és így nem tudták tervüket megvalósítani.

És azóta a magyar filmgyártás szünetel. Azok a kísérletezések, amelyek az újabb időkben a filmgyártás föltámasztására történtek, nem sikerültek. Sok nemes szándék kudarcot vallott, s mindaddig nem támadhat fel újra a művészi magyar film, amíg a vállalkozó nagytőke nem áll melléje és nem ismeri fel a magyar film hasznothajtó jelentőségét. Persze ez még hosszú idő kérdése, mert a megromlott gazdasági helyzetben olyan nagy tőkéket mozgósítani, mint aminőket a jó film készítése kíván, szinte lehetetlen, hiszen közben a külföldi filmgyárak olyan grandiózus erőmegfeszítéseket produkálnak, aminőkkel versenybe szállni ennek a szegény kis országnak alig lehet. Egyelőre a magyar filmkultúra gyönyörű fejlettségét és nagyrahivatottságát azzal igazoljuk a kerek világ előtt, hogy a világ legnagyobb Studióiban, filmgyáraiban magyar művészi vezetők, magyar rendezők, magyar operatőrök, magyar drama-

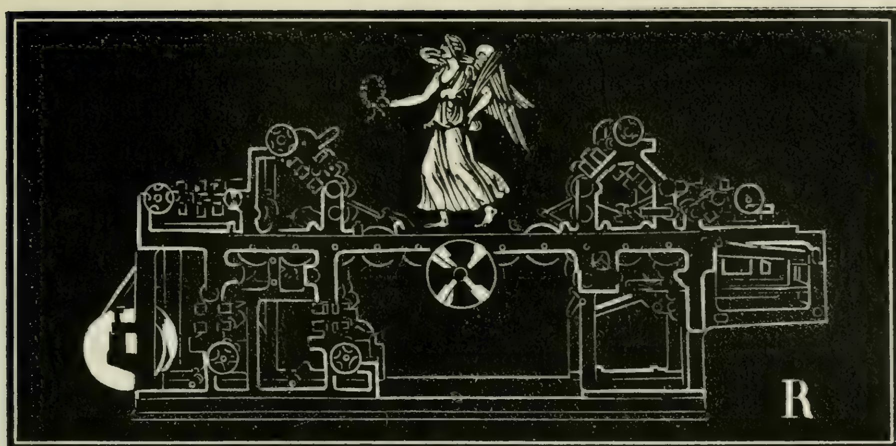
turgok és magyar filmszínészek szerepelnek, mint a külföldi filmkultúra legnagyobb értékei.

A jelenleg szórványosan készülő magyar filmek legfeljebb csak jogfolytonosságot jelentenek, de nem igazi termelést és egyelőre a magyar film kultúrális feladata abban merül ki, hogy a Budapesten lévő „Pedagógiai filmgyár“ az iskolák számára oktató filmeket készít.

Ime a magyar filmkultúra rövid, de annál tanulságosabb multja. Vallom és hiszem, hogy ez a mult még fel fog támadni és gyönyörűvé teszi a jövendőt. Ehhez azonban nemcsak a művészet fanatikusainak munkája szükséges, hanem komoly és gazdasági alapokon nyugvó érdeklődése magának a hivatalos nemzetgazdasági politikának is. Amikor az ország gazdasági problémái között ott szerepel a magyar ipari és gazdasági termékek export-kérdése, amikor külön export-intézeteket állított fel a magyar kormány, hogy megjavítsa kereskedelmi mérlegünket, nem szabad figyelmen kívül hagynia azt az óriási méretű s az egész világra kiterjedő exportlehetőséget, amely a film nemzetközi keresletében van. A magyar nemzet kultúrális fejlettségének, technikai versenyképességének megbecsülhetetlen értéke fekszik a magyar filmben, s ezt ki kell aknázni, ha más miatt nem, nemzetgazdasági szempontból.

És van egy másik szempont is. A film mindinkább krónikásává válik a nemzetek, társadalmak életének és fejlődésének. S amikor tudományos műhelyekben, történetírók dolgozószobájában, írók asztalainál a kozmikus élet jelenségeit és eseményeit dolgozza fel a jelen történetírása a jövendő számára, nem szabad kívülhagyni e munkából a filmet, ezt a nagy történetírót, amely megrögzíti a jelenkor mozgását, a mai élet elszálló mozzanatait, a pillanat lelkét, a napok történetét s a magyar nemzeti és társadalmi élet nagy áramát. Késői korok szemére vethetik a mai magyarok korszakának azt a hiányt, amely mutatkozni fog más nemzetek, országok történetírásával szemben, ha kimaradnak a magyar élet történetéből a mozgó pillanat örök tanuságai.

VÉSZI JÓZSEF / A MAGYAR SAJTÓ

A magyar nemzet történetébe a politikai napisajtó mint aktív tényezője a politikai fejlődésnek, alig száz évvel ezelőtt vonult be, tehát jóval később fonódott össze minálunk a nemzeti fejlődés a sajtó fejlődésével, mint a nyugateurópai nagy nemzetek államaiban. Okát ennek a késedelemnek nem ehelyütt kell kikutatnunk. A nemzeti öntudat felébredése, a demokratikus gondolatnak az állampolitikába való behatolása, a régi rendi alkotmánynak a parlamenti népképviseleti rendszer által való felváltása és a gondolatközlésnek az osztrák abszolutizmus cenzurájának békói alól való felszabadítása Magyarországon csak a XIX. század első harmada után vált valósággá, s így nálunk csak viszonylag későn juthatott a sajtó az őt megillető szerepkörhöz. Hogy milyen szerény, sőt primitív kezdetekből kellett a magyar sajtó fejlődésének kiindulnia, azt a külföld számára talán elegendő azzal az egy adattal szemlélhetővé tenni, hogy amikor Kossuth Lajos a pozsonyi országgyűlés tárgyalásairól szóló tudósításait kézzel írott példányokban kezdte terjeszteni, ez már merész, sőt csaknem forradalmi cselekedet számba ment és végső eredményében oda vezetett, hogy vakmerőségeért a börtönben kellett Kossuthnak lakolnia. A bécsi kényuralom e fojtó atmoszférájában érthető módon nem nyílt alkalom a magyar sajtó igazi fejlődésére. De viszont Kossuth Lajos törhetetlen energiáját nem lehetett semmiféle erőszakkal visszafojtani. A fogságból kiszabadulva, ismét tollat ragadott, folytatta a közszabadsá-

gokért való küzdelmét, még pedig olyan hatalmasan és akkora sikerrel, hogy az osztrák kormányhatóságok a végén is kénytelenek voltak neki a lapkiadási engedélyt megadni. Igy született meg az ő Pesti Hírlapja. Ebben vívta azután nagy eszmecsatáit, amennyire ezt a cenzúra megengedte. Szavának ezerszeres visszhangja kelt, eszméi rohamosan hódítottak, s a saját magára feleszmélő nemzet okulást és ösztönzést merített abból a gigászi harcból, amely Kossuth Lajos és a nemzeti újjászületés másik lánglelkű bajnoka, gróf Széchenyi István között fejlődött ki.

Ám az igazi sajtószabadság csak 1848 március 15-én született meg. A magyar „ver sacrum“ e nagy napján a szabadságvágy mámorától fűtött, izzó forradalmi hangulatú pesti ifjúság egy dicsően merész elhatározással széttörte az osztrák cenzúra bilincseit, cenzori engedély nélkül kinyomatta és szabadon terjesztette Petőfi Sándor „Talpra Magyar“ című csatakiáltását és diadalmenetben kihozta a budai várban levő tömlöcéből Táncsics Mihályt, a gondolatszabadságnak a zsarnoki hatalom által fogságba vetett mártírját. A magyar sajtó tehát szabad volt immár, és szabadságát arra használta fel, hogy lángragyujtotta a népmilliók lelkesedését Magyarország szabadságharcáért, amelyet az első magyar parlamenti felelős minisztériumban egyesült vezérek — Kossuth, Széchenyi, Deák, Eötvös — vívtak előbb csak az osztrák császári, majd az ezzel szövetkezett orosz cári hatalom ellen. Ám ez a szabad sajtó csak kérészéletű volt: Világos után az összeomlott szabadságharc romjai alá temetődött az 1848 egyéb nemzeti és demokratikus vívmányaival együtt, és ránehezedett a nemzetre aztán további tizennyolc esztendeig az osztrák abszolutizmus bosszút lihegő nyomása.

De e csaknem két évtizedes abszolutizmus alatt sem tudta az erőszak a magyar sajtót elnémítani. A cenzorok kérlelhetetlen szigorúsággal látták el tisztüket, de a magyar sajtó kifogyhatatlan leleményességgel meg tudta találni a módját annak, hogy jelképes beszédével, a minden cenzori éberséget csúffá tevő ügyességével, a magyar sorsnak külföldi analógiákban való jelzésével ébrentartsa a lelkekben a jobb jövőbe vetett hitet, az eltiport alkotmány feltámadásában való bizalmat. A sorokban nem lehetett elmondani semmit, így hát *a sorok közt* kellett a sajtónak a nemzethez szólania. A nemzet pedig megtanulta a sorok között való olvasást. Börne valahol azt mondja, hogy a teljes sajtószabadság az ujságírás magas szintjének a megölője, mert ahol mindent ki szabad mondani, minek törődne ott a publicista stílusbeli finomságokkal, a gondolatnak előkelő és esztétikailag díszes ruhákba öltöztetésével? Ellenben ahol a cenzor kényuralma elfojtja a gondolatok szabad közlését, ott az írónak és ujságírónak rajta kell lennie, hogy megfinomodott stílusával, fejtegetéseinek képletességével, eszméinek olyan megcsiszolásával, mely kijátssza a cenzor éberségét, és mégis megtalálja a kontaktust az olvasó

értelmével, túljárjon a cenzor eszén és parabolákkal, metafórákkal, allegóriákkal tegye érthetővé azt, amit rendes beszédben elmondania nem lehet. Börne szerint tehát a cenzúra az ujságírás magas iskolája; azzal, hogy a sajtót meg akarja fojtani, inkább magasabb színvonalra emeli. Az 1849-től 1867-ig terjedő időszakban a magyar sajtó fejlődése csakugyan ezen a vonalon haladt. És az oktalan cenzúrának meg kellett a maga szégyenére érnie még azt is, hogy nem tudott belekötni egy olyan ujságcikkbe, amely később az abszolutizmus összeomlására adott első hatalmas lökésnek bizonyult. Ez a cikk a Deák Ferenc híres husvéti cikke volt, mely a Kemény Zsigmond szerkesztette Pesti Naplóban látott napvilágot. Ebben voltak lerakva a későbbi kibontakozás alapjai, a benne foglalt eszmék szerint kellett az osztrák császári hatalomnak a magyar alkotmány helyreállításába, Magyarország ezeréves területi integritásának felélesztésébe beletörődnie, mert amint ezt Deák bölcsesége előre látta és előre megmondta, a dinasztia számára nem kínálkozott más út arra, hogy nemzetközileg megrendült pozícióját újra megerősítse.

Ez a cikk volt tehát a híd, mely az 1867-iki nagy átalakuláshoz vezetett. A Szent István birodalma ismét egyesült, a magyar alkotmány helyreállott, a parlamenti népképviselet és vele együtt a magyar nemzet közszabadságainak teljessége ismét feléledt, — ezzel megkezdődhetett aztán a magyar sajtó életerős fejlődésének folyamata.

A szó igazi értelmében vett sajtója tehát voltakép csak 1867 óta van Magyarországnak. Ez a fejlődés immár hatvan esztendőre nyúlik vissza. Az idő viszonylagos rövidsége ellenére megállapítható, hogy a magyar sajtó szellemi felkészültség és technikai haladottság dolgában nem utolsó helyet foglal el a világsajtóban. Legjellegzetesebb vonásainak egyike az, hogy noha sok megértéssel és bámulatraméltó símulékonysággal tud hozzá alkalmazkodni a nagy világsajtó mindenkori fejlődési fázisaihoz, mégis mindig meg tudta őrizni — és sikeresen őrzi meg ma is — sajátos nemzeti egyéniségének vonásait. Túlzás nélkül lehet erről a sajtóról elmondani, hogy egyrészt minden ízében európai, másrészt minden ízében magyar, amint hogy ugyanez elmondható a sajtó idősebbik testvéréről, a magyar irodalomról is. Egyáltalában érdekes egyéni vonása a magyar sajtónak az, hogy tartalmában és embereiben szorosan össze van kapcsolva az irodalommal. A magyar napilapok csaknem mindegyike gazdag szépirodalmi tartalmat nyujt állandóan olvasóinak: regényeket, elbeszéléseket, essay-ket, drámai és könyvkritikákat, sőt verseket is. És érdekes ebben az összefüggésben az a jelenség, hogy azoknak a könyveknek, amelyek a sajtó által már közölt regényeket, elbeszéléseket és verseket gyűjtik egy-egy kötetbe össze, jóval nagyobb a kelendőségük, mint az olyan irodalmi műveknek, amelyek nem láttak előbb napvilágot a sajtó hasábjain. Ez azt mutatja mindenesetre, hogy Magyarországon a sajtó-

nak egyik elvitathatatlan érdeme az, hogy a nagyközönségben állandóan népszerűsíti a nemzeti irodalmat. A másik jellegzetes vonása a magyar sajtó és a magyar irodalom közt fennálló szoros kapcsolatnak abban áll, hogy a magyar irodalomnak az utóbbi negyven-ötven esztendőben csaknem minden jelesebb képviselője részint a sajtóból indult ki, részint pedig még ma is állandó ujságírói működést is fejt ki. Igy, hogy az irodalom legnagyobbjával, Jókai Mórral kezdjem, ez a mi koszorús regényírónk és nagy költőnk egyúttal ízig-vérig való ujságíró volt, és az is maradt holta napjáig. Igen sokáig szerkesztője volt a Hon című lapnak, ő szerkesztette évtizedeken át az Üstökös című élclapot is. Ugyancsak ujságírónak indult, és ujságírói munkáját még ma is folytatja szépirodalmunk másik nagy jelese, Herczeg Ferenc. Az ujságírásból indult ki továbbá Molnár Ferenc, aki már nemzetközileg beérkezett drámaíró volt és még mindig szeretettel gyakorolta a zsurnaliszta mesterséget. Jókai és Herczeg mellett legnagyobb regény- és novellaköltőnk, Mikszáth Kálmán, mint ujságíró szerzett magának előbb nevet, a sajtóból emelkedett föl az irodalom legmagasabb régióiba és ujságíró maradt végső lehelletéig. De ujságírónak indult s az maradt mindvégig Ady Endre is, hazánknak Petőfi óta legnagyobb lírai költője. Ha két cikk között, amiket meg kellett írnia, maradt kis szabad ideje, a szerkesztőség asztalánál írta meg leghangulatosabb, legelragadóbb dalait. Így fonódnak össze Magyarországon irodalom és ujságírás tartalomban és emberekben.

Ez pedig már ad bizonyos mértéket a magyar sajtó szellemi szintjének megítéléséhez. Írói gondosság, finom stílusérzék, színes fantázia, érzék a nyelv zenei ritmusa iránt, mindezek a tulajdonságok, amelyek a magyar sajtó művészi értékeit képviselik, a nemzet irodalmi életével való szoros egybekapcsoltságból erednek. Hiszen, fájdalom, nem tagadható, hogy sajtónknak ezek a kiemelkedő erényei az utolsó időkben kezdenek elhalványodni, hogy a magyar zsurnalisztika hangja bizonyos mértékig kezd elparlagiasodni. Ennek okát pedig abban az irányban kell keresnünk, amelybe a sajtóbeli fejlődés legújabban belekanyarodni látszik. Ez előtt a fejlődési fázis előtt érdemes egy percre megállanunk, mert megvizsgálása rendjén rá fogunk bukkanni egyre és másra, ami összefügg a magyar nemzet mostani tragikus sorsával.

Eredetileg és azután hosszú ideig a magyar sajtó az úgynevezett *véleménysajtó* típusához tartozott. Sajátlagos helyzete, és rendeltetése determinálta azzá. A helyzetét az anyagi eszközökben való megszorítottsága határozta meg. Még az egykori virágzó Nagymagyarország is elég kicsiny volt ahhoz képest, hogy sajtója a nagy nyugati nemzetek sajtójának segítő forrásaival rendelkezhessék. A huszonkét milliónyi lakosságnak csaknem fele nem volt magyar anyanyelvű, tehát már ennélfogva is alig jöhetett számba mint a magyar nyelvű sajtó olvasóközönsége. De

maga a magyarság népzöme a modern népoktatásügy áldásaiban csak az alkotmány helyreállítása után kezdett részesedni, és így csupán a XX. század elején lehetett az analfabétizmust annyira visszaszorítani, hogy már a szélesebb néprétegekben is fel tudott ébredni bizonyos mértékig a megértő érdeklődés a hírlapok iránt. Ebből következik, hogy a csak szűk körben elterjedt magyar ujságok igen hosszú ideig jóformán csupán a belföldi hírszolgálatra voltak szorítva, a külföldön levelezőket nem tarthattak, híranyaguk tehát nagyon sokáig szegényes és kezdetleges volt. A lap hasábjait a szerkesztőknek politikai és társadalmi tárgyakat felölelő cikkekkel kellett legnagyobbrészt betölteniök, mert ezeket a cikkeket a saját munkatársaiktól kapták a rendes fizetés fejében, vagy pedig politikusoktól és egyéb notabilitásoktól, akik szükségét érezték annak, hogy a közvéleményt a maguk felfogása javára befolyásolják. De ugyanilyen fejlődési irányba terelte a magyar sajtót a rendeltetése is. Hiszen a sajtó legfőbb nemzeti feladata abban állott, hogy meg kellett érlelnie a nagyközönségben a politikai és társadalmi fejlődés vezéreszméit, hirdetnie kellett a nemzeti élet nagy igéit, oda kellett hatnia, hogy olvasói egyfelől felfogják és kellően értékeljék az európai nagy kultúráramlatokba való bekapcsolódás fontosságát és szükséges voltát, másfelől pedig a társadalom különböző rétegeiben ébrentartassék az a tudat, hogy a nyugati kulturához való hozzátartozás mellett is híven kell e nemzet minden fiának és leányának ragaszkodnia a nemzeti hagyományokhoz. Ezt a hivatást csakis a szó legjobb értelmében vett véleménysajtó tudta betölteni. Ám a nagy világsajtóban a technikai fejlődés boszorkányos gyorsasága kiérlelt egy másik típust: a *hírszolgáltató* sajtó típusát. Ez a típus már nem csupán véleményeket szuggerál, nem csak eszméket hirdet, nem társadalmi és nemzeti ideálok terjesztését látja céljául. Ez a sajtótípus a híranyag bőségével és változatosságával igyekszik a közönséget a maga számára megnyerni. Ezelőtt ötven évvel és azután még jó sokáig az egész budapesti sajtóban egyedül az a lap, amelynek szerencsés lehetek az élén állani, a Pester Lloyd, dicsekedhetett azzal, hogy volt neki egy úgynevezett „bérelt távíródrótja", amely naponta 1000, vagyis ezer szót hozott neki Bécsből, mint összesűrített anyagát a Magyarországon kívül folyó világtörténésnek. Nagy szó volt ez akkoriban! Ezer szónyi híranyag a külföldről naponta. Irigységgel és bámulattal nézett fel abban az időben az egész magyar sajtó erre a lapra. De aztán jött a nagy technikai fejlődés: a távirati közlés olcsóbbodása (mérsékelt hírlaptarifa) és a távíróhálózat rohamos kiépülése. Ezt követte az interurbán telefon, majd a drótnélküli távírás és telefonálás lehetősége. A híranyag tetszés szerint való kibővítésének nem volt többé akadálya. A magyar sajtó minden egyes orgánuma bőséges híranyaggal szolgálhatott a közönségnek, kivált amióta a nagy nemzetközi távirati ügynökségek egymással ver-

senyre keltek, s közöttük a Magyar Távirati Iroda mostani vezetősége hírszolgálati hálózatát olyan nagyszerűen építette ki.

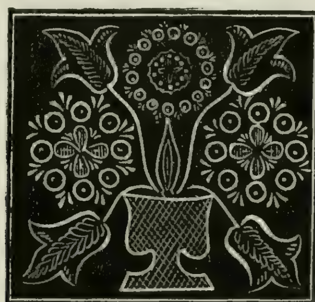
Igy lépésről-lépésre eltávolodott a magyar sajtó hírlapjainak nagyrésze a véleménysajtónak eredeti típusától és rátért a hírszolgáltató sajtó típusára. Ezzel pedig meg volt adva egy nagyon veszedelmes kísértés: a *boulevard-sajtó* nem éppen örvendetes és nem éppen kívánatos típusának meghonosodására. Divatba jöttek amerikai és párisi módra az ökölnyi címfeliratok, divatba jött az eseményeknek szenzációs színbe öltöztetése, divatba jött a közölni valóknak abból a szempontból való kiválogatása, hogy a csupán hasznos, de szenzációs benyomással nem kecsegtető tudnivalók helyett inkább a szenzációssá feldolgozható anyag számára jutott a lap rendelkezésre álló teréből.

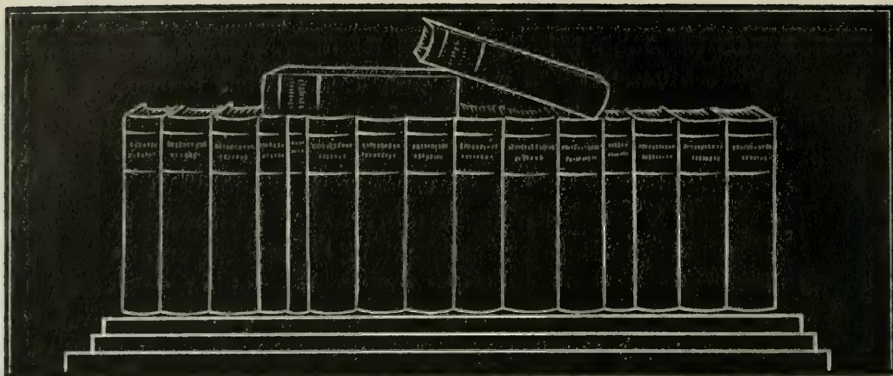
Igazságtalanság volna fel nem ismerni, hogy ez a fejlődési irányzat nem csupán a magyar sajtót jellemzi, hanem mindinkább lábra kezd kapni a világ minden országának sajtójában. Sőt a magyar sajtó dícséretére megállapítható, hogy nálunk az ujságok sokáig ellentállottak a kísértésnek, csak nagynehezen és nagykésőn szánták rá magukat a külföldön már csaknem általánosan meghonosodó fejlődési irány befogadására. És megállapítható még egy további nevezetes és érdekes momentum is: tudniillik az, hogy a magyar sajtóban még ma is tekintélyes számban vannak hírlapok, amelyek szívósan ellentállnak ennek az újításnak; bár lelkiismeretesen és bőkezűen építették ki hírszolgálatukat, de azért nem engedik a boulevard-sajtó szélsőségeit hasábjaikon felburjánzani, hanem szerencsésen egyesítik magukban a régi, klasszikus veretű véleménysajtó minden kiváló tulajdonságát a modern hírszolgáltató sajtó minden előnyével.

Nagy kár, hogy a külföld nemzetei nyelvi okoknál fogva nem tudják figyelemmel kísérni a magyar sajtót. Érdekes, de egyúttal tanulságos is volna ez rájuk nézve, mert meg kellene látniok, hogy Magyarországon még a kifejezetten boulevard-sajtó is híven, következetesen és szeretettel igyekszik szolgálni a nemzeti gondolatot. Ha felmerül egy-egy kérdés, amely nemzeti létünk valamely feltételét érinti, akkor a különben sokfelé szakadozott magyar sajtóban egyszerre eltűnik minden elválasztó vonal. A különböző típusok összefognak a megtámadott nemzeti érdek elszánt védelmében. És alárendelnek minden egyebet ennek az egy szent ügynek. Magyarország, sajnos, túlgazdag politikai és társadalmi ellentétekben, s ezek az ellentétek sűrűn kelnek szenvedélyes harcokra a sajtó hasábjain. De megszűnik minden villongás, abbamarad minden világnézetbeli és pártküzdelem, mihelyt a nemzeti élet alapvető kérdéseiről van szó.

Mindezt pedig a magyar sajtó a lehető legmostohább anyagi viszonyok között végzi el. Az ország megcsonkítása kegyetlenül megnyomorí-

totta a sajtót is. Nemcsak a terület kétharmadát vesztettük el, de a magyar sajtó még rosszabbul járt, mert a lekapcsolt országrészekben fekszenek — kevés kivétellel — a városok, amelyeknek lakossága szolgáltatta a multban a sajtó olvasóközönségének túlnyomó többségét. Hiszen a megmaradt csonkaország lakosságának legnagyobbrésze földmíves, tehát sem kultúrszükségleteiben, sem vagyoni állapotában nem akkora befogadóképességű a sajtó számára, mint az elszakított városoknak, e nagy és virágzó magyar kultúrközpontoknak lakossága, amelynek a sajtó egyik mindennapi életszükséglete. Az ilyen módon elszegényedett magyar sajtó azonkívül túl is van dimenzionálva. A budapesti napilapok száma a nagy nemzeti katasztrófa óta alig csökkent, s a megmaradt csekély olvasóközönségen ez a túlsok napilap kénytelen osztozkodni. Ez pedig nemcsak szegénységet jelent, hanem jelenti az öldöklő versenyt is. A hírlapok görcsösen ragaszkodnak életükhöz. Hiszen mindeniküknek megvan a mag egyéni jellege, mindenikük méltán hisz tehát a maga létjogosultságában, és mert a dolog így áll, a lapok kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek arra, hogy fennmaradásukat biztosítsák. Magyarországon a sajtó csak anyagi tekintetben rongyolódott le. Minden más országban hasonló körülmények között a sajtónak végső erkölcsi lerongyolódása is alig maradt volna el. Ám a magyar sajtó büszkén hordja koldustarisznyáját és hogy a szegénysége nem tudta megrendíteni nemzeti kötelességtudását, kiderül már abból az egy körülményből is, hogy az utódállamok kormányai országuk határait féltékenyen elzárják a magyar sajtó orgánumainak legtöbbje elől. Ha megvirrad egyszer a jobb magyar jövendő, az újraegyesülő nemzet meleg hálájával fogja sajtóját ezért a mostani szegénységéért kárpótolni.

RANSCHBURG VIKTOR / MAGYAR KÖNYVKULTÚRA

szellemi termékek közvetítése a széles közönség részére sokféle úton történik: a legrégibb mód az élőszóval való előadás, akár iskolaszerű oktató modorban, akár színielőadás formájában. Ezt követte a kéziratban való sokszorosítás, majd ennek közvetlen folytatása: a könyvalakban való közreadás; később a futó jellegű időszaki, ú. n. sajtó (napilap, folyóirat, revű) útján való megjelentetés; legújabb időkben pedig a grammofon, a film és a rádió.

Szellemi kincseink közvetítésének mindezen módozatai annyira fontosak, hogy alig lehet őket kultúrális jelentőségük szempontjából osztályozni, de tagadhatatlan, hogy a *könyv* valamennyi közt első helyen áll annyiban, hogy csakis ez biztosít valamely irodalmi terméknek mindenki által mindig könnyen hozzáférhető és megszerezhető *állandó jelleget* és ezért bátran mondhatjuk, hogy valamely korszak, vagy nemzet kultúrális állapotát és jelentőségét *könyvkultúrája* nyomán ítélhetjük meg a legbiztosabban.

Az, amit könyvkultúrának nevezünk, nem merül ki a könyvtermelés mennyiségében, sem annak minőségében, már azért sem, mert a könyv maga csak közlési forma, a formánál pedig lényegesebb a tartalom, a könyvben megtestesülő szellemi alkotás, vagyis maga az élő irodalom. Egészséges könyvkultúra legelső alapfeltétele a bőséges és értékes irodalmi termelés, aminthogy egészséges irodalmi élet elsőrendű feltétele, hogy minden értékes szellemi alkotás könyvformában megjelenhessék és

a lehető legnagyobb mennyiségen el is terjedjen. A könyvformában való megjelenés és elterjedés ad életet az irodalomnak, ez teremti meg a közönség olvasó vágyát és könyvvásárló készségét és emellett megteremti a könyvek megőrzésének, gyűjtésének, nyilvános és magánkönyvtárak létesülésének lehetőségét is.

A magyar könyvkultúra méreteit és jelentőségét legjobban abból ítélhetjük meg, hogy — számításunk szerint — ezidőszerint a mai Magyarországon évenként kb. 25,000.000 darab magyar könyvet vásárolnak, összesen kb. *40,000.000 pengő árban*, ami azt jelenti, hogy nálunk minden ember évenként átlag 5 pengőt költ magyar könyvekre és hogy minden lakó évenként átlag három könyvet vásárol.

A könyvkultúra szerves kapcsolatban áll a nemzet erkölcsi, gazdasági és politikai helyzetével és ahol ezen alapfeltételek valamelyike lényegesen változik, ez nyomot hagy az irodalmi életben és így a könyvtermelésben is. Sok tekintetben szomorú példát mutat erre éppen hazánk könyvtermelésének változása a háború előtti időktől a mai napig. 1913-ban, vagyis a háború előtti utolsó évben össztermelésünk 2377 kiadvány volt; 1921-ben, a háború utáni felocsudás kezdetén majdnem fenn tudtuk még tartani a régi helyzetet: ebben az évben 2318 könyvet termeltünk. Ez a mennyiség azonban 1927-ben már 1792 könyvre csökkent. Számottevő csökkenést látunk a tankönyvek termelésében, amelyekből a megcsonkított ország természetesen lényegesen kevesebbet fogyaszt, annyira, hogy az 1913. év 294 tankönyvkiadványával szemben 1927-ben már csak 141 tankönyv megjelenését mutathatjuk ki. Még elszomorítóbb változás mutatkozik a tudományos könyvek terén, melyekből 1913-ban 826, 1921-ben 539 munkát termeltünk, míg 1927-ben már csak 359 tudományos (természettudományi, orvosi, jogi, történeti, statisztikai stb.) könyv jelenhetett meg Magyarországon. Ezzel szemben a szépirodalom (regény, elbeszélés, színdarab, költemény) terén termelésünk 1913-ban 419, 1921-ben 665, 1927-ben pedig 719 kiadványt tesz ki, mely utóbbiból 493 eredeti, a többi pedig fordítás. A hazai termelés ezen szomorú csökkenése mellett két vigasztaló momentum tűnik fel. Az egyik az, hogy a mai Magyarország területén folyó termelés mellett bizonyos fokú magyar irodalmi élet és némi könyvtermelés mutatkozik az elszakított területekben is; a másik pedig az, hogy noha a termelés csökken és noha a gazdasági élet küzdelme és a megélhetés gondjai nyomasztóbbak, mint valaha, a könyvvásárlás az ország területén mégis örvendetes mértékben növekedik. Ennek oka közönségünk olvasóvágyának és általános kultúrnívójának emelkedésében rejlik.

Ha az évi negyvenmillió pengőre becsülhető magyar könyvfogyasztás a mai gazdasági bajok közepette meglepő kultúrális eredményeknek mondható is, ezt a jelenséget nem tekinthetjük egy gyökértelen fa hirte-

len és váratlan kizöldülésének. A magyar könyvnek nagy multja van és ez a tiszteletreméltó mult arra vall, hogy népünk a könyvet minden korban ápolta, becsülte és szerette. Tengernyi gondja ellenére a magyar mindig kész volt áldozatokat hozni azért, hogy a könyv, a kultúra legjellemzőbb terméke, nálunk is meghonosodjék és kifejlődjék.

Abban az időben, amikor a könyvnyomtatást még nem ismerték és a szellemi kincseket csak kézírásos másolatok révén tudták sokszorosítani és megőrizni: a magyar kolostorokban és káptalanokban is dívott a könyvek türelmes másolgatása és művészi festegetése. Ezekből az Árpád-kori termékekből csak kevés emlékünk maradt, köztük a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában levő, 1228-ban készült és fényesen illusztrált Misekönyv, amelyet *Pray-kódex* néven ismernek. E kódex azért is igen fontos, mert magában foglalja legrégibb nyelvemlékünket: a Halotti Beszédet és Könyörgést. De világraszóló nevezetessége könyvkultúránknak az a XV. századbeli, olasz festők által diszített kéziratgyüjtemény, amelyet Mátyás királyunk teremtett meg, és amelyet a megrendelő neve után *Corvina* néven ismer az egész művelt világ.

Ugyancsak Mátyás király uralkodása alatt — már 1473-ban — állították fel Budán azt a nyomdát, mely a magyar történetírás értékes termékét, a Chronicon Budense néven ismert történelmi munkát állította elő.

Érdekes jelenség, hogy a nyomdák abban a korban általában Európaszerte felette rövid életűek voltak és Hess András, a budai nyomda tulajdonosa is kénytelen volt üzemét rövid idő mulva megszüntetni, úgyhogy hazánknak azután sokáig egyáltalában nem volt nyomdája. De ez nem akadályozta meg teljesen a magyar könyvek kiadását; íróink külföldi nyomdákat bíztak meg magyarnyelvű műveik előállításával. Igy jelentek meg Krakkóban, Komjáthi Benedek fordításában Szent Pál levelei és még 19 más magyarnyelvű könyv. A magyar könyvkultúrát szolgálta az 1534-ben Brassóban alakult Honter János-féle nyomda, majd röviddel rá, 1536-ban Nádasdi Tamás alapít nyomdát a Sárvár melletti Újszigeten, Heltai Gáspár pedig Kolozsvártt kezdi meg értékes nyomdai működését 1550-ben. Nagyszombatban 1577-ben Telegdi Miklós megalapítja az *Egyetemi Nyomdát*, mely 1777-ben Budára kerül. Ez a nyomda az Egyetem oltalma alatt megszakítás nélkül 350 év óta működik és ma is számottevő tényező könyvkultúránk terén. Kiadványainak száma az ezret messze felülmulja.

Ettől az időtől kezdve a magyar könyvtermelés szakadatlan folyamatban rohamosan fejlődik és ezerszámra jelennek meg a magyar ősnyomtatványok. Külföldön általában azokat a könyveket nevezik ősnyomtatványoknak, amelyek a könyvnyomtatás feltalálásának századában, tehát 1500 előtt jelentek meg. Nálunk 1711 a határ, a szatmári békekötés esz-

tendeje és egyúttal az az év, amelyben az első terjedelmes magyar irodalomtörténet, Czwittinger Dávid műve, a *Specimen Hungariae Litteratae* napvilágot látott. Ősnyomtatványaink jegyzékét Szabó Károlynak köszönhetjük, akinek igen megbízható adatokat tartalmazó kétkötetes művét később Sztripszky Hiador egészítette ki. Szerintük 1711-ig 2245 magyarnyelvű és 2733 másnyelvű, összesen tehát majdnem 5000-féle könyv jelent meg Magyarországon.

A belföldi magyar könyvtermelés mellett, számos magyar ifjú külföldi iskoláztatása folytán, ebben a korszakban külföldön is jelentek meg magyar könyvek. Igy Apátzai Tsere János *„Magyar Encyclopaedia"* című könyve 1653-ban Utrechtben látott napvilágot. E könyv öt évvel *Descartes* halála után jelent meg és már magyar nyelven ismerteti a nagy francia filozófus rendszerét.

A XVIII. század végétől kezdve, a nemzeti megújhodással lépést tartva, a magyar könyvtermelés is erősödik. Noha a XVIII. század végén és a XIX. század elején íróinknak még nehéz küzdelmet kellett folytatniok műveik megjelenéseért, a kiadás lehetősége és a közönég vásárlókészsége folyton nagyobbá válik.

Természetszerűleg csak a gazdasági élet modernizálódása, a közlekedés kifejlődése és a politikai függetlenség helyreállítása ad igazi lendületet a magyar könyv életének. Petőfi, Arany, Jókai és a XIX. század második felének írói már lüktető kapcsolatban állnak a közönséggel, megkedveltetik a könyvet a magyar nép szélesebb rétegeivel is, sikerre, népszerűségre, bátorításra találnak és munkáik kiadását a közönség fejlődő könyvszeretete mindjobban megkönnyíti.

Ma már a magyar könyvkultúra nemcsak a lakosság számarányához képest mondható hatalmasnak, hanem kimagasló jelenségei és messzevilágító eseményei is vannak, amelyek nélkül értékes és jelentős kultúrális élet elképzelhetetlen volna. A kultúrális élet minden területén egyrészt szélesen hömpölygő, jószínvonalú átlagtermelés szükséges, de másrészt messziről látható, kimagasló csúcsok és irányjelző világítótornyok is nélkülözhetetlenek.

A könyvkultúra közvetítői, a kiadók és könyvkereskedők akkor teljesítik a hivatásukat, ha az olvasók körét minél jobban kiszélesítik és minden szerzőnek, de különösen irodalmunk nagyjainak minél nagyobb közönséget szereznek. Ez a nagyjelentőségű közvetítő munka nálunk különösen *Petőfi* és *Jókai* műveinek terjesztésénél aratott nagy sikert. Fájdalmasan rövid élete során Petőfi számos versкötetének külön kiadásain kívül két gyűjteményes kiadást is rendezhetett összes műveiből. Halála után pedig, amikor 1867-ben az osztrák elnyomás megszünt, valóságos áradata jelent meg a legkülönbözőbb, díszes és nagyszabású, valamint egyszerű és olcsó Petőfi-kiadásoknak. Külön említést érdemel Petőfi

összes költeményeinek milléniumi kiadása, amely jó kiállításban, 788 oldalnyi terjedelemben, egykoronás árban került a könyvpiacra és így világító példája lett az olcsó magyar könyvnek.

Ahol az üzletszerű kiadóvállalatok a közönséget megfelelő szakmunkákkal ellátni nem bírják, ott tudományos egyesületeink lépnek sorompóba, hogy a hiányokat kipótolják és a szükségleteket kielégítsék. Így a 19. század második felében folyóiratok mellett számos hazai és külföldi szakmunkát adott ki a M. kir. Természettudományi Társulat, a Magyar Mérnök- és Építészegyesület, az Orvosi könyvkiadóvállalat, a M. T. Akadémia könyvkiadóvállalata stb., úgyhogy az egyetemi és főiskolai kiképzés magyarnyelvű könyvekkel teljesen elvégezhetővé vált.

Más szempontból igen jelentékeny és nagyhatású esemény volt 1896-ban Jókai műveinek százkötetes nemzeti kiadása, amely a hazai társadalom legszélesebb rétegeit vonta be a magyar író és a magyar könyv iránti köteles hódolat körébe és ezáltal még ma is megnyilvánuló, sőt állandóan erősödő lehetőséget teremtett meg íróink összes munkáinak gyűjteményes kiadására.

Nyelvünk elszigeteltsége miatt a magyar könyv szerepe nemzetközi vonatkozásban nagyon egyoldalú. Feltünő, bár érthető jelenség, hogy a mi közönségünk rajongással és hódolattal fogadja az idegen irodalmak nagyjainak magyarra fordított műveit, ellenben a mi kiváló íróink nehezen találnak megfelelő fordítót, kiadót és közönséget külföldön. A mi művelt közönségünk nemcsak fordítások révén ismerkedik meg a külföld irodalmával, de az eredeti német, francia és angol kiadásokat is nagy mértékben vásárolja, viszont magyarnyelvű könyv a magyar nyelvterületen kívül alig talál olvasót.

Idegen művek lefordításának 1922-ig, amíg az eredeti mű szerzőjének engedelme nélkül is megjelenhettek, anyagi okai is voltak. De a fordítások sűrű megjelenése tekintetében az a körülmény sem hozott változást, hogy a Berni Egyezményhez való csatlakozásunk óta fordítás csakis a szerző beleegyezésével, tehát megfelelő tiszteletdíj ellenében adható ki. Ezt a csatlakozásunkat a Berni Egyezményhez Trianon követelte, de a békeparancsnak ezt az egy pontját nem tekintettük kényszernek, mert kormányunk már a háború előtt, az 1913-ban Budapesten megtartott Nemzetközi Kiadói Kongresszuson kijelentette, hogy az említett nemzetközi egyezményhez méltányossági szempontból csatlakozni kíván.

Tévedés volna azt hinni, hogy a magyar közönség a külföld irodalmából csakis a nagy elbeszélők műveit fogyasztja. Dumas, Sue, Zola, Dickens, Dosztojevszki és a többi nagy regényíró mellett minden magasabbrendű, mélyebb lekületű világirodalmi alkotás hálás közönségre akad nálunk. Dante Divina Commediája, Goethe Faustja, Shakespeare színművei számos fordításban jelentek meg; Baudelaire, Byron, Camoëns,

Cervantes, Heine, La Fontaine, Leopardi, Milton, Molière, Puskin, Rilke, Tasso stb. nagy költőink fordításában ma is állandó cikkei a magyar könyvpiacnak. Anatole France, Victor Hugo, Baskircseff Mária magyar fordításai óriási példányszámban forognak közkézen. A külföld nagy tudósai: Bergson, Darwin, Diderot, Hume, Huxley, Le Bon, Mommsen, Ostwald, Reclus, Spencer, Wundt stb. fordított irodalmunk számottevő és állandóan keresett és olvasott termékei.

A könyv terjesztésének első feltétele: a közönség szeretete, hódolatig menő rajongása a könyv iránt nálunk századról-századra fokozódik és jelenleg alig van nép, amely számarányához és gazdasági erejéhez mérten annyi könyvet fogyasztana, mint a magyar. Ez a vásárlási készség adta meg a lehetőséget egészen magas színvonalú könyvkiadói és könyvterjesztési szervezet megteremtésére, amely viszont a nyomdászatot is magas fokra fejlesztette, úgy hogy ma sokezer és ezer kéz foglalkozik könyvek nyomdai előállításával és bekötésével, valamint azok terjesztésével. Budapestnek kb. 100 nagyszerűen berendezett és felszerelt könyvkereskedése van és a vidéki városokban is nagyarányú, gyönyörűen felszerelt könyvesboltok tanúskodnak a magyar könyvkultúra fejlettségéről. Vidéki könyvkereskedéseink száma kb. 250 és figyelemreméltó, hogy tizenkét vidéki városban öt vagy ennél több könyvkereskedés működik.

Kiadóink nagyarányú könyvtermelését a terjesztés egyéb módjai is támogatják, így különösen a részletüzlet mutathat rá az utolsó harminc esztendőben igen jelentékeny eredményekre, amelyek nélkül irodalmunk felette kiváló termékei, különösen a lexikális és egyéb ismeretterjesztő munkák, valamint íróink gyüjteményes kiadásai nem létesülhettek volna. A könyvterjesztés ezen módszerét világszerte művelik, de sehol sem hárul rá olyan nagy feladat, mint nálunk, ahol éppen ezzel az odaadó tevékenységgel lehetett a közönség újabb és újabb rétegeit a könyvkultúra részeseivé tenni.

A magyar könyvkultúra fejlettségében az irodalom belső értéke, a könyvkiadás és könyvkereskedelem szervezettsége mellett jelentékeny szerepe van a könyvek tetszetős külsejének is. A szép könyv nagyobb hatással van a közönség lelkére, mint a gondozatlan, pongyola külsejű és ezért a könyvek előállításában, a nyomásban és kötésben, valamint a képekkel való díszítésében folyton fokozódó gondosság és ízlés mutatkozik. Ez a törekvés és tevékenység a könyvek helyes formája és tetszetős külseje körül, melyet „grafika“ néven ismerünk, már a könyvnyomtatás kezdetétől fogva érvényesült és nyomdászaink már a XVI. és XVII. században a betűk helyes megválasztásával, vonalas, vagy díszes keretek és leginkább képes címlapok alkalmazásával igyekeztek a könyvek külsejét emelni. Igen kedves, magyaros jellegűek voltak a XVIII. század végének

és a XIX. század első évtizedének kiadványai. Igy például Gvadányi, Baróti Szabó Dávid, Bacsányi, Dugonics, Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Károly és Sándor könyveinek címlapjai örök mintaképei a jó grafikának, a művészi és nemzeti ízlés helyes összeforrásának.

Ez a nemzeti irány a könyvek külsejében a XIX. század közepe táján különösen Petőfi Sándor egyes köteteinek külsejében nyilatkozik meg és később különösen Ráth Mór kiadványai állanak magas színvonalon. A könyvkötészet terén a XVIII. században a nagyszombati jezsuita nyomda termékei válnak ki gazdag díszítésükkel, később Debrecenben a Dávidházy, a XIX. század vége felé pedig a francia amatőrkönyvkötők méltó versenytársat találtak Gottermayer Nándor műhelyében. Ebben az időben a bibliofil irány Szana Tamás tevékenységével kelt szárnyra és elég számos nagy gonddal készült illusztrált könyvben érvényesült.

Könyvillusztrátoraink közül első helyen Zichy Mihályt kell megemlítenünk, aki Madách Ember tragédiájának, majd később Arany János Balladáinak megillusztrálásával örök emléket állított magának. A mai kor is jelentős helyet biztosít a magyar grafikai törekvéseknek épúgy a könyvek gondos tipográfiája, mint az illusztrálás terén. A könyvillusztrációban három főirány alakult ki. A népies motívumokon nevelkedett díszítő irány, a festői hagyományokat követő stílus és a szigorú logikán épült architektonika. Művelőik, mint például Divéky József, Falus Elek, Fáy Dezső, Fiora Margit, Gara Arnold, Jaschik Álmos, Kozma Lajos, Haranghy Jenő, Reiter László, Molnár C. Pál, Végh Gusztáv stb. külföldi kiállításokon is sok elismerést szereztek a magyar könyvkultúrának. A könyvek tipografiájának művészi gondozásában Biró Miklóst, Kner Imrét, Kún Mihályt, Reiter Lászlót és Teván Andort illeti elismerés.

A Magyar Bibliofil Társaság 1920 óta áll fenn és kiállításaival, valamint szépen nyomtatott kiadványaival pezsgő életet vitt a magyar könyvdíszítés fejlődésébe. Különösen első kiállításának volt nagy jelentősége. Ez a XX. század könyvművészetét mutatta be és a külföldi példák több magyar nyomdász és kiadó tevékenységére kihatással voltak. A társaság kiadványai közül a legnevezetesebb Végh Gyula munkája, a „Régi magyar könyvkiadó- és nyomdászjelvények". Ugyancsak ő írta le Apponyi Sándor gróf gyüjteményének ritkaságait „Rariora et Curiosa" címen.

A könyv szeretete, kultúrális fontosságának felismerése már az ókorban — amikor a kézirattekercsek pótolták a könyvet — azok gyűjtésére és későbbi korok számára való megőrzésére ösztönözte a tudósokat és a fejedelmeket. Nálunk is a monostorokban és iskolákban, valamint a főúri kastélyokban biztos hajlékra találtak a kéziratok és később a könyvek. Kétségtelen, hogy már Kálmán királyunk ezirányú hajlamának köszönte a „Könyves" disznevet és Mátyás királyt, amikor tömegesen rendeli a szebbnél-szebb kéziratokat, bizonyára szintén a nemes gyüjtési

szenvedély vezette. A kéziratnak és a könyvnek olyan nagy volt a becse, hogy a XV. és XVI. században vasláncokkal erősítették az egyes könyveket a könyvtári állványokhoz, nehogy lopás áldozatai legyenek.

Úgy látszik, a könyvek megőrzése és megóvása nemcsak természetes vágya volt a kultúra barátainak, hanem felette szükséges intézkedés is volt a könyvek ellenségeivel szemben. Csakis a nagyon odaadó gondosság tudta a könyveket, mint kultúránk kincseit a pusztulás ezer veszedelmétől, elsősorban rágó állatok fogaitól, tűzvésztől és hozzá nem értők rombolásától megmenteni és ez az oka annak, hogy a régi nyomtatványok ma annyira ritkák. A magyar könyvtárak különösen az ország határvidékein, a Felvidéken és Erdélyben tudtak zavartalanul fejlődni, mert ebben az időben, amely a könyvnyomtatás feltalálását követte, a XVI. és XVII. században, az országnak nagy része török megszállás alatt volt. Ez a szomorú körülmény okozta napjainknak azt a lesújtó helyzetét, hogy éppen a trianoni békekötés által elszakított területeken vannak könyvkultúránk legrégibb és legbecsesebb gyűjteményei, a megmaradt szűkebb hazában pedig nélkülöznünk kell a XVI. és XVII. századból eredő magyar könyvtárakat.

A magyar könyvtárügy fejlődése szoros kapcsolatban áll a reformáció kulturális hatásával és az iskolák gyarapodásával. Igazi lendületet a szakiskolák felállításával vett a XIX. század elején, majd a XIX. század második felében állami és társadalmi feladattá lett a könyvtárak szervezése. A földmívelésügyi minisztérium kezdeményezte a népkönyvtárak felállítását és elég volt egy község egyszerű kérése, hogy teljes népkönyvtárat kapjon, költségmentesen, bekötve: ezt a feladatot később a vallás- és közoktatásügyi miniszterium is magáévá tette, amely a községek ellátása mellett rendszeresen szervezte az összes állami elemi iskolák ifjúsági könyvtárait. Egyidejűleg az ország minden vidékén a kaszinók és egyesületek versenyeztek a könyvtárak felállításában és gyarapításában.

Nagyszerű magángyűjtemények is keletkeztek. A XIX. század második felében Emich Gusztáv, Dankó József, Ráth György, Todorescu, Ágoston József szereztek maguknak érdemet a magyar nyelvű és magyar vonatkozású ősnyomtatványok gyűjtése körül.

Könyvgyűjtőink Ráth György, az Orsz. Iparművészeti Múzeum vezetője körül csoportosulva, 1882-ben nagystílű könyvkiállítást rendeztek, amely impozáns formában mutatta be könyvkultúránk hatalmas kincseit.

Könyvtáraink közt az 1635-ben alapított Egyetemi Könyvtár, az 1802-ben megkezdett Nemzeti Múzeumi Könyvtár és az 1825 óta fennálló Akadémiai Könyvtár valóságos kultúrközponttá emelkedtek.

Az Egyetemi Könyvtár állománya már 1927-ben 550.000 kötet volt,

ezek mellett még 144 kódex és 3400 oklevél; a Magyar Nemzeti Múzeum állománya 515.000 kötet, ezenkívül 20.000 kézirat, — köztük 10 Corvina — és egymillió okirat, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 200.000 kötet könyvet őríz 2400 kézirattal és 20.000 oklevéllel.

Nem annyira könyvállományának hatalmas arányaival, mint inkább berendezésének és szervezetének modernségével magas színvonalon áll a *Fővárosi Nyilvános Könyvtár.* Ez 1895-ben létesült és két főrészből áll. A központi könyvtárból, amely a szaktudás céljait szolgálja és időnként a szükségletnek megfelelő bibliográfiai összefoglalásokat bocsájt a közönség rendelkezésére, és a fiókkönyvtár hálózatából, amely Budapest közönségét 12 fiókkönyvtár helyiségeiben látja el modern szépirodalmi és ismeretterjesztő olvasmánnyal. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár 1927-ben több mint 32.000 könyvvel szaporodott, könyvkölcsönzési és olvasói forgalma pedig 1927-ben közel százmillió kötetre rúgott.

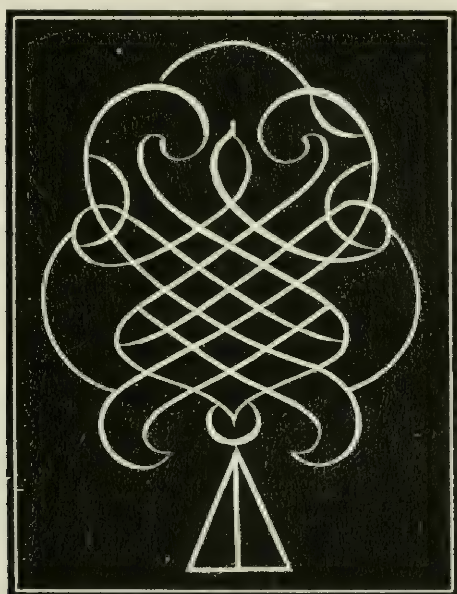
Könyvkultúránk képe tökéletlen volna, ha nem beszélnénk arról is, hogy milyen kimagasló az a munka, amelyet az arra hivatottak a magyar nyelven megjelent könyvek pontos lajstromozása és tüzetes könyvészeti leírása terén teljesítettek. Büszkén mondhatjuk, hogy a magyar könyvek jegyzékbe foglalása (bibliográfia) hiánytalanúl, tökéletesen megvan az első magyar könyvtől kezdve egészen a mult napokban megjelent könyvekig. Ez a könyvészet az imént említett Szabó Károly által szerkesztett és Sztripszky Hiador által kiegészített ősnyomtatványbibliográfiával kezdődik, mely a könyvnyomtatás kezdetétől 1711-ig terjed. A további idők könyvészetének létrehozásában a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete szerzett magának elévülhetetlen érdemeket, amennyiben az 1711-től kezdve megjelent összes könyvek jegyzékét bibliografiailag összeállíttatta és kiadta. Ezen összeállítások nagy részét 1712—1785-ig és 1886—1910-ig Petrik Géza, az 1876—1885-ig terjedő kötetet pedig Kiszlingstein Sándor szerkesztette. Az 1910-től napjainkig való biblográfia részben a Magyar Könyvkereskedők Országos Egyesületének Évkönyveiben, részben pedig a Corvina című szaklapban jelent meg. De ennek az anyagnak könyvben való megjelentetése szintén folyamatban és előkészületben van.

Könyvkultúránk jelentőségét mutatja Szinnyei József tizennégykötetes hatalmas munkája, a „Magyar írók élete", amely kb. 40.000 magyar író életrajzi adatait és irodalmi tevékenységét dolgozza fel.

A magyar könyv irodalmi és technikai életével négy folyóirat foglalkozik, és pedig a majdnem 50 év óta megjelenő, a Rédey Tivadar által szerkesztett „Magyar Könyvszemle", a Sikabonyi Antal által szerkesztett „Magyar Könyvbarátok Lapja", a Szántó Andor által szerkesztett „Corvina" és a Biró Miklós által szerkesztett „Magyar Grafika"; ezen-

kívül a Magyar Bibliofil Társaság által most megindított Évkönyv is a magyar könyv ügyét szolgálja. Mindezen folyóiratok értékesnél értékesebb tanulmányokat és cikkeket közölnek állandóan a magyar könyv multjáról, jelenéről és fejlődési lehetőségeiről.

A magyar könyvkultúra megismerése sokaknak talán meglepetés, de bizonyára minden magyar embernek öröm, elégtétel és biztatás egy szebb jövőre.

ANDRÉ MAUROIS / NAGY NEMZETEK ÉS KIS NEMZETEK

inden mozgalmasabb korszak, amely egy ország történelmében lezáródik, a lakosságot irodalmi téren a romanticizmus felé sodorja, mert a háborút vagy forradalmat követő lecsillapultság ideje, egyhangúságával nem tudja kielégíteni azokat a lelkeket, amelyek megszokták már az élet hevesebb ritmusát. Ilyen korszakokban útleírások és egzótikus regények érdeklik a közönséget. Ez történt Angliában Byron korában és Franciaországban Hugo idejében. Ilyen korszakokban fellebben az a fátyol, amely a kis országokat az ismeretlenség homályába burkolta és eltakarta a nagy nemzetek elől. Ilyenkor a kis országok is egzótikummá válnak, különleges érdeklődés sugárkévéjébe kerülnek. Ez az érdeklődés közelebb hozza egymáshoz azokat, akik planétánk egymástól távoleső pontjain élnek.

De nemcsak a neo-romanticizmus hajtja ma egymás felé a különböző nemzeteket. Ezt az irányzatot a tudomány haladása is erősíti: a telefon, a rádió, a film, az aviatika is arra törekszik, hogy a sokféle élet- és gondolkodásmód közelebb jusson egymáshoz.

E körülmények ellenére ma még igen kevéssé ismerjük a kisebb országokat. Gondoljunk például Magyarországra. Mit tud az átlagos francia ember, ha csupa jóakarat tölti is el, a magyar kultúráról? Természetes dolog, hogy a kisebb országok jóval többet tudnak Európa nagy nemzeteiről, mint a nagy nemzetek róluk, holott a kis országok sok tekintetben

talán még érdekesebbek. A művelt magyar, svéd, vagy holland családokban a gyermekeket több európai nyelvre tanítják, míg az angol, a francia vagy a német gyakran beéri az anyanyelvével. Több alkalommal jelen voltam francia és angol diplomaták vagy kiküldöttek találkozásánál. Többnyire nagy üggyel-bajjal tudták csak megérteni egymást, nem közös eszmék, hanem közös szókincs hiánya folytán. Sokat lehet tenni e baj orvoslására, de az már természetesen nem remélhető, hogy valamely európai ember az összes európai nyelveket megtanulja.

Pedig igazi rokonszenv alig fejlődhet ki két olyan egyén közt, akik ha találkoznak is, nem tudják egymást megérteni. De van néhány eszköz, amelyeknek segítségével ez a veszedelem bizonyos mértékben csökkenthető. Mindenekelőtt bőségesen kellene fordítani ama kis nemzetek irodalmából, melyeknek nyelve és kultúrája nemcsak érdekes, de régi, nagy multra vall. Nagyon kívánatos volna, hogy kitünő fordítások révén a franciák megismerjék a magyar irodalmat, viszont a legjobb francia könyvek minél több magyar olvasóra tegyenek szert. Sok magyar annyira bírja a francia nyelvet, hogy nincs is fordításokra utalva. Az irodalom módfelett hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük egy idegen nép igazi lelkét.

Különösen kívánatosnak tartom a francia irodalom terjedését Magyarországon, mert a magyar gyermeknek második nyelve a német, ami nagyon természetes, hiszen Magyarország legközelebbi szomszédja Ausztria, németnyelvű ország. Magyarországon a német nyelv népszerűsége nem kifogásolható, csak arra kell ügyelni, hogy más népek kultúráját ne érje igazságtalanság.

Meg kell magyaráznom, mire gondolok. A Németországban vagy Angliában uralkodó eszmék természetszerűleg elütnek a franciák eszmevilágától. Ha egy kisebb ország lakossága, hazájának földrajzi fekvése folytán elsősorban valamelyik nagy szomszédja iránt érdeklődik, könnyen hajlandó lesz arra, hogy háttérbe szorítson mindent, ami más nagy országokból ered. És ennek ellenhatásaképen az a másik nagy ország, amelynek kultúráját és szellemi metódusát nem méltányolják eléggé valahol, martaléka lesz annak az érzésnek, hogy az illető kis országban nem rokonszenveznek vele. Igy keletkeznek azok a kis félreértések, amelyek könnyen komoly veszedelemmé fajulnak.

Igazán nem szükséges, hogy a kis nemzetek az egymással versenyző nagy kultúrák csataterévé váljanak. A nagy szellemi áramlatok ne vetélkedjenek erőszakos eszközökkel a kis országok közönségének kegyeiért. Nem kell, hogy az egyik kiszorítsa a másikat. Ellenben szükséges az, hogy minden igazi szellemi érték befogadásra leljen az összes nemzetek közös üdvére.

A kis nemzeteknek tehát ügyelniök kell arra, hogy szellemi orientá-

lódásuk ne váljék egyoldalúvá, csak azért, mert bizonyos nagy országok a szomszédságukban terülnek el, mások meg messzebbre esnek. Igaz ugyan, hogy minden ország irodalma akkora területet szerez magának, amilyent megérdemel, de nemcsak az irodalom hatásáról van szó. Hogy csak egy példával éljünk, diákok kiküldése és kicserélése is igen nagyfontosságú. Sőt azokat a tapasztalatokat is, amelyeket egyszerű kereskedőemberek szereznek, amikor kis hazájukból a szomszédos országokba utaznak, ki kell egészíteni a távolabbi országok ismeretével, nehogy az egyoldalúság megbosszulja magát.

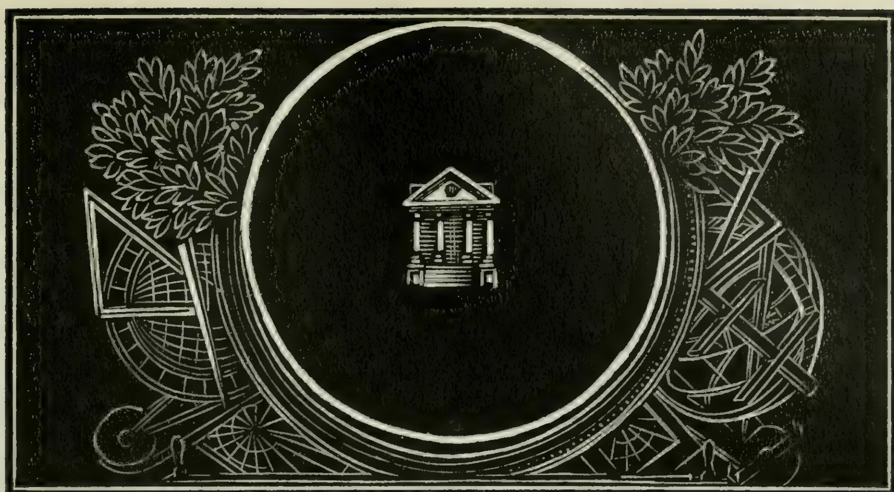
A nagy országokban pedig talán elsősorban az írókra vár az a feladat, hogy ismertté tegyék azokat a kultúrális értékeket, érdekességeket, személyes élményeket, amelyeket kisebb országokban szereztek. Minden írónak azzal a nemzettel kellene foglalkoznia, melynek nyelvét és szokásait a legjobban ismeri. Szívből óhajtom, hogy Magyarország minél több ilyen apostolt találjon nálunk.

NEGYEDIK RÉSZ

MAGYAR TUDOMÁNY

KLEBELSBERG KUNÓ GRÓF / A HÁBORÚ UTÁNI MAGYAR TUDOMÁNYPOLITIKA

háború utáni magyar kultúrpolitika két alapgondolaton épül, úgymint: 1. emelni iparkodik a nemzet nagy tömegeinek értelmi szintjét: e célt szolgálja az új népiskolai és polgári iskolai törvény (az 1926. évi XII. t.-c.), 2. gondoskodni kíván arról, hogy a kultúra minden ágában olyan szakemberek álljanak a nemzet rendelkezésére, akik az ország nagy kultúrális, közgazdasági, közegészségügyi és technikai feladatait alapos készültséggel és kellő hozzáértéssel tudják megoldani. Ezt az utóbbi célt törekszik megvalósítani a tudománypolitika, amelynek éppen e cél érdekében legsürgősebb programmpontja volt a tudományos élet fő gócpontjainak, az egyetemeknek a kiépítése.

AZ EGYETEMEK

A középkorban a magyar uralkodók 3 egyetemet alapítottak, amelyek azonban nem tudtak maradandó gyökeret verni. A nagy vallási mozgalmak idején, 1635-ben, az ellenreformáció létesítette ma fennálló legrégibb egyetemünket. Pázmány Péter kardinális, esztergomi érsek alapította Nagyszombatban theológiai és bölcsészeti karral. Lósy és Lippay érsekek alapítványából 1667-ben jogi karral bővült ki, míg Mária

Terézia 1769-ben orvosi kart csatolt hozzá és az így teljessé vált egyetemet 1777-ben Budára helyezte át. A Pestre való átköltözés II. József alatt történt. Az 1848. évi XIX. t.-c. az egyetemet a közoktatásügyi miniszter hatósága alá rendelte. Mai szervezete visszanyúlik az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól 1849-ben kiadott szabályzatra. 1921-ben az egyetem felvette alapítójának nevét: Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem. Az egyetemnek jelentékeny saját vagyona van, mely régebben fenntartására is elegendő volt. Magyarországi birtoka jelenleg 5465 kat. hold mezőgazdasági s 9331 kat. hold erdőbirtokból áll. Ezenkívül egy nagy bérház, nyomda, s nagyszámú értékpapír van tulajdonában. Az egyetemnek azokra a birtokaira, amelyek a felvidéken vannak, a csehszlovák állam tette rá a kezét. (1974 kat. hold mezőgazdasági, 13.759 kat. hold erdőbirtok.)

A szegedi, volt kolozsvári illetőleg erdélyi egyetemnek a története tulajdonkép a János Zsigmond által 1560-ban Gyulafehérvárott alapított főiskolára megy vissza. Utána 1581-ben Báthory István Kolozsvárott a jezsuiták vezetése alatt szervez főiskolát, majd Bethlen Gábor Gyulafehérvárott 1622-ben református akadémiát alapított. Kolozsvárott 1698-ban ismét a jezsuiták alapítanak egyetemet, amely azonban a rend feloszlatása után megszünt. Végre az 1872. évi XIX. t.-c. Kolozsvárott egy 1. jog- és államtudományi, 2. orvosi, 3. bölcsészet-nyelv- és történettudományi, 4. mathematika és természettudományi karokból álló tudományegyetemet alapít, amely nevét 1881-ben Ferenc József királyról nyerte. Ennek a fokozatosan, mintaszerűen kiépített s kitűnően felszerelt egyetemnek 1906-ban már két és félezer hallgatója volt. Az egyetem 1918 december 24-én Kolozsvár megszállásával román kézre került, akik 1920-ban, mint erdélyi román egyetemet, ünnepélyes formák között újból megnyitják. A régi magyar egyetem tanárai, akiket a románok kiutasítottak, egy ideig Budapesten együttesen tartották előadásaikat a Pozsonyból szintén száműzött egyetemmel, míg az 1921. évi XXV. t.-c. a kolozsvári egyetemet Szegedre, a pozsonyit pedig Pécsre helyezte.

A budapesti egyetem jogi és orvosi karának túlzsúfoltsága miatt már pár évvel a kolozsvári egyetem megalapítása után felmerült egy harmadik egyetem alapításának kérdése. Nagyobb vidéki városaink évtizedeken át versengtek az új egyetemért. Végre az 1912. évi XXXVI. t.-c. *két új* egyetemnek a felállítását rendeli el *Pozsonyban* és *Debrecenben* azzal a megokolással, hogy egyrészt a magyar tudományos és szellemi élet gyarapítása, a nemzeti kultúra decentralizációja, másrészt pedig a pesti egyetem nagy túlzsúfoltsága két új egyetem alapítását tette szükségessé. A *pozsonyi* egyetem, amely nevét Erzsébet királynétól kapta (Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem), 1. jogi és államtudományi, 2. orvostudományi, 3. bölcsészet-nyelv és történelemtudományi, 4.

mennyiség-, természettudományi- és mezőgazdasági karból áll. A szépen fejlődő s csak az imént felszerelt egyetemet a megszálló cseh hatalom 1919 január 6-án birtokába vette s működését megszüntetvén, helyébe a csehszlovák „Comenius“ egyetemet állította. Az így megszüntetett pozsonyi magyar gyetemet az 1921. évi XXV. t.-c. Pécsre helyezte és ott egy ágostai evangélikus hittudományi karral kibővítette.

Debrecenben már a reformáció idején volt egy magasabb főiskola, amely 1588-ban elfogadván a wittenbergi egyetem törvényeit, önkormányzattal bíró főiskola lett, ahol református theológiát és filozófiát, sőt 1800-tól kezdve jogot is tanítottak. A debreceni egyetem (Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem) 1912-ben alapíttatott s a következő négy karból áll: 1. református theológia, 2. jog- és államtudományi, 3. orvosi, 4. bölcsészet-nyelv- és történettudományi. Az orvosi kar épületeinek felemelését a háború késleltette, azonban ma már készen áll a Nagyerdőn a teljesen modern és szakszerű klinikai telep. Most épül a többi három kar befogadására szolgáló központi épület.

A magyar nemzet eszerint a világháború óta voltakép három egyetemet épített fel a legnagyobb anyagi erőfeszítések árán. Oka volt erre a hallgatóságnak egészséges megoszlása s ezzel az oktatás javítása, a tanszékek szaporítása által a tudományos szukreszcencia elhelyezkedésének nagyobb lehetősége s nagyobb vidéki művelődési gócpontok kifejlesztése útján az ország szellemi életének decentralizálása.

Az egyetemek sorában kell megemlítenünk Magyarország egyetlen technikai főiskoláját, a Királyi József Műegyetemet, amely közel másfél százados multra tekint vissza. II. József 1782-ben szervezte meg a budai tudományegyetemen a filozófiai karral kapcsolatos „Institutum Geometricum“-ot, amely 1850-ig állott fenn. Ekkor egyesítették az ú. n. József Ipartanodával és az egyesített technikai intézeteket 1856 szeptember 30-án kelt legfelsőbb elhatározás folytán polytechnikummá szervezték át. Ez a polytechnikum pedig 1872-ben egyetemi rangra emeltetett s 1901 óta doktoravatási joggal is bír. A Királyi József Műegyetem teljes technikai főiskola, amennyiben a következő hat fakultásból áll: 1. építészi, 2. mérnöki, 3. gépészmérnöki, 4. vegyészmérnöki, 5. közgazdasági, 6. egyetemes fakultás, amely utóbbi a tanári pályákra készülőknek nyújt alkalmat felső tanulmányokra.

A magyar főiskolák sorában a legifjabb az 1920-ban alapított egyetemi közgazdaságtudományi kar. A kar négy szakot ölel fel: ú. m. a mezőgazdaságit, a kereskedelmit, — amellyel kapcsolatos a felsőkereskedelmi tanárképzőintézet — a közgazdaságit és végül a külképviseleti szakot. A karon ezidőszerint 18 tanszék van, amelyekhez a következő intézetek vannak kapcsolva: 1. agro-kémiai, 2. növénytermesztéstani, 3. agro-bota-

nikai, 4. állattenyésztéstani, 5. magángazdaságtani, 6. gazdaságföldrajzi, 7. szociálpolitikai intézet és kísérleti telep. 8. mezőgazdaságpolitikai intézet, az agrárpolitikai, a közigazgatási és falupolitikai, valamint a szövetkezeti szemináriummal, 9. keleti intézet keleti múzeummal, amely utóbbi átszervezés alatt van. A mezőgazdasági szakosztályhoz tartozik a szőregpusztai 200 kat. holdnyi kísérleti telep és internátus, valamint folyamatban van a tangazdaság megszervezése is.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK

Tudományos kutatás az oktatás mellett egyetemeinken is folyik. Modern értelemben vett kutatóintézeteknek azonban csak azokat nevezzük, amelyben tisztán, az oktatástól függetlenítve folyik a kutatás. Ilyen a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozó kutatóintézetek a következők:

1. A svábhegyi m. kir. Csillagvizsgáló Intézet. Nagymagyarországnak a XIX. század végén négy csillagvizsgálója volt: a Konkoly-Thege Miklós-féle ógyallai, a kalocsai, a herényi és a kiskartali. Az utóbbi kettő megszűnt, az ógyallai pedig a megszállás következtében elveszett. Ekkor a magyar állam és Budapest székesfővárosa a Svábhegyen új, az ógyallainál hatalmasabb, modernül felszerelt Csillagvizsgáló intézetet építtetett mintegy 40.000 négyszögméternyi területen 486 méter tengerszínfeletti magasságban.

2. A báró Eötvös Lóránd Geofizikai Intézet. Ez az intézet 1919-ben alakult abból a célból, hogy egyrészt Eötvös gravitációs kutatásait elméletileg továbbfejlessze, másrészt, hogy gyakorlati irányú méréseket végezzen.

3. Magyar Biológiai Kutató Intézet (Tihany). Már 1892-ben felmerült egy magyar biológiai állomás eszméje, amely azonban csak 1926-ban valósult meg Tihanyban. Az intézet munkaprogrammja a következő: *a)* kutatómunka morfológiai téren. Elsősorban hydrobiológiai munka, amely foglalkozik a Balaton faunájával és flórájának, valamint kémiai és fizikokémiai leírásával; *b)* kutatómunka experimentális irányban az intézetnek kutatási célokra berendezett laboratóriumában bármilyen kísérleti témával. E munkakör felöleli a kísérleti morfológiát, az örökléstant, fejlődési morfológiát, sejtfiziológiát, individuumok és közösségek fiziológiáját. A nyári hónapokban az intézet kéthetes turnusokban oktató kurzusokat fog tartani a középiskolák természetrajzszakos tanárai részére.

KÖZGYÜJTEMÉNYEK

Az Országos Magyar Gyüjteményegyetembe foglalt nemzeti közgyüjtemények szervezeti és személyzeti viszonyait az 1922. XIX. t. c.-kel sikerült végleges megoldáshoz juttatni, amelynek a sikerét a kül- és belföldi elismerésen kívül 4 év óta az intézetek nagy fellendülése és a magánadakozás bőkezűsége (Apponyi-alapítvány) is igazolta. Az országos közgyüjtemények központi irányításának és tervszerű fejlesztésének problémája ilyen módon a Gyüjteményegyetem létesítésével megoldottnak tekinthető. Sok tennivaló van még azonban a vidéki közgyüjtemények terén. Ezért az 1922:XIX. t.-c. II. §. a) pontja el is rendeli, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a vidéki közgyüjtemények ügyeinek rendezéséről külön javaslatot nyújtson be a nemzetgyűlés elé. Ez a javaslat a „múzeum-, levéltár- és könyvtárügy némely kérdéseinek rendezéséről" el is készült s jelenleg a magyar országgyűlés felsőháza előtt fekszik. E javaslat intézkedései a következő fejezetekre oszlanak:

1. A gyüjteményeknek közgyüjteménnyé nyilvánítása és állami felügyelete;

2. a törvényhatósági és községi (városi) közgyüjtemények személyzetére;

3. az ingó műemlékek és egyéb múzeális tárgyak felkutatására és védelmére;

4. a közhatóságok levéltáraira, valamint

5. a nyomdatermékek tudományos célra szolgáló köteles példányainak szabályozására, amely fejezet az e tárgyú eddigi törvényeket hatályon kívül helyezi.

A javaslat teljesebb megértéséhez tudni kell, hogy a törvényhatósági és községi gyüjtemények, valamint a fenntartó vagy tulajdonos beleegyezésével felügyelet alá helyezett múzeumok és könyvtárak felett 1922-ig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, 1922 óta pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium gyakorolta a főfelügyeletet. A javaslat azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a kultuszminiszter főfelügyeletét ezentúl az Orsz. M. Gyüjteményegyetem tanácsa útján gyakorolja, amely a felügyelőket a nemzeti nagy közgyüjtemények vezetői sorából jelöli ki. A Tanács a szakszerűségen kívül biztosítja az egész magyar közgyüjteményhálózat s evvel együtt a kultúrpolitikai irányítás egységét és folytonosságát is.

KÜLFÖLDI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK, ÖSZTÖNDÍJÜGY

A nyugati nemzetek tudományos és egyéb kultúrális életébe való bekapcsolódás s e célból a nagy külföldi tudományos gócpontokban magyar tudományos intézetek és kollégiumok felállítása, az idevágó ösztöndíjügy hatékony megszervezése, a világháború utáni magyar kultúrpolitika egyik sarkalatos gondolata. Hogy e gondolat jelentősége és fontossága kellő megvilágításba kerüljön, álljon itt néhány adat idegen nemzetek egyetemi ifjúságának küföldi tanulmányairól. Franciaországban az 1926/27. évben 14.767 külföldi egyetemi hallgató tanult, legnagyobbrészt természetesen a Sorbonne-on. Európára ebből a hatalmas számból 12.000 esik, ami viszont nemzetek szerint így oszlik meg: Lengyelországra esik 2381, Romániára 1674, Oroszországra 1260, Bulgáriára 760, Angliára 739, Németországra 722, Jugoszláviára 593, Görögországra 453, Olaszországra 447, Csehszlovákiára pedig 286 egyetemi hallgató. Amint a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló 1927. évi XIII. t.-c. kimondja, „a tervszerű tudománypolitika nem érheti be a főiskolák puszta megszervezésével, hanem ügyelnie kell arra is, hogy a főiskolák azon kiváló növendékei, akikről joggal tételezhető fel, hogy az életben is fölébe tudnak emelkedni az átlagnak, a megélhetés gondjaitól mentesítve, egész idejüket és munkaerejüket tanulmányaiknak szentelhessék.“

Ebből a célból szerveztettek a külföldre szóló ösztöndíjak, illetőleg a külföldi magyar kollégiumok. ösztöndíjak, illetőleg kézi ösztöndíjak oly külföldi városokban végzendő tanulmányokra adatnak, amelyekben Collegium Hungaricumok nincsenek. Ezen ösztöndíjak és a kollégiumi ösztöndíjas helyek helyes adományozására alakult az *Országos Ösztöndíjtanács*, amelynek tagjai: 1. 15 egyetemi, műegyetemi és főiskolai tanár; 2. a Gyüjteményegyetem négy nagy közgyüjteményének főigazgatója, valamint a Gyüjteményegyetem Tanácsa által delegált két tag; 3. a négy tudományegyetem valamennyi fakultásáról és a József Műegyetem valamennyi szakosztályáról kiküldött egy-egy tag, továbbá a közgazdaságtudományi kar, az Állatorvosi, Bánya- és Erdőmérnöki, Képzőművészeti és Zeneművészeti Főiskolák által kiküldött egy-egy tag; 4. az Országos Természettudományi Tanács Intéző bizottsága (10 tag); 5. a kultuszminiszter által meghívott két tudománypolitikus, két műépítész, két szobrász, két festő és két zeneművész; 6. a Collegium Hungaricumok igazgatói; 7. a főiskolai internátusok vezetői közül négy tag. Az ösztöndíjtanács tagjainak — ugyanúgy, mint a tanács elnökének és alelnökének — a megbízatása 5 évre szól. Az ösztöndíjakra való jelölést az egyetemek, főiskolák, illetőleg a Gyüjteményegyetemi és Természettudományi Tanács

által minősített pályázók közül az ösztöndíjtanács végzi. Ezt a jelölést a kultuszminiszter hagyja jóvá s e működésében őt csupán a visszautasítás joga illeti meg. Ezidőszerint a következő külföldi magyar tudományos intézetek állanak fenn:

1. A Római Magyar Történeti Intézet, amelynek alapját egy villa adományozásával 1888-ban Fraknói Vilmos püspök vetette meg. Az intézet munkássága eredetileg a történelem, klasszika s román filológiára terjed ki. Azáltal azonban, hogy az 1924. évi XXV. t. c. a reálgimnáziumok tantervébe az olasz nyelv tanítását is felvette, az intézet újabb feladatot nyert: olaszul tudó tanárokról kell gondoskodnia. Erre a célra maga az olasz kormány négy ösztöndíjat bocsátott a magyar kormány rendelkezésére, sőt a három magyar vidéki egyetemre saját költségén olasz lektort küldött. Viszonzásul a magyar kormány a római intézet fenntartásán kívül szintén négy ösztöndíjat létesített olasz szakos középiskolai tanárjelöltek számára, akik részben nem a római, hanem más olasz egyetemeken végzik tanulmányaikat. Mivel pedig az intézet régi épülete a kibővült feladatkör számára szűknek bizonyult, a magyar kormány 1927-ben megvásárolta a hatalmas Falconieri-palotát, amelynek a berendezése most folyik.

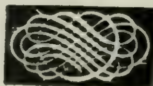
2. A konstantinápolyi Magyar Tudományos intézet 1917 januárjában nyílt meg, amelynek célja az egyetemes történelem, a török-magyar érintkezések, a klasszika és keresztény archeológia, valamint a bizánci és izlám művészet kutatása. Az intézet értékes tudományos munkát fejtett ki egészen 1918 szeptemberéig, amikor az összeomlás miatt meg kellett szüntetnie működését. Berendezését és bútorait egy kolostor őrízetére bízta, könyvtárát pedig 1926-ban a német Archeológiai Intézetbe szállították át.

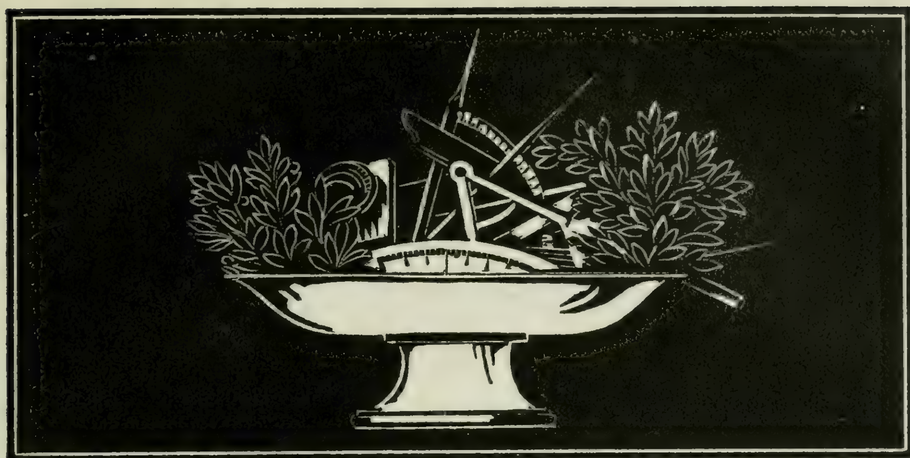
3. A berlini magyar intézet kiindulópontja a berlini egyetemen 1916-ban szervezett magyar tanszék volt, amely mellett Gragger Róbert professzor szemináriumot és könyvtárt létesített. A könyvtár ügyes intézkedésekkel csakhamar 10.000 kötetre gyarapodott, amely nagyobb helyiségbe való költözést tett szükségessé. Igy került 1920-ban a Dorotheenstrasse 6. szám alatt levő, egyetemi tulajdont képező házba, amelynek első emeletén 16 helységet foglal el a magyar könyvtár, amely ma a berlini egyetem legszebb intézetei közé tartozik, s mintegy 26.000 kötetből áll. Mialatt a könyvtár ily nagy arányokban fejlődött, azalatt a szeminárium is magyar tudományos intézetté bővült, amelynek kutatási köre a nyelv és irodalmon kívül, az egész magyar kultúrára, sőt a magyarral rokon népek kultúrájára is kiterjed. A most már gyönyörűen virágzó Berlini Magyar Tudományos Intézet számára a porosz kormány önálló épületet jelölt ki az Am Kupfergraben és a Dorotheenstrasse sarkán levő, Knobelsdorf által épített és műemléknek nyilvánított, szép kerttel bíró

palotát, amely szintén az egyetem tőszomszédságában van és végleges elhelyezésül alkalmas. A berlini Collegium Hungaricum ugyancsak Gragger javaslata alapján létesült, aki 1923 februárjában a magyar közoktatásügyi miniszter megbízásából főiskolai internátus céljára megvásárolta a Marienstrasse 5. szám alatti háromemeletes házat. Ezt a vásárlást, tekintettel a porosz kormánynak arra az előzékenységére, hogy a Magyar Intézet számára a Knobelsdorf-féle palotát átengedte, csakhamar a Dorotheenstrasse 2. szám alatti monumentális saroképület megvásárlása követte. A palota, amelynek fogadótermét a német birodalom rendezte be, a megfelelő átalakítások után 30 ösztöndíjasnak és több professzornak ad szállást. A berlini Magyar Intézetnek 1921. óta külön folyóirata is van, az Ungarische Jahrbücher, amellyel kapcsolatban van az Ungarische Bibliothek című kizárólag magyar vonatkozású munkákból álló könyvsorozat.

3. A Bécsi Magyar Történeti Intézet. Amikor a monarchia megszünése után a bécsi magyar testőrség palotájának a rendeltetése megszünt, az ottani levéltárak magyar anyagának kikutatása végett a magyar kormány a volt Gárdapalotában Magyar Történelmi Intézetet szervezett. Az intézetet, amelynek 15 egyágyas szobája s egy két szobában elhelyezett 3000 kötetes történelmi szakkönyvtára van, eredetileg a Magyar Történelmi Társulat alapította, de az 1924-ben a Gyüjteményegyetemmel kötött egyesség alapján a Társulat a Gyüjteményegyetem igazgatása alá helyezte. Az intézetben három hely áll a német kutatók rendelkezésére, amelyekért cserébe ajánlották fel a németek a magyar tudósok felvételét a Kaiser Wilhelm Institutokba, valamint a florenzi és athéni német művészettörténeti intézetekbe. A bécsi Collegium Hungaricum tulajdonképpen a Gárdapalota nagyrészét elfoglaló főiskolai kollégium, amelynek főcélja a németszakos középiskolai tanárainknak a német nyelvben való alapos kiképzése. A kollégium jelenleg 30 ösztöndíjast tud befogadni, azonban újabb helyiségek felszabadulása a további fejlődés lehetőségét is biztosítani fogja.

A magyar kormány évenkint 20, a francia kormány pedig évenkint 6 Párizsba szóló ösztöndíjat adományoz a magyar tanár- és tudósjelölteknek. A kollégiumi rendszerrel járó tanulmányi ellenőrzés pótlására alakult 1927-ben a Bureau Franco-Hongrois des Renseignements Universitaires (1. bis rue Lacépéde), amely egyúttal a párizsi magyar és francia diákság közti szellemi kapcsolatok megteremtését és ápolását is szolgálja. E célból az Egyesület mindjárt megalakulása után könyvtárt alapított és évenként több francia-magyar vonakozású előadást rendez.

KORNIS GYULA / A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY

1. A KÖZÉPKOR ÉS A RENAISSANCE

agyarországon akkor kezdenek iskolák alakulni, amikor a magyar nemzet 1000 táján a keresztény hitre tér s Szent István a királyságot megalapítja. A XI. századtól kezdve, úgy mint Nyugaton, Magyarországon is vannak kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák. Először a bencések, majd később a ciszterciták, premontreiek, ágostonrendiek, franciskánusok és dominikánusok magyarországi kolostoraikba is átplántálják az európai iskolarendszert; a székes és társas káptalanok is fenntartanak nyugati mintára iskolákat, melyekben a hét szabad mesterséget (artes liberales): a grammatikát, dialektikát, retorikát, muzikát, aritmetikát, geometriát és asztronómiát többé-kevésbbé tanítják. A XIII. század folyamán városi iskolák is keletkeznek. A történetkutatás 1541-ig 275 falusi és városi iskolát tud kimutatni. A magyar társadalmi élet fejlődésével fölmerül a főiskolák szüksége is; 1367-ben alakul a bolognai egyetem mintájára a pécsi egyetem, amely tehát Középeurópának az 1348-ban alapított prágai után időrendben a második egyeteme; történeti nyoma van Óbudán is egy egyetemnek (1389).

Az Árpádok alatt a XII. és XIII. században a magyar ifjak főkép a párisi egyetemet látogatják. III. Béla magyar király feleségül veszi II.

Fülöp francia király nővérét s e házasság nyomán a francia kultúra erős lendülettel szivárog Magyarországba, melynek a francia lovagi eszményt és műveltséget már a keresztes hadjáratok alkalmával is alkalma volt megismerni. A párisi egyetemen az Árpádok korában valószínűleg néhány száz magyar tanult, de viszonylag nem soknak neve maradt reánk. (Lukács esztergomi érsek, Adorján, Jakab és Mihály nevű papok, egy Bethlen nevű ifjú stb.) A francia műveltségnek kitünő apostolai voltak a ciszterciták, akik 1142-ben telepedtek le Magyarországon. Előbb jelentkezett nyomukban a csúcsíves stílus Magyarországon, semmint Németországban. A XII. század végén és a XIII. században a magyarországi oklevelek a francia betűformákat és helyesírást követik. Számos francia pap ül ekkor magyar püspöki széken.

A magyar kultúra fejlődésére nagy befolyással van a XIV. században, az Anjou-királyok korában, a sűrű olasz érintkezés. Az olasz humanizmus hatása Európa országai közül először Magyarországon jelentkezik. Számos magyar ifjú tanul a páduai és a bolognai egyetemen. Az olasz renaissance vezetőemberei állandó és közvetlen kapcsolatban állanak a magyar főpapokkal és főurakkal. *Poggio* a nagy törökverő *Hunyadi János*nak, az ország kormányzójának, két munkáját ajánlja. *Mátyás* király az olasz renaissancenak nagystílű képviselője: humanista tudósokkal veszi magát körül, fényes palotákat emel, nagyszerű könyvtárt gyüjt össze. Példáját követik a főkép Olaszországban tanult magyar főpapok; udvaruk egy-egy gócpontja a humanista műveltségnek. Állandó összeköttetésben vannak az olasz humanistákkal, akik nagyszámmal sereglenek Magyarországba. A híres *Trapezunti Gergely* (Georgios Trapezuntios) és *Joannes Argyropulos* a magyar *Vitéz János* érseknek ajánlják egyes munkáikat. A renaissance egyik legnagyobb latin költője a magyar *Janus Pannonius* pécsi püspök. Az olasz platonizmus *Mátyás* királyban és környezetében buzgó hívekre talál.

Az olasz egyetemeken kívül főkép Krakóban és Bécsben tanultak a magyar ifjak. Számuk a bécsi egyetemen a XIV. században akkora, hogy külön Natio Hungarica-ban tömörülnek. *Mátyás* király 1467-ben Pozsonyban négykarú egyetemet (studium generale) szervez, melyen a legkiválóbb tudósok tanítanak, köztük az Európaszerte ismert német csillagász, *Joannes Regiomontanus,* számos csillagászati műszer feltalálója, a tangensnek a trigonometriába való bevezetője, akit *Korvin Mátyás* királyunk már előbb Budára hívott, hogy a Konstantinápoly elfoglalása alkalmából idejutott görög kéziratokat rendezze. A pozsonyi Academia Istropolitana azonban, melynek útján Magyarország is belekapcsolódott az európai tudományosság közösségébe, még *Mátyás* uralkodásának vége felé megszünt. De az olasz humanizmus Magyarországon már mélyebb gyökeret vert, semhogy a nagy király halála után azonnal szertefoszlott volna.

1497-ben alakul meg a Dunai Tudós Társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana), mely a bécsi és budai humanistákat *ifj. Vitéz János* vezetése alatt testületbe kapcsolta egybe. A gyenge királyok uralma, a törökök előnyomulása, a mohácsi tragédia (1526) csakhamar végét veti a magyar kultúra renaissanceának. A következő másfél században a nemzet ifjúságának színe-java a törökkel való küzdelemben hull el a csatamezőn.

2. A REFORMÁCIÓ ÉS ELLENREFORMÁCIÓ KORA

Amint Európaszerte, Magyarországon is az iskolaügy fejlődésének nagy lökést ad a reformáció. A protestantizmus itt is gyorsan terjed. Először a magyarországi németajkú városok fogadják el a hitújítást, még pedig ennek luteránus alakját, de csakhamar, főkép a tiszántúli tősgyökeres magyarság jobbára *Kálvin János* hitére tér. Protestáns városok és protestáns főurak szinte vetélkednek iskolák alapításában. Ezek tanulmányi rendjükben és szellemükben elsősorban a németországi protestáns iskolaszervezeteket veszik mintául.

A hitújítás terjedését és megszilárdulását kétségkívül nagy mértékben előmozdították a protestáns iskolák. Viszont a katholikus iskolaügy egy időre egészen aláhanyatlik. A nagy egyházi javadalmak török járom alá kerülnek, az iskolafenntartó kolostorok és káptalanok elpusztulnak, a papság száma erősen megcsappan, az alsó papság műveletlen. Igy a katholikus iskolák nagy része tönkremegy. A katholikusok a mohácsi vész után csak néhány évtized mulva ocsudnak fel s jutnak a protestáns iskolák sikere láttára az iskolaügy döntő jelentőségének tudatára. Az 1548. évi XI., 1550. évi XII., 1560. évi XIX. t.-cikkek már újra és újra elrendelik, hogy az elhagyott monostorok és káptalanok jövedelmei iskolák felállítására, tanítók ellátására s papok képzésére fordíttassanak.

Az ellenreformáció megindítója *Oláh Miklós* esztergomi érsek (1493—1568). A XVI. század elején a humanisták klasszikus légkörében nevelkedett, a humanistákkal később is szoros kapcsolatban állott, Erasmussal levelezett. Érthető tehát, hogy a tőle 1554-ben alapított nagyszombati gimnáziumban a klasszikus írók olvasására nagy súlyt vetnek. A tudós papságnak és hithű katholikus intelligenciának nevelése csakis jól szervezett nyilvános iskolák, gimnáziumok útján érhető el. Mivel pedig abban az időben a legjobb katholikus nevelők Európaszerte a jezsuiták voltak, 1561-ben ezekre bízza a nagyszombati gimnáziumot. A jezsuiták csakhamar országszerte kollégiumokat s konviktusokat alapítanak, főkép olyan városokban, ahol már protestáns iskolák is vannak, hogy ezek versenytársai legyenek. A jezsuiták tanulmányi rendszerét Magyarországon is ugyanaz a Ratio Studiorum (1599) szabályozza, mely Európa többi országaiban.

A XVII. század második felétől kezdve gyorsan terjed el Magyarországon egy másik, külön a tanításra alapított szerzet: a kegyestanítórend. (Scholae Piae). Volt idő, amikor majdnem harminc gimnáziumban tanítottak, emellett elemi oktatással is foglalkoztak. Nagyobb súlyt vetnek a reális tárgyak tanítására, mint a jezsuiták. Nem idegenkednek a szakoktatástól sem. A XVIII. század közepén az első hazai gazdasági szakiskolában, a szempci collegium oeconomicum-ban már kettős könyvvitelt, gazdaságtant, kamarai tudományokat is tanítanak.

A magyar iskolaügy fejlődésének egyik döntő mozzanata, hogy *Pázmány Péter* esztergomi érsek, az ellenreformáció vezére, 1635-ben nagy alapítványt tesz egy Nagyszombatban, a jezsuiták vezetése alatt felállítandó egyetemre. Az egyetemet *II. Ferdinánd* ugyanazokkal a kiváltságokkal ruházza fel, mint amilyeneket a német birodalmi egyetemek élveztek. A Pázmánytól alapított hittudományi és bölcsészettudományi karhoz *Lósy* és *Lippay* prímások gondoskodása folytán 1667-ben a jogtudományi kar járult. Mária Terézia 1769-ben az egyetemet orvosi karral egészítette ki s 1777-ben Nagyszombatból Budára, az ország középpontjába helyezte, ahonnan *II. József* 1784-ben Pestre költöztette át. A nagyszombati egyetem mintájára 1657-ben ugyancsak a jezsuiták vezetése alatt Kassán is szerveztetett egyetem, mely azonban 1773-ban megszűnt.

A protestánsoknak is voltak főiskolai rangú intézeteik, amelyekben főkép teológiát tanítottak. 1531-ben Sárospatakon létesül protestáns főiskola, 1581-ben Kolozsvárott akadémiai rangú intézet, 1588-ban pedig Debrecenben református főiskolát alapítanak. *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem 1629-ben Gyulafehérvárott alapít főiskolát. Az evangélikusok 1667-ben létesítenek Eperjesen főiskolát.

Bár a protestáns iskolákat működésükben sokszor megbénította a katholikus uralkodóház számos protestánsellenes rendelete és zaklatása, az üldözések és vallásharcok közepett is megőrizték életerejüket a magyar közműveltség számára. A protestánsok egy-egy nagyobb iskolájának tanulmányi rendje irányadó volt többi kisebb latin iskoláik (partikulák) számára. Az evangélikusoknak ilyen mintául szolgáló anyaintézetük évszázadokon keresztül Eperjesen, Pozsonyban és Sopronban, a reformátusoknak pedig Sárospatakon, Debrecenben és Nagyenyeden van. Mindegyiknek megvan a maga sajátos egyénisége. Műveltségi anyaguk középpontjában egykor a latin grammatika és retorika állott; tanították a görög, sőt a héber nyelvet is. A reális tárgyak közül eleinte csak a számtan elemeit adták elő; később egyes iskoláik már nagyobb súlyt vetnek a földrajzra és a természetismeretre is.

Jelentékeny hatással volt a magyar protestáns iskolaügyre a morva *Comenius,* aki négy esztendeig (1650—1654) Sárospatakon tanított. Itt írta többek között Comenius *Orbis sensualium pictus* című tankönyvét,

mely képekben iparkodott szemléltetni mindent, amit a tanuló a valóságban nem szemlélhet.

Comenius-szal egyidőben, a XVII. század derekán, egy lánglelkű magyar tudós is terveket dolgoz ki az iskolarendszer reformálására: *Apáczai Csere János,* a filozófus, aki Descartes gondolatait már a XVII. század közepén magyar nyelvre ülteti át. Az ifjú nemzedék jobb nevelése útján akarja a magyar kultúrát emelni, mert hite szerint a műveltség a szabadság és politikai erő legfőbb forrása is. A hollandiai egyetemeken tanult Apáczainak különösen fáj a technikai tudományoknak a magyar földön való teljes hiánya. Apáczai rajzolja meg először a népiskolától az egyetemig egységesen összefüggő magyar közoktatási rendszer korvonalait.

3. A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY ELSŐ ÁLLAMI KÓDEXE: AZ 1777. ÉVI RATIO EDUCATIONIS

A magyar közoktatásügy elvszerű rendezésére azonban, a folytonos török háborúk s a nemzeti fölkelések miatt, csak a XVIII. század második felében kerülhet a sor.

Igy jelenik meg 1777-ben a magyar közoktatásügynek első átfogó, királyi rendelettel kibocsátott kódexe: A nevelésnek és az egész közoktatásügynek rendje, Magyarországon és kapcsolt tartományaiban *(Ratio Educationis* totiusque Rei Literariae per regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae MDCCLXXVII. 496 lap.)

A Ratio az iskolák rendszerét úgy állapítja meg, hogy minden következő iskolai fokozat szervesen az előzőre épül fel. A legalsó fok az elemi (nemzeti) iskola, mely falusi, kisvárosi vagy nagyobb városi lehet (e szerint egy-, két- vagy háromtanítós). Erre emelkedik fel a háromosztályos grammatikai iskola, majd a kétosztályú gimnázium (humanitásosztályok). Az ötosztályú középiskolát végzettek a királyi akadémiák filozófiai, majd jogi tanfolyamára jutnak. Az egész rendszer betetőzője a királyi tudományegyetem.

A Ratio első alapelve az ország valamennyi iskolájának, akár királyi (katholikus), akár nemkatholikus, intézményszerű *állami felügyelete:* a tanítás anyagának és módjának, a tanügyi közigazgatásnak és fegyelemnek egyformasága minden iskolában. Ennek ellenőrzésére vannak hivatva a kir. főigazgatók. A tanügynek ilyen, minden alattvalóra vonatkozó szabályozását felekezeti s nemzetiségi különbség nélkül a felvilágosodott abszolutizmus feltétlen fejedelmi jognak minősíti. De ugyancsak a XVIII. századi felvilágosodás szelleme nyilvánul meg abban a rendelkezésben is, mely kimondja, hogy bármilyen vallású tanuló ezentúl szabadon látogathatja a kir. gimnáziumokat, akadémiákat s egyetemet,

ahol velük egyformán kell bánni felekezeti különbség nélkül, mert hisz valamennyien egy király alattvalói, egy ország polgárai.

A felvilágosodás másik alapvető gondolata, a *hasznosság* elve is végigvonul a Ratio rendelkezésein. Az egyes iskolafajoknak olyan tanítási anyagot szab meg, mely a tanulók jövendő életviszonyainak megfelel, olyan ismereteket, melyeknek hasznát látják. Ezért a Ratio a művelődési anyag körét erősen kiterjeszti, a tanítás anyagát enciklopédikus jellegűvé szélesíti.

A tantárgyak szertelen sokasága, melyet a Ratio a művelt magyar emberre rá akar aggatni, egészen összhangban van a kor *enciklopédikus* irányával. Nem hiába fekszik e korszak hideg, észszerű stílusban emelkedő épületének küszöbén *D'Alembert* és *Diderot* Encyclopédie-je, mely a kor *összes* tudásának: a tudományoknak, művészeteknek s a technikának föltárásával iparkodik az elméket megvilágosítani: mindent akar ismerni és ismertetni, de nem szerves, koncentrált összefüggésben, hanem szótárszerűen.

Meglepő, hogy a *testi nevelést* milyen erős hangsúllyal teszi meg a Ratio az iskolák feladatává, abban a korban, amikor még egy európai állam sem gondoskodik intézményesen a testnevelésről, bár a filantropisták már nem győzik ennek jelentőségét eléggé hangsúlyozni. A Ratio az első európai állami kódex, mely intézményszerűen szervezi meg a testi nevelést, főkép a játékokat. A városok kötelességévé teszi, hogy ifjúsági játékterekről gondoskodjanak, még pedig kettőről: az egyik az iskola közelében legyen, hogy a tanítás szünete közben is játszhassanak a tanulók; a másik a város határában, lombos fáktól körülvéve, frissvizű forrás közelében. A játéktéren minden osztálynak külön saját területe legyen.

4. A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY GERMANIZÁLÁSA

A magyar művelődés első nagy hivatalos állami kódexének nem volt alkalma megszilárdulni. Alig három évvel kibocsátása után *II. József* lép a trónra, aki bár formailag a Ratiot érvényben hagyja, megvalósulását számos intézkedésével gátolja. A felvilágosodott abszolutizmus kultúrpolitikájának ez az erőszakos képviselője mindenek fölé helyezi az államnak (értvén rajta soknyelvű egész birodalmát) racionális egységét, mely valamennyi népének azonos elvek szerint való művelését követeli meg. Ellensége lévén a nemesség előjogainak, a nemesség nevelését szolgáló gimnáziumok és főiskolák számát kívánja csökkenteni s a szellemi proletáriátus kifejlődésének úgy akarja útját vágni, hogy jelentékeny tandíjat ró ki a tanulókra. Fiziokrata társadalomgazdaságtani felfogásának megfelelően elsősorban a földmívelő parasztság iskolázását viseli szívén. Az állam

valamennyi polgárának meg akarja adni a műveltségminimumot. Ezért az általános iskolakötelezettséget büntető szankcióval elrendeli s nagyszámban állít fel népiskolákat (még a háborús 1788/89. évben is Magyarországon majdnem 500-at). Eltörli a konviktusokat s helyükbe ösztöndíjat rendel. Feloszlatja a szerzetesrendeket s így sok iskola tanítói kara kicserélődik s a legnagyobb tanárhiány áll be. Átszervezi a bécsi udvari tanulmányi bizottságot (Studien-Hofkommission), hogy a tanügyi reformokat egységes elvek szerint az egész birodalomra nézve végrehajtsa (1782). De legjobban felforgatja a magyar közoktatásnak éppen megszilárdulni akaró rendjét Józsefnek az az intézkedése, mely egyetemes iskolai és hatósági nyelvvé az egész monarchiában a németet teszi meg (1784). Pedig egész neveltetése franciás. Atyja, Lotharingiai Ferenc, keveset tud németül; anyja, Mária Terézia, leveleit franciául írja; József maga, anyjához intézett hivatalos aidememoire-jait, jelentéseit, császári utasításait, miniszterei számára készült jegyzeteit is túlnyomóan franciául fogalmazza s franciául levelez: nyelv dolgában mégis a haszon belátása a német nyelv fanatikus apostolává avatja. Parancsa szerint népiskolai tanító nem lehet az, aki nem tud németül; a gimnáziumba csak olyan tanuló vehető fel, aki németül írni és olvasni tud. Egy esztendő múltán minden tárgyat minden fokú iskolában csakis németül szabad tanítani.

József nyelvi rendelete ellen a nemzet heves ellenállást fejt ki: a magyar nyelv iskolai és közéleti jelentőségének tudatára ébred. S megindul nemcsak a német, de a latin nyelv ellen is a több mint félszázados küzdelem, mígnem az 1844:II. t.-c. a középfokú iskolák nyelvévé a latin helyett a magyart avatja. A nemzeti nyelv ezentúl a magyar művelődési eszmény sarkpontja.

József tanügyi reformjait a legsúlyosabb kritika éppen a francia felvilágosodás tábora felől éri, mert ennek szellemében minden egalizáló törekvés mellett is sajátos módon titokban ott lappang az egyéni erők kultusza, a személyes szabadság individualizmusa. A demokratizmus merev egyenlőséget követel ugyan, de biztosítani iparkodik az egyenlőjogú emberek egyéni erőinek szabadságát. A felvilágosodás utóbbi vonása, mely éles ellentétben áll minden abszolutizmussal, tör elő a nagy néptribúnnak, *Mirabeau*-nak éles kritikájából, melyet József tanügyi reformjain gyakorol. Ez a bírálat egyben jellemző dokumentuma annak, menynyire az általános érdeklődés középpontjában áll a XVIII. század végén Európaszerte a nevelés kérdése. *Mirabeau* hevesen támadja a monarchia iskoláiban folyó tanítás mechanikus jellegét: a központi kormányzat nemcsak a tanítás tárgyait határozza meg, hanem a leckék számát és felosztását is, úgyhogy Bécsben az ember minden percben tudhatja, vajjon a tanulók az olvasókönyvnek melyik lapját olvassák az egész monarchiában. Ez a kultúrális deszpotizmusnak igazán a csúcspontja!

A neveléstanítást, ezt a valóban eleven tevékenységet, a hivatalos pedantériának, a tanfelügyelők bürokratikus gyámságának békóiba verik, a nevelést legálisan megrögzítik. A gimnáziumokban továbbra is a papság uralkodik. A jezsuiták helyébe a piaristák léptek, nem jobbak, ha ugyan nem rosszabbak, mint elődeik. Ezek is csak a latin és a görög auktorok értelmetlen kommentárjaival tömik a tanulók elméjét s túlterhelik őket grammatikai és retorikai finomkodásokkal. Rossz lábon áll az egyetemek ügye is. A tanárok kezét-lábát megköti a kicsinyes ellenőrzés és szolgai függésbe kényszeríti. A professzorok most császári parancsra tankönyveket írnak: „Ezek kétségkívül kiváló munkák lesznek" — gúnyolódik *Mirabeau.* (De la Monarchie Prussienne. VII. 188—223.)

5. AZ 1790/91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNYTERVEZETE

József császárnak az egész monarchiát teljes egységbe kovácsoló merész terve összeomlik. Vele bukik az iskolákat germanizáló rendelkezése is. A nemzeti visszahatás az 1790/91. évi országgyűlésen radikálisan jelentkezik. A közoktatás terén a jelszó: *educatio nationalis* (nemzeti nevelés).

Az országgyűlés kimondja, hogy a nemzet autonóm módon maga szervezi újjá magyar nemzeti szellemben a közművelődés ügyét. Ezért az országgyűlés bizottságot küld ki a „nemzeti nevelés" elveinek megállapítására.

Meglepő s az európai kultúra történetében is számbaveendő tény, hogy nincsen akkortájt Európában egyetlen más nemzet, kivéve a forradalom lázában égő franciát, amely a maga művelődésének s közoktatásának ügyét képviselői útján országgyűlésen vagy parlamentben behatóan tárgyalta volna, csupán a magyar. A közoktatásügyet nálunk nemzeti ügynek nézik, az egész nép, a magyar nemzeti állam közös ügyének, melynek intézése a nemzet egyetemének joga.

Az 1790/91. évi országgyűlés közoktatási bizottsága *Ürményi* elnöklete alatt két esztendeig tanácskozik s egy terjedelmes törvényjavaslatot készít a nemzeti nevelés alapelveiről. Vezérgondolata a közművelődés egységes szervezése: az ország bármely nemzetiségű és felekezetű lakosai ugyanazon szellemi és testi nevelésben s ugyanazon oktatásban részesüljenek. Ez az egységnek elve, amely az 1777-iki Rationak is a felvilágosult abszolutizmus korában szülőanyja. Csakhogy most az egység gondolata nemzeti színezetet nyer, sőt egyenest a nemzeti nevelés alapelvévé lép elő.

A törvényjavaslatot egészen a XVIII. század felvilágosodási szelleme

s pedagógiai enthúziazmusa hatja át. Első szakasza az állami hatalomnak az összes iskolákat uniformizáló jogát hangoztatja. A második szakasz a demokratikus kultúrpolitika szava: a polgárok valamennyi osztályának, a társadalom minden rétegének rendelkezésére álljanak éppen az ő művelődési szükségleteiknek megfelelő iskolák. Igy legyenek népiskolák mindenütt, ahol valamely vallás istentiszteletet tart, sőt a népesebb leányegyházak helyein, a tanyákon is. A törvényjavaslat a közoktatás ingyenességének elvét is törvényerőre óhajtja emelni. Az elemi iskolákat a községek tartsák fenn; ha pedig erre erejük nincsen, a földesurak kötelessége a segélyezés. A csak népiskolát végző földmíves- és iparosrend lelkébe már korán bele kell oltani az alkotmányhoz való ragaszkodás érzését. Itt van az állampolgári nevelés gondolatának csírája a népoktatás terén.

A nemzet lelkének e korbeli művelődési akaratát híven tükrözi vissza a törvénytervezet. Azonban csakhamar igen szomorú milieube kerül: a nagy francia háborúk viharába, amikor a hadügy háttérbe szorította a művelődés ügyét. A törvényjavaslat azonban így is a magyar közoktatásügy történetének egyik legértékesebb emléke marad: tanúsága annak, hogy Magyarország az akkori szellemi áramlatoknak, a nyugateurópai művelődéspolitikai törekvéseknek már igen kimélyült medre. A felvilágosodás valamennyi alapvető kultúrpolitikai elve érvényre jut benne: a törvényjavaslat szakaszait forgatva, ugyanazokra a gondolatokra bukkanunk, mintha csak *Diderot*-nak a *Katalin* cárnő számára másfél évtizeddel azelőtt készített közoktatási tervezetét, vagy *Talleyrand*-nak s *Condorcet*-nak ugyanazon időtájt a francia nemzetgyűlés elé terjesztett tanügyi javaslatait olvasnók.

6. AZ 1806. ÉVI RATIO EDUCATIONIS

A francia forradalmi eszméktől való félelme s a napoleoni háborúk miatt az uralkodó, *I. Ferenc,* nem engedi, hogy a magyar országgyűlés a törvénytervezetet tárgyalja. Ehelyett 1806-ban kibocsátja a második Ratiót, mint a magyar közoktatás új szabálykönyvét, mely aztán 1849-ig érvényben marad. (Ratio Educationis Publicae totiusque Rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budae, 1806. 315 p.)

A második Ratio a népiskolák terén alig jelent haladást az elsővel szemben. A középiskolák szervezetét annyiban változtatja, hogy a grammatikai osztályok számát háromról négyre emeli, amihez a két humanitas-osztály járul. Az első Ratio tanítástárgyainak számát csökkenti, a realisztikus-technikai irányt háttérbe szorítja. A latin retorikai művelődési eszményt így még hatékonyabban szolgálja. A görög nyelvet

a filozófiai tanfolyamra szorítja vissza, mint rendkívüli tárgyat. Az 1806. évi Ratio az 1777-ikivel szemben jóval szabatosabb és tömörebb, a tantervi részeket és módszeres utasításokat egymástól különválasztja. Szelleme egységesebb, kevésbbé enciklopédizmusra hajló, a puszta hasznossági célzat mellett itt-ott felcsillan benne a művelődés ideális tartalma és jelentősége iránt való érzék is. Viszont a reális tárgyaknak oly csekély szerepet juttat, hogy a művelődési anyagot egyoldalúvá laposítja.

A protestánsok, bár az állami Ratiót nem fogadják el, mégis többé-kevésbbé hatása alatt állanak. Az evangélikusok 1805-ben kísérletet tesznek oktatásügyük egységes rendezésére, amikor kibocsátják a Systema Scholarum-ot.

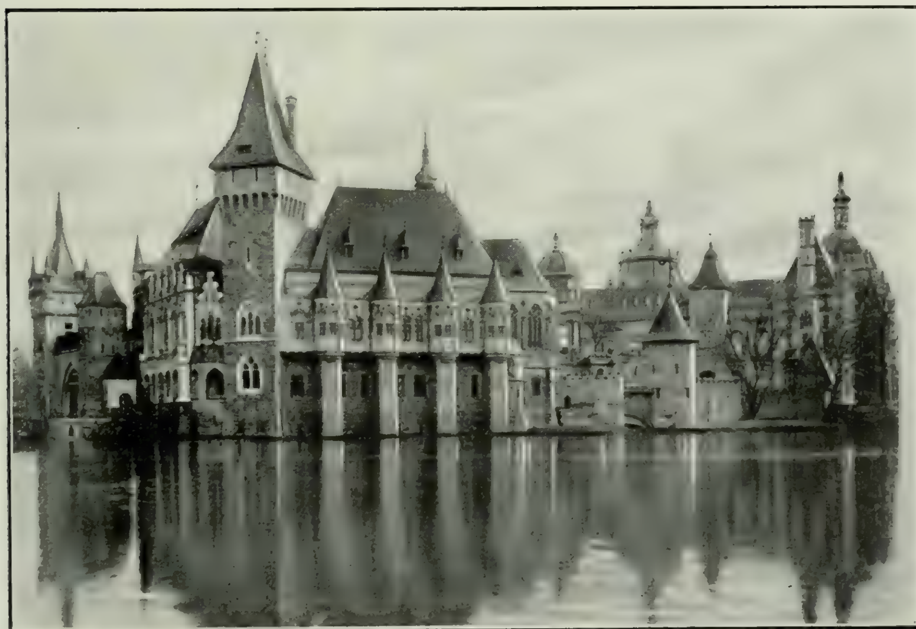
7. A NEMZETI REFORMKORSZAK KÖZOKTATÁSÜGYI MOZGALMAI

Napoleon bukása után a Szentszövetség árnyékában az abszolutizmus Magyarországon is diadalt arat. De nem a *József* császár-féle felvilágosult abszolutizmus, mely annyira szívén viseli a népnevelés ügyét, hanem a patriárchális abszolutizmus, mely a nyugati eszmeáramlatok elől légmentesen elzárni iparkodik az országot.

Az 1825—27. évi országgyűlés *Széchenyi* fölléptével fordulópont: a magyar renaissance nagy eréllyel megindul. Ennek vezérgondolata: gyors ütemben pótolni kell elsősorban mindazt, amiben a kultúra terén a nemzet visszamaradt. Az új nemzeti művelődési eszmény kialakításában a magyar társadalom színe-java résztvesz. A nevelés kérdése, mint a nemzeti jövő problémája, talán sohasem érdekelte a közélet kimagasló alakjait oly mélyen és egyetemesen, mint éppen a reformkorszakban. Politika és pedagógia a legszorosabban egybeforr: a jó nevelés a legjobb nemzeti politika. Ezt a gondolatot *Széchenyi* hirdeti a legerősebb hangsúllyal, mert a nemzet fennmaradását szellemi újjászületésétől várja, ennek feltétele pedig a nemzet jól irányított nevelése. A kultúrpolitikai érdeklődés tárgya a húszas évektől kezdve elsősorban a népnevelés és csak másodsorban a közép- és felsőfokú oktatás. S ez a magyar nemzeti romantika szelleméből jól érthető, mert ez is az általános európai romantikus áramlatnak hulláma. A romantikának pedig egyik fővonása a demokratizmus: nem a felső társadalmi osztály az igazán értékes, hanem az alsó, az ártatlan, romlatlan, természetes nép, melyet *Rousseau* elmélete értelmében a kultúra még nem rontott meg. Ezért a romantikus irodalomnak, pl. *Eötvös,* a későbbi közoktatási miniszter regényeinek kedves tárgya az elnyomott nép fia, mint eddig nem is sejtett ősenergiák forrása. De a népből is még inkább kiemelkedik a gyermek, a szeretetreméltó, ártatlan gyermek, aki a kegyetlen, mesterkélt, zord társadalomba

Az Országos Levéltár Budapesten
(Petz Samu műve)

A Mezőgazdasági Múzeum Budapesten
(Alpár Ignác műve)

A jászó-premontreiek gödöllői Szt. Norbert nevelőintézete és reálgimnáziuma (Kertész K. Róbert és Sváb Gyula műve)

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem

jut, mely eldurvítja, tehetségeinek szabad kibontakozását gátolja. A magyar reformkorszak művelődéspolitikai törekvéseinek hangsúlya tehát a koráramlatnak megfelelően — *Pestalozzi* iratainak hatása alatt is — a népoktatásra esik, mely különben is a legelhanyagoltabb. Az 1825-iki országgyűlésnek a népoktatás silány állapota egyik fősérelme, melyet külön terjeszt a király elé. Sürgeti a népiskolák számának szaporítását, a faluktól messzeeső tanyák népének művelésére vándortanítók és papok alkalmazását, az általános iskolakötelezettség törvényben való kimondását, a falusi gyermekeknek büntetés terhe alatt való beiskolázását, falusi népkönyvtárak alapítását a felnőttek művelésének céljára. Az 1825/27. évi országgyűlés, mint a magyar nemzeti renaissance megindítója, nem hanyagolja el a közép- és felsőoktatás kérdését sem: kívánja, hogy a középiskolák latin oktatási nyelve helyébe most már a magyar lépjen: követeli nyugati mintára a polgári iskolák s reáliskolák felállítását s egy polytechnikum alapítását; a középfokú leánynevelés megszervezését; a pesti egyetemen a rendszeres tanárképzésről való gondoskodást. Tiltakozik az országgyűlés a bécsi tanulmányi bizottságnak a magyar közoktatásügybe való jogtalan beavatkozása s a pesti egyetemnek a bécsitől való függősége ellen. Követeli, hogy a magyar ifjak a külföldi egyetemeken szabadon tanulhassanak, az idevágó tilalmak megszűnjenek. Az országgyűlés kétségbevonja a királynak azt a jogát, hogy egyoldalúan, az országgyűlés megkérdezése nélkül, intézkedhetik a közoktatás kérdésében. A közoktatás újjászervezési terveinek kidolgozására az országgyűlés 1826-ban bizottságot küld ki, melynek munkálata *Opinio* címen jelenik meg (1830). Ezt valamennyi városi és megyei törvényhatóságnak megküldik, hogy tegyék meg észrevételeiket a közoktatásügy rendezésének új tervezetére s ilyen irányban utasítást adhassanak követeiknek, ha a tervezet országgyűlési tárgyalására kerül a sor. Fölemelő látvány: az évszázados mély álmából alig felocsudott nemzet törvényhatóságai a harmincas évek elején országszerte tüzetesen megvitatják a magyar közművelődés állapotát, mindenki azon töri a fejét, milyen eszközökkel lehetne az elmaradt magyar kultúrát minél gyorsabban fölemelni?

8. REALISZTIKUS IRÁNYÚ REFORMTÖREKVÉSEK

Az 1777-iki Ratióban megvolt a törekvés arra, hogy az ország sajátos gazdasági igényeihez alkalmazza a tanulmányi rendet. Idevágó intézkedései azonban jórészt papiroson maradtak. A technikai szakoktatást sokáig csak egy intézmény szolgálja: az 1763-ban alapított selmeci bányászati akadémia, mely csakhamar európai hírre tesz szert s más országoknak is mintául szolgál. Még a franciák is école politechnique-jük megszervezésében a selmeci akadémiát tartják szem előtt (1794). Az alsó

és középfokú mezőgazdasági és ipari szakiskolának a földmívelő Magyarországon való jelentőségét először *Theschedik Sámuel* látja át, amikor 1780-ban Szarvason ilyen irányú iskolát alapít (1791). A „magyar Basedow“ azonban kellő anyagi támogatás hiján néhány év mulva kénytelen becsukni iskoláját. A XVIII. század végétől kezdve azonban mind többen érzik az országban, hogy a puszta latin iskola nem monopolizálhat egyoldalúan minden művelődési lehetőséget s hogy gazdasági-gyakorlati irányú iskolákra égetően szüksége van a nemzetnek, ha egészségesen akar fejlődni. Ennek a célnak egyelőre csak két szerény intézmény áll a XVIII. század végén szolgálatában: a *Mária Teréziá*-tól elrendelt rajziskolák (scholae graphidis) és a *II. József*-től az egyetemen 1782-ben alapított mérnökképző intézet (Institutum Geometricum). Ugyancsak a XVIII. század végén születnek meg Magyarországon német mintára az első polgári iskolák a filantrópizmus szellemében.

A XIX. század harmincas éveiben a vezető magyar politikai körökben jelszóvá válik: az iskola az életre neveljen! *Széchenyi* reáliskolák és polytechnikum felállítását követeli, hogy a különben jogi pályára tóduló magyar ifjúságot gyakorlati életpályákra terelje, *Kossuth* is a reál- és ipariskoláktól várja a művelt magyar polgári osztály megszületését. Az országgyűlés ilyen irányú követelményeit a bécsi udvar elutasítja. Az első szakiskolák mind magánintézetek. Igy a gróf *Festetich György*-től még 1797-ben Keszthelyen alapított mezőgazdasági intézet, a Georgikon és az *Albert Kázmér* szászteschenі herceg kezdeményezésére 1818-ban szervezett magasszínvonalú magyaróvári gazdasági tanintézet. A rendszeres ipari oktatást, minthogy Magyarországon nincsen ez időben még fejlettebb gyáripar, csak a negyvenes években *Kossuth* sürgetésére létrejött mesterinas-iskolák és iparoktatási tanfolyamok képviselik. Az első magyar kereskedelmi szakiskola is magánintézmény (*Bibanco Gyula Emánuel* alapítja 1830-ban). A kormány megbízásából az első szakiskolai hivatalos tervezetet báró *Mednyánszky Alajos* készíti el (1842). A tőle elgondolt „ipariskolá“-nak (schola industrialis) szervezete és tanterve három ágazatra különül: kereskedelmire, mezőgazdaságira és iparira. A többször átrostált tervezet alapján nyílik meg 1846-ban a *József*-ipartanoda, melyből később a m. kir. József-műegyetem fejlődik ki.

9. DEMOKRATIKUS KULTÚRPOLITIKA 1848-BAN

1848 tavaszán megalakul az első magyar királyi felelős minisztérium. Az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró *Eötvös József*, aki a vele szoros barátságban álló *Guizot* nyomdokaiban halad, először a népoktatásügyet óhajtja rendezni. Törvényjavaslatot nyujt be, mely

kimondja az általános iskolakötelezettséget, a népoktatás ingyenességét és elsősorban községi jellegét; a községek mellett a hitfelekezetek is tarthatnak fenn népiskolákat. A törvényjavaslatot az országgyűlés alsóháza elfogadja, de a felsőház a megindult szabadságharc zavaraira való tekintettel leveszi napirendről. Előbb azonban már az 1848:XX. t.-c. 3. §-a kimondja, hogy minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségleteit az állam fedezi. A középiskolák és az egyetem reformja a háború zivatara közepett csak tervezet maradt. Az 1848:XIX. t.-c. törvénybe iktatja az egyetemre nézve a tanítás és tanulás szabadságának elvét s az egyetemet közvetlenül a közoktatási miniszter hatósága alá rendeli. Már országszerte a szabadságharcra köszörülik a fegyvereket, amikor 1848 júliusában a magyar tanítóvilág egyetemes kongresszust tart, hogy megállapítsa az egységes közoktatási törvény alapelveit. Határozatait a szélső demokratizmus és liberalizmus szelleme hatja át. Az egész iskolaügyet államosítani óhajtja, a tanügyi közigazgatást teljesen önkormányzati alapra akarja helyezni, a vallásoktatást pedig magánügynek minősíti.

10. AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS KORSZAKA (1849/1860)

A szabadságharcnak orosz segítséggel való tragikus leverése után Bécs kíméletlen abszolutizmusa nehezedik a nemzetre (1849—1860). A magyar közoktatásügyet feltétlen paranccsal, az erőszakos germanizálás minden eszközével, a nemzet művelődési hagyományait sárbatiporva, a bécsi közoktatásügyi miniszter, gróf *Thun Leó* irányítja. Az abszolutizmus a népoktatásüggyel átlag nem sokat törődik; gróf *Thun* figyelmét elsősorban a közép- és főiskolákra irányozza. Egyik rendelete (1855) a népiskolák állítását és fenntartását a községekre bízza. A tankötelezettséget a 12. évig terjeszti ki; mivel azonban a népiskola osztályainak számát négyben állapítja meg, a gyermekek 10 éves korukban már elvégezhetik a népiskolát. Az egy tanítóra bízható gyermekek számát százban állapítja meg. Gróf *Thun* a népiskolában is elrendeli a német nyelv tanítását; túlbuzgó iskolai tanácsosai azt hirdetik, hogy még az alföldi csikós is németül fogja tanulni abécéjét. Új tankönyveket kényszerít rá az iskolákra, melyek célja az „összbirodalom" iránt való szeretetre s a császár iránt való feltétlen tiszteletre való nevelés. A protestáns egyházakat még egy 1850 elején kiadott rendelet iskolai s egyéb önkormányzatuktól, melyeket számos régi törvény biztosított, megfosztotta.

A magyar középiskolák új rendjét az egész osztrák birodalom számára 1849-ben kiadott szabályzat (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien, 257 l.) állapította meg. Bár a kiváló osztrák iskolaszervezőnek, *Exner*-nek s a nagy porosz filológusnak, *Bonitz*-nak ezt a

munkáját gróf *Thun* a nemzetre rákényszerítette s az erőszakos germanizálás célzata miatt ez a tanügyi kódex a nemzet szemében gyűlöletes alkotás maradt, a történet mai távlatában el kell ismernünk, hogy az 1777-iki Ratió óta ez volt a magyar középfokú közoktatásnak legértékesebb szabálykönyve. Szervezeti és pedagógiai részei jótékony és maradandó hatásúak voltak a magyar középiskolák fejlődésére.

Az Entwurf az addigi hatosztályos gimnáziumi s kétéves filozófiai (akadémiai) tanfolyamot nyolcosztályos gimnáziummá olvasztotta egybe. Ezt viszont két tagozatra bontotta: négyosztályos algimnáziumra, amely a Ratio grammatikai iskolájának felelt meg, és négyosztályos felgimnáziumra, amely viszont a régi humanitás és filozófiai tanfolyam két-két osztályát kapcsolta egybe. A tantervet az Entwurf úgy állapította meg, hogy az algimnázium viszonylag befejezett, kisebb igényű általános műveltséget nyujt azok számára, akik nem folytatják tovább tanulmányaikat; másrészt megadta az alapot azoknak, akik a felgimnáziumot óhajtották végezni s innen az egyetemre lépni. A tanterv, bár a neohumanizmus szelleme hatja át (a görög nyelv tanítását a III. osztályban kezdi), ezt szerencsésen egyensúlyba hozta a műveltség reális elemeivel. Az elavult Ratióval szemben mind a műveltségi anyag kiszemelése, mind a módszeres utasítások szempontjából rendkívüli haladást jelent.

Az Entwurf másik nagy jelentősége, hogy először szervezi meg a reális irányú középoktatást, mikor felállítja a reáliskolákat, hogy az ország gyakorlati-technikai művelődési szükségleteit kielégítse.

11. AZ 1868. ÉVI NÉPISKOLAI TÖRVÉNY

Ferenc József császárnak 1860 októberében kiadott diplomája nyomán a magyar közoktatási kormányzat Bécsből Budára kerül. Az abszolutizmus nyomásától megszabadulva, különféle kísérletezések indulnak meg a magyar tanügy újjászervezésére. Ez azonban valóban csak akkor következik be, amikor az uralkodó 1867-ben kibékül a nemzettel s magyar királlyá koronáztatva magát, felelős minisztériumot nevez ki. A közoktatási miniszter, báró *Eötvös József*, úgy, mint 1848-ban, most is a népoktatás ügyének törvényes rendezését ismeri első feladatának. Az 1868:XXXVIII. t.-c., mely a népoktatás egész rendszerét szabályozza, az újabb magyar közművelődés alapvető s jelentőségében messze kiható törvénye. Büntető szankcióval mondja ki az általános iskolakötelezettséget a 6. évtől a 12., illetőleg a 15. életév betöltéséig. Az elemi népiskola két tanfolyamú: hat évig tartó mindennapi és három évig terjedő ismétlő tanfolyamból áll. A törvény emellett felső népiskolát is létesít a népesebb községekben, hogy az eleminél nagyobb képzettséget vigyen a nép közé, főkép gyakorlati, mezőgazdasági és ipari irányban.

A törvény jelentősége főleg abban áll, hogy az általánosan kötelező népoktatás ügyét minden irányban (a tanítás kötelezettsége, a népiskolák felállítási joga, a népiskolák fajai és tanítási anyaga, a tanítóképzés, a tanítói képesítés) 148 §-ban szervesen szabályozza. Ennek értéke különösen akkor szembeszökő, ha meggondoljuk, hogy Anglia csak két évvel később, 1870-ben alkotta meg első népnevelési törvényét (Elementary Education Act), mely azonban az általános tankötelezettség elvét még nem jelentette ki, továbbá, hogy Franciaországnak volt ugyan 1833 óta népnevelési törvénye, a *Guizot*-féle, azonban ez annyira hézagos volt s annyira nem lépett életbe, hogy a nyolcvanas évek elején *Jules Ferry*-nek kellett új, a francia népoktatás egységes fejlődését szervesen biztosító népoktatási törvényről gondoskodnia; a tankötelezettséget csak 1882-ben iktatta a francia törvényhozás a maga kódexébe. Ez Piemontban már 1859-ben megtörtént *(Legge Curati* 1859), azonban egész Olaszországra nézve csak az Unita Italia megszületése után, 1871-ben vált az elemi iskolázás egyetemesen kötelezővé.

A magyar országgyűlés a népoktatásügyet a lehető legliberálisabb alapon, az egyéni és testületi jogok legkíméletesebb tiszteletével rendezte még ott is, ahol az állam érdekei a jogok összébbszorításával nagyobb szigorúságot ajánlottak volna. Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. az iskolaállítás jogát úgyszólván korlátlanul adta meg a községeknek és a vallásfelekezeteknek, ezeken keresztül az ittlakó nemzetiségeknek, melyeknek rokonai az ország határain túl nemzeti alapon szervezett államokban éltek s magyarországi testvéreikre állandó vonzást gyakoroltak. Az említett törvényadta jogokat még csak fokozta a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. t.-c., mely szerint (14. §) „az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg“ s ahol az állam állít fel iskolákat, ott is gondoskodni kell az anyanyelvi oktatásról. Ezekkel a törvényekkel, melyek a nemzeti kisebbségeknek a népiskolák terén úgyszólván korlátlan önrendelkezési jogot adtak, maga a magyar törvényhozás állította a legnagyobb akadályokat az egységes magyar nemzeti népnevelés útjába. A közoktatási kormány ismerte a nehézségeket, küzdött is ellenük évtizedeken keresztül, de az iskolafenntartási jogot a magyar nemzet ellen kiaknázó nemzetiségekkel szemben az erőszak fegyvereit sohasem használta, még ott sem, ahol erre a törvény felhatalmazta volna. A nemzetiségi községek és a felekezetek iskolaállítási törvényes jogát minden magyar kormány tiszteletben tartotta. Amikor az állam a felekezeti népiskolákat segélyezni kezdte, az államsegély elnyerésére a nemzetiségi kisebbségek nyelvén tanító iskolák éppúgy jogosultak voltak, mint a magyar nyelvűek.

Ennek ellenére a nemzetiségek egyes vezetői állandóan vádaskodtak a magyar közoktatási kormányzat ellen, hogy az iskolák útján erőszak-

kal iparkodik a nemzetiségeket megmagyarosítani. Azonban a magyarság ellenségei soha egyetlen esetet sem tudtak felmutatni arra nézve, hogy a magyar kormányok a hitfelekezetek (ezeken keresztül a nemzetiségek) népiskolaállító jogába beleavatkoztak volna s az iskolafenntartó helyett maguk szabták volna meg valamely népiskola nyelvét. A fenntartónak teljes joga volt arra, hogy az intézet tanításnyelvéül akár egészben, akár részben az illető nemzetiség anyanyelvét állapítsa meg. Ugyanez a törvény a nem-állami, tehát községi és hitfelekezeti népiskolák tanítóinak fizetését az állam költségére ugyanannyira egészíti ki, amekkora az állami iskolák tanítóinak fizetése. Erre az állami segélyezésre azonban valamely nem-magyar tannyelvű népiskola csak abban az esetben tarthat igényt, ha a magyar nyelv tanítására, a tantervre és tankönyvekre, valamint a tanító képesítésére nézve a törvényben megállapított kötelezettségnek eleget tesz. E törvény értelmében a nem-magyar tannyelvű iskolák mindegyikében — akár részesülnek államsegélyben, akár nem — a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a minisztertől a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanterv szerint és kijelölt óraszámban oly céllal tanítandó, hogy a nemmagyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam végeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

A magyar népiskolai politika ellen a multban emelt vádak a történeti igazság világánál csak egyre zsugorodnak össze. Az állam maga — az 1868. évi XXXVIII. t.-c. eredeti szándékától eltérően — mind több népiskolát kezdett a mult század kilencvenes éveitől kezdve felállítani s ezek oly községekben is magyar tannyelvűek voltak, melyek lakossága túlnyomóan nem-magyar ajkú volt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar kormánynak ez az intézkedése az állami iskolák tanítási nyelvére vonatkozóan aránylag kevésszámú helyen váltott ki ellenhatást. A nemmagyar ajkú lakosság túlnyomó nagy része gyakorlati szempontból súlyt vetett arra, hogy gyermekei az iskolában a magyar nyelvet megtanulják, mert a magyar nyelv, mint államnyelv s mint a gazdasági élet (ipar, kereskedelem) terén szinte nélkülözhetetlen nyelv, szükséges vagy legalább is hasznos volt mindenkire nézve, aki nem akart falujában az eke szarvánál megmaradni. Az állami magyar tannyelvű iskolákat a legtöbb helyütt nem a magyar kormány oktrojálta, hanem maga a lakosság sürgette. Egy sereg bizonyíték mutatható fel arra, hogy a nem-magyar ajkú vidékek lakossága maga magyarnyelvű állami népiskolát követelt. Ez különösen áll a német, rutén és tót lakosságra. Azt is figyelembe kell venni, hogy sokhelyt, ahol magyar tannyelvű népiskolát szervezett az állam, továbbra is megmaradt a felekezeti iskola, mely a nemzetiségi lakosság anyanyelvén tanított. Arra az erőszakos módszerre, melyet ma a román, szerb és cseh állam alkalmaz, t. i. hogy maga állapítja meg,

vajjon a gyermek melyik iskolába járhat, a magyarországi népiskolai politika multjában egyetlen egy eset sem található: mindenkor minden szülő abba a tannyelvű iskolába adhatta be gyermekét, amelybe akarta. E tekintetben sem a faj, sem a felekezet, sem a családnév nem volt soha irányadó. A családnevek „vegyelemzése" abból a célból, hogy a gyermek az iskolában anyanyelvétől megfosztassék (ami az 1919-ben elszakított területeken az új államoknak a legtermészetesebb emberi szabadság ellen való merénylete), Magyarországon sohasem alkalmaztatott. Kétségbe nem vonható és megcáfolhatatlan tény azonban, hogy az iskolafenntartóknak tannyelvmegállapítási joga mindvégig sértetlen maradt s ezzel a jogával mindegyik, ha a nemzetiségi nyelvhez való tanításhoz ragaszkodott, mindenféle joghátrány nélkül élt is.

Hogy a nem-magyar ajkú lakosság is sok helyütt nemcsak tűrte, hanem kívánta a magyar tanítást, azt az 1918 utáni magatartásuk is meggyőzően bizonyítja. A csehektől megszállott területen gyakori eset volt, hogy a tót lakosság is továbbra ragaszkodott a magyarnyelvű tanításhoz. Sokszor találkozunk cseh íróknál azzal a panasszal, hogy a tótok még mindig magyar érzelműek, „felszabadulásuk" után is szeretik magukat magyaroknak vallani, gyermekeiket magyar iskolába küldeni, magyarul beszélni, magyar újságokat, könyveket olvasni stb. A szatmármegyei, temesvári, bácskai stb. németek a magyar uralom megszűnte után is jóideig kitartóan ragaszkodtak, az új hatóságok erőszakoskodása és üldözése ellenére is, gyermekeik magyar iskoláztatásához. A somogymegyei horvátok a három évig tartó szerb megszállás alatt fajtestvéreik minden parancsa és fenyegetése ellenére mindvégig kitartottak a magyar tanításnyelv mellett.

Az államalkotó magyarsághoz önként hajló, a többszáz évi bevándorlás után már magától asszimilálódó néprétegekkel szemben voltak Magyarországon olyan nemzeti kisebbségek is, amelyek a magyarságtól többé-kevésbbé elzárkóztak és ragaszkodtak az anyanyelvükön való tanításhoz. A magyar állam ezeknél is mindig megengedte a tisztán anyanyelven folyó tanítást. Az erdélyi szászság pl., ez az alig 200.000 főnyi, de fajához erősen ragaszkodó, szeparatista hajlamú kis néptöredék, németnyelvű iskoláit a magyar uralom alatt háborítatlanul a legmagasabbra fejleszthette. Volt 234 német népiskolája, 7 polgári iskolája, 7 gimnáziuma, 2 reáliskolája, 2 tanítóképzője s több szakiskolája. Mindezekben az iskolákban németül tanítottak, a magyar államnyelv tanítása a minimumra szorítkozott s egyébként is majdnem eredménytelen volt. Ennek ellenére ezek az iskolák a magyar uralom alatt jelentékeny államsegélyben részesültek.

A görögkeleti szerbek, egyházi autonómiájuk védelme alatt, szintén nagyszámú (258) elemi iskolát, 8 polgári iskolát, 2 tanítóképzőt és

1 gimnáziumot tartottak fenn. Iskolafenntartási jogukkal oly bőségesen éltek, hogy még oly vidékeken és községekben is, ahol elenyésző kisebbségben éltek, 10—15 gyermek számára is tartottak fenn tisztán szerb tanítási nyelvű iskolákat. A románok a gör. kath. és gör. kel. vallás égisze alatt a román tannyelvű iskolák nagy számát (pl. 1915/16-ban 1816 népiskolát, 5 középiskolát) tarthatták fenn, amelyek jelentékeny része államsegélyt is kapott.

Hogy a németeknek ugyanekkor csak 422 s a tótoknak 310 tisztán anyanyelvű iskolájuk volt, annak a nemzeti öntudat kisebb foka mellett az az oka, hogy ezek a nemzetek, főkép gyakorlati-hasznossági okokból, sokkal nagyobb hajlamot mutattak az önkéntes asszimilálódásra. Azt, hogy a magyar kormány az asszimilálódásra való hajlamot nem nézte rossz szemmel, sőt szívesen támogatta is, legkevésbbé azok a nemzetek vehetik rossz néven, amelyek most nem állanak meg a douce violence-nál, hanem törvények útján, egészen nyilt erőszakkal — a trianoni béke biztosította kisebbségi jogokat sárba tiporva — zárták be hirtelen százszámra az uralmuk alá jutott három és félmilliónyi magyarság iskoláit s tiltották el a magyar gyermekek tízezreit a legkülönfélébb ürügyek alatt a még nagynehezen megmaradt kisszámú magyar iskolák látogatásától.

Magyarország, melynek területét a trianoni békekényszer majdnem egynegyedére szabdalta le s mintegy három és félmilliónyi magyarságot szavazás nélkül „a népek önrendelkezési elvé"-nek nevében idegen uralom alá kergetett, ma még jobban tiszteli a népoktatás terén a nemzeti kisebbségek jogait, mint valaha. A régi, példátlanul liberális iskolafenntartási és tannyelvmeghatározási jogot még jobban kiterjesztette.

12. A POLGÁRI ISKOLA

Az 1868. évi népoktatási törvény, mely a népiskolák, a felsőbb népiskolák s a tanítóképzők szervezését, tanulmányi rendjét s iskolai közigazgatását megállapítja, egy új iskolafajt is iktatott a magyar iskolák rendszerébe: a polgári iskolát. Ezt az iskolatípust a törvény szintén a népoktatás betetőzésére szánta, de ettől függetlenül önálló tanulmányi irányzattal oly tanulók számára, akik a népiskolai műveltségnél magasabbat óhajtanak szerezni, de nem tudományos (középiskolai) készültséget kívánó pályákra menni. A polgári iskola tanítási anyaga a közepes gyakorlati irányú műveltség elemeit öleli fel.

13. AZ 1883. ÉVI KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY

Egy évtizedig tartó hosszas tárgyalás után jött létre 1883-ban a középiskolák életét minden irányban szabályozó alapvető törvény (XXX. t.-c.). Eszerint a középiskolának, vagyis a gimnáziumnak és a reáliskolának az a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse. Ezt a feladatot a gimnázium minden irányú humanisztikus, főkép az ó-klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig főkép a modern nyelvek, a mennyiségtan és természettudományok tanítása által oldja meg. Mindkét iskolatípus nyolc évfolyamból áll, melyet az érettségi vizsgálat fejez be. A tanulók a népiskola negyedik osztályának sikeres elvégzése után léphetnek a középiskolába.

Az iskolaállítási jogot a középiskolákra nézve is, úgy mint a népiskolákra vonatkozóan, a törvény rendkívül liberálisan állapította meg. Középiskolákat állíthat ugyanis minden jogi személy: az állam, bármely nemzetiségű egyes honpolgár, bármely község, egyház vagy egyházközség az állami törvények megtartásának kötelezettsége és az állam törvényszabta felügyelete mellett. Az 1868. évi XLIV. és az 1883. évi XXX. törvénycikk teljes szabadságot enged a hitfelekezeteknek arra nézve, hogy a tőlük fenntartott középiskolákban a tanítás nyelvét maguk határozzák meg. Ezzel a joggal éltek is az egyes hitfelekezetek, melyek egyszersmind valamely nemzetiséget képviseltek. Az ország összeomlásakor, az 1917/18. tanévben volt 5 román-, 1 román-magyar-, 1 olasz-, 1 olasz-magyar-, 9 német- és 1 szerbnyelvű középiskola. Régebben több nem-magyarnyelvü középiskola volt, azonban a fejlődés természetes irányának kell minősítenünk azt, hogy az egyes nemzetiségek önként alkalmazkodtak az ezer éven keresztül államfenntartó s őket, mint bevándoroltakat befogadó magyarság nyelvéhez.

Minthogy a társadalom mind szélesebb rétege tolult az értelmiségi pályákra, melyek törvényszabta előfeltétele a középiskola elvégzése, a magyar középiskolák száma gyors ütemben szaporodott. 1870-ben 146 gimnázium, 24 reáliskola volt az országban; 1900-ban már 165 gimnázium és 32 reáliskola; 1917-ben pedig 186 gimnázium és 34 reáliskola, amelyekhez még 39 leányközépiskola járult. Az iskolafenntartók közül mindjobban az állam lépett előtérbe: 1892-ben 13 állami, 128 felekezeti s 9 egyéb jellegű gimnázium volt az országban; 1917-ben már 50 állami, 124 felekezeti s 12 egyéb jellegü gimnázium. A tanulók száma is gyorsan emelkedik: 1900-ban a gimnáziumi tanulók száma 48.353, a reáliskolaiaké 9.699; ellenben 1917-ben 67.190, illetőleg 12.662. Érettségi vizsgálatot, mely a főiskolákra való belépés feltétele, 1890-ben még csak 2.173 ifjú tesz; 1917-ben már 6.009-en.

14. AZ EGYETEMEK ÉS FŐISKOLÁK FEJLŐDÉSE

Az 1867-iki kiegyezést követő korszakban a főiskolaügy is nagy fejlődésnek indul. 1872-ben a magyar törvényhozás felállítja a kolozsvári egyetemet jog- és államtudományi, orvosi, bölcsészeti, nyelv- és történettudományi és matematikai-természettudományi karral. A kolozsvári egyetemnek 1906-ban már 2410 hallgatója van. A kir. József polytechnikum 1872-ben műegyetemmé szerveződik át, mely oly hatalmas fejlődésnek indul, hogy a nyolcvanas években épített palotája szűknek bizonyul s ezt 1909-ben új, a Duna partján épült hatalmas épülettömbbel cseréli fel. Mindinkább előtérbe lép egy harmadik egyetem gondolata is, míg végre a törvényhozás az 1912. évi XXXVI. t.-cikk alapján Pozsonyban és Debrecenben állít fel egyszerre két új egyetemet. Az egyetemekkel párhuzamosan virágzó fejlődésnek indulnak a többi főiskolák is, új épületeket és felszerelést nyernek, tanári karuk egyre kiegészül: így a bányászati és erdészeti főiskola, az állatorvosi főiskola, a mezőgazdasági akadémiák, a kereskedelmi akadémia, a képzőművészeti főiskola, a zeneakadémia és a színművészeti akadémia. Az egyetemi és főiskolai hallgatók száma, főkép a 90-es évektől kezdve, rohamosan nő: 1866-ban 4955, 1900-ban már 10.567, 1913-ban 14.575. A világháború alatt ez a szám csökken, de 1919-ben, a hadbavonult ifjak hazatódulása után, 18.449-re emelkedik. 1895 óta az egyetemek orvosi és filozófiai karain nők is tanulhatnak: 1897-ben még csak 6 nő iratkozik be, 1917-ben már 1189.

15. AZ ORSZÁG MEGCSONKÍTÁSÁNAK KÖZOKTATÁSÜGYI KÖVETKEZMÉNYEI

A magyar közoktatásügynek ezt a szépen fejlődő, virágbaboruló fáját derékba töri a világháború s a nyomában következő trianoni békediktátum. Ez a magyar nemzetet, amelynek képviselője, gróf *Tisza István* miniszterelnök — mint a hadüzenet okmányaiból kitünt — egyedül ellenezte a koronatanácson a monarchia államférfiai közül a háborút, ezeréves földjének háromnegyed részétől, lakosságának pedig kétharmadától fosztotta meg s körülbelül négymillió magyart vetett idegen, sokkal alacsonyabb kultúrájú népek igája alá. A nagy összeomlást követő békekötések egyetlen nemzetet sem csonkitottak meg oly tragikusan, mint a magyart. A magyarság rettenetes kultúrális veszteségét hadd világítsa meg itt néhány rideg statisztikai adat. A régi Magyarország 2.958 kisdedóvó jellegű intézetéből Csonka-Magyarországnak 1215 maradt; 16.929 elemi népiskolából elvesztettünk 10.494-et s maradt 6435. A régi Magyarországon 532 polgári iskola volt; ebből az elszakított területekre esett 292, maradt 240. Kilenc óvónőképző-intézetből a magyarságra kényszerített

békeszerződés elcsatolt négyet, 50 férfitanítóképzőből 32-t, 42 tanítónőképzőből 19-et. A felső kereskedelmi iskolákból elvesztettünk 26-ot, megtarthattunk 28-at. Megdöbbentő fiúközépiskoláink veszteségének mérlege: 187 gimnáziumunkból elvettek 99-et, meghagytak 88-at; 34 reáliskolánkból elveszett 18, megmaradt 16. A 43 leányközépiskolából 25 maradt határainkon belül. Veszteségünk mérlegénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy a középiskolai tanulók 82.6%-a magyar anyanyelvű volt. A majdnem félszázados, rendkívül gazdagon kiépített és felszerelt kolozsvári egyetemet a románok még két évvel a békeszerződés előtt lefoglalták s tanárait a színmagyar erdélyi városból kiutasították. Ugyanígy jártak el a csehek az újonnan (1912) alapított pozsonyi egyetemmel. Selmec ősi bányászati és erdészeti akadémiája kénytelen volt a megszállók elől menekülni. Kassán és Kolozsvárt kitűnően berendezett mezőgazdasági akadémia hullott a megszállók ölébe. Hasonlókép esett áldozatul a kassai, nagyváradi, eperjesi és a mármarosszigeti jogakadémia.

16. A MAGYAR KULTÚRPOLITIKA TRIANON UTÁN

Amint azonban a nemzet a rettenetes csapásból felocsudott, éppen kultúrális téren iparkodott elsősorban önmagát regenerálni s jobb jövője számára utat törni. A nemzet szívós művelődési akarata gazdasági elesettsége dacára egyre újabb és újabb kultúrális intézményeket teremt, vagy a régebbi intézmények keretét tágítja, hiányait pótolja s beléjük új szellemet lehel. Az új kultúrpolitika egyik főtörekvése, hogy a Nagy-Magyar Alföldön, a tanyavidéken szétszórt lakosság gyermekeinek iskolázását elősegítse. A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. t.-cikk rövid idő alatt lehetővé teszi, hogy a főkép tanyákon lakó magyarság fiai több ezer új tanteremben szerezzék meg a műveltség elemeit, melyektől mindmáig iskola hiján apáik meg voltak fosztva. Most tárgyalja a magyar parlament azt a törvényjavaslatot, mely a tankötelezettség korát 16 éves korig terjeszti ki: minden gyermeknek 14 éves koráig a nyolcosztályos népiskolába, 16 éves koráig a két évfolyamú, mezőgazdasági vagy ipari irányú továbbképző iskolába kell járnia. A polgári iskolákról szóló új törvény (1927. évi XII. t.-cikk) minden község számára, melyben a lakosság lélekszáma 5.000-nél nagyobb, négyosztályú polgári iskolát biztosít. Az ország megcsonkítása után 240 polgári iskolánk maradt, ma már 412 van. Az iskolánkívüli népművelés erélyes megindítása, 1.500-nál több népkönyvtár megszervezése a földmívelő és iparos felnőtt munkásság műveltségi színvonalát, a magyar mezőgazdaság és ipar versenyképességét van hivatva emelni. A mai magyar művelődéspolitika legfőbb alapelve: a kultúr-

demokrácia a legbiztosabb alapja az egészséges politikai demokráciának. Minél műveltebb a társadalom piramisának széles alapzata, annál szilárdabban áll a társadalom épülete, annál fokozottabb és szakszerűbb a termelés, annál virágzóbb a jólét s annál kevésbbé kell félni a tömegek forradalmi rázkódásaitól. Az intenzív és extenzív népoktatás az igazán cselekvő s nem jelszavakba vesző demokrácia. Ugyanezt a célt szolgálják a kellő számban felállított mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi alsó- és középfokú szakiskolák is.

Az új középiskolai törvény (1924. évi XI. t.-cikk) a gimnázium s a reáliskola közé beiktatja a reálgimnáziumi iskolatípust s ezzel a modern művelődési javak nagyobb mértékű megszerzését teszi lehetővé. Ennek egyik szellemi biztosítékáról gondoskodik a tanárképzésnek az 1924. évi XXVII. t.-cikktől megszabott új rendje. A magyar középfokú leánynevelés egészséges fejlődése várható a leányközépiskolákról és leánykollégiumokról szóló 1926. évi XXIV. t.-cikk életbeléptetésétől.

Az egyetemi és főiskolai oktatásügy terén különösen felemelő a nemzet áldozatkészsége. Az 1921. évi XXV. t.-cikk a székhelyéről száműzött pozsonyi egyetemet Pécsett, a románoktól kiűzött kolozsvári egyetemet pedig Szegeden állította fel s új épületekkel s felszereléssel látta el. A debreceni egyetemnek a háború alatt megindult nagyszabású építkezése befejezéshez közeledik.

Magyarország ezeréves fennállása óta mindig a legsürűbb érintkezésben volt a nyugateurópai művelődési gócpontokkal; fiatalsága a középkor óta nagyszámban kereste fel a francia, német, olasz, svájci, holland stb. egyetemeket. E hagyomány fennmaradását hatékonyan biztosítja most az 1927. évi XIII. t.-cikk, amely nagyszámú ösztöndíjakkal s Collegium Hungaricum-ok szervezésével a tehetséges, fiatal, tudós nemzedéknek lehetővé teszi a szellemi élet nagy nyugateurópai metropolisaiban a tanulmányokba való elmélyedést s az európai tudományos életbe való közvetlen bekapcsolódást.

A magyar főiskolai oktatás- és ösztöndíjügy erős fellendítésének, mely a nemzettől a legnagyobb anyagi erőmegfeszítést követelte, legfőbb kultúrpolitikai igazolása az a gondolat, hogy az egyetemek és a főiskolák vannak hivatva arra, hogy a nemzetnek a társadalmi s gazdasági élet terén minél több európai látókörű, vezető szakembereket neveljenek. A kultúra sugarai mindig felülről áradnak lefelé: az egyetemekről a középiskolák, a középiskolákról a népiskolák felé.

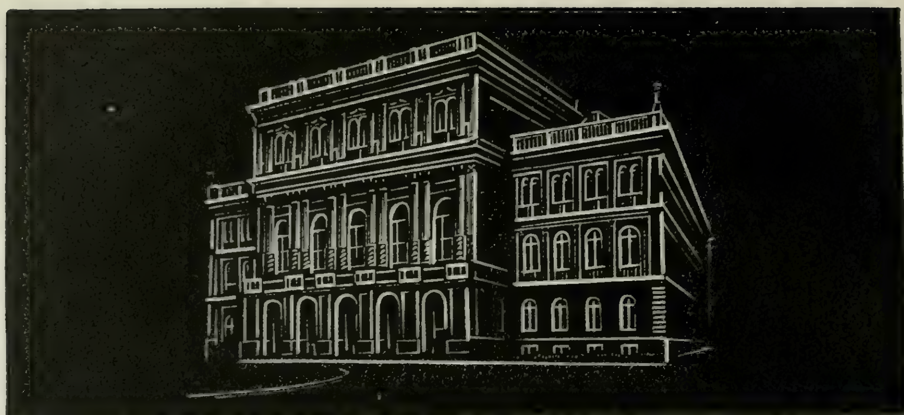
Egészen friss élet kering a nagy magyar közgyüjtemények (Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Orsz. Levéltár stb.) ereiben is, mióta az 1922. évi XIX. t.-cikk az egyetemek mintájára önkormányzattal bíró Országos Magyar Gyüjteményegyetem-be foglalta

őket össze. Elvesztvén az ógyallai régi csillagvizsgáló intézetet, Budapest mellett a Svábhegyen új csillagvizsgáló nyert modern felszerelést; a biológiai kutatás céljára pedig a Balaton-tó partján, Tihanyban biológiai kutatóállomás épült.

Csonka-Magyarország közoktatásügyének kereteit néhány statisztikai adattal világítjuk meg. 1927-ben 1054 kisdedóvónk volt 1438 óvónővel s 114.421 gyermekkel; népiskoláink száma 12.228, a néptanítóké 17.147, a tanulóké 995.593. Iparos- és kereskedőtanonc-iskola 450 volt 75.957 tanulóval; polgári fiú- és leányiskola 416, ahol a tanárok száma 4200, a tanulóké 83.792. Tanító- és tanítónőképzőnk 48 volt, 593 tanerővel és 6106 tanulóval. Fiú- és leányközépiskoláink száma 156, a tanároké 2994, a tanulóké 61.017. Az országnak 49 felsőkereskedelmi iskolájában 701 tanerő tanít s 10.558 tanuló tanul. Az egyetemeken és műegyetemen 756 tanerő tanít 11.372 hallgatót; 17 különböző felekezetű hittani főiskolán 674 teológus tanul, a 3 jogakadémián 1048 jogász, az 5 mezőgazdasági főiskolán 1104 gazdász.

A teljesen lefegyverzett és gúzsbakötött magyar nemzet elsősorban a szellem hatalmában bízik: műveltségének minél erősebb fokozásában és elmélyítésében keresi hajdani szabadsága és régi ereje visszaszerzésének lehetőségét és szilárd biztosítékát.

BALOGH JENŐ / A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS MUNKÁSSÁGA

A M. Tud. Akadémiát 103 év előtt a reformkor legnagyobb magyar államférfia, gróf Széchenyi István alapította a pozsonyi országgyűlésen 1825 november 3-án tett azzal a kijelentésével, hogy nagy vagyonának egyévi jövedelmét (60.000 forintot) a magyar nyelv további kiművelése és a tudományok ápolása végett a felállítandó Tudós Társaságnak ajándékozta.

A példa gyors követésre talált és néhány év alatt, különösen Széchenyi Istvánnak állandó buzgólkodása folytán nemzeti adakozásból összegyült az az összeg, amely lehetővé tette, hogy az Akadémia mai szervezetének és alapszabályainak megállapítására kiküldött bizottság első tanácskozásait 1828 május és április havában megtarthatta és munkásságát 1831-ben megkezdhette.

Ez az Akadémia nem valamely uralkodónak, vagy nem a kormánynak alapítása, hanem a magyar nemzet adakozásából keletkezett és igazi nemzeti tudós társaság, amely éveken keresztül az akkori központi kormánynak ellenállásával és munkásságának első évtizedeiben az osztrák cenzura zaklatásaival is küzdött.

Különösen az u. n. abszolutizmus korában 1849—1861-ig volt megbénítva az Akadémia munkássága és csak a nagy magyar államférfiak, gróf Széchenyi István, Deák Ferenc és mások erélyes ellenállása és előterjesztései biztosították azt, hogy szemben az osztrák kormány törekvéseivel az Akadémia magyar nyelven művelhette a tudományokat.

A kiegyezést követő 50 esztendő volt az Akadémia eddigi fénykora, amelyben a tudomány minden ágára kiterjedő nagy és széleskörű munkásságot fejtett ki.

E munkásságnak minden tudományág körére kiterjedő feltüntetése *„Az Akadémia első évszázada“* című kiadványban, két terjedelmes kötetben jelent meg. Különösen nagyarányú és úttörő tudományos működést fejtett ki Akadémiánk a nyelvtudományok, továbbá a történeti tudományok és a természettudományok némely ága terén. Ez úttörő munkásság köréből itt csak a két Bólyainak, Jánosnak és Farkasnak matematikai, néhai kiváló másodelnökünknek, Plósz Sándornak, külföldön is ismert jogtudományi és néhai elnökünknek, báró Eötvös Lórándnak, geofizikai és geodéziai kutatásait említem fel.

Már az első szervezéskor az alapítókkal egyetértve a szépirodalom felkarolása is tervbe volt véve és ugyanakkor működött nagy költőink, Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel és Kazinczy Ferenc is beválasztattak. Különösen a Kisfaludy-Társaság megalapítása óta a szépirodalom terén Akadémiánk munkássága inkább csak a pályázatokra és bírálatokra s időnként néhány kiváló költeménykötet kiadására szorítkozott, de az utóbbi évtizedekben is Akadémiánk több kitünő költőt és írót számíthatott tagjai közé és a Nagyjutalmat kilenc évenként kizárólag a szépirodalom munkásainak ítéljük oda, ezzel is kimutatván a nagyrabecsülést és tiszteletet, amellyel Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, Arany János, Lévay József és legutóbb Vargha Gyula költészetének adózunk.

Az ú. n. proletárdiktatúra alatt Akadémiánk munkássága is hónapokig szünetelt, helyiségeinket lefoglalták és számos tagtársunk zaklatásoknak volt kitéve. Az 1919-et követő években pedig pénzünk értékének csökkenése folytán Akadémiánk is elvesztette 6,900.000 aranykoronát meghaladó tőkevagyonát, amely állampapírokban, hadikölcsönkötvényekben és földhitelintézeti értékpapirokban volt elhelyezve.

Az 1919-et követő években azonban lassanként elsősorban a magyar kormány, illetőleg a törvényhozás, de párhuzamosan a társadalom érdeklődése folytán is, anélkül, hogy gyüjtést rendeztünk, vagy propagandát indítottunk volna, teljesen önkéntesen megindult az adakozás az Akadémia céljaira és lehetővé tette tudományos kiadványaink folytatólagos megjelenését.

Legújabban néhai bojári gróf Vigyázó Ferencnek két végrendelete, amelyek Akadémiánkat tették a nagy vagyon örökösévé, remélhetővé teszi, hogy a hagyatéki terhek kifizetése és az örökhagyó úr ellen indított perek befejezése után, Akadémiánk tudományos és nemzeti célokra e hagyaték jövedelméből jelentékeny összegeket fog majd fordíthatni.

Az Akadémia 1831-ben munkásságát hat tudományosztályban kezdte

meg, most pedig három osztályban fejti ki. Az I. osztály a nyelv- és széptudományok (esztétika, irodalom, költészet) művelésére alapíttatott, a II-ban a bölcseleti, társadalmi és történeti tudományok vannak egyesítve. A III-ban tagtársaink a matematikai- és természettudományokat művelik.

Az Akadémiának ezidőszerint kb. 225 beltagja és számos kültagja van. Az utóbbiak közt Társaságunk az ötvenes évek óta megválasztotta a külföldi tudományok legkiválóbb képviselőit.

Az Akadémiának évtizedek óta tekintélyes és nagyjelentőségű folyóiratai vannak (Budapesti Szemle, nyelvtudományi, irodalomtörténeti, történeti, hadtörténeti, közgazdasági, archaeologiai, matematikai és természettudományi folyóiratok); hivatalos folyóiratában az elnöki megnyitó beszédeket s a bizottságok és osztályok munkásságáról szóló jelentéseket teszi közzé és Könyvkiadó Vállalatában 1876 óta eredeti és fordított jelentős munkákat juttat el a szélesebb olvasóközönség kezeihez.

Kiadványaink közül nagyjelentőségű az Etymologiai Szótár, mely a magyar nyelv fejlődésének és alakulásának évszázadok mulva is alapvető forrásműve.

Tagtársaink tudományos kutatásának eredményeit francia és német nyelven megjelenő folyóiratokban, valamint egyes kiadványainkhoz csatolt idegen nyelvű fordításokban tesszük hozzáférhetővé a külföldi tudósok részére, különösen ismertek ezen a réven és egyúttal más világrészekben is keresettek természettudományi osztályunk folyóirata és más kiadványai.

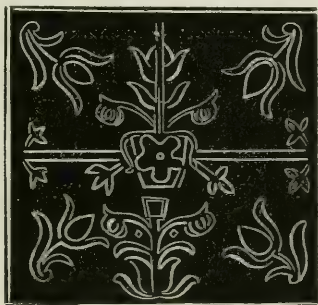
Remélhető, hogy mihelyt a gróf Vigyázó-féle vagyon ma még vitás kérdéseinek tisztázása után Akadémiánk pénzügyi helyzete jelentékenyen kedvezőbbé fog változni, Akadémiánk tagjai munkásságukat új kutatási területekre is ki fogják terjeszteni és hogy Társaságunk fennakadás nélkül fog tovább haladni azon az úton, amelyet kitünő elődeink évtizedek előtt megkezdtek.

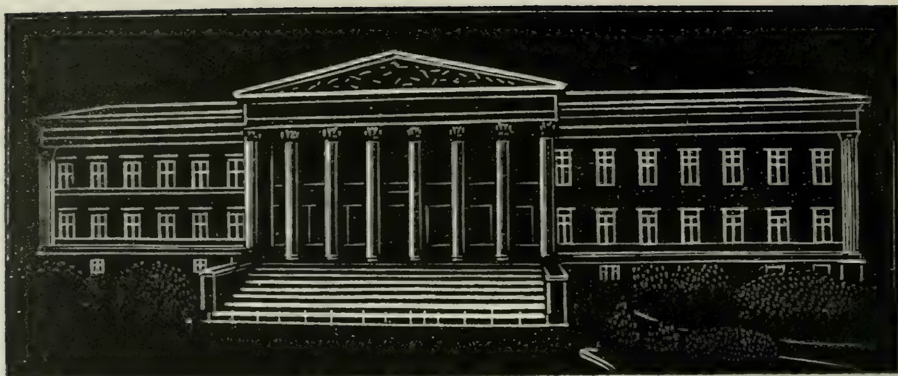
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai elméleti tudományos munkásságukon felül mindig nagy tevékenységet fejtettek ki a szorosabb értelemben vett tudományos *kutatások* terén is. E részben megemlítem néhai kiváló elnökünk, báró Eötvös Lóránd geodéziai kutatásait, amelyekről Akadémiánkban az 1901 május 12-én tartott ünnepi ülésen számolt be. Ezenfelül több tagtársunk, így Jerney János, Vámbéry Ármin, Stein Aurél és mások, külföldön is világszerte ismert kutatásokat végeztek, az 1914-ben megalakított balkáni (később keleti) bizottság tagjai egyes Balkán-államokban folytattak sok tudományos eredménnyel járó vizsgálódásokat; párhuzamosan Nagymagyarország területén pedig főleg archeológiai, geológiai és más természettudományi kutatások folytak.

Néhai gróf Vigyázó Ferencnek 1928 augusztusban kihirdetett két

végrendelete alapján remélhető, hogy a M. Tud. Akadémia pénzügyi helyzete néhány év mulva kedvezőbbé válik és így az Akadémiának módjában lesz tudományos kutatások támogatására is jelentékenyebb összegeket előirányozni. Az 1928 november 26-án tartott összes ülés húsztagú bizottságot küldött ki e tárgyban véleményadás és javaslattétel végett. E bizottság tárgyalta a különböző osztályok körébe tartozó óhajokat, kívánságokat és javaslatokat és több évre terjedőleg állapítja meg Akadémiánk tennivalóit a *kutatások* terén.

Amíg száz év előtt az Akadémiának első feladata volt a *magyar nyelv* kiművelése, újabban teljes tudatában vagyunk annak, hogy a magyar tudósoknak alapvető munkáit és a kutatások eredményeit a magyar kiadáson felül valamelyik *világnyelven* készült fordításban is közzé kell tenni. Igy adta ki Akadémiánk német nyelven a külföldön is ismert kiváló geológus, id. Lóczy Lajos *„Geologische Studien im westlichen Serbien“* című munkáját, amely a Balkán-kutatások tárgyában kiküldött bizottságnak egyik kiadványa volt. Csak pénzügyi nehézségek akadályozzák azt, hogy más ilyen nagyobb terjedelmű munka is idegen nyelven közzététessék.

VARJÚ ELEMÉR / A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

legtöbb országnak van olyan *nemzeti* múzeuma, amelynek feladata saját területe emlékeinek megőrzése, az elődök életének bemutatása és a nép jellegzetes vonásait feltüntető tárgyak összegyüjtése, de az ilyen múzeumnak sehol e világon nincs olyan mélyreható jelentősége, mint Magyarországon. Más nemzet körülvezetheti az idegent története dicsőséges, örömteljes, vagy borús eseményeinek szinterén; a magyarság arra van kárhoztatva, hogy az emlékekben élő multat csupán múzeumban mutogathassa, mert a helyeknek, hol története legnagyszerűbb jelenetei lejátszódtak, vagy ahol kultúrális alkotásainak java fellelhető, nagyobb része el van tőle szakítva.

A magyar föld emlékanyagát egy egészen sajátságos történeti folyamat hozta létre. A történelmi Magyarország valóságos sziget Európa szárazföldjének közepén. Magas hegyek által erőteljesen körülhatárolt gyüjtőmedence, a természet által szétbonthatatlan földrajzi egységgé összekovácsolva, amely a származásra való tekintet nélkül közös jelleg bélyegét nyomja lakóira. Ebben a medencében úgy folytak egybe a világ minden tájékáról idevetődött népelemek, mint ahogy egyzamatú borrá vegyül össze a legkülönbözőbb tőkéről szedett szőlőfürtök kisajtolt leve. Alig akad a kontinensen népfaj, amelyik meg ne fordult volna itt a századok folyamán. És valamennyiből maradt itt egy-egy töredék.

Ehhez képest a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti és történeti

anyaga gazdag és változatos. Benne Európa, Ázsia sok népe megleli saját kultúrájának egy-egy elemét, amelyek mind összeolvadtak egy nagy egységbe.

Viszont a Nemzeti Múzeum természeti tárai egy Istentől megáldott föld kincseit tárják fel. Ezt az országot a régiek tejjel, mézzel folyó Kánaánnak mondották. Volt itt minden, amit ember szíve áhít, az acélos búzától a sáraranyig, a tüzes paripától a még tüzesebb borig. Ennek a természetadta gazdagságnak az emlékei is mind megtalálhatók a Nemzeti Múzeumban.

Változatos és érdekességekben bővelkedő Múzeumunkra azonban nem csak tartalma miatt vagyunk büszkék, hanem épp ily mértékben azért is, mert ezt az intézményt egyedül a magyarság hozta létre. A világ nagy múzeumainak kincseit pápák, császárok, királyok és fejedelmek hatalmi szóval, hatalomadta erővel hordták össze, ők hagyták népeikre örökül. Ezekkel szemben a Magyar Nemzeti Múzeum teljes egészében ennek a szegény, sokat szenvedő, örökké vérző magyar nemzetnek alkotása. Négyszáz éven át uralkodóink csak *vittek* ebből az országból, de ide nem hoztak *semmit*. Nemzeti Múzeumunk alapításában, fejlesztésében, felgazdagításában pedig éppen semmi részük nem volt.

Ezt a nemzeti kincsesházat egy századokon át elnyomott, mesterségesen elszegényített, százszor megsebzett, javaiból és jogaiból kiforgatott nemzet, belső erejének lefojthatatlan megnyilvánulásaként, törhetetlen élniakarásának szimbólumául önmaga teremtette meg.

A Nemzeti Múzeum létrejötte elsősorban egy korát megelőzött nagy hazafinak, gróf Széchenyi Ferencnek örök érdeme. Először csak a magyar tudomány és közművelődés céljait szolgáló könyvtárra gondolt, amelynek anyagát 1786 óta céltudatosan gyüjtötte és 1802-ben elérkezettnek látta az időt, hogy ajándékával szeretett nemzetét megörvendeztesse. Ezzel vetette meg a Nemzeti Múzeum alapját.

Minden hazafi kimondhatatlan örömmel vett tudomást Széchenyi áldozatáról. Érezték, hogy az Országos Könyvtár megalapítása jelentős lépéssel vitte közelebb önhibáján kivül visszamaradt nemzetünket a Nyugat szintjéhez. Kitalálni sem lehetne jellemzőbbet az együttérzés általános voltának bizonyítására annál a ténynél, hogy az első adományozó, aki az új közkönyvtár gyarapítására sietett, Kindi Mátyás pesti egyszerű szűcsmester volt. 1803 újév napján 48 ajándékkönyvvel köszöntött be. Gróf és iparos így egyesültek a haza és a kultúra szeretetében.

A könyvtár 1803 december 10-ikén nyílt meg József főherceg nádorispán jelenlétében.

A Nemzeti Múzeum legfőbb pártfogója kezdettől fogva József nádor volt s az is maradt élete végéig. ő volt az, aki már 1806-ban kidolgozta a tervet arra nézve, hogyan bővíttessék ki Széchenyi gróf alapítása

könyv-, érem-, fegyver- és régiségtárt, ipari és természeti gyüjteményeket magában foglaló terjedelmes múzeummá.

Az országgyűlés is magáévá tette az ügyet. Az 1807. XXIV. törvénycikkben a Karok és Rendek megköszönték Széchenyi ajándékát, amellyel a Nemzeti Múzeum alapját megvetette. Maga az elnevezés ekkor szerepel először hivatalosan. Elhatározták, hogy a megajánlott hadiadó minden forintja után egy garast a Múzeum alapjára szedjenek be. Az 1808. évi VIII. t.-c. a Nemzeti Múzeum alapítását véglegesen kimondja és egy múzeumi palota költségeire közadakozást rendel el.

Az országgyűlés felhívásának páratlan sikere volt. Rövid idő alatt közel *félmillió forint,* azidőben óriási összeg gyűlt össze készpénzben. Grassalkovich Antal hg. pedig a mai Kossuth Lajos, (akkor Hatvani) utcán hatalmas telket ajándékozott. A gyüjtemények is szépen gyarapodtak. Az alapító hitvese, gr. Festetich Juliánna járt elő a példával, amikor pompás ásványgyüjteményével a természetrajzi osztályt megalapozta.

Így hozta létre a társadalom minden rétegének vállvetett munkája a Nemzeti Múzeumot. Bécsben azonban nem jó szemmel nézték a dolgot; évek kellettek még ahhoz is, hogy a hazai kincsleletekből, amelyeket eddig az udvari gyüjtemények nyeltek el, azt a keveset, amire ott szükség nem volt, a fémérték megtérítése ellenében a Nemzeti Múzeumnak engedjék át.

1811-ben nagy szerencsétlenség érte az intézetet, az általános devalváció kapcsán tőkéje egyötödére olvadt le. Majdnem ilyen csapás volt az alapító halála 1820-ban. Hogy a fejlődés mégis gyorstempójú maradt, József főherceg nádor érdeme. A magyarságnak ez az igaz barátja nem ismert fáradtságot, ha a Múzeumról volt szó; buzdított, gyüjtött, tekintélye súlyával, arról nem is szólva, hogy adandó alkalommal erszénye is nyitva állott kedvelt intézete gyarapítására. Csak ilyen pártfogó tehette meg, hogy amikor 1832-ben a hírneves gyüjtő, Jankovich Miklós nagyszerű régiség- és könyvgyüjteményét megrendült anyagi helyzete miatt árúba bocsátotta, meg sem várva az országgyűlés határozatát, megvásárolta azt 125.000 forinton, saját felelősségére. Elhatározását az országgyűlés hálásan hagyta jóvá s a Karok és Rendek azzal tetézték meg, hogy *a nemesi rend önkéntes adója gyanánt* félmillió forintot szavaztak meg a múzeumi palota építésére.

Nincs terünk részletes beszámolóra a Nemzeti Múzeum ezen aranykoráról. Csak két nevezetes adományt említünk még fel. 1835-ben az utolsó Illésházy gróf nagyszerű családi könyvtárát (benne a Dubniczi Krónikát) adja a Nemzeti Múzeumnak, 1836-ban pedig Pyrker László egri érsek 190 festményből álló becses képtárát.

Ugyanezen év elején bízta meg a nádor Pollák Mihály pesti építészt

a Múzeum terveinek elkészítésével, végén pedig már a kivitellel, büszken említve fel a megbízólevélben, hogy ilyen célra ehhez fogható épület az egész monarchia területén aligha lesz található. Az épület 1842-ben készült el. Négy évvel később költözött be a Nemzeti Múzeum új otthonába s nem sok idő telt bele, amikor már felmerült az azóta sem szűnő panasz, hogy a nagy palota szűk a gyüjtemények befogadására.

Az abszolutizmus kora a visszamaradás, a vergődés ideje a Múzeumra is. A könyvtár gyüjtési köre pénz híján mind szűkebbre szorult össze, az európai színvonaltól messze elmaradt. A régiségtártól már 1848-ban elvették Windischgrätz Pestet rövid ideig megszállva tartott csapatai fegyverzeteit s legszebb fegyvereit. Nem csoda, ha szomorú állapotában a Nemzeti Múzeum lassanként kikerült az érdeklődés köréből s ennek lehet tulajdonítani, hogy amikor az újonnan felállított gyüjtemények, az Országos Képtár és Országos Iparművészeti Múzeum javára anyagát széthordani kezdik, a nemzeti kincsesház védelmére egyetlen hang sem emelkedik. 1880-ban a könyv-, régiség- és képtárból elvitt festményekkel és metszetekkel vetették meg a Szépművészeti Múzeum kezelése alá tartozó Történelmi Képcsarnok alapját s a nemzeti régiséggyüjtemény ottmaradt illusztráló képanyag nélkül. Kevéssel utóbb pedig a Nemzeti Múzeum egész képtárát beolvasztották az Országos Szépművészeti Múzeumba.

Mindezek dacára a Múzeum egyes osztályai anyaguk gazdagságával, tudományos jelentőségével európai vonatkozásban is számot tesznek. Vannak a gyüjteményeknek páratlanul álló, a szaktudományra nézve egyenesen nélkülözhetetlen részei. Minden csoportban találhat a látogató olyan kiemelkedő egyes darabokat, amelyek bármely nagy múzeumnak dicsőségére válnának. Az anyag felállítása a kor színvonalán áll. Két körülménynek köszönhetjük, hogy van mivel hivalkodnunk; az elődök áldozatkészségének és a magyar föld csodás gazdagságának, amely a természeti kincseknél nem kisebb mértékben rejti magában az elmult korszakok s a területünkön hosszabb-rövidebb ideig élt népek emberkéz alkotta hagyatékát. A leletekben való gazdagság szinte kiapadhatatlannak látszik, csak rajtunk áll, hogy kellő mértékben igénybe vegyük.

A Nemzeti Múzeum szervezete és beosztása ötnegyed százados fennállása alatt többször megváltozott. Ma a Múzeum osztályai két főcsoportra oszthatók: *történelmi és természetrajzi* vonatkozásuakra. Sorba véve őket, lehető rövidséggel soroljuk fel az egyes önálló osztályokat.

I. Az *Országos Széchenyi Könyvtár* a Nemzeti Múzeum legrégibb osztálya. A könyvtár anyaga a következő csoportokra tagozódik. A *kézirattár;* tartalmazza a középkori kódexeket, a kéziratokat és az irodalmi levelek gyüjteményét. A kódexek száma kereken 400, köztük a legrégibb

a VIII. századból való. Van húsz magyar nyelvemléke; a legkorábbi a deáki misekönyv (Pray-kódex) a XIII. század elejéről. Mátyás király könyvtárából a Corvinából származó díszes kéziratainak száma 11. Magyar történelmi és irodalmi forrásokban a leggazdagabb gyüjtemény. Az újabbkori kéziratok száma meghaladja a húszezret, az irodalmi levelek és az analecta száma a 30.000 darabon felül van. A *nyomtatványi osztály* kevés híján 400.000 kötet könyvből és 300.000 darabot felülhaladó apró nyomtatványból áll. Az 1500 előtti ősnyomtatványok száma 1030, az 1711 előtti magyar nyelvű és magyarországi nyomtatványoké („Régi magyar könyvtár") több mint 3000. Legrégibb idegen nyomtatványa 1465-ből, a legelső hazai (Budai krónika) 1473-ból való. Mint külön gyüjtemények ide tartoznak: gróf Apponyi Sándor Hungarica-Könyvtára, a Todoreszku-Horváth könyvtár (szintén legnagyobb részben magyar anyaggal), a világháború irodalmának gyüjteménye, a proletárdiktatúra sajtótermékei és az elszakított területek irodalma. A *hírlaptár* legnagyobb részében magyarországi hírlapokat tartalmaz; állománya 49.000 kötet vagy évfolyam. A *levéltár* kerek számban 1,800.000 darabra megy, amely számba bele van foglalva 127, örök letéteményként a Nemzeti Múzeumnak átadott családi levéltár anyaga is. Ezek közül külön említést érdemel a Rákócziak fejedelmi házának magánlevéltára. A legrégibb eredeti oklevél Kálmán király 1109. évi megerősítő levele a veszprémvölgyi apácák részére, amely Szent Istvánnak 1002 körül kelt adománylevelét írja át. Érdekességei sorába tartozik a címereslevelek kb. ezer darabra menő sorozata (a legrégibb 1327-ből) és az 1848—49-iki szabadságharcra vonatkozó gazdag iratgyüjtemény. Végül van a könyvtárnak *zenei csoportja* is, kéziratos és nyomtatott anyagában mintegy 15.000 tétellel. A könyvtári osztály a levéltár kivételével a múzeum-körúti palotában van elhelyezve; az utóbbi helyszűke miatt az Országos Levéltárnak a budai várban levő új épületében nyert újabban elhelyezést.

II. A *Régészeti Osztály* 1926-ig az akkor feloszlatott Régiségtárnak volt része. Tartalmazza a magyar földön talált ős-, római- és népvándorláskori leletek legnagyobb gyüjteményét, de magában foglalja még a magyar emlékeket is Szent István koráig. Tekintve azt a kiváló fontosságot, amellyel Magyarország e korokra nézve az általános régiségtudomány szempontjából is bír, az osztály a legnagyobb figyelemre tarthat számot. őskori részében nevezetességei a *rézkorszak* leletei, nagyérdekű keramikus tárgyakkal és aranykincsekkel. *Római osztálya* a leggazdagabb provinciális gyüjtemények sorába tartozik; pompás kisbronzai, híres ezüst-triposza, bronzborítású ékszerládácskái, választékos ékszersorozatai hírnevét régóta megalapították. Az osztály legnagyobb értéke mégis a *népvándorláskori*-nak nevezett csoport, a szkita, szarmata, germán, hún, avar és magyar leletek páratlanul gazdag és megoldásra váró tudomá-

nyos problémák tömegét felvető anyagával. Habár Magyarország korábbi aranyleletei majdnem maradék nélkül Bécsbe kerültek s jog és igazság ellenére ott is maradtak, e csoport aranytárgyakban való gazdagsága mégis meglepi a látogatót. Változatossága és érdekessége pedig csak ezen a területen képzelhető el, a népek ez országútján, ahol időszámításunk első évezredében Európának majdnem minden népe hagyott valamit jellegzetes holmijából.

III. A *Történeti Osztály* Magyarország ezeréves múltjának emlékeit őrzi. Gyüjtési köre kiterjed a hazánkra vonatkozó mindennemű régészeti, történeti, művészeti és ipari maradványokra a királyság alapításától kezdve napjainkig. Helyet talál benne a legszerényebb használati tárgytól a művészeti alkotásokig minden, aminek a múltban a magyarság köz- és magánéletével, békés vagy háborús munkájával kapcsolata volt.

Magyarország a múltban, mint közvetítő Kelet és Nyugat között tudományosan még nem eléggé méltányolt szerepet töltött be. Ezért régiséganyagának ismerete nélkül a keleti művészetnek és iparnak Európára gyakorolt befolyását megérteni, a hatások útjait és eszközeit megismerni alig lehet. E szempontból a Történeti Osztály általános értékkel bír s a határokon túl is fokozódó érdeklődésre tarthat számot.

Az osztály anyaga egyenlőtlen; egyes csoportokban jelentékenyen gazdag, így például ötvöstárgyainak tömege egyenesen meglepő s alig akad párjára, ékszer-sorozatai is méltán kihívják az elismerést. Szép gyüjteménye van a középkori magyar festészet és fafaragás emlékeiből és középkori támadó-fegyverekből, míg a keramika, a bútor, a szövés-hímzés aránylag szegényesen van képviselve.

Egyes híresebb darabokat kiemelni nem engedi meg a rendelkezésre álló tér; mégsem hagyhatjuk megemlítetlenül a IX. Konstantin császár által (valószínűleg I. Endrének) ajándékozott koronát, a bizánci zománcművészet ránkmaradt egyik legnagyszerűbb emlékét, a román és gót aquamanilék szép sorozatát, Szent László király XIV. századi fejereklyetartóját, három Zsigmond-kori faragott csontnyerget, a bártfai polgárok közkönyvtárának 1480-ban készült szekrényét (még a könyvek egy részével), II. Lajos király (†1526) aranyszövetű köntösét és felesége zöld selyem ruháját vagy az I. Rákóczy György erdélyi fejedelem megrendelésére 1640-ben Kolozsvárott készült aranykelyhet.

IV. Az *Éremtár* a pénz- és éremverés emlékeit és az ezekkel összefüggésben levő holmikat (értékjegyek, zsetonok, rendjelek) gyüjti, természetesen elsősorban azokat, amelyek Magyarország földjével és történetével szorosabb kapcsolatban állanak. A magyar éremverés emlékein kívül gazdag sorozatai vannak görög, római és különösen barbár érmekből. Állománya meghaladja a 300.000 darabot.

V. A *Néprajzi Osztály* keletkezését tekintve a legifjabbak közé tar-

tozik. Alapját Xantus János 1870-ben gyüjtött keletázsiai tárgyai vetették meg; felállítása 1871-re tehető. A közelebb múlt évtizedekben nagy energiával folytatott gyüjtés eredményeként ma kb. 130.000 tárgyból, 60.000 fényképből és rajzból, 8000 fonogramm-hengerből és egy kisebb embertani gyüjteményből áll.

Magyar néprajzi gyüjteménye érthetőleg páratlan s aki ismeri Nagy-Magyarország sokféle eredetű népességének káprázatos etnográfiai változatosságát, az sejtheti, minő kincseket tartalmaz. Magyarországonkívüli anyagában a rokon finn-ugor és török-tatár népek etnográfiai anyaga bőséges. Egyéb népfajták kevésbbé vannak, vagy egyáltalán nincsenek tekintetbe véve. Tengerentúli részeiből ki kell emelni a melanéziai csoportot, amely három magyar gyüjtőnek, Fenichel Sámuelnek, Bíró Lajosnak és gróf Festetich Rudolfnak köszöni gazdagságát.

A Néprajzi Osztály hosszú ideig nélkülözte a megfelelő épületet. Legújabban a Hungária-úton kapott otthont egy kétemeletes, eredetileg iskolai célokra épült palotában, amely azonban nem nyujt elegendő teret bőséges anyagának méltó bemutatására.

VI. A természetrajzi gyüjtemények 1810-től 1870-ig egy osztályt alkottak. Az utóbbi évben vált szét a gyüjtemény a természet három osztályának megfelelő részekre. Tételszámra legnagyobb közöttük az *Állattár.*

Nyolc csoportra oszlik; közülük leggazdagabb a rovaroké. Állománya több millió darabra rúg. Az osztály legújabb időkig a múzeumi törzsépület második emeletén volt elhelyezve. 1927-ben a Baross-utcában új épületet vásároltak számára s a gyüjtemények egy új természetrajzi múzeumépület elkészültéig ebben találnak helyet.

VII. A *Növénytár* alapját 1817-ben a világhírű magyar botanikus, Kitaibel Pál herbáriumával vetették meg. Egyik főpártfogója volt Haynald Lajos kalocsai érsek, maga is kitűnő fűvész, aki nagybecsű gyüjteményén és könyvtárán kívül jelentékeny pénzösszeget is hagyott 1892-ben a Növénytárra. A tulajdonképpeni herbáriumokon kívül (maga a törzsgyüjtemény 4700 fasciculus,) szemléltető gyüjteménye is van, nem is szólva a különleges csoportokról.

A Növénytár már 1892-ben elköltözött a törzsépületből és 1905-ben került mai helyére, a Magyar Tudományos Akadémia palotájának II. emeletére.

VIII. Az *Ásvány- és Őslénytani Osztály* 1802-ben alakult meg s hála Semsey Andor földbirtokos egy emberéleten át tartott fejedelmi áldozatkészségének, ma sok tekintetben Európa egyik legjelentékenyebb hasonnemű gyüjteménye, közel 200.000 tétellel. A magyar kövületek és ásványok páratlanul gazdag sorozatain kívül különös nevezetessége az 1200 darabot meghaladó meteorit-gyüjtemény.

Szent Sebestyén szobra 1500 körüli időből, Lőcséről (Magy. Nemzeti Múzeum)

Misekannácska, ezüstből készült, 1490 körül (Magy. Nemzeti Múz.)

Madonna-szobor a XIV. sz. második feléből, Szlatvinról, Szepes m. (Magy. Nemzeti Múzeum)

Terem a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában a bártfai városi könyvtár szekrényével

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM MŰKINCSEIBŐL II.

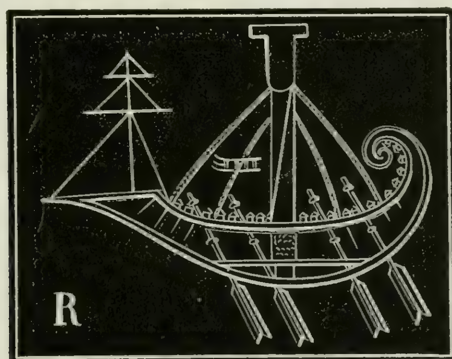

Szárnyasoltár Felsőmagyarországról 1521-ből
(Magyar Nemzeti Múzeum)

Dióhéjba szorítva ez a Magyar Nemzeti Múzeum képe.

A Múzeum elé szabott feladatok ma jóval súlyosabbak, mint valaha. A Felvidék és Erdély, utóbbi a fejedelmi kor legmagyarosabb emlékeivel, el vannak előlünk zárva, kiesnek a Nemzeti Múzeum gyüjtési köréből, sőt lehetőségeiből. Holott múzeális anyaguk a magyar nemzet történetének és művelődésének legintegránsabb része s annak a foglaló népekhez semmi köze, lelküktől, szellemüktől merőben idegen. Még a természetrajzi gyüjtés is lehetetlenné van téve, hiszen a földrajzilag egységes Kárpát-medence természeti kincseinek legfontosabb anyaga a megszállott területekre esik.

A Magyar Nemzeti Múzeum ennek dacára igyekszik híven eleget tenni feladatának, hogy a történeti Magyarország központi múzeuma legyen. Annak, aki Erdély, a Felvidék, akár pedig Dél-Magyarország kultúrális, művészeti vagy természeti emlékei felől tájékozódni akar, soha sem lehet Budapestet és benne a Magyar Nemzeti Múzeumot elkerülni. Az elszakított részek múltjának forrása, tárháza, szellemi központja itt lesz, valameddig a nagy Dunába futó vizek folyása vissza nem fordul az eddigivel ellentétes irány felé.

NAGY JÓZSEF / A MAGYARSÁG ÉS A FILOZÓFIA

magyar mint ázsiai lovasnép hódítóként jelent meg a népvándorlás forgataga közben Európában. Magával hozta hatalmi akaratát és fajának szeretetét, s ez a két ösztönös erő tartotta fenn ellenséges népek közepette több mint ezer év óta. Helyzete Európa kellős közepén sohasem volt könnyű. A magyarok mindig kevesen voltak és rokontalanul, idegen fajú népek közé ékelten csak államalkotó művészetük tarthatta fenn őket és ezzel válhattak a Duna völgyében kavargó népsokaság szervezőivé és uraivá. E munkában is számtalanszor megzavarta a magyarságot a reá törő ellenség, hiszen a Kelet és a Nyugat érintkező vonalán telepedve le, e két idegen világ ellentétei rajta keresztül csaptak össze. Ily körülmények között kevés ideje volt a tiszta elméletnek messze a valóság fölé emelkedő világában időzni és inkább a nemzeti önfenntartás ösztöne lett a vezetője tetteiben, mint az elméletek. Ennek tulajdonítható, hogy nincs ma Európában történelmi nép, amelynek oly régóta felébredt nemzeti öntudata s oly kevés eredeti filozofémája volna, mint éppen a magyarnak.

A magyar tehát nem elmélkedő hajlamú, hanem inkább cselekvő és ösztönös nép, s e tekintetben sok közös vonás van benne az angollal, akivel alkotmányos élete is sok érdekes analógiában osztozik. Csak így érthető aztán az a látvány, hogy noha a magyarság Szent István óta, immár kilencszáz éven át, a lehető legszorosabb kapcsolatban volt a németséggel, s rajta át érintkezett Nyugat-Európával, ideáljainak mégsem a németе-

ket, hanem az angolokat tekintette és irodalmi mintáit legszívesebben a franciáknál kereste. Széchenyi István, a XIX. század első felének nagy ébresztő államférfia is angol példákon lelkesedve szerette volna mássá formálni a rendiség köréből kiemelkedő magyarságot, — s Petőfi Sándor és Ady Endre, a magyar lélek szubjektivitásának az utolsó száz évben legigazabb kifejezői, a franciákért lelkesedtek és Párizsban érezték a világ szívének dobogását. Velük szemben nincs egyetlen nagy államférfink és egyetlen nagy költőnk se, akit mint a német életforma és a német lélek szerelmesét lehetne odaállítani.

2. A nemzetfenntartó ösztön fejlettségének köszönhető, hogy a magyarság szellemi életében is azok a megnyilvánulások az uralkodók, amelyek ezzel valahogyan összeköttetésben vannak. A nemzeti irodalom híven követi a nemzet sorsfordulatait és a magyar líra története, mint egyik kiváló kritikusunk mondotta, rövidben a nemzet története. A magyar gondolkodásban is azok a mozzanatok érték el a teljes kifejlődést, amelyek a cselekvő élettel érintkezésben maradnak. A jogászi gondolkodás a magyarnak egyik erőssége, amelyre számtalanszor szüksége volt, amikor ősi alkotmányát kellett megvédenie idegen uralkodóházból származó királyainak germanizáló és a nemzeti önállóságot megsemmisítéssel fenyegető akarata ellen. A mult: a törvény és a hagyományok erejéből élt ez a nemzet sok századon át, amikor a hatalom azok birtokában volt, akik idegenül álltak nemzeti sajátságaival szemben. Ennek a szellemnek a termékeként született meg a mult század második felében *báró Eötvös József* (1813—1871) nagy műve „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra". A kiváló gyakorlati államférfiú, aki egyik legnagyobb közoktatásügyi minisztere is volt az országnak, ebben a munkájában éles ésszel boncolja a szabadság, egyenlőség és nemzetiség, valamint a haladás eszméinek értelmét és jogbölcseleti s történetfilozófiai magaslatról keresi, hogy milyen hatással vannak ezek az eszmék a modern államélet kialakulására. E munka, amelyet német nyelven is kiadott, az elméleti politika terén Európaszerte komoly megbecsülést szerzett írójának és hű kifejezője a magyar nemzet politikai érzékének és érettségének.

3. Ez a politikai ösztön éreztette meg a magyarsággal a Duna völgyében való letelepülése után alig száz esztendővel, hogy ha élni akar, szakítania kell Ázsiával és őszintén, fenntartás nélkül csatlakoznia Európához, még pedig annak a nyugati keresztyénségben tömörült feléhez, mert ez mindjobban azt a dynamikus erőt képviselte, amely Európa határát napról-napra messzebb tolta Ázsia felé. Ezt az elhatározó lépést a honalapító fejedelmi ház első nagy királya, Szent István (997—1031) tette meg, aki népét a keresztyén hitre térítve tagjává tette a nyugateurópai népek közösségének. Ettől kezdve a magyarság sorsa egy Nyugat-Európa sorsával és Magyarország az a bástya, amelyet először

érnek a Keletnek és a Balkánnak Európára irányuló támadásai. A magyar szellemi élet ettől kezdve hű tükre mindazoknak a mozgalmaknak, amelyek Európa nyugati felét izgalomba ejtik, s a művelődésnek minden nagy hulláma végighömpölygött a magyarok földjén is. Volt nekünk is keresztyén középkorunk, ahol azonban a neophyta népek szokásaként sokkal jobban hangsúlyoztuk szellemi életünkben a reánk nézve új hit szellemiségét, semhogy olyan alkotásokra mutathatnánk rá, mint pl. a francia fabliauk stb., ahol a nép eredeti szelleme öltött volna testet. A mi középkori irodalmunk az európai kolostori keresztyénség egyetemes irodalmával azonos és a sajátos nemzeti lélek alkotásainak csak igen csekély nyomaival találkozunk benne. A filozófiában *Temesvári Pelbárt*, a XV. században élt szerzetes kéziratos munkái és prédikációi mégis bizonyságai annak, hogy a skolasztika Magyarországra is eljutott, habár itt természetesen nem talált oly élénk visszhangra, mint a Nyugaton. S ugyancsak egy magyar biborosnak, *Pázmány Péternek* (1570—1637) a gráci egyetemen tartott latinnyelvü előadásai és magyarnyelvű munkái azt mutatják, hogy a jezsuita barokk-skolasztika filozófusának, Suareznek a gondolatai se hagyták érintetlenül a magyar katholikus papság lelki világát. Sőt Pázmány metafizikája és dialektikai fejtegetései e filozófiának sok tekintetben való eredeti felfogására is engednek következtetni, úgyhogy a magyar bíboros Cicero nem puszta másolója volt Suarez eszméinek.

4. De az újkor világi filozófiájának területén se volt a magyar szellem munkássága meddő. Alig született meg az újkori filozófia Descartes elmélkedéseiből, egy magyar református theológus már fogékony elmével hallgatja az utrechti egyetemen a cartesianismus körül kitört vitatkozásokat, s onnan hazatérve már 1651-ben magyar nyelven hirdeti a cartesiusi tanítást. Ez a férfiú *Apáczai Cseri János* (1625—1659), akiben még nagyobb ugyan a filozófia eszméi iránt a lelkesedés, mint a mélyebb megértés, de jellemző, hogy nemzeti ösztönével legott megérezte az új filozófia fontosságát és már hasznosítani akarta azt abban a szellemi újjáalkotásban, amelynek megvalósítására szentelte a munka lázában elégő rövid életét.

Sem Apáczai, sem utána következő társai egészen a múlt század utolsó harmadáig nem voltak a filozófiában eredeti, alkotó elmék, de bizonyságai a magyarságban a filozófiai érdeklődés ébrenlétének. S jellemző, hogy a magyar nemzet gondolkodásába itt is rögtön bevonult az a francia gondolat, a *Cogito ergo sum*, amely a maga világosságra és logikusságra való törekvésével rokonhajlamokat tudott a magyar szellemben fölébreszteni. De annak a helyzetnek megfelelően, hogy Descartes után kiesett a vezetés a filozófiában a franciák kezéből, utána Magyarországon is a nagy német gondolkodók hatása vált érezhetővé s ezek

körül alakultak nálunk is filozófiai mozgalmak. De politikai elméletek terén továbbra is, mint egész Európában, úgy Magyarországon is a francia gondolkodók eszméi találtak visszhangra, mint ezt Eckhardt Sándor könyve (A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1923.) részletesen igazolja.

A német idealizmus rendszerei közül különösen Kant eszméi keltettek Magyarországon nagyobb érdeklődést és pedig a magyar szellem alaptermészetének megfelelően különösen erkölcsi és vallásfilozófiai tanításai szolgáltak egyfelől az eszmeébresztésnek, másfelől pedig a kritikának alapjául. A kanti öntevékeny szellemiség eszméje ihlette meg azt a magyar filozófust is, aki elsőnek alkotott az előtte próbálkozó bátortalan kísérletek után olyan bölcseleti rendszert, amellyel elérte a magyar bölcselkedés az európai színvonalat. *Böhm Károly* (1846—1911) kolozsvári professzor ez az eredeti rendszeralkotó, aki eszméit az „Ember és Világa" című főművében fejtette ki. Böhmre rendkívül mélyen hatott a kanti idealizmus, sőt mivel a lelke mélyén élő irracionális hite az immanentizmus gondolatához vonzotta, Kantot Fichte értelmében szerette interpretálni. De részint korára, részint a magyar faj követelte józanságra jellemző, hogy Böhm szükségét érezte annak, hogy Kantot Comte-val, a kriticizmust a pozitívizmussal ellensúlyozza és így a valóság talajához közelebb tartsa. Tanításának pár szóval kifejezhető veleje az, hogy a Világ az Én, a szellemiség tevékenysége nyomán jön létre. Ennek öntudatlan teremtő aktusa alkotja meg a tárgyi világot, melyet az alany magából projíciál, kivetít s ez által létrehozza a külső világot. Ámde az Én nemcsak öntudatlan alkotó, hanem tudatos szellemiség is, amely az öntudatlanul kivetített világot hatás alakjában tudomásul is veszi és a képek tudatos rekonstrukciója által megismeri. A megismerés így, mint a Más hatása tűnik fel az Én előtt. De világunk nemcsak abból áll, amit mint a ránk ható Mást tudomásul veszünk, hanem ennél határozottan nagyobb fontosságú része az, amit Énünk a saját erejével alkot a világban. Ezzel leszünk ugyanis a világfolyamat tényezőivé és belefonjuk ennek a szövetébe a magunk egyéniségének a szálát, mint az örökkévalóság alkatrészét. A valóval szemben tehát, melyet az alany tudomásul vesz, ott találjuk az értékeket, amelyeket az alany feladatokként megvalósít. Az ember világának egymáshoz illő és egymást kiegészítő két félgömbje tehát a való és a kellő, a tények és az ideálok szférája, s ezek együttesen teszik az egész emberi világot. Ezért a hagyományos metafizikát, az ontológiát, Böhm a deontológiával, az értéktannal tartja kiegészítendőnek, mert nemcsak a természeti valóságot kialakító princípiumok, hanem az ideálok is őstényezők gyanánt benne rejlenek az emberi természetben.

Böhm rendszere is bizonysága annak, hogy theoria és praxis, elmélet és gyakorlat a magyar elmében együtt és egyszerre, egymást kiegészítő

módon lehet csak jelen. A filozófia itt nem élhet puszta szemlélődés, tiszta elmélet alakjában, hanem a magyar lélek ősi hajlamainak megfelelően eleven életté kívánkozik. A magyar gondolkodóknál a világról szóló elmélethez rögtön odakívánkozik az emberről szóló elmélet is és a metafizika egy ethikába, az elmélet az életbe torkollik bele.

Ezért tekinthetjük ma a filozofálás magyar módjának jellemző példája gyanánt *Kornis Gyula* (szül. 1885) munkásságát. Ő ugyanis nem spekulatív filozófus, de a legtipikusabban magyar elme, akiben a fogalmi világosság sohasem öncél, hanem az élet ösztönös aktívitásvágyával kapcsolódik. Munkássága iskolás példája lehetne annak, hogy a magyar elme mily szélesen nyitva áll a nyugateurópai szellemi áramlatok befogadásának. Általában a magyar tudósok sokkal átfogóbbak a külföldi kutatások ismeretében, mint az angol, francia, vagy akár a legtöbb német tudós. Kornis is figyelemmel kíséri a külföld minden jelentős filozófiai mozgalmát, de kritikus józansággal áll velük szemben és veleszületett szisztematikus érzékével rögtön rendszerezni és értékelni képes a megismert rengeteg anyagot. Gondolkodását ez a kritikai érzék és a nagy életközelség jellemzik, amelyek birtokában ösztönösen elfordul minden üres fogalomhüvelyezéstől és szkeptikus minden oly elmélet iránt, amiben az élettől való eltávolodást érzi meg. Ennek köszönhető, hogy művei vagy elvi rendszerezések, vagy tények történetfilozófiai értékelései. Filozofálásának célja annak az örökkévaló értékrendszernek a megpillantása, amelynek irányítania kell az ember cselekvő életét. Kornis ideálja tehát a Platon értelmében való filozófus, akinek gondolatai kívánják a gyakorlati megvalósítást és így lesz a filozófusból pedagógus, sőt a legnemesebb értelemben vett politikus.

De míg Böhm az immanentia világnézete alapján filozofált, addig Kornis teljesen a platoni transcendentia hitének a talaján áll. S ez a platonizmus még teljesebb elméleti vértezetben jelenik meg *Pauler Ákos* (szül. 1876.) gondolkodásában, akit ma általánosan *princeps in Hungaria philosophiae*-nek szokás — és pedig méltán — tekinteni. Pauler rendkívül finom és gazdag problémalátású elme, akinek filozófiai rendszere a mai európai filozófiában újraéledő platonikus törekvéseknek igen eredeti összefogásából született meg. E végből először is egy minden ízében figyelemreméltó logikát épített ki, ahol az autothetikusnak nevezett ítéletekkel és a redukciónak nevezett módszerrel a filozófiai gondolkodásnak a szaktudományi gondolkodástól eltérő jellegét sikerrel hangsúlyozza. E logika segítségével építi föl aztán aristotelesi és leibnitzi hagyományokra támaszkodva metafizikáját, s ezt ethikával és esztétikával is kiegészíti. A modern logisztika, halmazelmélet és fenoménológia tanainak felhasználásával pedig egy új filozófiai disciplinát: az ideológiát konstruálja meg, s ennek tagjaiként mutatja be a fenoménológiát, a reláció-elméletet, a ka-

tegória-tant és az értékelméletet. Pauler ízig-vérig rendszeres elme és látszólag elsősorban theoretikus, akit gyakorlati kérdések nem is érdekelnek. De ha fölfejtjük filozófiai rendszerét, könnyű rájönnünk, hogy ez a filozófia is inkább mély erkölcsi hitből, mint értékmentes tudományos ítéletekből született meg, s nála igazán *pectus est quod fecit philosophum*. Ezért nyit napról-napra nagyobb teret gondolkodásában a skolasztikának, mert hit és bölcselet az ő szemében egészen közel vannak egymáshoz.

Ezt a tendenciát aztán még teljesebben és kiemeltebben fejezi ki *báró Brandenstein Béla,* Pauler legtöbb reményt nyujtó tanítványa, aki Aquinoi Szent Tamás eszméit a modern tárgyelmélet, fenomenológia és mathematika segítségével igyekszik alátámasztani német nyelven írt érdekes, de túlságosan bőbeszédű munkáiban, amelyek mint egy megujított skolasztikus rendszer részei állanak előttünk. Brandenstein tudatosan egy modernizált *Summa* (contra modernos?) megírását tűzte maga elé feladatul. Teljesen a *doctor angelicus* eszméinek a világánál olvassa és bírálja a modern filozófusokat, s az a benyomásunk, hogy az utolsó öt-hatszáz esztendőt legszívesebben kitörülné az európai gondolkodás történetéből. Pauler napról-napra jobban hangsúlyozza a hellén és a skolasztikus gondolkodás örök igazságtartalmát, s úgy tűnik fel, mintha a tanítvány már egyenest e multban kívánna élni, s ezért csak bírálni tudja a mai ember gondolatait kialakító filozófusokat.

De vajjon nem jellemző-e ez a gondolkodás is a Trianon romjaiból kiemelkedni kívánó magyarság lelki világára? Nem Trianon tagadása és a nagy mult visszasóhajtása rejlik-e e filozófálás öntudatlan motívumainak a mélyén? Mindenesetre könnyű volna e gondolkodás lelki rúgóit megmutatni a mai magyarság psychéjében, amely alól egyetlen nemzetével együtt érző magyar ember sem vonhatja ki magát.

A PSYCHOLOGIA MAGYARORSZÁGON

A filozófiával szoros érintkezésben lévő tudományok közül a jogfilozófián kívül a psychologia iránt van a magyarságban a legélénkebb érdeklődés. A lelki élet a maga konkrétságával és kimeríthetetlen gazdagságával mindig vonzó tárgya maradt e népnek, s ezért tudományos feldolgozásának is aránylag nagy tér jut e kis nép műveltségében. Hajlamánál fogva a magyar psyché itt is sokban találkozik a francia lélekkel, mert mint a francia, úgy a magyar is, szívesen fekteti filozófiai elmélkedéseit psychologiai alapokra és a psychologiában látja a filozófia szentélyéhez vezető előcsarnokot.

Az önálló tudományos pscyhologia aránylag igen fiatal tudomány, mert hiszen régebben a psychologia az egész világon a metafizika jár-

szalagján járt és alig három évtizede küzdötte ki magának az önálló tudomány rangját. S azóta a legújabb amerikai áramlatoktól eltekintve, nem volt oly psychologiai irány, amely magyar földön ne talált volna hívekre, sőt olyan komoly munkásokra is, akiknek kutatásai a külföld szemében is tiszteletet szereztek a magyar tudománynak.

A különböző irányban dolgozó psychologusok egyesítésére és közös munkaprogrammok kialakítására törekszik a mult évben alakult Magyar Psychologiai Társaság, amelynek folyóirata, a Magyar Psychologiai Szemle, egységbe szeretné tömöríteni mindazokat, akik Magyarországon lélektani problémákkal foglalkoznak. Ma tehát a psychologiának már van Magyarországon külön hivatalos szervezete és önálló folyóirata, amely a leghivatottabb magyar psychologusok irányítása alatt bizonyosan sokat fog tenni a magyar psychologusok nemzetközi relációinak a kiépítésére és elismertetésükre.

2. A magyar psychologiát általában az jellemzi, hogy nincsen egészen önálló, sajátos nemzeti karaktere, mint ahogy pl. a francia, a német és az angol-amerikai psychologiánál ez megtalálható. Itt inkább a nagy nemzetközi tudományos élet áramlatai keresztezik egymást és a magyarság inkább a válogatásban és a problémák megragadásának a módjában mutatkozik meg. Annál a szoros földrajzi és politikai érintkezésnél fogva, amelyben a magyarság egész a világháború végéig a németséggel élt, nagyon természetes, hogy a német tudomány, közelebbről a német psychologia irányai és módszerei voltak Magyarországon is az uralkodók. Ez azonban nem jelent egyeduralmat, mert mint alább látni fogjuk, más eszmeáramlatok is utat találtak azért a magyar psychologusokhoz.

A mult század utolsó évtizedében és a jelen század kezdetén különösen a nagy *Wundt* szelleme tartotta hatalmában a magyar psychologusokat s az egyetemen és főiskolákon ennek a tanait szította magába a magyar ifjúság. *Böhm Károly* a kolozsvári egyetemen ugyan a saját psychologiai elméletét tanította, ami azonban annyira át van szőve az ő filozófiai tanaival, hogy csak a rendszer egészében, mint filozófiai psychologia találhat igazi méltánylást. De ez az elmélet is ízig-vérig a német szellem talajából nőtt ki. E filozófiai psychologia területén *Alexander Bernát* mutatott olyan törekvéseket, amelyek Wundttól a francia Ribot és más rokonszellemű psychologusok irányában való tájékozódásról tanúskodtak. A lelki életről (1905) írt elevenen megírt áttekintése, de különösen a művészi alkotás lélektana körébe vágó finom és eredeti megfigyelései Alexandert már inkább a francia iskola méltó tanítványának mutatják.

3. A magyar pozitívisták köréből egy nagyon tanulságos és igen éles elméjű psychologiai művet mutathatunk föl, nevezetesen *Posch Jenő* hatalmas kétkötetes könyvét „Lelki Jelenségeink Természeté"-ről. E munka, ha nem magyar nyelven jelenik meg, bizonyosan széles körökben keltett

volna figyelmet. Ma már túlhaladott materiálista felfogással, de sokszor igen szellemesen világít rá lelki életünk problémáira. Posch művét egy reálista lélektan tervezetének mondja, s benne a voluntarista filozófusok nyomain elindulva különösen a „képzet“ fogalmát szeretné a psychologiából száműzni. Lange és James példáján fellelkesülve a képzeteket a mozdulatokkal magyarázza. Életének feladatául a spirituálista világnézet megcáfolását vallotta, melyet sehogysem tudott összeegyeztetni a természettudományok eredményeivel, s minthogy ez a világnézet szerinte a képzet és gondolkozás tényeinek a táján vetette meg a lábát legerősebben, Posch itt akarta megtámadni a szorongatott ellenséget. Hogy diadalt aratott volna, azt ő maga sem állította, de az ízig-vérig harcos pozitívista azzal a meggyőződéssel hunyta le szemét, hogy megjelölte a metafizikai psychologia legbiztosabb elpusztításának az útját. Főműve a Spencer-féle akaratelméletnek a legkisebb részletekig való keresztülvitele, de sokat köszön Avenarius, Fouillée, Fritz Mauthner, Münsterberg és Ribot gondolatainak is.

4. Egy másik irányban, a lelki jelenségek sajátos voltának az elismerésével *Kornis Gyula* írt egy impozáns színtézist „A Lelki Élet“ (1917—1919) című háromkötetes művében. Kornis nagy előtanulmányokat végzett e művéhez. Egyik könyvében (Okság és törvényszerűség a psychologiában, 1911) tanulságos vizsgálatokkal edzette magát a psychologia módszertani kérdései tárgyában s már itt indokolta azt az álláspontját, hogy a psychologiát nem lehet egyszerűen természettudománnyá tenni, mint a pozitívisták szeretnék. Ez alapos methodikai tanulmányok után fogott hozzá aztán a lelki élet egészéről írott nagy munkájához, amely e nemben igen sikerült szintézis. Legtöbb eredetiséget a mű harmadik kötetében, az érzelmek és az akarati jelenségek igen finom és mélyreható elemzésében találunk. Ez a rész önmaga is biztosítaná a munka értékét. De igen figyelemreméltók ezenkívül szerzőnek azok a fejtegetései, amelyekben az egyes psychologiai problémák történetét fölfejti, továbbá, ahol a psychologiának a szellemtudományokkal való érintkezését világítja meg. A tények ismeretében való alapossága és előadásának nyugodt, világos menete Kornis könyvét széles körökben ismertté tették s ez tekinthető annak a *standard work*-nak, amely ma Magyarországon a művelt olvasó szemében a psychologiát jelenti.

5. A filozófiai elméletektől mentes öncélú psychologiai kutatás az utóbbi pár évtizedben Magyarországon is érdeklődésre és művelőkre talált. Ennek a régebben „kisérleti“ néven ismert lélektannak külföldön is elismert kutatói *Pikler Gyula, Révész Géza* s főleg *Ranschburg Pál.* Valamennyien szinte kivétel nélkül német nyelven bocsátották közre jelentős eredeti vizsgálódásaikat, s így azok a nemzetközi tudományos élet közismert eredményei közé tartoznak.

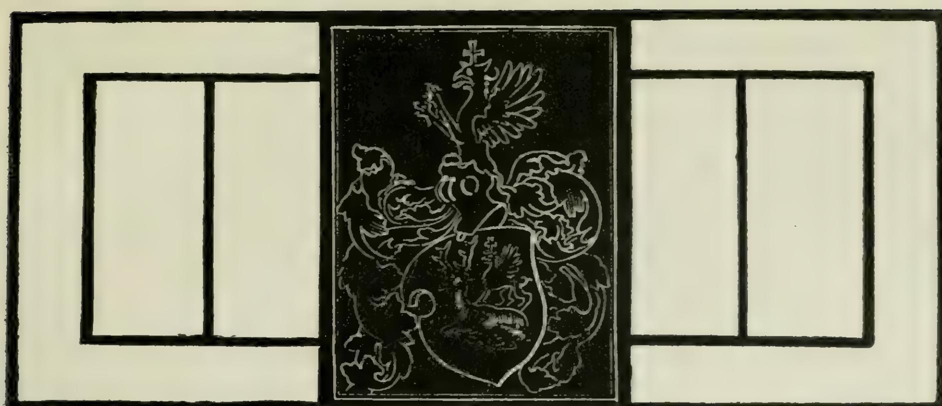
Pikler Gyula „Sinnesphysiologische Untersuchungen“ (1917) című

könyvével igen éleseszű, bár sokszor erőltetetten eredetieskedő kutatónak bizonyult. Révész Gézának pedig a hangérzetek és a differenciális psychologia területén alapvető vizsgálódásai vannak (Psychologie eines musikalisch begabten Kindes, 1918. Tonpsychologie, 1920). De sikerben és pozitív eredményekben mindegyiküket felülmulja Ranschburg Pál, aki a Magyar Psychologiai Társaság elnöke és egyik psychologiai laboratórium igazgatója. Ő az orvostudomány felől érkezett el a psychologiához s innen hozta magával azt a törekvését, hogy a lelki életet az idegrendszerrel való szoros kapcsolatában vizsgálja. Ez azonban nem teszi őt a materializmus és a mechanikus szemléletű psychologia hívévé, hanem az én-ben egy olyan komplexumot lát, amely nem fejezhető ki azzal, hogy részek összegének vagy más efféle mozaiknak mondjuk, mint az atomizáló psychologia szereti tenni. Ranschburg az organikus világfelfogás híve és azt vallja, hogy az organizmusok életakarata olyan szabályozó hatalom, amely fiziológiai téren is mindig tökéletesebb eszközöket tud teremteni a maga megnyilvánulásai számára.

Mielőtt Ranschburg a lelki élet egészére vonatkozó felfogását elénk tárta volna, a psychologiai részlettanulmányok és monografiák egész sorát adta közre. (Das kranke Gedächtnis, 1911. Psychol. Studien, 2. kötet 1913 sk. Az emberi elme, 2 köt. 1923. Die Lese- und Schreibstörungen des Kindesalters, 1928 stb. stb.) Ezekben különösen az emlékezet és a lelki képességek terén végzett vizsgálódásai és törvénymegállapításai már régen jól hangzóvá tették nevét a psychologusok körében. Nagy összefoglaló művében az emberi elméről (ő ugyanis a *lélek* szó helyett szívesebben használja az *elme* kifejezést) szintén a biológiai tények és a lelki funkciók összefüggéseinek a kutatásában bizonyul elsőrangú búvárnak. Igen jelentős megállapításokra jut pl. az érzet minősége és az ingerületvezetés viszonyára nézve, valamint figyelmet érdemel az a megállapítása is, hogy az érzet nem folyamatos, hanem oscilláló folyamat. De legnagyobb fontosságúnak azt a tételét kell tartanunk, melyet Ranschburg a „homogén gátlás" elméletének nevez, s amely abban áll, hogy a homogén tartalmak kölcsönösen gátolják egymást, illetve egybeolvadni törekszenek (homophonia törvénye). Évtizedek fáradságos munkájával szerzőnk végül odajutott, hogy ezt a törvényt mint végső fokon fiziko-kémiailag feltételezett biologiai alaptörvényt állíthassa elénk.

Ranschburg körül ma már tanítványokat és rokon szellemű kutatókat (Szondi Lipót, Boda István, Juhász Andor) látunk tömörülni s ez az első magyar lélektani iskola, amelyik közös munkametódusra törekszik.

6. Meg kell még említenünk, hogy a psychoanalizis terén *Ferenczi Sándor*, a külföldi irodalomban is ismeretes magyar idegorvos, sikerrel képviseli Magyarországon a freudizmust jó és rossz oldalaival egyetemben.

KOLOSVÁRY BÁLINT / A MAGYAR JOGTUDOMÁNY

A magyar jogtudomány művelési szintje az egyetemes jogtudomány mai fejlettségi fokának minden ágazatában megfelel. Hogy gazdagsága viszont a nyugati népek irodalmának szinte beláthatatlan terjedelmét el nem érhette és nem érheti, annak magyarázata a szűk határok közé visszaszorított, alig nyolcmilliónyi nemzet számbeli kicsinységében, nyelvének elszigeteltségében és a magyar jogtudomány aránylag késői kifejlődésében önként adódik.

Ennek a fejlődésnek menete egyébként szintén egyező azzal a folyamattal, melyet bármely nemzet jogtudományának kialakulásánál nyomon kísérhetünk. Kiinduló pontja az immár többféle forrásból fakadó s ezért a bizonytalanság állapotába jutott élő jog megrögzítésére, összeírására irányuló közszükségletnek kielégítésében, illetőleg az ez iránti törekvésekben keresendő. S az a gyüjtő munkásság, mely napjainkban is épp úgy, mint a jogtudomány megelőző fejlődési fázisaiban a tudományos vizsgálódások anyagának előkészítését és megkönnyítését szolgálhatja csupán: a kezdet kezdetén egymagában kimerítette a joggal foglalkozók érdeklődésének és tevékenységének egész tárgyi körét.

A gyüjtő, összeíró és rögzítő „jogtudomány“ a továbbhaladás természetes rendje szerint, az összehordott joganyag glossálásával, magyarázatával és altercatióinak kiegyenlítésével jut el mindenütt a fejlődésnek ahhoz a magasabb lépcsőjéhez, holott a rendszerbefoglalás első, kezdetlegesebb

kísérletei is már jelentkeznek s ezzel megnyílik az a tág perspektíva, mely az anyag különböző módszerek szerinti és alapelvek alapján csoportosított tárgyalását teszi a tudományos tevékenység feladatává és végcéljává. A szisztematizálás napjaink jogtudományának is legjellegzetesebb vonása, de sokat mélyült és gazdagodott a természettudományok hatása alatt azzal, hogy a jogéleti jelenségek összefüggéseinek szintézisén túl a vizsgálat anyagának tüzetes analizálása és a legkisebb részletek alkotó elemeikre való szétbontása által az emberiség egyetemes érdekeit szolgáló kutató munkássággá nemesbbedett.

Ha a magyar jogtudomány történelmére futólagosan visszapillantunk: az előbb jelzett fejlődési fokozatokat abban szintén megállapíthatjuk. Nálunk a XV. és XVI-ik évszázadok jogbizonytalansága adta meg az első lökéseket a joggal való behatóbb foglalkozásra s az ezirányú törekvések eredményeiként a kezdetleges „jogtudomány“ legelső tanúságai, a későbbi „Corpus juris Hungarici“ magvát alkotó, s addig szétszórtan lévő országos végzemények gyüjteményeiben állanak előttünk.

Messze felülmúlta azonban ezeknek a törvénygyüjteményeknek jelentőségét a magyar jogtudománynak az a korszakot jelző produktuma, mely *Werbőczi István* 1514. évi *„Hármaskönyvé“*-ben (Opus Tripartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae) üstökösként jelenik meg a magyar tudományosság egén s még ma is éreztetve hatását, hosszú évszázadok jogfejlődésének és jogtudományának vetette meg az alapját. Werbőczi Hármaskönyve egyrészt a rögzítő, konzerváló tudomány képviselője, mert túlnyomó részében az élő, — a szokásos jogot foglalja össze s ekként kora nemzeti kultúrájának legtöbbet mutató tükre, — másrészt azonban rendszeres munka is, amely a kommentátor feladatait meghaladva a hazai jognak egyúttal szisztematikus feldolgozását is nyujtja. Szerzője római és kánonjogi nagy felkészültségének tudható be, hogy a Hármaskönyv, mely egyébként a bevezető rész általános tanaitól eltekintve, a tiszta magyar jogot tartalmazza: a középkori európai jogkönyvirodalom egyik legértékesebb termékéül számít, s abszolút becsén mit sem változtat az, hogy a római jogéval azonos általános jogtételek egyikét-másikát valószínűen a korában közkézen forgó „Summák“ valamelyikéből meríthette.*)

A Hármaskönyvet és halhatatlan szerzőjét illeti a dicsőség, hogy művével a magyar jog önállóságát és függetlenségét a római joggal szemben nemzete számára biztosította s a benne kodifikált magyar intézményvilággal megteremtette azt az örökös jogérzelmi központot, mely a nemzetben a gondolkodás egységét, homogénitását az évszázados politikai küzdelmek és nemzeti katasztrófák során fenntartotta.

*) Lásd idevonatkozóan *Illés József* fejtegetéseit. („Bev. a magyar jog történetébe“ című m. Bpest, 1910. 149 és köv. l.)

A magyar jogtudomány Werbőczi után hosszú ideig kizárólag a Hármaskönyv körül élte ki világát. Munkásai a Hármaskönyv magyarázására, kivonatolására és a legkülönbözőbb formájú feldolgozására szorítkoznak. A megjelent művek száma elég nagy; messze kiemelkedik azonban közülök *Szegedi János*nak, a tudós jezsuitának itt is megemlítendő két munkája: a „Tyrocinium" és a „Werbőczius illustratus"; mindkét mű a XIX. század elejéig érő több kiadásban látott napvilágot.

A XVII. századtól kezdve azonban elég sűrű egymásutánban jelennek meg a rendszeres munkák is, bizonyságául annak, hogy a Hármaskönyv termékenyítő hatása a szépirodalom után legmagyarabb irodalomnak, a magyar jogtudománynak terén is érvényesült. Közéletünknek minden vonatkozásában és így a magyar jogtudományban is, új korszakot, fordulópontot jelent a XIX. század közepe, közelebbről pedig az 1861-ik esztendő. A Hármaskönyv intenzív hatását az ezt az időpontot megelőző tudományosság jellegzetes bélyegként viseli magán.

Sajnos nincs rá mód és alkalom, hogy a fent körülhatárolt időszak jogtudományi irodalmáról kimerítő és teljes áttekintést adhassunk. Egy pár név és egy pár chronológiai adat jelezze tehát csupán egyfelől a folyton előrehaladó fejlődést, — másfelől a tudományos színvonal előkelő fokát.

A *közjog* terén *Artner* „De regno Hungariae" (1624) és *Schödel* „Disquisitio hist. polit. de Regno Hung." (1629) című művein kezdve *Lochner, Jony, Grossing, Ürményi* (Jus publ. regni Hungariae), *Beőthy* (1846), *Cziráky* (1851) és *Virozsil* (1854) nevei említendők, míg a *civilistikában* a tudományos termelésnek gazdagságát a következő adatok igazolhatják: *Otrokocsi Ferenc* „Breve specimen in jurisprudentiam methodicam" (1619); *Decius Barovius* „Syntagma institutionum" stb. (1593). *Kitonich de Kosztavicza* „Directio methodus processus judiciarii" (1618), továbbá *Repczeli László* (1742), *Huszty András* (1742); *Huszty István* („Jurisprudentia practica 1745); *Fleischhacker, Kövy Sándor, Georch Illés, Kelemen Imre, Szlemenics Pál, Frank Ignácz* (Principia juris civilis Hung. 1819 és utóbb magyarul is 1845); *Jung, Markovics, Fogarassy János, Sósmezei Vajda László, Dósa Elek* (Erdélyhoni jogtudomány), *Liblyói Schuller Frigyes* stb. Nem egy a fenti írók közül büntetőjoggal is foglalkozott (pl. *Huszty István,* művének III. kötetében); csak *büntetőjogi* írók ellenben a következők: *Gochetz Gábor* (Systema praxis criminalis 1746), *Bodó Mátyás* (Jurisprudentia criminalis etc. 1751); *Szlemenics* (Elementa juris criminalis Hung. 1817), továbbá *Vuchetich M.* (1819), *Fabriczy S.* (1819) és a XIX. század első felének monografistái. Úgy közjogunk, mint magánjogunk par excellence történeti jogok lévén, a *jogtörténet* művelése a tételes köz- és magánjog művelésével egybeesett; a másik és szintén jogtörténetileg művelt tudományágnak, az *egyházjognak* ellenben, úgy katholikus, mint protestáns rész-

ről megvoltak önálló képviselői. Igy: *Lakits György* (1775), *Urbanetz* (1814), *Brezanóczy Ádám* (1817), *Udvardy János* (1843), *Porubszky József* (1853) katholikus egyházjogi írók és *Gönczy* (1591), a híres *Bod Péter* (1757 és 1763), *Heyser, Benkő, Salamon, Révész és Teutsch* protestáns egyházjogi írók. A *bölcseleti jogtudomány* terén *Wolff* rendszere szellemében a természetjogot művelték: *Lakits György, Brezanóczy Á., Filó János,* továbbá *Dienes Samu, Újfalussy J., Szilágyi János, Sziebenliszt, Bánó István* és *Albélyi Nándor.* (Praecognita philos. juris. 1831).

Az 1848, illetőleg az 1861-ik esztendővel lezáruló mult a magyar jogtudományt az írók által majdnem kizárólagosan használt latin nyelv révén az egyetemes jogtudomány számára hozzáférhetőbbé tette. A nemzeti életnek az a nagy renaissance-a azonban, melyet az alkotmányosság visszaállítása (előbb 1861, majd 1867) és Magyarországnak modern parlamenti állammá való átalakulása hozott magával: a jogtudományra is elevenítőleg hatott és elsősorban magyarrá téve azt nyelvében is, — bár egyfelől példátlan fellendülésre vezetett, másfelől a külföld értékelésének lehetősége elől nemzeti tudományosságunkat ebben a vonatkozásban is meglehetősen elvonta.

Innen van az, hogy mig a nyugati tudományosság és annak minden új iránya a maga jótékony, termékenyítő hatását minálunk akadályok nélkül éreztetheti és a magyar írók kutató munkásságának eképpen hatalmas tényezője: addig a kölcsönhatás elől a külföld jobbadán el van zárva, sőt nemzeti tudományosságunk egyik-másik ágazatának eredményei és helyzete felől nem kis mértékben tájékozatlan.

A *magyar jogtudományra* a mondottak talán leginkább állanak. Ez szolgáljon indokául annak, ha a kifejezetten jogi stúdiumok, valamint a jogbölcseleti tudományok művelésének jelenlegi állapotát egynéhány általános vonással jellemezni óhajtanók.

A jog- és állambölcsészet az alkotmányos aera utáni irodalomban a korábbi természet- és észjogi iskolától nagyjában emancipálta magát. Egy-egy munkában ugyan visszajár még a mult, mint pl. *Pauler Tivadar, Öreg János, Werner Rezső* (Schilling természetjogának átdolgozója) és *Esterházy Sándor* műveiben, hovatovább azonban általánosabbá vált a szociológiai irányzat, melynek hazai irodalmunkban voltaképi szellemi vezéréül *Pulszky Ágostot* kell tekintenünk. Iskolája azonban mihamar a túlzó racionalizmus egyoldalúságaiba sodródott el s *Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár* és egy egész tömeg jelentéktelenebb író tevékenységében a spencerianizmus szélsőséges képviselői voltak a jog- és állambölcseleti gondolkodásnak jóideig való hangadói. E divatszerűvé vált áramlattal szemben az idealisztikus felfogást nagy és termékenyítő erővel képviselte a politika tudományának két nagyszabású és világméretek szerint is messze kimagasló művelője *Concha Győző* és *Kuncz Ignác,* kik-

nek „Politika", illetőleg „A nemzetállam" című alapvető művei az egyetemes jogtudomány legértékesebb alkotásai közé sorozhatók. A nyomukban kelt tudományos iskola készítette elő és közvetítette a túlzó pozitívizmustól való lassú visszahajlást és ma már az a jog- és állambölcseleti irányzat, mely a XIX. század végén és a XX. század legelején uralkodónak volt mondható: háttérbe szorult. Tanúsítja ezt magának a korábbi irányzat egyik vezető képviselőjének, *Somló Bódog*nak a kanti filozófiára támaszkodó nagy munkája a „Juristische Grundlehre" (I. kiad. 1917), továbbá *Moór Gyulá*nak, *Horváth Barná*nak jogfilozófiai munkássága s a szorosan vett állambölcselet, illetőleg politika terén *Balogh Arthur, Szandtner Pál, Réz Mihály és Thegze Gyula* művei.

Az egyes tételes jogtudományok művelése a jogbölcseleti vizsgálódások aránylag kisebb extenzitásával szemben, a mult század hatvanas éveitől kezdve, hatalmas fejlődésről és gazdagságról tesz bizonyságot. Különösen két körülmény hatott közre arra, hogy a magyar tételes jogi tudományos munkásság oly nagy mértékben és meglepő gyorsasággal kibontakozhassék. Az egyik az alkotmányos élet 1867-iki végleges visszatértével járó s a nemzeti szellem érvényesülését kereső történeti irányzatnak praedominantiája, azaz a jogintézményeknek a történeti fejlődés szempontjain keresztül való általánossá vált szemléleti módja, — a másik, az előbbivel parallel megindult kodifikatórius törekvéseknek következményeképpen, a dogmatizmus szükségességének és a jogpolitikai feladatok fontosságának előtérbenyomulása.

A *közjog* terén elmondható, hogy itt a jogtörténeti irányzat nemcsak a rendszeres munkákban, hanem az analitikus természetű részletfeldolgozások, monografiák tekintetében is mind máig túlnyomó. Következik ez abból a szoros kapcsolatból is, mely a *jogtörténeti* és közjogi írók tevékenysége között félreismerhetetlenül fennáll. *Wenzel Gusztáv, Krainer Imre, Hajnik Imre, Kolosváry Sándor* és *Óváry Kelemen,* újabban *Kérészy Zoltán, Illés József, Zsindely István, Király János, Timon Ákos, Kosutány Ignác, Ereky István* és *Schiller Bódog* jogtörténeti munkássága adja meg a hátterét azoknak a „tételes jogi" közjogászoknak tudományos működéséhez, kik közül, mint jelentőség szerint leginkább kiemelkedőket *Lechner Ágostot, Nagy Ernőt, Kmety Károlyt, Polner Ödönt, Ferdinándy Gézát, Réz Mihályt* és *Tomcsányi Móricot* lehet kiemelnünk.

A többi és nem „magyar" jogi történelmi jellegű stúdiumok művelői közül *Hoffmann Pál* és a kitűnő pedagógus *Vécsey Tamás,* valamint *Helle Károly* római jogászokat, s egészen eredeti, élesen rajzolódó tudományos egyéniségével *Farkas Lajost* kell elszigetelten álló „Római jog története" című művével megemlítenünk. Utóbbinak tanítványai közül a főleg a külföld számára dolgozó *Meltzl Balambér* sajnos már elhallgatott; — ami pedig pandektistáinkat illeti, *Biermann Mihály,* majd *Kiss Mór*

és a sokoldalú *Szászy-Schwarz Gusztáv* azok, akiknek munkássága mélyen szántó barázdát jelöl a magyar jogtudomány irodalmában. A római jog legújabb hajtása, a papyrológia *Schwarz Bertalan*ban kapott méltó képviselőt.

A másik történelmi anyajog, az *egyházjog* terén *Konek Sándor*, utána *Szeredy József, Kováts Gyula, Kérészy Zoltán, Reiner János* és *Bochhor Mihály*, valamint erősen egyéni álláspontjánál fogva *Kosutány Ignác* emelkednek ki, — a protestáns egyházjog művelői között pedig *Kováts Albert, Kolosváry Sándor, Mikler Károly* és *Szentpéteri Kun Béla.*

A mai és a közel tegnapi magyar jogtudomány leggazdagabb területe azonban a *civilistika*, melynek intenzív művelésére egyfelől az 1867 óta szünet nélkül folyó kodifikacionális munka s másfelől az igen erősen érvényesülő konzervatív történeti irányzat, nemkülönben a magánjog folyton fluktuáló szokásjogi állapota egyaránt közrehatottak. Rendszeres munkák, monografikus feldolgozások, jogpolitikai művek hosszú sora s klasszikus értékű analitikus értekezések jelzik azt a nagyon élénk érdeklődést, mely a jogrendszernek ezt az ágazatát az elmult évtizedeken át állandóan körülvette s csak közvetlenül a háború alatt és a háború hatásaként szorult vissza az égetővé vált pénzügyi, közgazdasági és nemzetközi jogi problémák körüli tudományos vizsgálódások előtt.

A magánjog rendszeres feldolgozói közül *Wenzel Gusztávon* kezdve *Ökröss Bálint, Suhajda János, Kallós, Herczegh Mihály* és *Putz* (német nyelven írt) műveit emeljük ki. Mindenikük az országbírói értekezlet jelölte átmeneti jognak adja tükörképét, — míg az utánuk következő *Zlinszky Imre* nyolc kiadásban megjelent Magyar Magánjoga a már modernizálódott és rohamosan fejlődött újabb magánjognak standard munkája. A most mondottakon kívül szintén a történeti iskola nyomdokain halad *Kolosváry Bálint* rendszeres magánjogi műve, míg a nagy terjedelmű és *Fodor Ármin* szerkesztésében megjelent ötkötetes Magánjog, valamint *Tóth Lajos* és *Almási Antal* németnyelvű műve már egészen dogmatikus jellegű, a *Raffay Ferenc*-féle magánjog pedig elsősorban gyakorlati szempontokat követő, egyébként szintén rendszeres feldolgozás. A számos kisebb és rendszerben feldolgozott magánjogi művek közül *Szladits Károly* „A magánjog vázlata“ című műve emelkedik ki.

Anyaggyüjteményt rendszerszerű csoportosításban a *Márkus Dezső*-féle háromkötetes Magánjog, újabban pedig *Staud Lajos* és *Vadász Lajos* könyvei adnak. A magánjogi monografikus irodalom szinte áttekinthetetlen. Egyébről tehát alig lehet szó, mint a részletmunkában előljáró írók egynéhányának kiemeléséről. E részt elsősorban *Grosschmid Béni* (előbb Zsögöd Benő) nevét kell megemlítenünk, kinek mélyreható és eredeti kutatásai különösen a kötelmi jogok intézményei terén, páratlan ér-

tékű s egész tudományos iskola kialakulását maguk után vonó alkotások. Analitikusaink között legelső helyen áll s kritikai művei, melyekkel a kodifikáció időnként felmerült produktumait ellenőrizte, a hasonló irányú művek klasszikus példáiként állhatnak a jövendő előtt. A hírneves Ungerre valló szellemességgel ugyancsak a kritikai és jogdogmatikai irány kiváló képviselője volt a korán elhunyt *Szászy-Schwarz Gusztáv*, míg előzői közül, a nemzeti jogfejlődés álláspontjának legélesebb ellenzőjét, a nagytehetségű *Dell' Adami Rezsőt* említhetjük.

Monografistáink közül mindössze egy pár név álljon itt, annak jelzéséül, hogy magánjogi irodalmunk ezen a téren különösen gazdag: *Kern Tivadar, Szladits Károly* (öröklési jog); *Katona Mór, Lányi Bertalan, Imling Konrád, Menyháth Gáspár, Sághy Gyula, Szászy-Schwarz, Almási Antal, Kiss Mór, Kiss Albert* (dologi és kötelmi jog); *Jancsó György, Sipőcz László, Kolosváry Bálint, Sztehló Kornél, Raffay Ferenc* (házassági, személyi és vagyoni jog); *Meszlény Artúr* (jogpolitika) stb.

A magánjog leánystúdiuma, a *kereskedelmi és váltójog* területén az anyajoghoz símulóan, hasonlókép magas, tudományos színvonal jellemzi irodalmunkat. A kereskedelmi és váltójogi kódex előkészítése, megalkotása, majd dogmatikus feldolgozása s legújabban a szükségessé vált reform: e tudományág intenzív müködésének bőséges anyagot adott. Rendszeres kereskedelmi, illetőleg váltójogi munkákat *Apáthy István, Nagy Ferenc, Plósz Sándor, Neumann Ármin, Klupathy Antal* és *Kuncz Ödön* írtak; a jogterület nagyszámú monografistái közül *Baumgarten Nándor, Lévy Béla, Helle Károly, Kuncz Ö.* stb. említendők.

A *polgári törvénykezési* jog a maga számára, *Plósz Sándor* személyében az európai egyetemes jogtudomány egyik legkiválóbb szellemét kötötte le — még pedig egy fáradhatatlan munkában eltöltött hosszú életen át. Nemcsak műveivel, hanem mint igazságügyminiszter, törvényhozói munkásságával is hazai jogtudományunkban örökéletű nevet vívott ki magának. A ma még világszerte legmodernebb polgári perrendtartási kódex — az 1911: I. t.-c. — az ő alkotása. Kiváló művelője volt ugyanezen tudományszaknak a nagyérdemű *Magyary Géza* s mellette az erősen elméleti irányú *Tóth Károly*. Mindketten rendszeres és nagyértékű munkáknak megalkotói. Erős gyakorlati érzékével kitűnő művelője volt a perjognak *Jancsó György*, kinek részben posthumus munkáját *Bíró Balázs* és *Meszlény Artúr* adták, illetőleg egészítették ki. Maguk is a perjog szorgalmas művelői. Ugyancsak gyakorlati irányban dolgozik nagy és eredményes szorgalommal *Bacsó Jenő*. A perjog története viszont *Winkler János*ban talált érdemes művelőre.

A perjogéhoz sokban hasonló helyzete van a magyar *büntetőjogi* irodalomnak. Itt is a sikeresen megoldott és *Csemegi Károly* nevéhez fűződő büntetőkódex az a központ, mely a dogmatikus irányú feldolgozások-

nak és rendszereknek kiindulópontját és alapját vetette meg. A bűnvádi eljárás 1896. évre eső kodifikációja viszont a büntető törvénykezési jog művelésére volt termékenyítő hatással. Mindkét irányban a kiváló jogászok egész sora tevékenykedett azon, hogy büntetőjogi tudományosságunk az egyetemes jogtudományban méltóan képviseltessék. *Schnierer Aladár, Wlassics Gyula, Balogh Jenő, Lukáts Adolf, Doleschall Alfréd, Finkey Ferenc, Angyal Pál, Vargha Ferenc,* a vezető és irányt, részben pedig kialakult iskolákat jelentő nevek s hozzájuk az írók, monografisták, az anyaggyüjtők és kommentálók egész gárdája csatlakozik. A büntető kódex napjainkban már aktuálissá vált reformja a dogmatikus irányzatú tudományművelés mellett önkéntérthetőleg a *jogpolitikai* irányt is az érdeklődés körébe vonta; ebben a vonatkozásban a kriminálszociológia, a kriminálanthropológia és a kriminálstatisztika terén utalhatunk értékes és maradandó becsű kutatásokra.

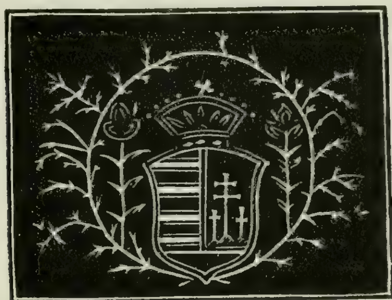
A *közigazgatási jog* s a belőle elágazott *pénzügyi jog* részben kodifikált, részben kodifikálatlan voltára tekintettel, s azon az okon is, hogy a háború után felvetődött új problémák a közfigyelmet fokozottan fordították a jogéletnek ezekre a vonatkozásaira: az idevágó irodalom kevesebb megállapodottságot mutat, mint azt a fentebb tárgyalt egyéb tudományágaknál megállapíthattuk.

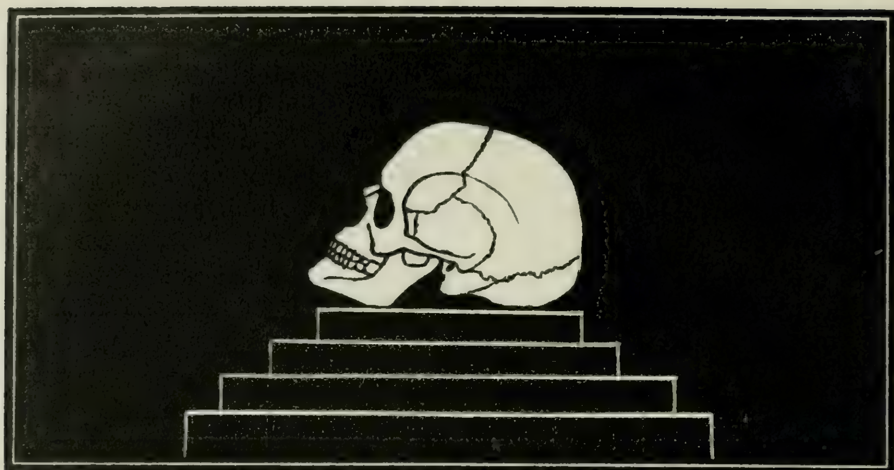
A jogpolitikai irányú vagy a merőben csak tételes, ismeretközlő, valamint a gyüjtő és kommentáló munkásság mennyiség szempontjából ugyan gazdag és egyben változatos termelésre mutat, de az egész és még ki nem forrott anyagnak rendszeres, kimerítő feldolgozása az egyes kérdések monografikus feldolgozásával szemben meglehetősen háttérbe szorult. A két tudományág régebbi és tisztán tételes feldolgozásai közül *Kmety Károly,* a történelmi alapon, de egyuttal dogmatikus kutatással is dolgozó írók közül pedig főleg *Ereky István, Tomcsányi Móric* és *Boér Elek* emelendők ki.

Hatalmas lendülettel és sokatígérő jelenségek között indult meg végül a magyar jogtudománynak mindenesetre legfiatalabb hajtása: a *nemzetközi jog,* melynek napról-napra tágabbá váló horizontját egy új generáció számos és értékes képviselője kutatja és tölti be komoly, öntudatos munkásságával. Magyarország sajátos helyzeténél fogva a tudományos érdeklődés homlokterében leginkább a nemzetközi jognak a kisebbségi jogokat és a döntőbíráskodást érintő része áll. Előbbi vonatkozásban *Buza László,* utóbbiban *Magyary Géza* az, kiknek tudományos tevékenysége leginkább kiemelkedik. Megemlítendő azonban, hogy nagy szolgálatot tettek úgy az új nemzetközi jog népszerűsítése és az iránta való annyira szükséges általános érdeklődés felkeltésére azok is, akik bár rövidebb, de összefoglaló és rendszerben kidolgozott tankönyvekkel, illetőleg kompendiumokkal és részletkérdésekre vonatkozó munkálataikkal

a jogtudománynak ezt a megújhodásban és átalakulásban lévő ágazatát és annak jövő kifejlődését — nálunk — előkészítették.

E sorok keretében a magyar jogtudomány mai állapotáról részletekbemenő tájékozást magától érthetően, nyujtani nem lehet. Az elmondottak azonban bizonyságot szolgáltathatnak arra, hogy nemzetünk azt a feladatot, mely a nyugati nagy népek és országok családjában az emberiség közös munkájából reá hárul: ezeréves multjának megfelelően és méltóan tudta és tudja betölteni.

DR. GYŐRY TIBOR / MAGYARORSZÁG SZEREPE AZ ORVOSTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉBEN

z Árpád-házi és Anjou-fejedelmek alatt hatalmas és kultúrált ország volt Magyarország. Mátyás király egyetemeket alapított és egészen a mohácsi vészig a törökök ellen való örökös küzdelmek ellenére is virágzott itt a művelődés. A mohácsi vész elseperte egyetemeinket és azoknak archivumait is és egészen az 1867-es kiegyezésig idegen uralom és belső egyenetlenségek vetettek gátat a szellemi fejlődésnek.

A tanulni vágyó fiatalság külföldi egyetemeket keresett fel s e szomorú korszakban legfeljebb azok a tanulmányi sikerek vígasztalnak, amelyeket a magyar ifjak külföldi mestereiknél arattak. A lángeszű *Paracelsus* például elismeréssel dícséri magyar orvostanhallgatóinak rátermettségét. Számosan közülök künn maradtak külföldön és mint egyetemi tanárok vagy gyakorló orvosok az első helyekre küzdötték fel magukat. Már a XVI. században *Praemartin* Mihály háromszor volt rektora a bécsi egyetemnek, *Balzaráti* János V. Pál pápa háziorvosa volt, *Jeszenszky* János wittenbergi, majd prágai professzor pedig II. Rudolf császáré. *Preysz* Kristóf Frankfurtban, *Bánfihunyadi* János Londonban adott elő, stb. stb.

A XVII. században még jobban szaporodik a külföldön működő magyar orvosok száma. A sok név közül említsük meg *Petényi-Gyöngyösi* Pált és a gömörmegyei *Paeken* Kristófot, kik mindketten Szt.-Péterváron

működtek. Paeken a bonctan és sebészet tanára, a katonai kórház főorvosa és udvari orvos volt. Neki köszönheti Oroszország első gyógyszerkönyvét. *Hedwig* Lajost — aki Lipcsében volt tisztiorvos — öt akadémia, köztük a londoni, választotta meg tagjának.

Hadd említsük meg, hogy a XVIII. században milyen nemzetközi tudományos sikert ért el — ha nem is orvostudományi téren — *Gyarmati* Sámuel, Hunyad megye híres orvosa. A magyar nyelvnek a finnel való rokon voltáról szóló könyve ma is az összehasonlító nyelvtudomány alapja és szerzőjét a legkiválóbb külföldi szaktekintélyek a modern összehasonlító nyelvészet atyjának nevezik. *Uri* János szintén orvos volt, de mint orientálista szerzett világhírt magának.

Már ezekben az időszakokban is számos olyan magyar orvos tűnik fel, akiknek kutatásai az emberiség közkincsévé váltak. *Höfer* Farkas (Győr) először írta le a kretinizmust, *Segner* András a róla elnevezett, a víz mechanikai ereje által forgatott keréknek feltalálója. *Rayger* Károly pozsonyi főorvos nevéhez kapcsolódik a törvényszéki orvostudományban ma is használatos tüdőpróba, amellyel az újszülött élve- vagy halvaszületett voltát állapítják meg.

A debreceni *Weszprémi* István (meghalt 1799-ben), aki szintén külföldön végezte tanulmányait, a himlőoltás mintájára pestis-oltást ajánl és erről szóló művében a modern immunitás-tan és antitoxikus gyógymód úttörőjeként mutatkozik be. Ugyanezen a téren dolgozott egy évszázaddal később a borsodmegyei *Katona* Mihály, aki a megyéjében dühöngő kanyaró-járvány idején százával végzett védőoltásokat, világosságot derítve e betegség addig homályba burkolt kórtanára.

A boroszlói évkönyvekben van azonban egy feljegyzés, amely szerint *Raymann* János (Eperjes) már 1717-ben, — tehát négy évvel az angolok előtt — ismerte és gyakorolta a himlő-inoculatiot.

A multra vetett e rövid pillantás után tekintsük át — amennyire e nagyon szűkre szabott tér engedi — a jelenkori magyar orvostudomány nevezetesebb eredményeit. A felsorolásban elsőbb az elméleti, majd a gyakorlati és klinikai szakokat követjük.

Egy nagy orvosunk van, akit a legnagyobbak közül is különös büszkeséggel kiemelünk: *Semmelweis* Fülöp Ignác, egy a XVII. század óta kimutathatóan Magyarországon élő katholikus családnak 1818-ban született sarja, aki a tanaiért folytatott meddő küzdelme után elborult elmével már 46 éves korában el is költözött tőlünk. Kimutatta, hogy a gyermekágyi láz nem ragályos betegség, hanem fertőzéses vérmérgezési folyamat, amely tisztátalan és bomló anyagoknak a szervezetbe való beférkőzése következtében lép fel. Ennek megfelelően a szülésznek kezét, műszereit s minden segédeszközét a leggondosabban meg kell tisztítania és manapság minden szülészi és sebészi beavatkozás tulajdonképen e nagy orvos

1847-ben kiadott utasításai alapján történik. Semmelweis reformjai után a szülő nők halálozási arányszáma 33%-ról azonnal kevesebb, mint 1%-ra esett le, de persze csak az ő kórházi osztályán. Hány anyának kellett elpusztúlnia, amíg az új felismerés utat tört magának a makacs rövidlátóság eléje gördített akadályain keresztül!

Ha megkezdjük az egyes ágak áttekintését, azt látjuk, hogy a bonctant — amelynek legkiválóbb bécsi képviselője *Hyrtl* szintén magyar származású volt — a *Lenhossék*-család három tagja fejlesztette naggyá. Lenhossék Mihály (1773—1840) az „izomérzék“ felfedezője. József (1818—1888) különösen az idegrendszer bonctanában tett számos új felfedezést. A gerinc- és nyúltvelő egy-egy anatómiai eleme az ő nevét viseli. Ifj. Mihály (szül. 1863-ban) ugyanezen a téren kutatott tovább. Az idegsejtek működését az ő kutatásai világították meg. A szem fejlődéstanával, a here sejtjeivel, a síma izomsejtek fejlődéstanával stb., valamint embertani kutatásokkal is foglalkozott és számos sejt- és szövettani elnevezés őrzi nevét. A nemek meghatározásáról szóló értekezése, amelyben amellett tör lándzsát, hogy a magzat neme már a petesejtben meg van határozva, kiterjedt és értékes tudományos vita forrásává vált.

Lenhossék József tanítványa és utóda *Mihalkovics* Géza (1844—1899) írta le először tüzetesen az agyalapi mirigyet. A bonctan terén kiválnak még: *Szili* Sándor, aki a szem egyik izmának eddig kétséges eredetéről való vitát eldöntötte (1903), *Szentgyörgyi* Albert, akinek módszerével a szem tökéletes anatómiai vizsgálata lehetővé vált (1913), *Ónodi* Adolf, akinek koponya-, fül- és gégegyüjteményét a londoni egyetem, mint szinte páratlanul állót, megvásárolta és *Tellyesniczky* Kálmán (szül. 1868-ban), akiről egy igen praktikus, bonctani készítményeknél használatos sűrített folyadék van elnevezve.

Kevésbbé ismerik *Hőgyes* Endre nevét (szül. 1847-ben), akinek 1879-ben kiadott, a szem mozgásainak idegmechanizmusáról szóló értekezése egészen új és kora tudományos felfogását megelőző megállapításokat tartalmaz. A nystagmusnak a labyrintussal való összefüggése stb. elvont tudományos értékükön kívül egy új érzékszervnek — az egyensúlyérzék szervének — Wundt által való megállapításához vezetett. Hőgyes említett művét használta fel a bécsi, majd upsalai *Bárány* tanár anélkül, hogy a forrást megemlítette volna. Kutatásaiért Nobel-díjat nyert. Hőgyes módosította a Pasteur-féle veszettség-ellenes oltást is. Az oltásra felhasznált anyagot ugyanis nem szárította, hanem higította és a budapesti Pasteur-intézetben ezen ma is használatos módszerrel nyert eredmények felülmúlják Pasteur eredeti eredményeit.

A gyógyszer- és méregtanban *Magyary-Kossa* Gyula (szül. 1865-ben) válik ki. Általánosan használatos mikrochémiai módszereket dolgozott ki, számos új gyógyanyagot vezetett be és kimutatta, hogy a vizeletben

állandóan van arzén, higany és réz. *Vámossy* Zoltán tökéletesítette az arzén kimutatását a szervezetben, felfedezte a phenolphthalein hashajtó hatását („purgen“) és a máj méreg-közömbösítő szerepét.

Mansfeld Géza a zsír kóros vándorlását a szervezetben világította meg. *Antal* János ismerte fel, hogy a kalium hypermanganicum a cyankali- és kígyóméreg-mérgezés legbiztosabb ellenszere (1893).

A törvényszéki orvostudomány — hála az ősi magyar alkotmányos jogrendszernek — gyorsan kifejlődött. Képviselőinek legkiválóbbja *Kenyeres* Balázs (szül. 1865-ben).

A közegészségtant *Fodor* József (szül. 1843-ban) emelte magas színvonalra. A talajra, ivóvízre és levegőre vonatkozó közegészségügyi kutatásai külföldön nagy hírt szereztek neki. A vérsavó baktériumölő hatásának felfedezésével a modern szerológia úttörőjévé vált. *Kőrösi* József szervezte meg és tette elismertté a hygiene-statisztikát Magyarországon.

Az élet- és kórvegytan területén viszonylag sok magyar tűnt ki. Igy pl. *Bókay* Árpád, *Plósz* Pál és *Liebermann* Leó, kinek nevéhez számos szerves vegyület felfedezése és az u. n. „guajak-reakció“ fűződik.

Preisz Hugó számos kórokozó baktériumot írt le először és nagyban hozzájárult az emberi és állati gümőkór közti különbségről folyó vita eldöntéséhez. *Jancsó* Miklós szegedi egyetemi tanár maláriakutatásairól nevezetes, *Johan* Béla és *Buday* Kálmán egy addig ismeretlen sebfertőzést írtak le. *Dienes* Lajos mutatta ki a vérben a Weyl-Felix-féle bacillusokat. Igen nevezetesek *Thanhoffer* Lajos sokoldalú életvegytani kísérletei is.

Rendkívül jelentős helyet foglal el az egyetemes magyar tudományos életben *Tangl* Ferenc, akinek állat-élettani intézete az egész világ szakközönsége számára mintaképül szolgált. Nevezetesek összehasonlító anatómiai kutatásai és a fizikai kémia úttörő alkalmazása biológiai téren.

A belgyógyászat már a XVIII. század végén egy ötkötetes latin tankönyvet köszönhet *Bene* Ferencnek, amelyet főleg Olaszországban kedvelték. *Stiller* Bertalan (meghalt 1922-ben) nevéhez fűződik a konstitucionális pathológiának, e modern tudományágnak, megalapítása. Tőle származik az „astheniás alkat“ leírása. A magyar belgyógyászati kutatás modern fejlődése *Korányi* Frigyes báró (szül. 1828-ban) érdeme. Számos felfedezése van e téren, hasonlóan *Jendrassik* Ernőnek is (szül. 1858-ban), aki a reflexekről sok új megállapítást tett. *Korányi* Sándor báró széleskörű munkásságából sajnos éppen csak említeni tudunk egy fejezetet: A vér fagyáspontcsökkenésére vonatkozó kísérletei a vesebajokról új képet nyujtottak. Általában a vesék kóros működése és ennek gyógyítása szorosan összefügg e nagy belgyógyász tevékenységével. Kiválót alkottak még: *Schaffer* Károly, *Herzog* Ferenc, *Bálint* Rezső, stb.

Az elme- és ideggyógyászat körébe vágó és az ország határain túl is

értékelt tudományos munkásság elsősorban *Moravcsik* Ernő és *Ranschburg* Pál nevéhez fűződik.

A sebészetben *Balassa* József (szül. 1812-ben) vált ki eredeti újításaival. Tökéletesítette a plasztikai operációkat. ő szervezte és alapította meg a magyar orvosi könyvkiadó társulatot. A Párizsban működő, de nagyváradi származású *Gruby* Dávid (szül. 1814-ben) vezette be a vattát a sebészetbe. *Kovács* József Semmelweis szellemében korát megelőző nézeteket vallott a fertőtlenítésről. *Dollinger* Gyula az orthopédiában vált ki.

A szemészet számára Magyarországon állítottak fel először rendes tanszéket. Kiváló szemésztudósaink közül említsük meg *Fabinyi* Jánost, és *Schulek* Vilmost.

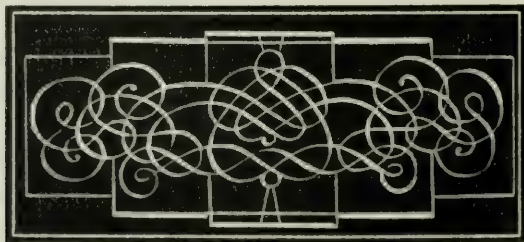
A nőgyógyászat terén *Tauffer* Vilmos (szül. 1851-ben) előkelő helyet foglal el. ő volt az első, aki egy átvágott uretert összevarrt, majd egy teljesen hiányzót plasztikailag pótolt.

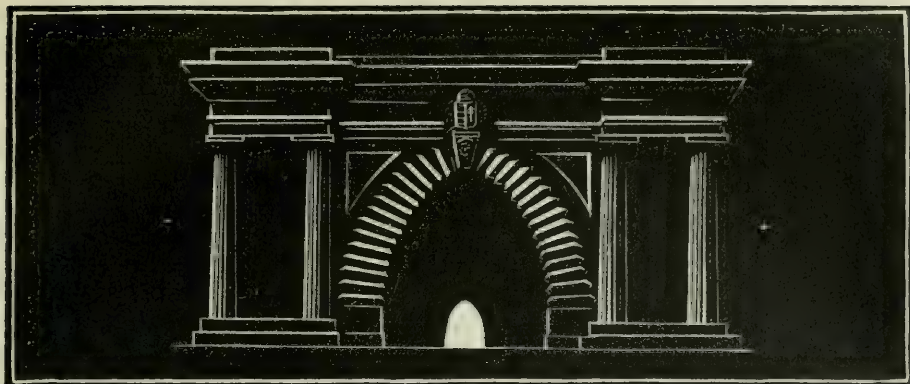
A gyermekgyógyászat úttörői a két *Bókay* János, a bőrgyógyászaté pedig *Plenk* József Jakab (1737—1807), akinek tankönyvét Európaszerte használták. A bőrgyógyászat terén sok kiváló magyar orvos tevékenykedett, így pl. a bécsi Hebra utóda *Kaposi*, aki a bőrbetegségek kórbonctanát építette ki. *Poór* Imre, *Schwimmer* Ernő, *Beck* Soma, *Török* Lajos különböző bőrbajok első leírói.

A fogászat *Iszlai* Józsefnek (szül. 1840-ben), *Vajna* Vilmosnak és *Árkövy* Józsefnek számos fog- és állkapocsbetegség leírását és szerte a világon használatos műszereknek a megszerkesztését köszönheti.

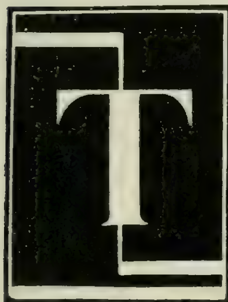
Meg kell végül említeni az 1789-ben alapított állatorvosi főiskola tevékenységét, amelynek értékét eléggé megvilágítja az a tény, hogy a jénai Fischer kiadócégnél megjelent és már öt kiadást elért háromkötetes állatorvosi tankönyvnek *Hutyra* Ferenc (szül. 1860-ban) és *Marek* József (szül. 1868-ban), a főiskola két tanára a szerzője.

E rövid áttekintés vajmi hézagos, de mégis megmutatja, hogy milyen nagy lépéseket képes tenni a kis magyar nemzet a tudomány mezején, ha békés fejlődését olyan szörnyű nemzeti katasztrófák, mint a mohácsi vész vagy a trianoni „béke“ nem akadályozzák meg.

ZELOVICH KORNÉL / MAGYARORSZÁG ÉS A TUDOMÁNYOS TECHNIKA

Tudományos technika és technikai tudomány között a legszorosabb kapcsolat van.

Technikai főiskolákon művelik és tanítják a technikai tudományokat és a gyakorlati élet mezején tudományos képzettségű mérnökök alkalmazzák a tudományos technikát.

Magyarországnak mind a technikai tudományok előbbrevitelében, mind a tudományos technika alkalmazásában világhírű sikerei vannak.

A TUDOMÁNYOS TECHNIKAI OKTATÁS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

A tudományos technikai oktatás fejlődése szoros összefüggésben van a nemzetek technikai szükségleteinek kielégítésével.

Az európai államok között Franciaország az első, amelyben a technikai tevékenységnek elég korán, már az újkor elején, hálás talaja lett. Az évszázadokon át egységes francia birodalomnak erős centrális kormányzata volt. Ebben találja magyarázatát, hogy a római birodalom közúti közlekedésének magas színtájára az európai államok között legelőször Franciaország emelkedett.

A közlekedés fejlesztése utak, hidak, majd csatornák és kikötők építését, tehát a tudományos technika alkalmazását tette szükségessé. Természetes ennélfogva, hogy a technikai tudományok föllendítésére irányuló törekvéssel is legelőször Franciaországban találkozunk.

XIV. Lajos nagynevű minisztere, *Colbert,* 1666-ban alapítja a francia tudományos akadémiát és 1671-ben az építőművészetek akadémiáját. A francia mérnököknek ilyen módon korán nyilt alkalmuk szakmájuk tudományos részével is foglalkozni.

A XVIII. század közepén, 1747-ben alapítják Párisban a világ első mérnökképző iskoláját, az *école des ponts et chaussées*-t, a hidak és utak iskoláját. A technikai tudományokat ápoló intézetnek tehát, épúgy mint az univerzitásnak, szülőhona Franciaország.

Magyarországon a technikai tevékenységre korántsem voltak olyan kedvező viszonyok, mint Franciaországban. Amikor Nyugaton a közúti közlekedés kifejlesztésében a renaissance kezdődik, mi a törökökkel viaskodtunk. Védtük a nyugati kultúrát. Majd nemzeti önállóságunk elismeréséért az osztrák császári hatalommal való folytonos harcaink tették lehetetlenné a közlekedés békés útjainak kiépítését. Ennek ellenére a magyar nemzet ebben a korban is, mint annak előtte, nagy súlyt vetett művelődésére.

A párizsi egyetemre már III. Béla király idejében mentek ki magyar ifjak.

„Van tudomásunk, írja Pauler Gyula*), III. Béla korából valami *Bethlen* nevű fiatalemberről, ki mint tanuló kispap Párisban meghalt." Elhunytáról a Szent Genovéva monostorának apátja, *István* (1177—1192), híres filozófus és egyházi jogtudós értesítette III. Bélát, a magyarok királyát, „kiről mondják, hogy szereti az igazságot, tiszteli az igazat." *Bethlen* szülei a monostornak két selyem misemondó ruhát, zászlót, ezüstöt, aranypénzt és „egy fehér lovat ajándékoztak, hogy követ hordjon a monostor épületeihez, melyek nagyrészt épp István apát idejében keletkeztek."

Okmány bizonyítja eszerint, hogy Magyarországon már a XII. században mily nagyra becsülték a tudományos képzettséget, különben nem mentek volna ki ifjaink a párizsi egyetemre.

A tudomány tisztelete kétségtelenül magasabb kultúra bizonyítéka. És mit jelent, hogy az ajándékok között a fehér ló is szerepelt. őseink fehér lovat áldoztak a magyarok Istenének, *Hadúrnak,* — a lelküket ajánlották fel a fehér lóval. A bánatos szülők a fehér ló képében fiuknak lelkét ajánlották fel a párizsi egyetemnek, mert ott lelkes tudományban volt része.

Nem hiányzott Magyarországon az érzék a technikai alkotások, a tudományos technika iránt sem. Jellemzően bizonyítja ezt a tényt a késői renaissance egyik kiváló tudósának, *Verancsics Faustus* csanádi püspöknek, *Verancsics Antal* (1504—1573) esztergomi érsek unokaöccsének

*) *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. k. XVIII fejezet.

Machinae Novae című Velencében 1617-ben megjelent müve, amelyben vagy félszáz figyelemre méltó technikai berendezést ismertet, közöttük a ma, különösen Franciaországban, aktuális *dagály-malmot is.*

A közlekedés siralmas állapota, műutaink hiánya, folyóvizeink szabályozatlan volta, lecsapolatlan mocsaraink a XVIII. század folyamán Magyarországon is felettéb szükségessé teszik a technikai alkotásokat, tehát a technikai tudományok művelését, mérnökképző intézet alapítását. Érthető ennélfogva, hogy az *école des ponts et chaussées* létesítése után alig két évtizedre gróf *Esterházy Ferenc* magyar udvari kancellár *Mária Terézia* királynőnek gazdasági kollégium alapítását javasolja s erre a célra *Szempc*-en, Pozsony megyében, megfelelő épületet és telket ajánl fel.

Igy jött létre 1763-ban a *szempci* „collegium oeconomicum“, ez a valójában mérnökképző intézet. Ugyanebben az esztendőben létesül a később híressé vált *selmeci* bányásziskola, amelyet a királynő 1770-ben akadémiai rangra emel.

Úgy *Szempc,* mint *Selmec* ma a trianoni diktátum által Csehszlovákiához csatolt területen van.

A természettudományoknak laboratóriumi oktatása legelőször a *selmeci* bányászati akadémián vert gyökeret. Ennek a magyarországi technikai intézetnek módszerét vette később mintául Franciaország.

Amikor 1794 szeptember 23-án a francia nemzeti konvent a francia forradalomnak szellemi téren legkiválóbb alkotására, az *école centrale des travaux publics*-re — mely intézet egy évre rá az *école polytechnique* nevet kapta — vonatkozó javaslatot tárgyalta, a közjóléti bizottság előadója, *Fourcroy,* a chémikus, a következőket mondja:*) „A fizikát és chémiát nálunk Franciaországban mindezideig csak theoriában tanították. A *selmeci* bányásziskola *Magyarországon* frappáns példa arra, hogy milyen hasznos a tanulóknak bemutatni azokat a műveleteket, amelyek ezeknek a tudományoknak alapjai. Laboratóriumok vannak ott a szükséges eszközökkel és anyagokkal felszerelve, hogy a tanulók ismételhessék a kísérleteket és a saját szemükkel láthassák a jelenségeket, amelyek a testek vegyülésekor előtünnek.“

„A közjóléti bizottság úgy vélekedik, hogy az *école des travaux publics*-ben *ezt a módszert* kellene meghonosítani, mert e módszernek az a kettős előnye van, hogy minden érzéket egyidejűleg ráterel az oktatás folyamára és hogy ráirányítja a hallgatóság figyelmét számtalan olyan körülményre, melyek az előadások alatt majdnem mindig észrevétlenül maradnak vagy a tanárok vagy a hallgatók előtt. A tanulókat külön termekbe osztják be, ahol a tanárok által közös termekben tanított ábrázoló geometriai szerkesztéseket végzik; éppen így külön laboratóriumok-

*) *Id. Szily Kálmán* műegyetemi rektor székfoglaló beszéde 1878/9.

ban ismétlik a chêmia főbb műveleteit, hogy hozzászokjanak a legcélirányosabb eljárások és a legtökéletesebb előállítási módok fölleléséhez."*)

A XVIII. század végén tehát a nagy francia nemzet Magyarországtól vett mintát hírneves technikai főiskolájának szervezésekor.

A *szempci collegium oeconomicum* a piarista rend vezetése alatt 13 évig állott fenn; 1776-ban leégett.

Pár esztendőre rá Magyarországon a mérnökképzés ügye nagy lépéssel megy előre. Az akkor Budán székelő m. kir. tudományegyetemen 1782 november 1-én nyílik meg a *mérnöki intézet*, az *Institutum Geometricum*. Magyarországon e szerint a mérnökök kiképzése 1782-től kezdve *főiskolán* történik.

Magyarország e tekintetben megelőzte az egész világot és 12 esztendővel megelőzte Franciaországot is, ahol az 1794-ben alapított *école polytechnique*-kel tették lehetővé a mérnökök *főiskolai* kiképzését.

A mérnökök *főiskolai* kiképzésének e szerint Magyarországon közel másfélszázados multja van.

Az *Institutum Geometricum* 1850-ig, tehát majdnem hét évtizedig állott fenn és csakhamar meghozta azt az eredményt, amelyet az ország tőle várt. Gondos és szigorú tanrendje következtében Magyarország már a XVIII. század végén, de különösen a XIX. század elején kimagasló mérnöki karral rendelkezett. Közülük számosan a tudományos technikai irodalomban is tevékenyen működtek. A magyar tudományos akadémia első mérnök tagjai az Institutum Geometricum volt hallgatóiból kerültek ki.

A tudományok terebélyes fájának termőföldje kétségtelenül az univerzitás, a főiskola. Ez a fa azonban nyilván csak akkor hozhat értékes gyümölcsöket, ha a termőföld egészséges, ápolt.

Az Institutum Geometricum létesítése és az univerzitáshoz kapcsolása a technikai tudományok fejlesztése szempontjából kétségtelenül üdvös intézkedés lett volna, ha az intézet a korral haladhatott volna. Sajnos, az első évtizedekben tapasztalt haladás után hanyatlás következett be.

Magyarországon is bebizonyult a tétel, amelyre legkorábban Franciaország jött rá, hogy a technikai tudományok a tradiciókkal terhelt univerzitásokon nem tudnak felvirágozni.

Már a természettudományoknak a régibb tudományokkal való egyenjogúságát is csak bizonyos ellenállás legyőzése után ismerték el az univerzitások. Még nagyobb volt az ellenállás az alkalmazott természettudományokkal, a technikai tudományokkal szemben. E tudományokat ugyanis, minthogy anyagi érdekek szolgálatában is állottak, az ókori filozófia hatása alatt, a tudományos világ egyrészről lenézte, másrészről a fejlődés

*) Gazetta nationale ou le Moniteur Universel. No. 8. Octidi 8. Vendemiaire, l'an 3 de la Rép. fr.

azért is ki volt zárva, mert az univerzitások légkörében, a praktikus élettől teljesen elválasztva, tisztán tudós formákhoz ragaszkodó módon tárgyalták őket.

Súlyosbította nálunk a helyzetet szerencsétlen kapcsolatunk Ausztriával, amely nem jó szemmel nézte, ha valamelyik kulturális intézményünk felvirágzott, sőt, ahol csak lehetett, fejlődésünk elé akadályokat gördített.

Ilyen körülmények között az Institutum Geometricum sorsa is meg volt pecsételve. A szükséges tanszékek és felszerelések hiányát nem pótolhatta a tanári karnak elismerésre méltó igyekezete.

A XIX. század harmincas éveiben kiváló magyar honfiak, közöttük elsősorban gróf *Széchenyi István,* akit *Kossuth Lajos* nevezett el a legnagyobb magyarnak, hangoztatják, hogy a technikai tudományok ápolása és a mérnökök megfelelő kiképzése céljából Magyarországon is az univerzitástól független technikai főiskolát kell felállítani.

Bármily természetes is volt ez a kívánság, annak teljesítése a bécsi rosszindulatú befolyások következtében simán nem történhetett meg. Hiába teszi egyértelműen magáévá az eszmét 1836-ban az országgyűlés, *V. Ferdinánd* király Bécsnek ellenállása következtében, sok huza-vona után, csak nyolc esztendő mulva, 1844-ben, rendeli el, hogy Pest városában, addig is, amíg a felállítandó főiskola azt kebelébe foglalhatja, ipartanodát létesítsenek. Ez az intézet 1846-ban nyílt meg s *József nádor* érdemeinek megörökítésére a *József-ipartanoda* elnevezést kapta.

Az akkor már tengődő Institutum Geometricum-ot 1850-ben csatolják a József-ipartanodához s a vonatkozó királyi decretum szerint az ipartanoda főiskolává, polytechnikummá, emelendő.

Egyetlen technikai főiskolánk fejlődésére igen jótékony hatással volt az alkotmány visszaállítása 1867-ben. Az alkotmányos magyar kormány megértő támogatásával s az önzetlen tanári kar kiváló működésével a *József-polytechnikum* pár esztendő alatt eléri azt a fokot, amelyen ugyanakkor a külföldi legkiválóbb technikai főiskolák állottak.

Fontos határkő továbbá az intézet fejlődésében az 1871/72. tanév. Ekkor kezdi meg ugyanis a *kir. József-műegyetem,* mint a technikai tudományok egyeteme, önkormányzati alapon, egyetemi rangra emelve azt a pályafutását, amely elismerést szerzett neki az egész világon.

A folyó században a *kir. József-műegyetem* fejlődése szempontjából igen jelentős esemény *közgazdasági osztály*-ának megszervezése 1914-ben. Magyarország e tekintetben is megelőzte a külföldet. Királyi rezolúcióval megerősített szervezeti szabályzata szerint: a *m. kir. József-műegyetem* a technikai és közgazdasági tudományok egyeteme.

Jól megalapozott szervezete következtében a *kir. József-műegyetem* folytonosan fejlődött és fejlődik. Mindig súlyt vetett a különféle fakultások együttműködésére; a speciális kiképzést a sokoldalúval szemben nem

favorizálta; gondot fordított az általánosan képző előadásokra; a közgazdaságtudományi széleskörű kiképzés lehetőségét idejekorán megadta. Ment maradt tehát azoktól a bajoktól, amelyek e század elején a német technikai főiskolákon jelentkeztek.

A *m. kir. József-műegyetem* a technikai főiskolák közül a határon álló őrszem a Balkán és Nyugat között.

Körülöttünk borús az égalja. Megcsonkítva, balkáni erkölcs láncaival összefűzött ellenségektől körülvéve, amikor a lelki szegények hangoztatják a régi mondást: occidit spes omnis et fortuna nostri nominis, azok között a kultúrális intézmények között, amelyekre a magyarság bizakodóan tekinthet, nyilván a legelső helyek egyikét foglalja el a magyar kultúrának hatalmas pillére: a *kir. József-műegyetem.* A tudománynak erős vára, különösen nagy értéke ma a magyar nemzetnek.

A kir. József-műegyetemen nevelt technikus tudása diadalmasan versenyez a gall szellemen táplált mérnökével. A magyar mérnökök alapossága eléri a németekét, gyakorlatilag versenyre kel az angollal. A transszibériai, mandzsúriai, délafrikai, ausztráliai s holland-gyarmati vasúti alkotásokhoz a kir. József-műegyetemen nevelt mérnökök szellemi tőkéje is hozzájárult. Az amerikai nagy iparvállalatokban a magyar technikus nem ritkaság. Az elektromos találmányok terén, a levegő meghódításában a magyar mérnök alkotó ereje diadalokat arat.

A tudományos technika kultúrafejlesztő hatását minden helyéről kisugározza, nyilvánvaló tehát, hogy a technikai főiskolák azok a pólusok, ahonnan a legértékesebb sugarak ágaznak ki minden irányba.

Magyarországnak egyetlen ilyen pólusa a *kir. József-műegyetem.* Az általa kibocsátott sugarak: az ősi koronázó városba Pozsony-ba, *Rákóczi* városába Kassára, az iparűző Szepességre, kincses Kolozsvárra, a zsilvölgyi szénmedencébe, a Székely-földre, a Porta-Orientálison át az Aldunára, a Karsztokon át Fiuméba vezető vágányok magnetikus erővel vonják ide elszakított véreinket. Az innen kiáradó sugarak vezetik a honnak könnyeitől nedves Duna, Tisza, Dráva, Száva hajóit.

Lobogjon ebben a pólusban továbbra is magasan a tudomány fáklyája; világítson be az elszakított magyarságra; öregbítse a nemzet jó hírnevét s legyen zászlóvivője a magyar kultúra haladásának!

MAGYAR TECHNIKUSOK VILÁGHÍRŰ ALKOTÁSAI

Báró *Eötvös József*, az első magyar kultuszminiszter, *Vörösmarty Mihály* a nagy magyar költő fölött tartott beszédében mondja: „A világtörténet lapjain, melyekre az emberi nem küzdelmei fel vannak írva, azt a vigasztaló tanulságot találjuk, hogy a föld népei, mint az ércek, annál

nagyobb mértékben állanak ellen az idő emésztő hatalmának, mennél több nemesebb elemet foglalnak magukban.“

A magyar nemzet története egész folyamán bővelkedik nemes elemekben, de különösen az utolsó száz esztendőben. Kevés nemzet van a földkerekségen, amelyet ebben az időszakban annyi nemes elem: kiváló államférfiú, költő, tudós, katona és technikus díszített volna, mint a mi kicsiny hazánkat.

„Munka, művek, alkotások“ című tanulmányában találóan állapítja meg jelenlegi kultuszminiszterünk, gróf *Klebelsberg Kunó:* „Egy nép csak azzal szerez jogot ahhoz a földhöz, amely hazája, ha azt halhatatlan művekkel magához, nemzeti géniuszához, kapcsolja. A haza földjére ontott vėren kívül a *művek* és *alkotások* azok, amelyek révén a nemzet magát a haza földjével elválaszthatatlanul jegyzi el.“

Vajha ezt az aranyigazságot *Trianon* szerzői elismerték volna!

Soroljuk fel a magyar géniusznak a tudományos technika segítségével teremtett halhatatlan műveit, megnyugvásul a jelennek, biztatásul a jövőnek. A magyar ingeniumnak ezek a maradandó becsű s a magyar kultúra magas fokát bizonyító alkotásai nagyrészben az elszakított területekre esnek: eggyel több ok és jogcím arra, hogy visszakerüljenek hozzánk.

Az első világhírű magyar technikai alkotások gróf *Széchenyi István* korszakalkotó működéséhez fűződnek. *Széchenyi*-nek közéleti tevékenységével kezdődik a modern Magyarország kialakulása.

A XIX. század első felében valóban ő rázta fel az országot lethargiájából és hihetetlen nehézségek elhárítása után a közlekedés előmozdítására megkezdette az alkotó munkát. Hűséges társa volt ebben a tevékenységében *Vásárhelyi Pál* a geniális mérnök.

Széchenyi-nek a tudományos technika vívmányai iránt rendkívüli érzéke volt. Előszeretettel kereste fel és tanulmányozta a nagy technikai alkotásokat.

1825-ben *X. Károly* francia király koronázására herceg Esterházyval Franciaországba utazott. Az ünnepélyek untatták, ellenben annál nagyobb hatással voltak reá Franciaország hatalmas technikai alkotásai.

Amikor megszemlélte a XIV. Lajos korában épült százzsilipes *Canal du Midi*-t, amelyet annak idején a kalapos király*) II. József is megbámult, elragadtatásában így kiált fel: „Vétek-e, ha egy ily mű láttára, amelynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, minekünk is a szokottnál hevesebben forr a vérünk. S ha e helyet azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni s valami magasztosba akarunk kezdeni.“

Három napra rá a *Remoulin* melletti *Pont du Gard*-ot keresi fel,

*) II. József nem koronáztatta meg magát. Minthogy tehát fejét nem érintette Szent István koronája, a magyar nép kalapos királynak nevezte el.

a római szellemnek ezt a remek maradványát, három emeletsoros sokívű aquaductot. Szívemelő látvány, — írja, — de olyan felkiáltásra, mint *Rousseau:* que ne suis-je né romain (miért nem születtem rómainak), nem láttam magam indíttatva. Némán maradtam, gondolatban azt kérdve magamtól: pour quoi suis-je né? (miért is születtem?)

Hat hét múlva Pozsonyban van az 1825. évi korszakalkotó országgyűlésen.

A nagy lélekemelő technikai alkotások megszemlélelésekor érzett szent ábránddal érkezett haza s valóban magasztosba kezdett: nemzetiségünk megmentésére alapította a Magyar Tudományos Akadémiát. A technikai alkotások terén pedig két évtized alatt századokra kiható eredményeket ért el.

Ha valahol, az Alduna mentén létesített halhatatlan technikai művek bizonyítják a magyar géniusz alkotó erejét.

Az Alduna hajózhatóvá tétele évszázadok álmát valósította meg. Amire a római nem volt képes, megcsinálta a magyar. Gróf *Széchenyi* István, akinek technikai ismeretei messze felülemelkedtek a dilettantizmus határain, nem rendelkezett ugyan a római légiók tömegeivel, de energiája, párosulva hűséges munkatársának, *Vásárhelyi Pál*-nak kiváló technikai tudásával, diadalmaskodott az addig leküzdhetetlennek tartott akadályokon. És ha az ő idejükben, a XIX. század második negyedében, a végleges szabályozást még nem is lehetett végrehajtani, az Aldunán, a félelmetes *Vaskapu*-n át, a hajózást hihetetlen nehézségek legyőzése után lehetővé tették.

A magyar kultúrszellem sikerrel szállt itt szembe a természeti akadályokkal s minden elfogulatlan bíráló kénytelen elismerni, hasonló nehézségek között oly kevés költséggel hasonló eredményt még sehol és sohasem értek el.

Minden hajó, mely az Aldunán keresztül megy, legyen az francia, angol, német, magyar, szerb, román, vagy cseh stb., *Széchenyi*-től és *Vásárhelyi*-től kapja igazolványát.

Trajánus aránylagosan nyomorúságos vontató útjával szemben az Alduna mentén a baloldalon Európának egyik legszebb műútja: a *Széchenyi-út* vezet. A legnagyobb magyar emlékét megörökíti az út feletti sziklafalba vésett *Széchenyi-emléktábla.* Ezt a jelenleg román fennhatóság alatt álló területen levő tabulát az út veszélyeztetése nélkül nem lehet onnan eltüntetni.

A mult század végén *Wallandt Ernő* vezetése alatt kiváló magyar mérnökök tervei szerint hajtották végre az aldunai zuhatagok végleges szabályozását és létesítették a Vaskapu-csatornát.

Megelőzően sem Európában, sem a világ más helyén nem végeztek ilyen nagyszabású, sok tekintetben egészen különleges természetű, rend-

A Magy. Kir. József Műegyetem főépülete

A VILÁG NAGY TERMÉSZET-
TUDÓSAI

A M. Kir. József Műegyetem könyvtári nagy olvasótermének falfestménye
(Festette Rakssányi Dezső)

kívül nehéz mérnöki munkát. A magyar technikai tudás és energia azonban itt is diadalmaskodott.

Magyar tudás, magyar akarat, magyar szív és magyar kar véste be ezt a hajóutat a sziklákba maradandó emlékül, de figyelmeztetésül is, hogy itt a magyarság vitte előre a kultúrát és emelte magához az Alduna melletti alacsony kulturájú oláh és szerb népet.

Nemzeti önérzetünk növekedik, ha az aldunai út és a Tisza-szabályozás lángeszű tervezőjére, az Institutum Geometricum-ot végezte kiváló mérnökre, *Vásárhelyi Pál*-ra, gondolunk.

Az Alduna veszedelmes zuhatagainak felmérését a XIX. század harmincas éveiben, megbízható hajózási térkép készítése céljából olyan szakavatottan végezte, hogy az a hidrotechnikának mindig maradandó becsű műve lesz. Aldunai térképe bátran nevezhető a világ első folyami térképének.

Örökbecsű az Alduna szabályozása érdekében kifejtett működése is. Úttörő munkájával dicsőséget szerzett a magyar névnek. Ő tervezte és építette *Széchenyi* felhívására az Alduna-menti hírneves *Széchenyi-út*-at.

E hatalmas munkák után századokra szóló nagy mű vár reá: a *Tisza-szabályozás* terveinek elkészítése. A *Tisza* folyóról készített felvételei is valódi kincsek, amelyek a külföldi szakértők csodálatát méltán felkeltették. Ezekhez hasonló alapos és tömeges felvételek valamely folyóról akkor sehol másutt a világon nem voltak. De olyan szabályozás is, mint a *Tisza* folyóé, egyedül álló a világon.

Vásárhelyi a szerzője a *Tisza*-szabályozás epochális tervének, amelynek végrehajtása tulajdonképpen újabb honfoglalást jelentett. Ilyen nemzetmentő munka a világ bármely nemzetének dicsőségére válnék.

A *Tisza* völgyében ma az ármentesített terület túlhaladja a két és félmillió hektárt. Ez az eredmény Európában páratlan, Magyarország szempontjából pedig életkérdés. A Tisza-völgy lakosságának exisztenciáját az ármentesített területek hiányában alig lehetne biztosítani.

Páratlan eredménnyel kutatta *Vásárhelyi* a vízmozgás törvényét is. A probléma korántsem egyszerű. *Galilei* annakidején joggal mondotta: „Az égi testek mozgása fölfedezésében bámulatos nagy távolságuk ellenére is, kevesebb nehézségre találtam, mint a folyók mozgására vonatkozó vizsgálatokban, noha az szemünk előtt történik".

Vásárhelyi a folyóvíz-mozgás törvényének megállapításával megelőzte korát. Nagynevű külföldi mérnökök jóval később jutottak e törvényszerűségnek ily alakban való meghatározására.

Az északamerikai Unióban *Humphreys* és *Abbot* vezetése alatt

1851-től 1858-ig egész mérnöki kar tanulmányozta a *Mississippi*-t, hogy megállapítsák a folyóvíz-mozgás törvényét. A kutatások eredményeit magában foglaló hatalmas tanulmányt *Lincoln* elnök felhívására több példányban átküldték Európába, a tudósok figyelmébe ajánlották a művet és véleményt kértek tőlük. Európában első sorban Magyarország ellenőrizhette volna a *Humphreys—Abbot*-féle folyóvízmozgás törvényt, amennyiben ide is fordultak volna, mert akkoriban egész Európában elsősorban Magyarországon voltak nagyobb folyókról megfelelő adatok: *Vásárhelyi*-nek páratlan felvételei a *Duná*-ról és *Tiszá*-ról. Az egész históriában azután az a legérdekesebb, hogy a két amerikai kapacitás a folyóvíz mozgása tekintetében majdnem ugyanazt a törvényszerűséget állapította meg, mint két évtizeddel korábban *Vásárhelyi*, akit azonban nem gyámolíthatott az állam bőkezűsége s aki hivatalos teendőkkel túl volt terhelve. ő csupán a tudomány szeretetétől sarkalva foglalkozott a problémával.

A magyar géniusz a tudományos technika egyéb területein is alkotott halhatatlan műveket.

Siemens Werner, a lángeszű német mérnök, 1867 elején mutatta be a berlini tudományos akadémiának azt a tanulmányát, mely a dinamó principiumát tartalmazza. Ez az elektrotechnika fejlődésében korszakalkotó találmány valóban az ő nevéhez fűződik, noha a dinamógép szerkesztésének elvére *Jedlik Ányos*, a pesti egyetem és az időközben megszünt Institutum Geometricum tanára, legalább hat esztendővel korábban rájött, de ez a fölfedezése, sajnos, dolgozószobájában rejtve maradt.

A budapesti egyetem fizikai szertárában azonban megvan az első dinamó, amelyet *Jedlik Ányos Nuss* pesti gépész műhelyében készíttetett. A leltár oklevélszerű adata szerint ez a készülék 1861-ből való.

A mechnikai feltalálás tehetségével megáldott *Jedlik* készítette 1828-ban az első elektromágneses mótort is. Az újabb német művek, sajnos, *Jedlik*-nek ezt a találmányát, nevét elferdítve, *Jedlicska* professzornak tulajdonítják.

Ilyen előzmények után nem csoda, ha az elektrotechnika a mult század nyolcvanas éveiben Magyarországról indult el világhódító útjára.

Tudós magyar technikusok: *Bláthy*, *Déri* és *Zipernovszky*, a budai Ganz-gyár kiváló mérnökei, az 1885. évi budapesti országos kiállításon mutatták be világraszóló találmányukat, a váltakozó áramú transzformátor-rendszert, amellyel lehetővé tették az elektromos áramnak nagy távolságra kevés veszteséggel átvitelét, nagy területen gazdaságos szétosztását. A modern elektrifikálás, az elektromos világítás, az energiaátvitel ilyen

módon vált lehetségessé. Az első nagy városi telep, amely e rendszer szerint készült, 1892-ben a *római* volt és itt létesült az első nagy munkaátvitel is. (Tivoli—Róma.)

A nagy vasutak elektromos vontatása terén *Kandó Kálmán* foglalja le magának az úttörők dicsőségének nagyobbik részét. Halhatatlan érdeme, hogy a nagyfeszültségű forgó-áramot a nagy vasutak elektrifikálására alkalmassá tette. Itáliában az ő rendszere szerint felszerelt *Valtellina*-vasúton fényesen beigazolta e rendszer gazdaságos voltát s idegen földön becsületet szerzett a magyar névnek.

Legutóbb a párizs—orleansi vasút kívánságára írta meg *Kandó: Etude sur les vibrations du mécanisme moteur des locomotives électriques* című nagybecsű tanulmányát. Ennek eredménye, hogy a párizs—orleansi vasút rázkódtatás nélkül járó *Kandó*-rendszerű alvázzal bíró két darab kísérleti egyenáramú lokomotívot rendelt meg a budapesti Ganz-gyárban, amelynek *Kandó* időközben kötelékébe lépett. Ezek a lokomotívok, amint a próbameneteken bebizonyult, 130 km. óránkinti sebesség esetén is símán, rázkódtatás nélkül járnak.

Világra szólót alkotott Magyarország a hídépítészet terén is.

Budapest grandiózus Duna-hídjai közül a remek *Széchenyi-lánchíd* még az angol tierney *Clark Vilmos*, a *Margit-híd* pedig a párizsi *Gouin Ernő és társa* cég tervei szerint épült. Tisztán magyar alkotás azonban a Ferenc József-híd és a fejedelmi Dunát 290 m. hosszú egyetlen nyílással áthidaló *Erzsébet-lánchíd.* Az utóbbi az európai kontinensnek legnagyobb nyílású hídja és az egyik legnagyobb nyílású lánchíd a világon.

Az addig épített lánchidaknak közös hibájuk volt, hogy nem voltak kellően merevítve s így a lánctartók nagyobb lengéseket végeztek. *Kherndl Antal,* a budapesti József-műegyetem tudós tanára kidolgozta a merevített lánctartókra vonatkozó elméletét és ez a theória szolgált az *Erzsébet-lánchíd* tervezésének alapjául.

E hatalmas hidat tehát hazai építőanyagokból, hazai gépekkel, hazai munkaerőkkel és hazai theória alapján építettük fel. Ilyen alkotást saját erejéből nyilván csak magasabb kulturájú nép tud előállítani.

A magyar ipar fejlesztése céljából a tudományos technikát természetesen elsősorban olyan problémákra irányítottuk, amelyeknek Magyarország vette hasznát.

Nemcsak Budapest, hanem egész Magyarország közgazdasági fejlődésére igen nagyjelentőségű volt a budapesti első gőzmalom (1838), a József-hengermalom, *Széchenyi*-nek egyik nevezetes alkotása.

Ez a malom volt a megindítója a később oly magas színtájra emelkedett, hatalmas, világhírű magyar malomiparnak. Hiszen e téren minden újítás, minden javítás Magyarországról indult ki. A magyar malmok a magyar lisztet világhírűvé tették. A külföld idejárt iskolába, hogy megtanulja az őrlés helyes módját. A magyar molnár lett a világ legjobb molnárja.

A trianoni úgynevezett békeszerződés ezt a virágzó magyar ipart is tönkretette.

A magyar ipar fejlesztése terén halhatatlan érdemei vannak *Mechwart András*-nak. Az ő vezetése alatt fejlődött ki a Ganz-gyár Magyarország legtekintélyesebb ipari telepévé és lett kiváló mérnökei működésével világhírű.

Mechwart idegenből származott hozzánk, de izig-vérig magyarrá vált, aki nagy szeretettel karolta fel a magyar technikai problémákat. Amikor 1873-ban a nagy pénzügyi krízis megsemmisüléssel fenyegette a vezetése alatt álló gyárat, meglepte a világot nevezetes hengerszékével, amellyel megvetette malomiparunk technikai tökéletességének alapját. *Mechwart* hengerszéke mind az öt világrészen elterjedt s természetesen a gyár is felvirágzott. Új hazája iránti ragaszkodásának bizonyítéka rotációs ekéje, amellyel a mezőgazdaságra utalt Magyarországon a többtermelést óhajtotta előmozdítani.

A mótortechnika terén szintén világhírű magyar sikerről számolhatunk be.

Bánki Donát, a későbbi hírneves műegyetemi tanár, készítette 1892-ben az első *karburátor*-t. Az automobilok, meg a repülőgépek milliói a földkerekségen a Bánki-karburátor elvén létesített készülékekkel vannak ellátva.

Mélyreható tudományos kutatásokat végzett *Bánki* a turbinák szerkesztése terén is. *„A gőzturbinák szerkesztési alapelvei“* című tudományos értekezése az 1905. évi liége-i nemzetközi technikus kongresszuson általános elismerést aratott. (Bases du calcul des turbines a vapeur. Publ. du Congres International des Mines etc. Liége. 1905.) *Új vízturbiná*jával amelyben a vízsugár a járó kereken áthaladva kétszer szeli át a lapátkoszorút, már teljesen letaroltnak látszó területen új és igen eredeti gondolatot produkált. Franciaországban vagy száz Bánki-turbinával felszerelt vízerőtelep termel elektromos energiát és tart üzemben különféle gyárakat.

A tudományos technikai irodalomban *Bánki* nevét az egész világon ismerik. Maga nem tartotta szükségesnek, hogy annakidején a karburátor megalkotásának elsőbbségét megvédje, megtette azt helyette jóval

később egy külföldi gyár, nem azért, hogy a geniális magyar kutató érdemeit elismertesse, hanem hogy konkurrensének szabadalmi igényeit megsemmisítse. *Bánki,* a szerény tudós mérnök, alig vett erről tudomást, annál inkább azonban a művelt világ *Bánki*-ról.

Az európai kultúrát tanulmányozó tokiói műegyetemi tanárt *Bánki* neve Budapestre vonzza.

A természettudományok és a tudományos technika mesterműveinek nagyszerű müncheni múzeumában pedig a *Bánki-mótor,* az 1894-ben létesített első magasnyomású benzinmótor, a *karburátorral* együtt, valamint világhírű *új vízturbiná*-ja is hirdeti a tudományos világnak a magyar géniusz hatalmas alkotó erejét.

Csupán a legkiválóbbakat, a világhírűeket soroltuk fel a tudományos technika magyar alkotásai közül. Mindegyikben Magyarország haladásának előmozdítása volt az ösztönző erő, mindegyikben nemzeti gondolat vált tetté.

Elbizakodottság nélkül, büszkén vethetjük fel a kérdést: melyik nemzetnél volt egy évszázad alatt a tudományos technikának annyi világraszóló sikere, annyi világító fáklyája, mint Magyarországon?

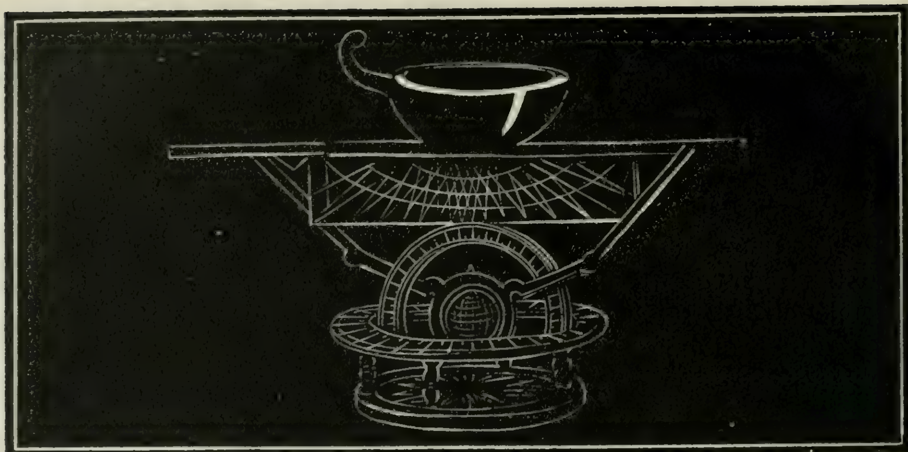
Ezek a fáklyák megvilágítják azt a nehéz utat, amelyen a jövőben haladnunk kell.

Szenvedve, küzdve, nélkülözve, folyton munkálkodva nem szűnünk meg az igazságban, a jobb jövőben remélni.

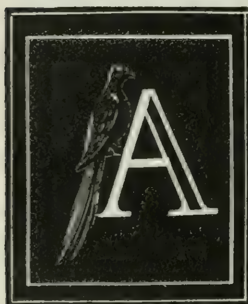
Sohasem feledjük el Magyarország nagy hercegprímásának, *Pázmány Péter*-nek, aki 1635-ben alapította a *nagyszombati**), ma *budapesti* tudományegyetemet, a mai viszonyokra is találó kijelentését: „Én nemzetem, bizony négy vállra való a teher, amit két vállal kell hordanod, de tűrd el, mert ami könnyű, az a hitványokra van bízva!“

*) Nagyszombat ma szintén cseh megszállott területen van.

STARK LIPÓT / MAGYAR FELTALÁLÓK

feltalálói géniusz rendszerint az iparilag fejlett országokban születik meg és itt nő nagyra. Magyarország 1867-ig az ipar szempontjából nézve Ausztria gyarmata volt. Ezért Magyarország jó néhány évtizeddel később mutatja első jeleit annak a korszakos ipari átalakulásnak, amely a nyugati országokban a gépesítés révén már a mult század első felében nagy lendülettel indult meg. Nem csoda, hogy a magyar feltalálói tevékenység is jóval később vált észrevehetővé, mint a többi civilizált országokban.

Régebben is akadtak Magyarországon feltalálók, — jeléül annak, hogy a magyar elmében is megvan a találékonyság, eredetiség és technikai készség. Néhány példa igazolja ezt az állítást.

Nevezetes dolog, hogy a legelső magyar találmány, amelyről megbízható értesülésünk van, de amelynek feltalálóját nem ismerjük, valóságos korszakos jelentőségűvé vált és még most is szinte megszámlálhatatlan millió példányban szolgál az emberiségnek. Ez nem más, mint az acélrúgó, amely majdnem minden közúti és vasúti jármű tengelyei és a személyeket vagy terheket felvevő szekrény közé van beiktatva. Az első ilyen szerkezetű közúti járművet a 15-ik században készítették a Komárom vármegyei *Kocs* községben. Innen a magyar *„kocsi“* elnevezés, amely némi átalakítással más nyelvekbe is átment (franciául *„coche“*, németül *„Kutsche“*, angolul *„coach“*). Ma ezt az egyszerűségében geniális feltalálói gondolatot, mint megszokottat, már nem is becsüljük meg annak valódi érdeme szerint.

A 16-ik század végéből származik egy másik magyar találmányi gondolat, amely, bár nem valósult meg, megemlítést azért érdemel, mert több későbbi, modern találmány előfutára. Ez egy vertikális tengelyű *szélturbina,* amelynek feltalálója *Verantius Faustus,* előbb veszprémi várkapitány és püspöki jószágigazgató, később — felesége halála után — szerzetes és végül csanádi püspök. Ezt a szélkereket Verantius *„molae turris rotundae"*-nek nevezte el és 1600 körül Velencében megjelent és *„Machinae Novae Fausti Verantii Siceni Cum Declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica"* című ötnyelvű művében számos más elmés szerkezettel együtt hozta nyilvánosságra. Találmányának lényege az, hogy a forgó szélkereket álló terelő lapátokkal vette körül. Így lett a szélkerékből szélturbina, — úgy mint a 19-ik század elején a francia *Fourneyron* azonos gondolata szerint a vízikerékből vízíturbina. Verantius szerkezetével újabban ismét találkozunk a francia *Escaffre* és a magyar *Doktorics* szélturbináiban. Verantius 1617-ben húnyt el és egy Isola di Petricchio nevű kis adriai szigeten van eltemetve.

A régen mult időkből felemlíthető még a legendás hírű *Kempelen Farkas,* aki a 18-ik században találta fel híres sakkautomatáját. Kempelen azonban komoly szerkezetekkel is foglalkozott. Ő tervezte például a schönbrunni császári kastély *személyfelvonóját* és az ottani szökőkutakat ellátó *önszabályozó szivattyúkat.* Atmoszférikus nyomású *gőzgépet* is szerkesztett és egy jó hatásfokú vízikereket.

A 19-ik század elején kezdik a külföldi fizikusok az elektromosság tudományának alapjait megvetni. Itt kapcsolódik be egy magyar fizikusnak, *Jedlik Ányosnak* egy nevezetes találmánya, — *az első elektromotor.* A francia *Ampère* tanulmányozta, mint első, áramvezetőknek egymásra és mágnesekre való mozgató hatását és ő találta fel az elektromágnest is. Ezeket használta fel Jedlik elektromotorának szerkezetében. Jedlik Ányos Szimó községben született, Komárom vármegyében, 1800-ban, mint földmíves szülők gyermeke. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után 17 éves korában belépett a Szt. Benedek-rendbe és tanár lett előbb Győrött, majd Pozsonyban, míg végül a budapesti egyetem tanárává nevezték ki, ahol 1840-től 1878-ig adta elő a fizikát. Elektromotorát 1828-ban készítette el Győrött. Ez egy valóságos forgó motor, amely még most is üzemképes. Jedlik megelégedett azzal, hogy szerkezete jól működött és nem hozta nyilvánosságra.

Sajnos, ugyanígy járt el egy másik, igen nagy horderejű gondolatával, amelyet 1861-ben Jäsch pesti mechanikus útján valósított meg. Ez egy homopoláris egyenáramú gép volt, amely a hat évvel később *Siemens Werner* által feltalált *dinamoelektromos elv* alapján épült fel. Ezt a gépet a budapesti egyetem fizikai szertárában őrzik. Ha Jedlik publikálta volna találmányát, úgy a dinamóelektromos elvet, amelynek kimondásától kezdő-

dik az erősáramú elektrotechnika, nem Siemens, hanem Jedlik után nevezték volna el.

Mindkét készüléket bemutatták működésben a Magyar Elektrotechnikai Egylet által 1928-ban rendezett Jedlik-centennárium alkalmával, — igazolván ilymódon, hogy az *első elektromotort és az első dinamogépet magyar ember találta fel.*

Úgy mint Jedlik, ugyancsak a magyar tudósok osztályából való *Petzval József,* az *arckép-objektivlencse* feltalálója. Petzval Szepesbélán született 1807-ben és elhúnyt 1891-ben. Eredetileg mérnök volt, de nagy előszeretettel foglalkozott a felsőbb matematikával és az optikával. Nagyon fiatalon lett a budapesti egyetem tanára, míg 1836-ban a bécsi egyetemre hívták meg a matematika tanárának. Itt kezdett foglalkozni a fényképező lencsék optikájával. A francia *Daguerre* és *Nièpce* nagy találmánya, a fotografálás, ekkor még abban a hibában leledzett, hogy a felvételhez a lencsék csekély fényereje miatt körülbelül félóra kellett, úgyhogy személyeket nem lehetett fotografálni. Petzvalnak 1839-ben sikerült egy olyan lencsét kombinálni és kiszámítani, amely *az expozíció-időt percekre csökkentette.* Az első ilyen lencsét *Voigtländer* német optikus csiszolta Petzval útmutatásai szerint. Így vált lehetővé arcképek elkészítése fotografikus úton, ami azután alapja lett a későbbi fotograf-iparnak.

Áttekintésünkben most már közeledünk a mult század második feléhez, amidőn Magyarország politikai önállóságának visszanyerése után a magyar ipar is fejlődésnek indult. Az első gépgyárat egy kis öntődéből fejlesztette *Ganz Ábrahám.* Ennek a gyárnak keretei között keletkezett és nőtt nagyra a magyar találmányok nevezetes sora. Ezért mindenekelőtt a Ganz-gyár mérnökeinek feltalálói tevékenységét fogjuk vázolni.

Időbelileg első helyen áll *Mechwart András.* 1834-ben született a bajorországi Schweinfurtban, tehát német származású volt. Magyarnak kell mégis tekintenünk, mert érzelmileg teljesen egybeforrt új hazájával, de találmányai is a magyar föld termékeinek értéknövelését célozták. Mechwart műegyetemi tanulmányait Augsburgban végezte el 1855-ben és miután négy évig egy német gépgyárban dolgozott, 1859-ben Ganzhoz lépett be, annak budai gyárába, amely akkor mintegy 40 munkással dolgozott. Mechwartnak érdemeit a Ganz-gyár kifejlesztése körül itt nem elemezhetjük, hanem csak feltalálói munkáját regisztráljuk.

Mechwart találmányait az jellemzi, hogy általánosan érzett szükségletnek akarnak megfelelni és pedig az ő hozzá legközelebb eső magyar haza szükségleteinek. Legnevezetesebb találmánya, az 1874-ből származó *hengerszék* is, elsősorban a magyar acélos búza megőrlésére való volt. Ez a hengerszék kéregöntésű, ferdén rovátkolt hengerekkel dolgozik és munkája oly kitünő volt már az első években, hogy igen hamar terjedt el a magyar malmokban és nemsokára a külföld malmaiban is. Igen sok

ilyen hengerszéket szállított a Ganz-gyár az Amerikai Egyesült Államokba is. *A magyar malmok lisztje elsősorban e hengerszékek munkájának köszönhette világhírét.* Mechwartnak másik ismert találmánya a *forgó gőzeke,* amely azonban azért nem terjedt el, mert a könnyű traktorekék kiszorították.

Mechwart nem tartozott ahhoz a gyárigazgató-típushoz, aki más feltalálót nem enged maga mellett érvényesülni. Ellenkezőleg, készséggel felkarolt minden jó gondolatot és erélyesen támogatta annak megvalósítását. Munkatársai közül hamar kitünt *Bánki Donát* (1859—1922) kitűnő elméleti képzettségével és eredeti gondolatmenetével. Ismert találmánya a vízbefecskendezéses benzinmotor, amelyet *Csonka János* budapesti műegyetemi művezetővel együtt szerkesztett meg 1892-ben. Ugyanabból az évből való Bánki és Csonka egy másik közös találmánya, a benzinmotorhoz való porlasztó, másnéven *karburátor,* amely messze felülmúlta az addig ismert szerkezeteket. *Alapgondolatát megvalósítva látjuk minden jelenleg használatos karburátornál.* A feltalálóknak ebből semmi hasznuk nem volt, mert féltek a szabadalmi perek nagy költségeitől. Bánki később a budapesti műegyetem tanára lett és mint ilyen találta fel 1917-ben ismert *turbináját,* amelyben a vizsugár kétszer járja át a forgó kereket. Kisebb esésekre és nem túlnagy vízmennyiségekre igen alkalmas szerkezeténél fogva külföldön is elterjedt, különösen Franciaországban és Németországban.

1878-ban történt, hogy Mechwart figyelme az akkor még gyermekéveit élő elektrotechnika felé fordult. Ebben az időben tűnt fel először egy *Zipernovszky Károly* nevű fiatal mérnök, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben tartott elektrotechnikai tárgyú előadásaival. Zipernovszky, aki 1853-ban született, eredetileg gyógyszerész volt, de később a budapesti műegyetemre iratkozott be és azt kitűnő sikerrel el is végezte. Mechwart őt azzal bízta meg, hogy a Ganz-gyárban kezdje meg dinamógépek és ívlámpák gyártását. Ebbeli munkálkodása a kezdeti nehézségek leküzdése után nagyon sikeres lett és neve a technikai irodalomban csakhamar ismertté vált. Előszeretettel foglalkozott a váltakozóáramú technikával és ezen az úton, karöltve munkatársaival, *Déri Miksával* és *Bláthy Ottó Titusszal,* jutott el egy valódi világsikerhez. Zipernovszkyt 1894-ben kinevezték az elektrotechnika tanárának a budapesti műegyetemre, ahol visszavonulásáig, 1925-ig egy egész elektrotechnikus generációt nevelt fel a gyakorlati élet számára.

Déri Bácson született, Bács vármegyében, 1854-ben. Műegyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. 1878-tól 1881-ig a magyar közlekedésügyi minisztérium folyammérnöke volt, de már ebben az időben is foglalkozott elektrotechnikával. A Ganz-céghez 1882-ben lépett be és ott működött 1889-ig, amikor a bécsi Internationale Elektrizitäts-Gesellschaft

igazgatója lett. 1922-ben nyugalomba vonult. Bláthy Tatán született 1860-ban. Műegyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1881-ben a Magyar Kir. Államvasutak Gépgyárában kapott alkalmazást, de már 1883-ban átlépett a Ganz-céghez, ahol még ma is működik.

A világsiker, amelyre fent célzás történt, *a váltakozóáramú transzformátor-rendszer* feltalálása volt. A *Zipernovszky—Déri—Bláthy*-triász, amelynek nevéhez ez a találmány fűződik, az egész világon ismeretes. Közkeletű igazság ma már, hogy *ez a rendszer, amelyet a feltalálók 1885-ben ismertettek, tette először lehetővé az elektromos energiának nagy távolságokra való átvitelét és nagy területeken való elosztását.* Bár kezdetben egyes külföldi cégek vagy azoknak exponensei nagyon támadták ezt a rendszert, később, amidőn a találmány használata mindenki számára szabaddá vált, annál erősebben terjedt el. Ma már alig van olyan nagyobb energiamennyiségeket termelő mű, amely ne ezen a rendszeren épülne fel, azaz ne használna egymással párhuzamosan kapcsolt, zárt mágneses körű transzformátorokat, amelyek a távvezetéken kapott nagyfeszültségű áramot a használati kisfeszültségre transzformálják. Ez a rendszer tette lehetővé az olyan vízierők hasznosítását, amelyek az energiaszükséglet helyétől több száz kilométer távol vannak. Ez a rendszer engedte meg, hogy több százezer lóerős gőzerőtelepeken termeljék rendkívül gazdaságosan az elektromos energiát. Ennek a rendszernek az alapján lehetett az elektromos energiát sok ezer négyzetkilométeres területeknek legkülönfélébb mechanikai, kémiai, metallurgiai, vontatási, világítási és egyéb céljaira koncentrálva termelni és gazdaságosan elosztani. Itt tehát egy olyan magyar találmányról van szó, amelynek kihatása a technikai civilizációra valóban óriásinak mondható.

A három feltalálónak még számos más értékes találmányáról itt csak röviden emlékezhetünk meg. Ilyen volt annak idején Zipernovszky *ívlámpája,* amely korának egyik legjobb ívlámpája volt. Zipernovszky és Déri *öngerjesztő és önszabályozó váltakozóáramú gépe* 1883-ban nagy feltűnést keltett és fontos eleme volt a transzformátor-rendszernek. Ez a gép később, 1888-ban, kiszorult a gyakorlatból, mert Zipernovszkynak sikerült egy szerkezetileg megfelelőbb gépet feltalálni. Bláthynak igen nagy horderejű találmánya 1889-ből az első *váltakozóáramú wattóra-számláló,* amelyet azóta ismételten javított és amely jelenlegi, legújabb alakjában is első helyen áll. Bláthytól származik az első bevált *önműködő gépfeszültség-szabályozó* is, továbbá az első közvetett működésű *fordulatszabályozó* víziturbinákhoz, amelynek elvét valamennyi víziturbinaszerkesztő elfogadta. Nagyértékű szerkezeti találmányai vannak Bláthynak a gőzturbináktól hajtott elektromos generátorok terén is. Déri találmányai közül a leghíresebbek *egyfázisú kollektoros motora* 1903—4-ből, amelyből mások képezték ki a vontatásban használt egyfázisú motorokat, továbbá

aszinkrón-repulziós mótora és *kompenzált egyenáramú gépe,* amely gőzturbinától való hajtásra különösen alkalmas.

A mult század 90-es évtizedének elején kezdték a háromfázisú váltóáramot erősebben használni. A magyar mérnökök közül *Kandó Kálmán* foglalkozott először ezzel az áramnemmel. Kandó 1869-ben született Budapesten és itt végezte műegyetemi tanulmányait. Első gyakorlatát a francia „Compagnie de Fives-Lilles" gyárában szerezte Korda Dezső hazánkfia vezetése alatt. 1894-ben a Ganz-céghez lépett be, ahol 1906-ig maradt. Ekkor az amerikai Westinghouse-cég bízta meg olaszországi munkáinak vezetésével, de innen 1915-ben a háború miatt kénytelen volt hazájába visszatérni. Ismét a Ganz-céghez lépett be, ahol most is működik. *Kandó nevéhez fűződik a háromfázisú áramnak nagyvasúti vontatási célokra való első felhasználása,* ami számos új szerkezet feltalálására adott neki alkalmat. Ezek a találmányok tették először Kandó nevét ismertté. 1917 óta foglalkozik az *egyfázisú váltakozóáramnak nagyvasúti célokra való olyan alkalmazásával, amely megengedi, hogy a vasúti áram és az általános használatú világítási és motorikus áram ugyanabban az erőműben, ugyanazokkal a gépekkel termelhető és ugyanazokon a távvezetékeken továbbvihető legyen.* Itt ismét sok problémát kellett megoldania, amihez számos, igen ötletes szerkezetet kellett feltalálnia. Próbalokomotívjával, amelyet a Ganz-gyárban és a Magyar Államvasutak Gépgyárában készítettek, 1928 végén hosszas üzemi kísérletet végeztek az Államvasutak. Kandó rendszere itt valóban kitűnőnek bizonyult, ami az Államvasutakat arra késztette, hogy ezt a rendszert a Budapest—hegyeshalmi vonal elektrifikálása számára elfogadja. Kandó nevét az egész világon ismerik és elsőrangú szaktekintély hírében áll.

Az elektrotechnika egy másik ágában is, t. i. a telegráfia terén is mutathatunk rá egy rendkívül érdekes találmányra, a *Pollák—Virág-féle gyorstávíróra.* Pollák Antal született 1865-ben Szentesen. Műszaki tanulmányait Grácban folytatta. Virág József, szabadalmi bíró, 1870-ben született Budapesten és 1901-ben húnyt el. A budapesti műegyetemen szerezte volt meg gépészmérnöki oklevelét. Pollák még 1895-ben szabadalmaztatott egy távolbalátó készüléket, amelyet 1896-ban teleautografnak nevezett képtávíróra egyszerűsített le. Ezt a készüléket 1898-ban kezdte megvalósítani az Egyesült Izzólámpa és Villamossági R.-T. budapesti gyárában. Virág Józseffel 1898-ban társult. Csakhamar felismerték, hogy a képtávíró tovább egyszerűsítve Morse-jelek átvitelére igen alkalmas és azért azt ebben az irányban fejlesztették. Készülékükkel képesek voltak 1200 km hosszú vezetéken óránként 100.000 szót továbbítani. Az érkező óriási távirattömegeknek olvasható szövegre való átírása azonban szinte lehetetlen feladat elé állította volna a távíróhivatalokat. Ezért azt határozták el a feltalálók, hogy egy latin betűket író gyorstávírót fognak

gyorstávírójukból kifejleszteni. Ez nekik 1890-ben tökéletesen sikerült is. *Betűtávírójukkal óránként 40.000 szót tudtak 1200 km távolságra telegrafálni.*

Ez a találmány, amelyet az egész világon, egyebek közt a New York —Chicago vonalon bemutattak, nagy feltűnést keltett nemcsak azért, mert kurzív betűket írt, hanem azért is, mert teljesítőképessége az ismert gyorstávírókét többszörösen felülmúlta. A gyakorlati bevezetés céljából 1906-ban megalakult a „Société Générale de Télégraphie Rapide, Systeme Pollák—Virág", amelynek meghívására Pollák mint müszaki igazgató Párisban telepedett le. Sok akadályt kellett leküzdeni. Végre sikerült elérni azt, hogy a francia köztársaság elnöke dekrétumot bocsátott ki, amellyel e rendszernek az összes francia vonalakon való gyakorlatbavételét megengedte. A német posta Berlin és Frankfurt között rendezett be két garniturát. Az Egyesült Államokban egy ottani távírótársaság vállalta a bevezetést. Igy kitűnő auspíciumok között indult meg a rendszer megvalósítása. Ekkor azonban kitört a világháború és Pollák kénytelen volt hazatérni. Közben a távírási viszonyok is igen megváltoztak a telefónia és a drótnélküli távíró fejlődése folytán. A távíróvonalak túlzsúfoltsága megszűnt és ily nagyteljesítményű gyorstávíróra már nincs szükség. Ez jelentette azután egy geniális és frappáns magyar találmány szomorú végét.

Polláknak még számos más értékes találmánya is van. Így az angol posta felhívására a Wheatstone-távíró számára talált fel egy perforátort és ugyanilyent a francia posta kívánságára a Baudot-gyorstávíró számára. Jelenleg is foglalkozik több találmányi ideájának megvalósításával.

A *távolbalátás* problemájának megoldásával foglalkozik *Mihály Dénes* gépészmérnök. Született Gödöllőn 1894-ben és a budapesti műegyetemen végezte gépészmérnöki tanulmányait. Már 14 éves korában irt egy könyvet, „Az automobil" címmel, amely azóta 8 kiadásban jelent meg. A távolbalátás problemájával 16 éves kora óta foglalkozik. Első próbálkozásait a háború idejében végezte, amidőn a Közös Hadügyminiszterium Militärtechnisches Comité-jához volt beosztva. Kísérleteit azután a Budapesti Telefongyár R. T. laboratoriumában folytatta. Itt 1919 július 7-én, 25-ik születésnapján, sikerült neki talán a világon legelőször, egyszerűbb tárgyak, mint pl. betűk körvonalait szemlélhetővé tenni. Közben foglalkozott a beszélő film kérdésével is. Már 1920-ban tudott képet és beszédet egy filmen rögzíteni és 1920 október 6-án szólalt meg először az ilyen film.

Mihály találmányait Magyarországnak akkori zaklatott állapotában itthon nem lehetett tovább fejleszteni, mert a befejezéshez nem állott elég tőke rendelkezésére. Mihály így kénytelen volt a német ipar meghívását

elfogadni és 1924-ben kivándorolni. Négyévi munka után eredményre is jutott. *Az elektromos távolbalátás 1928 augusztus 31-én a berlini rádió-kiállításon került először a nagyközönség szemei elé.* Beszélő filmjével is ugyanazon év nyarán ért el nevezetes sikert.

Mihálynak egyéb találmányai közül a nevezetesebbek: a *filmfonograf*, amely tetszésszerinti hosszaságú hangfelvételeket enged meg igen kevés költséggel, az *elektromos automobilfék*, egy *színházi jegynyomó gép*, az *automobil-hűtővíz befagyását megakadályozó automata* és *vasúti blokkberendezések*.

Mihály távolbalátó készülékének fejlesztésére 1928-ban megalakult a „Telehor A. G.“, amelyben a Német Birodalmi Posta és a Birodalmi Rádió-Társaság is anyagilag részt vesznek. Mihály ezenkívül vezeti a „Film Akustik G. m. b. H.“ nevű vállalatot, amely a „Ton-Bild-Syndikat“ alapítása.

Nem magyar származásúak, de magyar gyárban, magyar mérnökök és magyar munkások segítségével és magyar tőke támogatásával találták fel 1903-ban *dr. Just és Hanamann az első wolframszálas izzólámpát.* Találmányuk ezért legalább részben magyarnak mondható. Eljárásuk most már csak történelmi érdekességű, de kétségtelen, hogy ők indították el az első wolframszálas izzólámpát a gyakorlatba, amelyet később mások, különösen amerikai feltalálók, tökéletesítettek.

Az újabb időkből való magyar elektrotechnikai tárgyú találmányok közül nagy gyakorlati értéke van *tóvárosi Fischer Gyula* mérnök, (szül. 1873) villamos *áramszedőjének* (1924), amely most már nemcsak nálunk, hanem külföldön is elterjedt sok ezer példányban. Fischer áramszedője nemcsak azért vált be, mert olcsó, a munkavezetéket nagyon kíméli és fenntartása igen kevés költséggel jár, hanem azért is, mert szikramentes és így a rádióvételt nem zavarja. T. Fischer Gyula, a Budapest Székesfővárosi Közlekedési R.-T. főfelügyelője és áramszedőjét itt használták először és használják most is, minden más szerkezet kizárásával. Eddig összesen 115 közúti, helyiérdekű és nagyvasút használja ezt az áramszedőt és ezek közül 55 kizárólagosan ezt a szerkezetet. Néhány ismertebb hely: Biarritz, St. Sebastian-Licante, Ostende, Wien, Bratislava, Ragusa, Barmen hegyivasút, Lipcse, Mannheim, Glasgow, Birmingham, Blackpool, Durbau, Vascongados stb. stb.

Tudományos úton jutott egy nagy sikerrel kecsegtető találmányi gondolathoz *dr. Polányi Mihály* orvos és vegyész, a Kaiser Wilhelms Forschungs-Institut szálas anyagokat vizsgáló osztályának vezetője. Dr. Polányi Budapesten született 1890-ben és itt lett orvosdoktor. Később a karlsruhei műegyetemen szerzett vegyészdoktori oklevelet. A szálas anyagok szerkezetével foglalkozván, kiterjesztette kutatásait a fémdrótokra is. Itt azt találta, hogy a drótok szilárdsága sokkal kisebb az elméletinél.

Az orosz Joffeval e tárgyban folytatott vita kapcsán Joffe annak a nézetének adott kifejezést, hogy az elektromos szigetelő anyagok átütő szilárdsága is alighanem kisebb az elméletinél. Polányi ebből kiindulva *Bogdándy* tanárral együtt azon fáradozik, hogy az elméleti átütő szilárdságot elérje. Ebből a célból az atomsugárzás módszerével rendkívül vékony szigetelő réteget állít elő. Ezen az úton olyan elektromos kondenzátorokat lehet készíteni, amelyeknek térfogata azonos teljesítménynél csak csekély töredéke a mainak. Ha sikerül módszerét a gyakorlatba átvinni, úgy találmánya az elektrotechnikában igen nagy jelentőségre fog szert tenni.

A gépészet és elektrotechnika teréről áttérve a technológiára, mindenekelőtt meg kell emlékeznünk azokról a magyar találmányokról, amelyek a malomiparra a Mechwart-féle hengerszékhez hasonló hatással voltak. Ezek között első helyen áll *Haggenmacher Károly* híres *síkszitája*, amely az előbb ismert szerkezetekhez képest igen kevés hajtóerőt és helyet igényelt és amellett rendkívül finom lisztosztályozási lehetőséget biztosított. Ezt a síkszitát később *Voll György* különleges mechanizmus útján még olcsóbbá és könnyebbé tette. Nagyon jól váltak még be Haggenmacher *dara- és derceosztályozási gépei* és *Wörner Jakab koptatógépe.*

Mind a három feltaláló nevét a szakemberek igen jól ismerik. Kevésbé ismert tény az, hogy *gróf Széchenyi István,* a „legnagyobb magyar“ is talált fel a mult század 40-es éveiben egy készüléket a malmok számára, amely az egész világon elterjedt. Ez a *gabonaminőség-mérleg,* amely mai alakjában is elvileg azonos gróf Széchenyi szerkezetével.

Egyik legkitünőbb kohászunk volt *Kerpely Antal.* Született Aradon 1837-ben és elhúnyt Selmecbányán 1907-ben. Tanulmányait a híres selmecbányai akadémián végezte. Kerpely több nagy magyar és külföldi vállalatnál végzett nagyhasznú szervező munkát és sok új kohászati eljárást honosított meg. A magyar vaskohászatot is ő reorganizálta. Számos találmánya között legnevezetesebb a *forgórostélyú gázgenerátor.*

A magyar kerámiai ipar számára nagy értéket teremtett *Wartha Vince* budapesti műegyetemi tanár (1844—1914), amikor újból sikerült neki felfedezni a delfti *eozin-máz* régen feledésbe ment előállítási módját. Az eljárást nem szabadalmaztatta, haem azt a valódi tudós önzetlenségével köztulajdonba átengedte. Wartha eozin-technikáját nálunk a Zsolnaygyár vitte át a gyakorlatba.

A magyar gumiipar azon találmányai közül, amelyek világviszonylatban is nagy jelentőségre tettek szert, e helyen csak néhányat fogunk röviden ismertetni. *Dr. Klein Pál* vegyészmérnök (született Budapesten 1896-ban), jelenleg a Magyar Ruggyantaárugyár ügyvezető igazgatója, *dr. Szegvári Andor* vegyészmérnökkel (született 1897-ben), az American Anode Inc. fővegyészével együtt 1923 és 1927 között több világszabadalmat jelentett be, amelyek mind *a latex közvetlen feldolgozására* vonat-

koznak, illetőleg lehetővé teszik készáruknak a latexből való közvetlen előállítását. Az eljárások egy részében elektroforetikus módszerrel dolgozik. Más eljárása koaguláló anyagokat használ, amelyekkel a porózus anyagból álló alzatot itatja. Nagyszámú szabadalom vonatkozik a közvetlen eljárással kapcsolatban a szükséges töltőanyagok előkészítésére és feldolgozására. Dr. Klein ezeken kívül *Gábor Ferenc* fővegyésszel együtt (született 1887-ben) 1925-től 1928-ig több eljárást talált fel gumiáruknak előállítására latexből fémalzaton, részint elektroforesissel, részint hőmérsékletkülönbségek, illetőleg koaguláló anyagok felhasználásával. Mindezek a találmányok nagy feltűnést keltettek és azokat a legnagyobb amerikai és angol gumigyárak már meg is szerezték.

Világjelentőséggel bírnak azok a szabadalmak is, amelyeket *dr. Dorogi István* (szül. 1895-ben), a Dr. Dorogi és Tsa Gumigyár R.-T. vezérigazgatója és *dr. Dorogi Lajos* (szül. 1887-ben), ugyanezen gyár ügyvezető igazgatója az 1924 és 1928 közötti időben vettek ki. Ezek a találmányok *gumijátékok,* mint felfujható babák, labdák, úszó játékok előállítására vonatkoznak és sok üzleti sikert hoztak a magyar gumiiparnak. Lényegük az, hogy a formalehetőségeket nagyon kibővítették és a játékok élettartamát meghosszabbították.

A magyar keménygumiipar gyártási eljárásai is olyan jól beváltak, hogy azokat az egyik hatalmas francia gumikonszern megvásárolta és gyakorlatilag használja.

A betontechnika egyik kiváló magyar művelője *szigeti Vass József.* Szül. Aradon 1867-ben. Technikus képzettségét a budapesti és karlsruhei műegyetemeken szerezte. Vass feltalálói készségét a találmányok egész sora dícséri. Itt csak azokról szólunk, amelyek a gyakorlatba is átmentek. Legnevezetesebb az u. n. *„beton gun“*-eljárás 1908-ból, amelyet *„torkret“*-eljárás néven is ismernek. Elve az, hogy a híg betont nagy légnyomással fújja valamely felületre és ilymódon kisebb-nagyobb vastagságú betonréteget készít. Alkalmazási módja igen sokféle és az egész világon használják, anélkül, hogy tudnák, ki a feltalálója. Vass maga ezt a gondolatát a centrifugálás gondolatával kombinálva, új eljárást talált fel 1916-ban, üreges forgási testek, pl. vasbeton-csövek készítésére. Ezt a *„centribeton“*-nak nevezett eljárást egy amerikai cég szerezte meg. Ugyancsak komprimált levegőt használ egy másik találmányában építési gödröknek, esetleg alagutaknak aszfaltbeton ráfuvása által való *víz elleni eltömítésére.* Ezt a szabadalmát is egy amerikai vállalat vette meg. Vassnak *könnyű-beton* készítésére is van egy eredeti eljárása 1916-ból, amelynek lényege az, hogy a híg betonmasszába levegőt nyom be. Ez alapja minden későbbi könnyű-beton eljárásnak. Vassnak egyik későbbi találmánya egy habarcs-szállítógép és egy habarcspermetező eljárás, amelyet jelenleg még csak Magyarországon használnak.

Vass, mint igazi feltaláló, alig tud valamilyen használati tárgy mellett elmenni, anélkül, hogy annak megjavításán ne kezdene gondolkozni. Ilyenkor nem egyszer tulajdonképpeni szakmájától egészen távolálló térre kalandozik el feltalálói elméje. Ilyen találmánya például a *„Bukama“* néven ismert összeforrasztott könyvfűző kapocssor, amelyből egy lipcsei gyár igen jelentős mennyiségeket hoz évről-évre forgalomba.

A lőfegyverekre vonatkozó találmányok terén szinte rekordot ért el *fegyverneki Frommer Rudolf*, nem kevesebb mint 80 szabadalmával. Frommer Budapesten született 1868-ban. Az érettségi vizsga után gyakorlati pályára ment és eleinte a bankszakmában dolgozott. 1896-ban belépett a Fegyver- és Gépgyár R.-T. kötelékébe mint irodafőnök. Ettől kezdve elméleti és gyakorlati műszaki tanulmányokba fogott és a gépészeti és fegyverszakma alapos elsajátítása révén gépészmérnöknek kvalifikáltatta magát. Idővel a Fegyvergyár vezérigazgatója lett. Életcéljául a fegyvertechnikát fejlesztő tervezések és modern tömeggyártási módozatok kidolgozását tűzte ki. *Találmányai felölelik az ismétlő és önműködő lőfegyvernek minden válfaját.* A világháború alatt nemcsak az osztrák-magyar, hanem a szövetséges hadseregek is részben Frommer-rendszerű önműködő lőfegyverekkel, kézi és géppisztolyokkal voltak felszerelve. Ezen a réven azután az ő fegyverszerkezeteit idővel az egész világ megismerte. Frommer szabadalmai szerint készültek a magyar hadseregben rendszeresített önműködő maroklőfegyverek, nagyöblű ismétlőpisztolyok és a gyalogsági és lovassági ismétlőfegyverek. Az ő találmánya a Levente-Egyesületek által használt Fég-jelü miniatürfegyver is. Feltalált ezenkívül kézi golyószórót és géppuskát, valamint egy új rendszerű világítópisztolyt. Vadászpuskája, amelynek ejektora kivehető, gépi gyártásra van szerkesztve. Lövőképessége elismerten világrekordot jelent. Frommer mintaképe annak a embertipusnak, amely, bármilyen pályán kezdi munkáját, egy ellenállhatatlan belső kényszer folytán feltalálóvá lesz. Sikert természetesen csak az ér el, aki, mint Frommer, tisztában van azzal, amit Edison szellemesen úgy fejezett ki, hogy a sikeres találmány elemei: „One percent inspiration and 99 percent perspiration“.

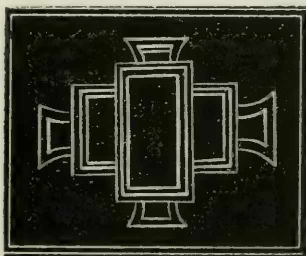
Még sok szakmában lehetne hírneves magyar feltalálókat megnevezni. De elegendő lesz talán még csak két magyar találmányról megemlékezni, amely világhírre tett szert. Mindkettő a tudományos kutatás eszköze ugyan, de eszköze végeredményben a gyakorlatnak is.

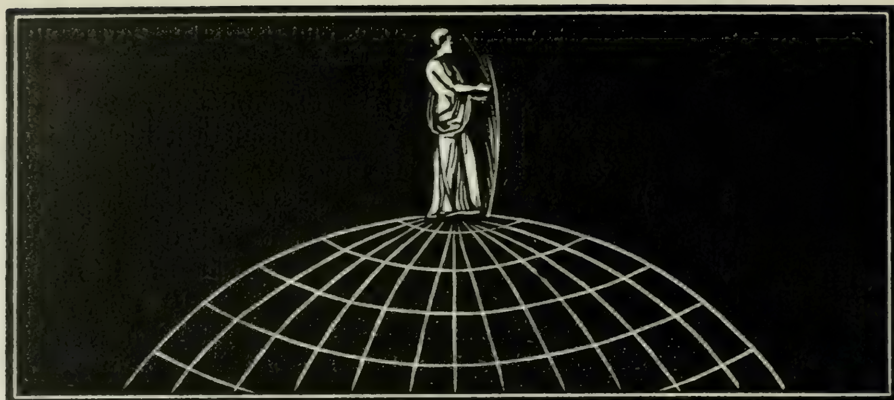
Az egyik *báró Eötvös Lóránt* (1848—1919) *torziós ingája.* Báró Eötvös a legnagyobb tudósok egyike volt, aki 44 évi egyetemi tanári működése folyamán nagyjelentőségű tudományos kutatásokat végzett. Torziós ingája a földi nehézségerő változásainak mérésére és a nívófelületek alakjának meghatározására szolgál. Nélkülözhetetlen eszköze lett

nemcsak a geodéziai és geofizikai kutatásnak, de évek óta a gyakorlati geológiai kutatásnak is. Ezt a készüléket a budapesti Süss-gyár állítja elő, de utánozzák külföldön is.

A másik tudományos eszköz az u. n. *mikromanipulátor*, amelyet *dr. Péterfi Tibor* tanár, a Kaiser Wilhelms Forschungsinstitut biologiai osztályának vezetője talált fel és szerkesztett meg a Zeiss-gyár *Janse* nevű alkalmazottjával együtt. Ez a készülék arra szolgál, hogy mikroszkopikus tárgyakat, mint sejteket, baktériumokat, lehessen mikroszerszámokkal kezelni, azokat megoperálni, kiszívni, injiciálni vagy fizikai és kémiai hatásoknak kitenni. Élettelen tárgyak, mint kristályok, szálak stb., ugyanúgy válnak a kezelés számára hozzáférhetővé. Szerszámokul rendesen finomra kihuzott üvegszálakat és üvegcsövecskéket használnak. Ez a készülék számos biológiai kutató laboratórium fontos felszerelési eszköze lett.

A magyar feltalálók eredményes munkálkodásának e vázlatos felsorolásából természetesen kimaradt még a sikeres és értékes találmányoknak egész sora. Csak azokat válogattuk ki, amelyek jelentőségük folytán a külföldnek is hasznára váltak vagy legalább történelmileg érdekeseknek látszottak. Egyesek ezek között egyenesen korszakalkotóknak mondhatók. Feltalálójuk neve történelmi nevezetességre emelkedett. Serkentőleg hatottak más feltalálókra is és egyes iparágakat valósággal forradalmosítottak. Hatásuk azonban nemcsak az anyagi javak szaporításában mutatkozott, hanem az ipari alkalmazást nyomon követő tudományos kutatásokban is. Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar ipari feltalálói munka számára az Ausztria fennhatósága alól való felszabadulástól a világháború kezdetéig alig 50 esztendő állott rendelkezésre, úgy megelégedéssel kell megállapítanunk, hogy a magyar feltalálói géniusz igen gyorsan tudott bekapcsolódni a nyugati népeknek a technikai civilizációt gazdagító munkájába.

CHOLNOKY JENŐ / MAGYAR FELFEDEZŐ UTAZÓK

agyarország a felfedezések történetében fényes szerepet játszott, bár a magyarok hazája földrajzi fekvésénél és szenvedéstele történeténél fogva nem volt olyan helyzetben, amely a felfedezésekben való részvételre mintegy ráutalta volna. A magyar nép kompakt tömege a zárt magyar medencét lakja s nem terjedt le sohasem a tengerig, legföljebb politikai hatalmát terjesztette ki az Adriáig, nagyon rövid időre a Fekete-tengerig. Igy tehát a magyar nép nem volt tengerész nép, nem járta a nagy világot s otthon élő természetét legjobban kifejezi az a szálló ige, hogy „Extra Hungariam non est vita!" A Magyar Királyságnak sohasem volt gyarmata, sohasem volt kifejlődött tengeri kereskedelme, az országból kiinduló, messzejáró kereskedelmi forgalmat is rendesen idegen, kereskedő szellemű népek bonyolították le. Ez nem a magyarság speciális gyönge oldala, úgy volt az az egész világtörténelem folyamán, hogy a kereskedelmet rendesen idegen, bizonyos kozmopolita hajlandóságú népek tartották a kezükben, mint a föníciaiak, a görögök, az izmaeliták, az örmények, a zsidók stb. Sőt még Nagy-Britannia kereskedelmét is egész Erzsébet királyné koráig úgyszólván teljesen a német Hansa tartotta kezében.

A török hódoltság, majd az osztrák elnyomatás semmiképpen sem kedvezett a magyarság világforgalmi bekapcsolódásának. Egész a legújabb időkig is mindig Bécs járszalagján járt a magyar kereskedelem s csak a XX. században kezdett ez alól felszabadulni.

Viszont éppen a sok elnyomás, szenvedés és üldözés kényszerített sok

magyart arra, hogy hazáját elhagyva, messze külső országokban keressen megélhetést vagy vigasztalást.

Nehéz, elszigetelt helyzetének tudatában a magyarság mindig kereste rokonait Belső-Ázsiában. Ez az eszme volt rúgója annak a nagyjelentőségű földrajzi felfedezés-sorozatnak, amely a magyarok nevét aranybetűkkel írta bele a felfedezések történetébe. De a gondolkozásra, tudásra, tanulásra nagyon hajlandó magyarság kebelében mindig támadtak olyan nagyakaratú és nagytudású férfiak, akik a külföldi nagy felfedező utazók kalandos vállalkozásán, szép és hasznos eredményein felbuzdulva, szintén siettek kivenni részüket a felfedezések nagy munkájában. Nyelvünk elszigeteltsége, a magyar ember csodálatosan úri gondolkozása nem engedték meg, hogy szellemi mozgalmainkról, tudásunkról, törekvéseinkről az elfogulatlan külföld kellő módon tudomást szerezzen. A magyar ember nem tudott sohasem reklámot csinálni magának s még azt a végzetes szerénységet is elkövette, hogy a felfedezett földrajzi objektumokat nem magyar névvel jelölte meg. Nagyon sajnálatos, hogy például Teleki Sámuel gróf a Rudolf és Stefánia-tavakat nem magyar történelmi nevekkel ruházta fel, hanem az uralkodóház tagjainak nevével, ezeket a neveket pedig az osztrákok okvetetlenül maguknak vindikálják. A Ferenc József-föld egyik szigetcsoportját az Osztrák-Magyar északsarki expedíció egyik mecénásának tiszteletére Zichy-földnek nevezték. Irígység és féltékenység ezt a magyar nevet is lassankint kiírtja a térképről. Teleki Samu útitársa, Höhnel az első felfedezett működő vulkánt Kelet-Afrikában Telekiről nevezte el. Ez a név is lekopik lassankint a térképekről, pedig a Teleki név bizonyosan több joggal kerül földrajzi térképekre, mint a Rudolf név! A Széchenyi-expedíciónak is módjában lett volna magyar névvel ellátni a tőle felfedezett, addig ismeretlen hegységeket és egyéb földrajzi objektumokat, de Széchenyi gróf bizonyosan nevetve utasította volna el az ilyen magyar „szerénytelenséget!“ Lám Kosciusco neve diszíti Ausztrália legmagasabb hegytetőjét, a Lóczytól első ízben felismert hegyláncot a Kuku-nor északi oldalán később elnevezték Potanin-láncnak stb. A Tűzföldön megmaradt az oláhok egyetlen felfedező utazójának, az aranykereső Poppernek elnevezése, a Carmen Sylva-hegység nevében, pedig ez a Popper teljesen tudatlan kalandor, rabló és kegyetlen gyilkos volt, aki a tűzföldi indiánusokat csupa mulatságból lődözte le s a fiatal indiánus leánykákat állati szenvedélyének áldozta föl, amíg végre az argentinai kormány kivégeztette.*)

A magyar nép mégis mindig résztvett a nagy nemzetek szellemi mozgalmaiban, mindig ideális eszmék és törekvések hatása alatt.

*) L. Alberto M. de Agostini: I miei viaggi nella Terre del Fuego. Torino, 1923. 245. oldal. Borzalmas dolgokat mondanak el kegyetlenkedéseiről és nagyzási hóbortjairól.

Az első magyar felfedező utazó a magyarok rokonainak fölkeresésére vállalkozott az orosz síkság délkeleti részén. Juliánus, dominikánus barát 1236. nyarán indult Keletre rendtársával Gellérttel, hogy fölkeresse Nagy-Magyarországot s hírt hozzon az ázsiai népek állapotáról, mert IV. Béla királyunk arról hallott, hogy a mongolok nyomúlnak előre messze Belső-Ázsiából. Juliánus az orosz síkság déli részén hatolt keletre, útitársa Gellért útközben meghalt, de Júliánus eljutott a keleti magyarokhoz s teljesen szavahihető leírásai szerint beszélni is tudott velük, mert majdnem pontosan ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a nyugati keresztény magyarok. Többféle népfajnak helyzetéről, állapotáról hozott hírt Juliánus, az első valódi felfedezések voltak ezek Ázsia és Európa határvidékein. Sajnos, a mongol áradat úgy látszik elsöpörte a keleti magyarokat, ezeket a tisztán sátoros pásztorkodásból élő népeket s későbbi utazók hiába keresték nyomukat.

A magyar Juliánus barát utazásának sikeressége bátorította fel a pápát, hogy küldöttségeket menesszen a mongol kánokhoz. Igy indult útnak Piano da Carpine (1245) és Wilhelm van Ruysbroek (1248). Mindketten Ázsia szívébe hatoltak s rendkívül érdekes híreket hoztak, de ez csak annyiban jelentős számunkra, hogy minden kétséget kizárólag Juliánusnak köszönhetjük, hogy úttörő volt ebben az irányban. Az ő utazása nélkül senki sem mert volna ilyen útnak nekiindulni. Piano da Carpine és Ruysbroek (Rubruk) utazásának sikere viszont Marco Polot bátorította föl örökbecsű, nagyszerű tanulmányutazására.

Később a törökök előnyomulása minden keleti utazást lehetetlenné tett keresztény emberre nézve. Nemcsak a törökök, hanem a Dél-Oroszországban és a Turáni alföldön elterjedt mohamedánizmus fanatikus gyaur-gyűlölete megakasztott minden kutatást. A keresztes háborúk minden eredményét elseperte a török uralom kiterjeszkedése s hazánkat is teljesen földresujtotta.

Az első magyar keleti utazóról csak a XVII. század legelején tudunk megint biztosat. *Zalánkeményi Kakas István* előkelő kolozsvári nemes ember járt ekkor II. Rudolf császár megbízásából, diplomáciai küldetésben Perzsiában. Kakas István valószínűleg Kolozsvárott született, ott szép palotája volt (ma tévesen Báthory-háznak nevezik) a mai Mátyás-tér keleti sarkán. Bécsben, Bolognában, Padovában tanult az egyetemeken, tehát magas műveltségű férfiú volt. Eleinte Báthory Zsigmond szolgálatában állott s a fejedelem megbízásából járt Angliában és Lengyelországban. A Báthoryak bukása után Bozenbe vonult vissza, onnan hívta meg őt II. Rudolf császár, hogy Perzsiába küldje a törökök ellen létesítendő véd- és dacszövetség megkötésére. Kakas István 1602 augusztus 27-én indult Oroszországon át Perzsiába. Az út egy esztendeig tartott, mig végre 1603 augusztus 8-án kikötött Lenkoránban, a Kaspi-tó déli partján,

perzsa területen. A perzsa sah székhelye ekkor Iszpahánban volt s oda kellett küldeni először hírvivőket, hogy a sah engedelmét kieszközöljék. Ezekre tíz hétig kellett várni, ezalatt a tópart lagunáinak vizétől Kakas István megbetegedett, hordágyon vitték Perzsia szíve felé, de 1603 október 25-én Lahidzsánban meghalt, ott is temették el. Utazásának érdekes történetét és észleleteit titkára, Tectander György írta le (Iter persicum, Leipzig 1603. Francia nyelven Paris, 1877.*)

A törökök kiveretése után következő osztrák elnyomatás, a magyar szabadságharc minden felfedező utazást lehetetlenné tett. Csak Mária Terézia uralkodása idején élvezett hazánk megint nyugalmasabb időket s ekkor lép fel minden idők egyik legnagyobb felfedező utazója, *Benyovszky Móric gróf.* Ez a zseniális magyar mágnás, legendás hős és bölcs emberbarát minden történeti könyvben a legnagyobbak közt szerepelne, ha nem lett volna magyar ember. De emiatt már saját korában lenézték, munkásságában akadályozták s utóljára is az isle-de-francei kormányzó irígységének és féltékenységének esett áldozatul. Nem lehet elvitatni, hogy a Bering-tengerben nagyszabású felfedezéseket tett, a Riu-kiu-szigetek földrajzi és életviszonyait ő írta le először, Formosát is ő ismertette először. Nem lehet elvitatni, hogy a madagaszkáriak fejedelmüknek választották s ő tanította meg a madagaszkáriakat a latin betűk használatára s a madagaszkári nyelv ortografiája a Benyovszky idejében használt magyar ortográfia. Minden kétséget kizár, hogy a Csendes-óceán és az Indiai-óceán szigetvilágának megismeréséhez olyan sok új adattal, felfedezéssel és helyes leírással járult hozzá, amilyenhez csak kevés felfedezőt juttatott a sors. Pedig más felfedező utazók jól felszerelten, sok pénzzel ellátva, valami hatalmas fejedelem támogatásával szoktak kalandozni a tengereken, Benyovszky gróf pedig kamcsatkai fogságból megszökve, fegyencek kíséretében, nyomorúságosan, ezer veszedelem között indult világraszóló utazásaira.

Csakhogy magyar ember volt. Nem támogatta senki, üldözte mindenki nyiltan vagy alattomban. Felfedezései és kalandos utazásainak története 1790-ben jelent meg Londonban angol nyelven.**) A rendkívül érdekes leírás és regényes kaland mindenfelé óriási feltünést keltett, felfedezéseit az elfogulatlan nemzetek fiai értékelték is, de különösen az osztrákok mindenképen kicsinyíteni igyekeztek őt, hisz Oroszországba is Mária Terézia haragja elől kellett menekülnie. Emiatt feledkeztek meg

*) Részletesen l. Veress Endre: Zalánkeményi Kakas István (Magyar Történeti Életrajzok).

**) „Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de Benyovszky" címen. Ezt aztán lefordították francia, hollandi és német nyelvre is (1790—91. 2 kötet). Részletesen lásd: Jankó János: Gróf Benyovszky mint geográfiai utazó, Századok, 1890. Németül: Ungarische Revue 1890.

róla s nem szokás olyan elismeréssel emlegetni, mint amilyent valóban megérdemelne.

Benyovszky Móric Ágost gróf a nyitravármegyei Verbón született 1741-ben. Szülőházát 1908 óta emléktábla jelöli. Édesanyja is magyar nő, Révay Rozália volt. Már 14 éves korában a császári hadsereg hadnagya volt s vitézül küzdött a hétéves háborúban. Távolléte alatt rokonai elfoglalták apai örökségét, de a vitéz fiatalember összegyüjtötte és fölfegyverezte jobbágyait s a bitorlókat kiverte. Ezért magára vonta Mária Terézia haragját (hisz az osztrákok mindig keresve keresték az okot, hogy egy-egy magyar embert tönkre tegyenek). Benyovszkynak menekülnie kellett s Lengyelországban vállalt katonai szolgálatot az oroszok ellen s bár a magyar huszárhoz illő vitézséggel és hősiességgel védte a lengyel szabadságot, orosz fogságba jutott s mint hadifoglyot Kamcsatka félszigetre deportálták. Itt föllázította a fegyenceket s különösen a szép Afanázia, a kormányzó leányának segítségével leütötték a börtönőröket s 96 társával s Afanáziával együtt hajóra szálltak. (1771 május 11.) Bekalandozták a Bering-tengert és környékét s ezt a vidéket először Benyovszky írta le részletesen. Szachalin szigetéről is ő mutatta ki először, hogy sziget és nem félsziget, mint ahogy addig gondolták. A Szent Lőrinc-sziget bennszülötteit is ő fedezte fel. Általában a legnagyszerűbb felfedező utazás volt ez, jéggel, hideggel, nyomorúsággal való küzdelem közepette.

Formosa szigetén valóságos háborút viselt s az egyik fejedelmet győzelemre segítette. De már ezen a vidéken inkább gyarmatosító politikán törte a fejét, elsősorban hazájának szeretett volna valami gyarmatot szerezni. Ha akkor megértették és segítették volna, talán az egész világtörténelem másként alakul! De hiába! Csak Franciaországban jutott eredményre, onnan kiküldték őt Madagaszkár gyarmatosítására. Benyovszky nem erőszakkal, hanem szép szóval kezdte, megszerettette magát s Franciaország részére biztosította Madagaszkár kereskedelmi egyedárúságát. Benyovszky úgy tervezte, hogy majd csak fokozatosan, fájdalom nélkül, vérontás nélkül fogja a madagaszkáriakat a franciák karjaiba vezetni. Sajnos, ebben a szépen kigondolt és nagyon jó úton haladó törekvésében megakadályozta őt Isle-de-France kormányzójának féltékenysége (Isle de France ma Mauritius és Réunion). Mindenképpen akadályozta a fejedelemmé választott grófot munkálkodásában, végre 1786 május 23-án meggyilkoltatta.

Benyovszky magas műveltségű, kitűnő szemű észlelő volt s amit leírt, az később mind igaznak és helyesnek bizonyult. Ha angol lett volna, az angol felfedezések történetében mindig előkelő helyen említenék s különösen kiemelnék legendás hősiességét és humanizmusát. Mi magyarok is csak későn ébredtünk Benyovszky nagyságának tudatára s önéletrajzát csak 1888-ban fordította magyarra Jókai Mór. Dehát tudósainknak

és előkelőségeinknek mindig az volt a felfogása, hogy nem lehet jó az, ami magyar s előkelő és magas műveltségű csak az volt, aki egekig magasztalta az osztrákot s megvetéssel nézte le a magyart. Ma is így vagyunk még jókora részben!

Benyovszky halálakor már két éves volt a magyar utazóknak és felfedezőknek másik típusa, *Kőrösi Csoma Sándor.* 1784 április 4-én született a háromszékvármegyei Kőrösön. A nagyenyedi kollégiumban és a göttingeni egyetemen tanult, nagy szegénységben, de zseniális elmével és vasszorgalommal. Kora ifjúságától kezdve azon ábrándozott, hogy felkeresi a magyarok ősi hazáját és megfejti a magyarok eredetének homályos titkait. 1819 november végén indult Keletre. Konstantinápolyból a pestis elűzte, Alexandriába került, de onnan is tovább kellett mennie a pestis miatt, azért átkelt Latakiába, Kis-Ázsiába s onnan gyalog ment Aleppon és Bagdadon át Teheránig. Itt megtanulta a perzsa nyelvet, aztán Bokharán, Kabulon és Kasmiron át Lehbe utazott. Mindenütt gyalog, keleti ruhában. Tökéletes nyelvismeretei következtében sikerült igazi mivoltát eltitkolnia, de olyan nélkülözéseken és nyomorúságokon ment keresztül, amilyenek csak magyar utazónak juthatnak osztályrészül.

Szeretett volna Jarkand felé menni, de erre nem volt módja, visszatért Indiába. Moorcroft kormányzó megértette törekvéseit és segítséget nyujtott neki a tibeti nyelv tanulmányozására. Némi kalandos megszakításokkal 1823-tól 1831-ig tartózkodott Tibetben. 320 kötet tibeti könyvet olvasott el, 40.000 szót gyüjtött össze s ezzel az óriási tudományos kincscsel megrakodva tért vissza Calcuttába. Az angolok mindenben segítségére siettek, mert hisz a Tibetben töltött 8 év „a tudományos mártirságnak olyan példáját adta, amelynek mását nem találhatni az utazások történetében“. Az Asiatic Society of Bengal titkárává választotta s általános tisztelet vette őt körül. Igy tekintélyét és anyagi helyzetét megjavítva, 1836-ban indult főcélja, Lásza felé, még mindig a magyarok eredetét keresve. Vissza kellett térnie, mindenféle nehézségek miatt, aztán újra neki indult, de 1842. április 11-én Dardzsilingban áldozatul esett a Himalája déli lábánál elterülő mocsárvidéken szerzett láznak. Dardzsilingben az Asiatic Society of Bengal állított síremléket hamvai fölé. Az angol-indiai hatóságok ma is az ő nyelvtanát és szótárát használják.

A magyarok eredetének kutatása vezette Keletre *Jerney Jánost.* 1800 május 12-én született Dorozsmán s meghalt Pesten 1855 december 24-én. 1844—47 közt Romániában, az Azóvi-tenger és a Don vidékén kutatta az ős hazát és rokonainkat. Utazásán szerzett tapasztalatai alapján sok értékes nyelvészeti és néprajzi közleményt írt. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.

Sokkal jelentékenyebb *Reguly Antal.* Zircen született 1818-ban, meghalt Pesten 1858 augusztus 21-én. A finn-magyar rokonság kérdésének

eldöntését tűzte ki céljául, ezért 1839-ben Finnországba utazott. Tanulmányozta a finn, eszt, majd az észak-oroszországi finn-ugor nyelveket, aztán az Uralon túl a vogul és osztyák nyelveket. Legnagyobb érdeme, hogy az akkor még majdnem teljesen ismeretlen Ural-hegységről ő készítette az első térképet.*) Útközben ő is sokat küzdött szegénységgel, betegséggel, de eredményei örökbecsűek s világhírűek lettek. Térképét az oroszok igen nagyra értékelték s ennek alapján folyt a további tanulmányozás. Sajnos, később ezt is elfelejtették.

Általánosan ismeretes lett *Vámbéry Ármin* belső-ázsiai utazása. Dunaszerdahelyen született 1832. március 19-én. Nagy nyomorban nevelkedett föl, de zseniális nyelvkészsége keresztülsegítette a nehézségeken, mindig voltak tanítványai. Báró Eötvös József anyagi és erkölcsi támogatásával 1857-ben Konstantinápolyba utazott, itt tanítóskodott egy ideig, aztán 1863-ban dervisnek öltözve benyomult Perzsián át a Turáni-Alföldre s Kiván, Bokharán, Szamarkandon át Afganisztánba, onnan ismét Perzsiába tért vissza. Vakmerő utazásán sokszor forgott életveszélyben, de csodálatos nyelvtehetsége és a mohamedánus vallási tanok és irodalom bámulatos ismerete mindig kisegítették. Lendületesen megírt útleírása rendkívüli feltünést keltett s az egész művelt világ érdeklődése feléje fordult. Mind haláláig szembefordult a magyar nyelv finn-ugor eredetét hangoztató nyelvészekkel s a magyar nyelvet török eredetűnek vitatta. Később úgy látszik, bizalmas angol szolgálatban mégegyszer megfordult Perzsiában, ott 1886-ban Sven Hedinnel találkozott. Erről az útjáról nem sokat tudunk. Rengeteget írt össze a világ minden művelt nyelvén s így neve általánosan ismert. Meghalt Budapesten, 1913. szeptember 15-én.

Mezőkövesdi *Ujfalvy Károly Jenő* Erdélyben született 1842. május 16-án. Franciaországban volt tanár s nyelvészeti tanulmányai révén olyan tekintélyre tett szert, hogy 1876 és 1882 közt a francia kormány támogatásával három tanulmányútat tett Belső-Ázsiába. Tanulmányainak eredményei ismeretesek. Utazásainak és felfedezéseinek történetét felesége, Bourdon Mária írta meg.

Mindezeket messze felülmulta tudományos jelentőség és az utazás terjedelmének nagysága tekintetében *Széchenyi Béla gróf* keletázsiai utazása. Ez az utazás már egészen modern tudományos tanulmányút volt a nagy Humboldt szellemében. Széchenyi a vezetője és mecenása volt az utazásnak, de a tudományos tanulmányok végett kiváló szakférfiakat vitt magával. Ezek közül messze kimagaslik *Lóczy Lajos* alakja. Mint az expedíció geológusa, főként a geológiai és morfológiai megfigyeléseket gyüjtötte, de igen értékesek geográfiai megfigyelései is. Az expedíció kartografusa

*) Lásd Földrajzi Közlemények 1906. (XXXIV. k.) 349. stb. oldal, a térkép teljes reprodukciójával.

A legjelentékenyebb magyar felfedező utazók útvonala és kutatásterülete.

1. Juliánus barát 1230-5.
2. Zalankeményi Kakas István, 1603
3. Körösi Csoma Sándor 1820-30.
4. R Reguly Antal
5. Vámbéry Ármin 1863-4.
6. Széchenyi Béla gróf és id. Lóczy Lajos 1878-80
7. P Posewitz Tivadar 1879.
8. Teleki Samu gróf 1887-89.
9. D Déchy Mór 1884-1900
10. Cholnoky Jenő 1896-98.
11. B. Bíró Lajos 1899-90
12. A. Almásy György 1900-1.
13. Pr. Prinz Gyula 1906-9.
14. N. Nopcsa Ferenc br. 1910-18
15. M. Milleker Rezső 1911-13.
16. ifj. Lóczy Lajos 1921-28

Mérték:
0 500 1000 1500 2000 km

Kreitner Gusztáv az osztrák-magyar katonai földrajzi intézet kartografusa ugyanis sokkal kevésbbé volt geografus és tudós, mint ahogy kellett volna, de mivel osztrák születésű volt, az osztrákok és németek mindig rá hivatkoznak s lassankint majd az egész expedíció a Kreitner nevet veszi föl. Pedig a topografiai helymeghatározásokon kívül kevés megfigyelése volt s a térképezésben is főként Lóczy járt elől. Lóczy eredményei világhírűek. Részben Széchenyivel, részben egyedül bejárta a Jangce-kiang völgyét, a Po-jang és Tung-ting tavak vidékét, de az expedíció főútja a Gobi-sivatag déli szélére vezetett, onnan Tibetbe akartak benyomulni, de a kínai kormány tilalma következtében kénytelenek voltak Tibet keleti szélén délfelé vonulva, a Hátsóindiai hegyrendszeren keresztül Börma területére s onnan Indiába kerülni. Az utazás 1877—80. években folyt le.*)

Ennek a nagyszerű expedíciónak fontos tudományos eredményei közül kiemeljük a következőket. Lóczy mutatta ki, hogy a belső-ázsiai puszták hatalmas vastagságú kavics-, homok- és agyaglerakódásai nem tengeri eredetűek, mint ahogy Richthofen hitte, hanem szárazföldi, pusztai lerakódások s ezeket a vidékeket a harmadkor óta tenger nem lepte el. Az ilyen pusztai képződményeket ma Lóczy terminológiája szerint az egész világirodalomban han-hai-rétegeknek nevezik. Lóczy állapította meg a Hátsó-indiai hegység szerkezetét és hovatartozandóságát, ő rajzolta térképére először a Transz-Himaláját, amelyet 40 év mulva Sven Hedin részletesen bejárt és igazolt. Temérdek fontos megfigyelése a Kuen-lün hegyrendszer szerkezetére, a Kuku-nor-tó környékének topografiájára és szerkezetére olyan fényes világot vetett, hogy azóta sem fejlődött ez az ismeret lényegesebb lépésekkel. Az expedíció nyelvésze Bálint Gábor útközben megbetegedett és hazatért.

Nagy tudományos jelentősége van annak a három expedíciónak is, amelyet Zichy Jenő gróf vezetett a Kaukázusba, Dél-Oroszországba és Belső-Ázsia nyugati részeibe.

Nagy érdeme Zichy Jenő grófnak, hogy utazásaira olyan kitűnő fiatal tudósokat vitt magával, mint *Jankó János* etnografus, *Pósta Béla* archeológus, *Pápay József* nyelvész és *Csiky Ernő* zoológus. Eredményeik szakszerű, tudományos dolgok s szépen kiállított, nagy műben, magyarul és németül jelentek meg**). Különösen nagy értékű Jankó János tanulmánya a magyar halászat eredetéről.

Ugyanilyen érdemeket szerzett a kitűnő hegymászó *Déchy Mór* a Kaukázus tanulmányozásával. Mindig vitt magával szakembereket, többek

*) Lóczy Lajos (lóczi) 1849. nov. 3-án Pozsonyban született, mert szülei Arad vármegyéből az oláh lázadás elől ide menekültek. Világhírű tudományos munkában töltött életét 1920. május 13-án fejezte be.

**) Zichy Jenő gróf ázsiai utazása. Budapest, Hornyánszky, Leipzig, Hiersemann 1900.

közt *Lojka Hugó, Hollós László* botanikusokat, *Schafarzik Ferenc, Papp Károly* és *Laczkó Dezső* geológusokat. összesen hét expedíciót vezetett ebbe a gyönyörű hegységbe s világhírű, szép fényképfelvételeivel illusztrált, pompás díszműben számolt be eredményeiről.*)

Kelet-Ázsia nagyon sok tanulmányozni valót nyujt még mindig a geografusnak. Ez indította 1896—98-ban *Cholnoky Jenőt* arra, hogy különösen Kina vízrajzát, földrajzi képét, Mandzsúria hegyszerkezetét, a mongol puszták földrajzi jelenségeit tanulmányozza. Igen szerény anyagi eszközökkel járta be Mandzsúriát, a mongol puszták déli felét, az észak-kinai hegyvidéket, a kinai alföldet, a Jang-ce völgyét és deltáját. Felfedezte a mandzsúriai bazalt-takarót, a Hoang-ho törmelékkúpját, az elkinaiasodott Huai-barbárok maradványait, de különösen jelentősek a kinai rizstermelő területek földrajzi képének, a belvízi hajózásnak, a „három kiang“ kérdésének, az oázis-kultúra jelentőségének s a népvándorlások eredetének megvilágítása. Eredményei nemsokára a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban összesítve fognak megjelenni. A részletekről számtalan cikk számol be.

Rendkívül érdekes és vakmerő utazást tett *Prinz Gyula* a Tien-san hegységben 1906—7—9-ben. Senki részletesebben be nem járta ezt a hatalmas magasságú, igen nehezen járható, óriási hegységet. ö fedezte fel a Koktan-tau és a Bolor-tag láncokat, meg a Szári-dzsász folyó eddig soha nem járt szurdokát. Eredményei számtalan magyar és idegennyelvű közleményben láttak napvilágot.

Prinz Gyula első útját mint *Almásy György* kísérője tette meg. Almásy György különösen a Turáni-alföldet és a Tien-san, meg a Balkas-tó vidékét járta be két utazásán 1902-ben és 1903—4-ben. Mindkét utazás igen nevezetes eredményekkel járt, különösen a sátoros pásztorkodás életmódját ismertette meg igen részletesen, sőt a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályát is igen jelentékeny gyüjteménnyel gyarapította.

A Hátsó-Indiai szigetvilágban is voltak felfedező utazóink. *Posewitz Tivadar* (szül. Iglón, 1851-ben) mint hajóorvos került Borneo szigetére s 1879-től 1884-ig tartózkodott ott. A sziget geológiáját behatóan tanulmányozta (Borneo, Berlin, 1889.), de meglátogatta a cinn-szigeteket is. (Peterm. Mitth. XXXIII. k. 1887.)

Milekker Rezső dr., jelenleg a debreceni egyetem földrajztanára (szül. 1887 április 17-én Versecen), 1909-ben Izland szigetén, 1911/13-ban Kis-Ázsia ismeretlenebb vidékein tett jelentős felfedező utazást.

A nagy Lóczy Lajos fia, ifjabb *Lóczy Lajos*, (szül. Budapesten, 1891 június 5-én) a világháború alatt nevezetes felfedezéseket tett Szerbiában, majd a hollandus petróleumtársaság megbízásából tanulmányozta

*) Déchy Mór: Kaukázus. Kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban. Budapest, 1907. Athenaeum. Ugyanaz németül 3 kötetben.

1920-ban Szumatrát és Jávát, 1923-ban Ecuadort s végül 1928-ban Kelet-Celebesz eddig teljesen ismeretlen vidékeit s a terület geológiai szerkezetét nagy fáradsággal felfedezte. Eredményei egészen újak a tudományban.

Egész természetes, hogy minket, akik Ázsiából mint utolsó kivándorlók kerültünk Európába, legelsősorban Ázsia érdekelt. De vannak igen nevezetes felfedező utazóink más világrészekben is.

Afrika felfedezésének történetében, eltekintve Benyovszky Móric gróf madagaszkári felfedezéseitől, mégis két fényes névvel szerepelünk.

Az egyik magyar Afrika-kutató *Magyar László.* ötömösi Magyar László 1817 és 1820 közt született valószínűleg Szombathelyen. Mint tengerész-kadét, majd mint hadnagy hosszú utazásokat tett, végre Benguelába jutott s elsőnek hatolt be Bihé fensíkjára s bejárta a környéket. Erről a vízválasztó csomópontról, a vizek részben délre a Kunene-folyóba, részben északra a Koanza és a Kongo vízvidékére, keletre pedig a Zambézibe futnak le a vizek. Magyar László nagyon jó térképet közölt erről az eddig teljesen ismeretlen vidékről. Minthogy a bihéi fejedelem lányát nőül vette, mély betekintést nyert a nép életébe is és erről kitűnő leírást adott.

1864 nov. 9-én, Ponto do Cujoban halt meg, de előzőleg sok érdekes jelentést tett a Magyar Tudományos Akadémiának*). Halála rejtélyes, nem tudjuk, hogyan halt meg s mi lehetett az oka annak, hogy a portugálus kormányzó jelentése szerint írásai elégtek.

Még sokkal nagyobb jelentőségű Teleki Sámuel gróf keletafrikai utazása. Ez a világhírű felfedező utazás sokkal általánosabban ismert, hogysem sokat kellene róla írnunk.

Teleki Samu gróf 1845. nov. 1-én született Sáromberkén, Erdélyben. Az ősi Teleki-család legfényesebb ágából származik, igen előkelő rokonsága volt. Meleg barátság fűzte Rudolf trónörököshöz. 1886. őszén indult nagy felfedező utazására, arra a teljesen ismeretlen vidékre a Kenia és Abisszinia közt, amelyen a térképek ebben az időben a sokat vándorolt Hold-hegységet rajzolták. Teleki megmászta a Kilimandzsárót a hóhatárig, aztán a Kéniát ugyancsak a hóhatárig, majd benyomult a Baringo-tó vidékére Leikipiába, végre felfedezte az addig teljesen ismeretlen Rudolf- és Stefánia-tavakat. Rengeteg nehézséggel küzdött. Puskájával ő tartotta el a 200—250 főből álló karavánt s az ő bátorsága és ügyessége tette lehetővé, hogy át tudtak utazni a kikujuk országán s általában szerencsésen jutottak el a Stefánia-tóhoz és onnan más úton haza. Legnagyobb felfedezésüknek kell tekinteni, hogy a Rudolf-tó déli végén működő vulkánt találták! Ezt az expedíció térképésze, Höhnel Lajos lovag Telekiről

*) Lásd Hunfalvy János: Magyar László délafrikai utazásai 1849—1857. Pest, 1859. Eredeti cikkei a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében jelentek meg, 1859, 1862.

nevezte el. A legnagyobb ujság volt a tudomány terén, hogy a tengerparttól 700 km távolságra működő vulkánt találtak! Ma már még meszszebb is ismerünk itt működő vulkánt, de a felfedezés prioritása Telekit illeti meg! Sajnos, a Teleki-vulkán neve kezd megint a térképekről eltünedezni, mert hisz magyar név. Volt volna csak német ember Teleki, majd gondoskodnának a név megőrzéséről! Az is elég baj volt, hogy Teleki Höhnel Lajos lovagot vitte magával térképésznek és útijegyzőnek. Höhnel 1857-ben Pozsonyban született, de az osztrák-magyar közös hadseregben szolgált, tehát az osztrákok maguknak vindikálják, sőt kezdik lassankint az egész expedíciót Höhnel-féle expedíciónak nevezni! Teleki fizette az útiköltséget, ő vezette az expedíciót, ő adta az utasításokat Höhnelnek, sőt, mivel Höhnel az út legnagyobb részén beteg volt s hordágyon kellett szállítani, valójában igen kevés érdeme volt az eredményekben. Mégis az osztrákok a magyar Höhnelt ünneplik s Telekiről csak mellékesen szoktak megemlékezni. Pedig elvitathatatlan, hogy Teleki Samu gróf minden idők egyik legnagyobb Afrika-kutatója.

Voltak még magyarok Afrikában, mint vadászok, állat-gyüjtők, vagy egyéb szempontból. Legnagyobb érdeme van az angol szolgálatban álló *Torday Emilnek,* hisz a Kongo vidékéről kitűnő néprajzi leírást közölt, remekül illusztrált könyveiben. A legújabb időben *Eszterházy Antal* herceg és *Almásy László* (Almásy György ázsiai utazó fia) igen bravúros autó-túrát csináltak Alexandriától Szudánig. Útleírásuk most van sajtó alatt.

Nagyon értékes zoológiai megfigyeléseket végzett *Kittenberger Kálmán,* több afrikai vadászó utazásán. Eredményeiről szép könyvben számolt be.

Ausztráliában járt *Gubányi Károly* s nagyon jó leírást adott erről a kontinensről. Korábban Mandzsúriában épített alagútakat s résztvett Port-Artur és Vladivosztok kikötő építésében is. *Biró Lajos* zoológus Új-Guinea szigetén hat évet (1896—1902) töltött és érdekes néprajzi gyüjteményt hozott onnan haza. Sikerült a pápuákkal megbarátkoznia s mély betekintést nyert addig ismeretlen vidékek népéletébe.

Amerikára jutott legkevesebb magyar felfedező utazó. Dél-Amerikában jártak magyar misszionáriusok is. *Eder X. Ferenc* 1727-ben született, 1749-ben ment Peruba misszionáriusnak s 1769-ig maradt ott. Hazatérve Besztercebányán lett pap s itt hunyt el 1773-ban. A Mamore vidékén működött, teljesen ismeretlen területen. A vidék leírása latinul jelent meg: „Descriptio provinciae Moxitanum in Regno Peruano. Buda, 1781. Térképpel és rajzokkal." Egy félszázaddal Pöppig és d'Orbigny híres leírásai előtt kimerítő képet nyujtott ez a könyv a vidékről, de hát magyar ember írta, Budán jelent meg, tehát ismeretlen maradt.

Pedig hát a könyvéhez mellékelt térkép az első részletes térkép volt

az egész világirodalomban a boliviai magas medencéről, a Mamore felső vízvidékéről és környékéről.

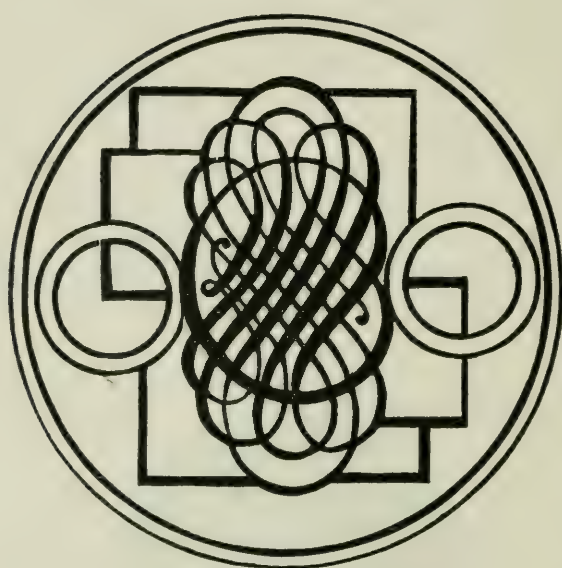
Igen érdekes leveleket küldött haza ugyancsak Dél-Amerikából, a perui misszióból *Zakariás János* és *Fáy Dávid* jezsuita. 1749—56-ból valók ezek a levelek s élénk világot vetnek az ott élő indiánusok életmódjára és a földrajzi viszonyokra. A levelek megjelentek magyarul (eredetileg latinul voltak írva) a Földrajzi Közlemények 1910-es évfolyamában.

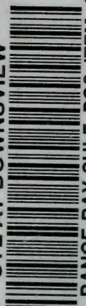
Az északsarki felfedezésekben Magyarország természetszerűleg csak igen kevés részt vett. Egyedül az Osztrák-Magyar Északsarki Expedicióban vettünk részt, a Tegethoff-hajó orvosa Kepes Gyula magyar ember volt s az expedició költségeihez a magyarok is hozzájárultak. Természetesen a köztudatban mint osztrák expedició szerepel.

Európában is van még felfedezni való. *Nopcsa Ferenc báró* jelenleg a Földtani Intézet igazgatója hosszú éveken át részletesen tanulmányozta Albániát s az ország területéről kitűnő monografiát írt geológiai, geográfiai és etnográfiai szempontból.

Végül még meg kell emlitenünk, hogy *Sir Aurél Stein,* a legújabb idők legnagyobb felfedező utazóinak egyike, a belső-ázsiai romvárosok világhírű kutatója, a nagytudományú archeológus és lingvista szintén magyar ember, bár angol-indiai szolgálatban áll. Budapesten született 1862-ben.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 30 18 01 020 7